

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HOCAZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ’NİN *AHLÂK-I MUHSİNÎ* TERCÜMESİ
(Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr. 3467, vr.166a-277b)

Muhammet DİLEK

Danışman:
Prof. Dr. Âdem CEYHAN

MANİSA

2014

ÖZET

Çalışmamızda, Hocasâde Abdülaziz Efendi tarafından 1612 senesinde Türkçeye tercüme edilen *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserin 166a-277b varakları arası yeni harflere aktarılarak incelemesi yapılmıştır.

Giriş bölümünde; sanat, edebiyat ve ahlâk ilişkisi eserimizin yazıldığı dönemin ahlâkî değerleri de göz önünde bulundurularak incelenmeye çalışıldı. Farklı görüş ve kuramlarla edebiyat ahlâk tartışmalarının nedeni belirlenmeye çalışıldı. Birinci bölümde, eserin yazarı *Hüseyin Vâiz Kâşifi* ve eserleri tanıtılıp edebiyatımızda yapılan *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümeleri hakkında bilgi verildi. Bu bölümün ardından yazarımız *Abdülaziz Efendi*'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildi. Daha sonraki bölümde tercüme sebebi, tercüme metodu, eserin dili, üslûbu ve muhtevası hakkında değerlendirmeler yapılıp eserin incelenen bölümlerinin kısa özetleri yapıldı. Son bölümde, eserin nüshaları, metin tespitinde tutulan yol ve eserin 166a- 277b sayfaları arasındaki bölümünün transkripsiyonlu metni verildi. Çalışma incelememizle ilgili bir sonuç bölümüyle tamamlandı.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Edebiyat, Ahlâk-ı Muhsinî, Nasihat-nâme, Hocasâde Abdülaziz Efendi, Hüseyin Vâiz Kâşifi.

ABSTRACT

In our study , the work, called Ahlak-ı Muhsini, which was translated by Hocazade Abdülaziz Efendi in 1612, between 166a-277b pages by transferring to the new alphabet, was examined.

In the introduction section , the relationship among art, literature and moral that were related to the time, which had been occurred in the past , was considered during the examination. The reasons of the public literature debates on different ideas and theories were tried to find out.

At the first section, the writer of the work, Hüseyin Vaiz Kaşifi was introduced and his works were introduced ,too and the translations of Ahlak-ı Muhsini which was created in our literature , were given information about them. Then the next section reason of translation, method of translation, the language of the work, style of it and content of it were evaluated and the examined sections were summarized. The final section, copies of the work, the way of detection on the text and the text with transcription among the pages 166a-277b were given. The result of the work examination were completed.

Keywords: Moral, Literature, Ahlâk-ı Muhsinî, Nasihat-nâme, Hocazâde Abdülaziz Efendi, Hüseyin Vâiz Kaşifi.

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Hocazâde Abdülaziz Efendi’nin *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr. 3467, vr.166a-277b)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12 Haziran 2014

Muhammet DİLEK

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 06.06.2014 tarih ve 13/15 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Muhammet DİLEK'in "Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk'ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye ktp. Fatih Bl. Nr. 3467, vr. 166a-277b)" konulu tezi incelenmiş ve aday 03.07.2014 tarihinde saat 13.30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerinin sorduğu sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna	☒	<u>OY BİRLİĞİ</u>	☒
DÜZELTME yapılmasına	* ☐	<u>OY ÇOKLUĞU</u>	☐
RED edilmesine	** ☐	ile karar verilmiştir.	

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Adem CEYHAN

(Danışman)

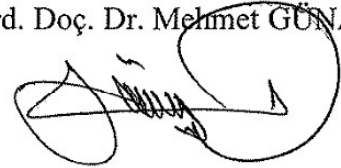
ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Bilal ELBİR

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜNAY

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir

Evet Hayır

Tez, mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

ÖNSÖZ

Siyasî ve ekonomik gelişmeler milletlerin refah seviyesini artırmış olsa bile toplumdaki huzuru temin etmede tam anlamıyla yeterli olamamışlardır. Tarihî hadiseler, çeşitli dönemlerde ortaya çıkan sıkıntı ve buhranların insanları farklı arayışlara yönelttiğini göstermiştir. Anadolu’da da zaman zaman yaşanan kargaşa ortamlarında, dini öğretiler ve tasavvuf, toplumun huzur için sarıldığı başlıca değerler olmuştur.

Toplumsal sıkıntı dönemlerinde insanoğlunun aradığı değerlerin en başında “ahlâk” vardır. Bu kavram hem filozoflar hem şairler tarafından üzerinde sıkça durularak işlenmiş ve yeni eserlere konu edilmiştir. Bizim edebiyatımızda da, İslamiyetten sonra büyük ölçüde edebiyatımızı etkileyen Arap ve Fars edebiyatlarında da, pek çok eser bu kavram etrafında farklı tür ve isimler altında işlenmiştir. Nasihat-name, pend-nâme, fütüvvet-nâme ve dinî hikayeler gibi başlıklar altında incelenen bu eserler toplumun en küçük yapısı olan fertleri yetiştirmeyi amaçlayıp toplumsal huzurun tesisinde önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir. Günümüzde de *değerler eğitimi* olarak yerleştirilmeye çalışılan ve eğitim anlayışımızda amaç olarak benimsenen bu kurallar aslında bütün toplumların en öncelikli konuları olmuştur.

Osmanlı’nın uzun süre geniş bir coğrafyada adaletle hüküm sürebilmesini sağlayan değerler benim hep dikkatimi çekmişti. Yüksek lisans çalışmamda bu konuyla ilgili edebiyatımız adına ne yapabileceğimi düşünürken tez danışmanım Prof. Dr. Âdem Ceyhan bu konuyla ilgili daha önce üzerinde çalışılan ve tamamlandığı takdirde toplumun ahlâkî değerleriyle ilgili bir eserin daha ortaya çıkacağını ifade ettiği ve kendisinin de hakkında bir eser yazdığı Hocazâde Abdülaziz Efendi’nin “*Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*”ni çalışabileceğimi tavsiye etti. Elinde bulunan müellif hattı nüshayı verip incelememi istedi. Eseri inceledikten sonra ifade zenginliği, kelime hazinesi ve işlediği konular ilgimi çektiği için bu eser üzerinde çalışarak tamamlamayı arzu ettim.

Hüseyin Vâiz Kâşifî tarafından Ebü’l Muhsin Mirza adına yazılan ve Sultan I. Ahmed’in isteği üzerine Hocazâde Abdülaziz Efendi tarafından dilimize çevrilen “*Ahlâk-ı Muhsinî*” ya da mütercimin ifadesiyle “*Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*” ahlâk ve siyâset-nâme türünde bir eserdir.

Orta nesir türünde değerlendirilebilecek olan “*Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*” içindeki nazım parçaları, secili üslubu, çeşitli eserlerden iktibaslar taşıyan hikayeleri ve meydana getirilişinde sanat kaygısının ön plana çıkması gibi özellikleriyle edebî yönü de olan bir eserdir. Padişaha ve devlet erkanına yapılan tavsiyeler yönüyle siyâset-nâme özelliği de taşıyan bu eser içinde bulunduğu kültürün ahlâkî, edebî ve siyâsî özelliklerini taşıması yönüyle incelenmesi gerekli olan bir eserdir.

Bu çalışmamızda müellif hattı olması sebebiyle Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, 3467 numaralı nüshayı esas aldık. Eserin 166a-277b varakları arasını transkripsiyon sistemiyle yeni yazıya aktararak incelemeye çalıştık.

Tezimizin giriş bölümünde sanat, edebiyat ve ahlâk ilişkisini eserimizin yazıldığı dönemin ahlâkî değerlerini de göz önünde bulundurarak incelemeye çalıştık. Farklı görüş ve kuramlarla edebiyat ahlâk tartışmalarının nedenini belirlemeye çalıştık. Birinci bölümde, eserin yazarı *Hüseyin Vâiz Kâşifi* ve eserlerini tanıtır, edebiyatımızda yapılan *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümeleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Bu bölümün ardından yazarımız *Abdülaziz Efendi*'nin hayatını, eserlerini inceleyip eser hakkında bilgi verdik. Daha sonraki bölümde tercüme sebebi, tercüme metodu, eserin dili, üslûbu ve muhtevası hakkında değerlendirmeler yapıp eserin incelenen bölümlerinin kısa özetlerini yaptık. Son bölümde, eserin nüshaları, metin tespitinde tutulan yol ve eserin 166a- 277b sayfaları arasındaki bölümün transkripsiyonlu metnini verdik. Tezimizi incelememizle ilgili bir sonuç bölümüyle tamamladık.

Metni hazırlarken mümkün olduğu kadar dikkatli davranmaya ve metni doğru bir biçimde okumaya özen gösterdik. Bütün bu özenimize rağmen eksik ve yanlışlarımızın olması muhtemeldir. Kıymetli ilim adamlarının bu yanlışlarımızı yolun başında sayılabilecek bir aday olmamız hasebiyle hoşgörülle karşılayarak düzelteceklerini ümit ediyoruz.

Bu konuda çalışma yapmamı teşvik ederek gerek üzerinde çalıştığım yazma nüsha ve yararlanabileceğim kaynakları temin ve tespit etmemde gerek metin okumalarım esnasında bana daima yardımcı olup yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Âdem Ceyhan'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu eser üzerinde çalışarak¹

---

¹ Hüseyin Altınpay, “*Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (vr. 1A-60B)*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2008; Osman Peker, “*Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467*

eserle ve çalışma planıyla ilgili ufkumu aydınlatan arkadaşlarıma ve çalışmalarım esnasında maddi-manevî desteklerini hep yanımda hissettiğim kıymetli aileme ve dostlarıma da teşekkür ederim.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.mad.	Adı geçen madde
AKM	Atatürk Kültür Merkezi
Bkz.	Bakınız
bs.	Basım
C.	Cilt
ev.	Çeviren
DEİF	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
haz.	Hazırlayan
İ	İstanbul Üniversitesi
Ktp.	Kütüphane
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	Numara
.	lm
s.	Sayfa
S.	Sayı
TTK	Türk Tarih Kurumu
TY	Türkçe Yazmalar
vr.	Varak
Yay.	Yayınları

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Edebiyat- Ahlâk Münasebeti	3
1. Sanatın Tanımı:	3
2. İslâm Sanatı ve Güzellik Anlayışı:	4
3. Edep, Edebiyat ve Ahlâk:	8
4. İslâm'ın Edebiyatımıza Etkileri:.....	12
5. İslâmiyet Sonrası Dönemde Edebiyat Ahlâk İlişkisi:	13
6. İşlev Açısından Edebiyat- Ahlâk İlişkisi:	17
7. Edebiyatta Muhteva Açısından Ahlâk:	25
8. Ahlâk Eserlerinin Edebî Yönü:	30

I. BÖLÜM

1. Hüseyin Vâiz Kâşifî ve Eserleri	34
a) Hayatı:.....	34
b) Eserleri:	35
c) <i>Ahlâk-ı Muhsinî</i> :	37
2. Türk Edebiyatında <i>Ahlâk-ı Muhsinî</i> Tercümelere	39

II. BÖLÜM

1. Hocaîzâde Abdülazîz Efendi.....	41
a) Hayatı:.....	41
b) Eserleri:	44

III. BÖLÜM

1. <i>Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi</i> (Ahlâk-ı Sultan Ahmedî).....	48
a) Tercümenin Sebebi:	49

b) Tercüme Metodu:	51
c) Dil ve Üslup Özellikleri:	52
d) Ahlâk-ı Sultan Ahmedî'nin Muhtevası:	60

IV. BÖLÜM

1. Nüshaları:.....	68
2. Metin Tespitinde Tutulan Yol:.....	69
3. Metin:	70
SONUÇ	298
KAYNAKÇA	302

GİRİŞ

Edebiyat- Ahlâk Münasebeti

Sanatın Tanımı:

Sanat, duyguların, hayallerin ve güzelliklerin anlatımında kullanılan resim, müzik, mîmarî, edebiyat yol ve usullerinin tamamı şeklinde tarif edilir.² Bir insan eylemi olarak yine insanın kendini anlatmasıdır. Sanat insanın kendini ifade etme yollarından biridir.³ Sanatın gayesi güzeli aramaktır. Fakat bu güzellik toplumun genel anlayışıyla birlikte zamanla değişir. Her devrin kendine göre sanat anlayışı vardır. Sanat bir yönüyle körler içine düşmüş bir fildir. Sanat fırtınalı bir kelime olup insanlığın asırlardan beri düğümünü çözme uğraşı içinde olduğu bir tabirdir.⁴ “Hülâsa sanat; insanın doğuştan getirdiği güzele olan meylinin dışa yansımış müşahhas bir sonucu; duygu veya psikolojik dünyamızın kelime, nota, tuval, taş, mermer, tunç gibi çeşitli malzemelere dökülmüş estetik ifadesidir.”⁵

Ne kadar uğraşılırsa uğraşılısın *efradını câmi, ağyarını mâni* bir tarifi yapılamamış olan sanatın hangi sistem veya ilim dalının konusu olduğu hakkında da görüş birliği yoktur. Felsefe, psikoloji ve sosyolojinin sanat hakkındaki görüşleri de birbirinden farklılık arz etmektedir. “Sanatın tarifi olmaz, olsaydı bin türlü değil bir türlü tarif edilirdi.”⁶

Biz sanatla ilgili yorum ve tanımların içine fazla girmeden konumuzu da ilgilendiren kısmıyla incelediğimiz eser de dahil olmak üzere uzun bir zaman diliminde edebî atmosferimizi etkileyen İslâm sanatı ve birbiriyle bağlantılı olduğu noktalarla da edebiyat hakkında genel bir çerçeve çizmeye çalışacağız.

² *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Yay., İstanbul 2002, c. 4, s. 2433.

³ Selçuk Mülayim, *Sanata Giriş*, Bilim Teknik Yayınevi, 2008, s. 17.

⁴ “*Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*”, AKM Yay., Ankara 1990, s.55.

⁵ İsmail Çetişli, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yay., Ankara 2011, s. 41.

⁶ Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yay., İstanbul 1998, s. 18.

İslâm Sanatı ve Güzellik Anlayışı:

İslâm bilginlerine göre güzellik ve sanat duygusu fitrî bir melekedir. Kur'an'da, Allah'ın insanı yaratıp biçim verdikten sonra ona kendi ruhundan üflediği belirtilmektedir.⁷ Bu ayetin yorumunda âlimler; Yaratıcı'nın, sahip olduğu sıfatlardan birer parça insanın ruhuna üflediğini ifade ederler. Bu sıfatlardan biri de Allah'ın "Cemal" sıfatıdır ki bu sıfatın tecellisi insan fitratına ekilen güzellik ve sanat duygusudur. Kur'an'da geçen bazı ayetler de güzellik ve sanat duygusunun fitrîliğine örnek gösterilmiştir: "Biz insanı en güzel biçimde yarattık"⁸, "Andolsun, biz burçlar yaptık ve onu bakanlar için süsledik"⁹, "O denizi hizmetinize verdi ki ondan takınacağınız süsler çıkarırsınız"¹⁰. Allah'ın kullarına bu şekilde hitabı, onların güzellik ve çirkinliği ayırt edebilecek özelliklere sahip olmasının delili olarak gösterilmiştir. Güzellik ve çirkinliği anlayamayacak bir varlığa güzellikten bahsetmek abes ve anlamsızdır. Allah abes ve anlamsız iş yapmaz.¹¹

İslâm sanat anlayışında gerçek sanat, hakikat ve hikmetle canlı bir alışveriş içindedir. Gerçek sanat ve edebiyat; insan, hayat, ve dünyaya ilişkin kavrayışımızın derinleşmesinde bize çok önemli imkanlar sağlar. Sanat ve edebiyat, varoluşsal ve kalıcı değerleri anlamının ve kendini bulmanın yolu olmakla birlikte ahlâkî ve mânevî değerlerin güzelliğini somutlaştırarak onu hissetmemizde önemli rol oynar. Sanatsız kalan bir din, çok önemli bir kendini ifade imkanından mahrum kalmış olur. İslâmî sanat eserleri İslâmın dünyayı ve hayatı anlayışı, algılayışı ve anlamlandırış tarzını yansıtır. İslâm sanat eserleri onları ortaya koyanların iman, inanç, düşünce ve hayat tarzlarının en somut bir göstergesidir. İslâm sanatının en önemli esasları; tevhid, ihsan ve Kur'an olmuştur. Özellikle Kur'an, İslâm medeniyetinde başlangıcından itibaren sanat etkinliklerinin biçim ve içeriğini belirleyen en önemli unsurdur. Kur'an mesajını anlama üzerine kurulu dilbilim ve söz sanatları çalışmaları hem estetik duyarlılığın gelişmesine hem de edebî sanatlar başta olmak üzere diğer sanat dallarının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.¹²

---

⁷ Kur'an, Secde 32/9.

⁸ Kur'an, Tîn 95/4.

⁹ Kur'an, Hicr 15/16.

¹⁰ Kur'an, Nahl 16/14.

¹¹ Yılmaz Can, Recep Gün, *İslam Sanatına Giriş*, Dem Yay, İstanbul 2009, s. 13-14.

¹² Turan Koç, *İslâm Estetiği*, İSAM Yay., İstanbul 2008, s. 30-32, 57, 132.

Modern sanat akımlarında estetik ve fayda birbirinden ayrı kavramlar olarak düşünülürken İslâm anlayışında güzel ile faydalı, bilim ile sanat birbirinden ayrılmaz. Bu durum klasik kültürlerde de böyledir. Eski Yunan'da günlük hayatta kullanılmak üzere yapılmış olan aletler hem faydalı hem de güzeldi.¹³ Bu açıdan bakıldığında faydalı olanın iyi olabileceğini de düşünmek mümkündür. Güzel-çirkin, iyi-kötü-, faydalı-zararlı kavramları birbirlerinin zıddı olmakla beraber diğerinin en iyi açıklayıcısıdır. Kötü olmadan iyi, faydalı olmadan zararlının anlaşılacağı gibi. Faydalı olanın maddî nesnelere izahı kullanımıyla da ilgilidir. Bazı nesnelere doğru kullanırsan faydalı, yanlış kullanırsan da zararlıdır. Fakat edebî eserlerde fayda kavramı nasıl anlaşılmalıdır? Kişi veya toplumun yararlanabileceği ve onları düzenleyebilecek edebî eserler faydalı, diğerleri zararlı mıdır? Bu soruların yanıtları tartışılabilir mahiyette olsa da Tanzimat'a gelinceye kadar bizim edebiyatımızda faydalı olanın ahlâka aykırı olmadığı ve toplumun ahlâk ve estetik yönüne katkıda bulunduğu göz önüne alınmalıdır.

İslâm'ın sanatla olan ilişkisini ele alan Muhammed Kutub din ve sanat ilişkisinin karşılıklı nefret ve düşmanlık olacağını; dinlerin gerçeği, sanatın güzeli araştırdığını ve gerçek ile güzel arasındaki farkın belirginliğini ortaya koyduktan sonra konunun ahlâkî boyutuna da değinir. Dinler ahlâk konusunda titizdir. Fakat sanat sınırlamaları kabul etmez. Ona göre bu tarz düşünceler bizi İslâm sanatı noktasında vaaz ve irşad dolu hikmetli sözler yığınına götürür ki bu anlayış sanatı da dini de dar sınırlar içine hapsetmek olacaktır. Kutub, sanat ve dinin ortak yönlerini saydıktan sonra ruhun derinliklerinde ikisinin de tam bir ilişki içinde olduğunu ifade eder. İslâm sanatı faziletleri anlatan vaaz ve hikmet dolu sözler olmadığı gibi sadece soyut felsefî kalıplar içerisinde belirlenmiş inanç gerçeklerini ifade etmek de değildir. "İslâm sanatı, varlığı, İslâm düşüncesi açısından canlandıran bir sanat metodudur. Kainat, hayat ve insanın, İslâm'ın insan, kainat ve hayat tasavvurunun perspektifi açısından güzelce ifade edilmesidir. İslâm sanatı güzel ile gerçek arasında tam bir ahengin ve uyumun teminini hazırlayan bir sanattır. Çünkü kainatta güzel bir gerçektir. Gerçek ise güzelin doruğu..."¹⁴

¹³ Cihan Okuyucu, *Divan Edebiyatı Estetiği*, Kapı Yay., İstanbul 2010, s. 89.

¹⁴ Muhammed Kutub, *İslâm Düşüncesinde San'at*, çev. Akif Nuri, Fikir Yay., İstanbul 1979, s. 17-19.

İslâm sanatının temel anlayışı ‘Allah güzeldir, güzeli sever’ hadisiyle şekillenen bir anlayıştır. İslâm sanat anlayışına göre varlık, güzelliğini Allah’a borçludur ve güzelliğin kaynağı Allah’tır. Âlemi yansıtmak Allah’ı anlatmak anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında İslâm sanatının doğuşu Mimesis¹⁵ ve Katharsis¹⁶ kavramlarıyla da anlaşılabilir.

Sanat eserindeki güzellik sanattaki güzelliştir. Sanat ve ahlâkla ilgili çekişme uzun bir mesele olmakla beraber sanatta ahlâkîliği savunanlar ve sanatı her türlü ahlâk kuralından bağımsız görmek isteyenler de vardır. Sanat ve ahlâk arasında önemli bağlar vardır ve sanat ahlâksızlık olmayıp sanat adı altında ahlâksızlık işlenmemelidir. Sanat eserindeki ahlâksızlık mânevî bir cinayettir. Bu cinayet de sanat eserindeki süs gibi süslü bıçak kullanmaktır. Topluma da büyük zararı vardır. Hakîkî sanatkar nefsin alçak meyilleri yerine ruhun yüksek ihtiyaçlarına hizmet eder. Bayağı işlere hizmet eden eserler de sahiplerinden önce ölürlür.¹⁷

Ömer Ferit Kam, ahlâkta ve sanatta ortaya çıkan güzelliğin hemen hemen aynı olduğunu bunu sebebinin ilâhî mânâ olduğunu ifade eder. Çıkış yerlerinin farklı olmasını bir güzelin değişik elbiseler giymesine benzetir. Elbise değişse de giyen aynıdır. Ahlâk ve sanatın delilleri aynıdır.¹⁸

İslâm sanatında belirginleşen sonsuzluk fikri ve soyuta yönelik eğilimi, İslâm’ın varlık telakkisiyle ilgilidir. İslâm düşünürleri tüm varlık aleminin, Yaratıcının bir tecellisi olduğunu belirterek, her şeyin geçici, ezelf ve ebedî olan Allah’ın kalıcı olduğunu ifade ederler.¹⁹

Mestâne nukûş-ı suver-i âleme baktık/ Her birini bir özge temâşâ ile geçtik diyen Nâilî (ö. 1666) gibi birçok Osmanlı şairi eşyanın arkasındakini görüyordu. Hadislerle de sınırlandırılan tasvir yasağı Tevhid inancının önemli bir düsturu olarak görüldüğünden İslâm sanatkarı Mimesis’ten farklı olarak soyutlamaya, tecrite,

---

¹⁵ Mimesis, doğa ve insan davranışının sanatta ve edebiyatta taklide dayanan temsilidir. Aristoteles tarafından sanatın rolünün “doğanın taklidi” olduğunu ileri sürerken kullanılmıştır.

¹⁶ Sözcük anlamıyla “arınma” ya da “temizlenme”ye karşılık gelen katharsis terimi, ilkçağ Yunan felsefesinde ruhun tutkularından, özellikle de yıkıcı tutkularından arınması anlamında kullanılmıştır.

¹⁷ Ömer Ferit Kam, *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş*, haz. Halil Çeltik, MEB Yay., Ankara 2003, s. 73-76.

¹⁸ Kam, *a.g.e.*, s.76.

¹⁹ Can, Gün, *a.g.e.*, s. 164.

yönelmiştir. Sanatkarlar bu soyutlamayı şiire, tezhibe ve gündelik yaşamdaki eşyalarına işleyerek kullanmışlardır.²⁰ Bütün semavî dinlerde var olan tasvir yasağı İslâm sanatının temelinde önemli bir rol oynamış ve İslâm kendine has bir sanat anlayışı ortaya koymuştur. “Klasik devirde, tasavvufla alâkası bulunsun veya bulunmasın, her Osmanlı sanatkârı, güzellik deyince, mutlak güzelliğin görünen âlemdeki içkinliğini anlardı. Mesela gülün güzelliği Allah’ın ‘Cemal’ sıfatının ondaki görünüşüydü (tecellî)... Allah’ın bilinmeyi istemesi aşktır; aşkla kendini beğenen Allah’ın güzelliği, bütün güzellik türlerinin kaynağıdır. İbn Arabî ‘Allah güzeldir ve güzeli sever’²¹ hadisini bu çerçevede yorumlayarak bütün aşkların temeli ve sebebinin de güzellik olduğunu söyler. Aşk evrenin özündedir ve bütün şeylerdeki ilk hareket ettiricidir; her şeyi ‘en güzel’in, ‘mutlak güzel’in elde edilmesine yöneltir.’²² Kendi hüsnün hûblar şeklinde peydâ eyledin/ Çeşm-i âşıktan dönüp sonra temâşâ eyledin. (Lâedrî)

“Ariflerin duygularını kolayca nakledemeyeceğini söyleyen İbn Arabî, ancak onların bilebileceği şeyleri teşbih yoluyla sembolik olarak anlatabileceğini ifade eder.”²³ Sufiler için nesneleredeki çirkinlik ve güzellik ölçütü farklıdır. Onlar batınî olan ve eşyada tecelli eden İlahî güzellikten bahsederler. Tasavvufî şiirde kadından bahsetmenin cinsî cazibeyle alakası bulunmamaktadır. Bu şiirlerde bağımsız güzellik parçalarından hareketle teşbihler yapılarak varlıkların arkasındaki gizem ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sevgili üzerinden yapılan ve uç noktalarda ele alınan güzellik unsurları bir yere toplandığında çok güzel bir silüet ortaya çıkmayabilecektir. Nitekim Tanzimat döneminde bu sevgili anlayışı eleştirilmiştir. Fakat burada parçalardan gidilerek bütündeki güzelliğe ulaşma çabası düşünüldüğünde çokluktan tekliğe giden bir tevhid anlayışının varlığı gözükmemektedir.

Sezai Coşkun, İslâm düşüncesinde sanatın ahlâkî fonksiyonuyla beraber değerlendirilmesinin en önemli örneğinin Osmanlı döneminde verilen şu fetva olduğuna değinir. “Osmanlı’nın kudretli Şeyhülislâmlarından Ebussuud Efendi’ye,

²⁰ Beşir Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, Çağ Yay., İstanbul 1989, s. 12-17.

²¹ *Müslim*, “İman” 147; *İbn Mâce*, “Dua” 10.

²² Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, s. 17.

²³ Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, s. 51.

‘Bir gece bir meclise hayâl-i zıl oyunu getirilip imam ve hatip olan Zeyd ol mecliste bile olup oyun ahirine değin bile seyr eylerse, Şer’an imâmetten ve hitâbetten azle müstahak olur mu?’ Şeklinde gölge oyununun durumu sorulunca: ‘Eğer ibret için nazar edip ehl-i hâl fikriyle tefekkür ettiyse olmaz.’ hükmünü verir. Ebussuud Efendi’nin fetvasında dile getirdiği ibret alma, sanata ahlâkî bir fonksiyon yüklemelidir. Eğer sanat eseri, kendisini okuyan/ seyreden kişiye bir ahlâkî katkıda bulunuyorsa güzeldir. Okunmasında veya seyredilmesinde sakınca yoktur.”²⁴

Beşir Ayvazoğlu’nun ifade etmeye çalıştığı sanatçı tipi de İslâm sanatını anlamamız noktasında önemlidir. Ona göre İslâm sanatçısı, güzelliği yaratan değil, keŐfeden adamdır. Sanatçı kendi benliğini ve varlığın dış görünüşünü gizleyen kiŐidir. Sanat zaten var olan bir niteliği, güzelliği araŐtırmadır. Bir ağacın resmini yapmakla veya tasvirle güzele ulaŐılmaz çünkü güzellik objektif bir nitelik değildir. Ağaç bir ayettir ve sanatçı, güzelliğe bu iŐarettten hareketle ulaŐmalıdır.²⁵ “Müslümanın gözünde sanat hem ilahî hakikate ulaŐmak için bir vasıta hem de ilahî hakikati anlatmak için bir araç olmuştur. Müslüman sanatçı ortaya koyduğu eseriyle bir adım daha Rabb’ine yaklaŐma çabası sergilerken ilâhî hakikati, taŐa, ağaca, metale ve kağıda dökerek göremeyenlere, fark edemeyenlere rehberlik etmiştir.”²⁶

Edep, Edebiyat ve Ahlâk:

“Edep kavramı baŐtan beri ahlâkî-dinî kurallar, gelenek ve görenek, muāşeret kuralları gibi anlamların yanında aydın olabilmek için gerekli bilgileri ve genel kültürü ifade eden bir terim olarak da kullanılmıŐ, bu Şekilde özellikle Arap-İslâm kültüründe edebî Türkçedeki "edebiyat", Batı dillerindeki "litterature" anlamında kullanımı giderek yaygınlık kazanmıŐtır. Nitekim bugün Arapçada edebiyat için sadece edep kelimesi kullanılmaktadır.”²⁷ Edep, İslâmiyetten önce, ziyafete davet mânâsındayken sonra fazilet ve fazilete davet anlamında kullanılmıştır. Meriç’e göre edebî iki amacı vardır: Birincisi, manzum ve mensur söz söylemekte meleke kazanmak; ikincisi, ayet ve hadislerden ahkâm çıkarmak ve kelâm-ı Arab’ın

²⁴ Sezai Coşkun, Yeni Türk Edebiyatının Oluşum Döneminde Edebiyat- Ahlâk İlişkisi Bağlamında Gerçekleşen Tartışmalar, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, sy. 1, K1Ő 2010, s. 87.

²⁵ Beşir Ayvazoğlu, *AŞk Estetiği*, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s. 192.

²⁶ Can, Gün, *a.g.e.*, s. 23.

²⁷ Mustafa Çağrıcı. “Edep” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 10, s. 412-414.

mânâlarıyla mecazlarını kavramaktır.²⁸ Edebiyat, edeb (zarif ve edepli olmak) kökünden gelir ki bu kelime Tanzimat sonrası bizde yaygınlaşmıştır. Bu döneme kadar ilm-i edeb, edeb, şiir kelimeleri kullanılmıştır. Sözün güzel ve zarif söylenmesinin yollarını öğreten kurallar, ilm-i edeble; nazım ve nesir düzeninde yazılan eserler, şiir ve inşa ile ifade edilmiştir. Batıdan “litterature”, “belles lettres” karşılığı olarak bize geçtiği kabul edilir.²⁹

Ö. Ferit Kam, eskilerin güzel ahlâkın tamamını edep genel kavramı altında kullanarak güzellik ve iyiliklerin toplandığı ünvana edeb dediklerini ifade eder. Ayrıca, iyi ve güzel ahlâka ulaştıran bilgi yolunu lügat, sarf, nahiv, meânî, beyân, bedî’, aruz vb. bölümlere ayırarak bunların geneline “edebiyat” yahut “edebî ilimler” dediklerini ifade etmiştir.³⁰ Tahir’ül- Mevlevî, daha kapsamlı bir tanım yapmıştır. “Manzum olsun mensur olsun güzel sözler. Bir de bunlardan bahseden ilim”.³¹

Edebiyat nedir? Edebî eser nedir? Bir metni edebî kılan özellikler nelerdir? Metinleri edebîliği açısından nasıl değerlendirebiliriz? Estetik olanla edebî olanın ilişkisi nasıldır? Güzel, iyi ve yararlı olan edebî, bunun tam tersi çirkin, kötü ve zararlı olan edebîlikten uzak mıdır? Edebîlik kriterleri nasıl belirlenir ve üzerinde nasıl uzlaşılır ya da üzerinde uzlaşılması gerekli midir? Ahlâkî olan nasıl belirlenir? Ahlâksızlığı tasvir ahlâksızlık olarak mı, yanlışlığı göstermek olarak mı algılanmalıdır? Ahlâklı olan edebî de ahlâksız olan edebî değil midir?

Bu sorular daha da uzatılabilir. Sosyal bilimlerdeki soyutluk bu soruların cevaplarını genellikle öznel ve tartışılabilir kılmaktadır. Edebiyatçıların ve edebiyat teorisyenlerinin de üzerinde kafa yordukları bu önemli sorular; gelenek, modern dünyanın ürettiği değerler, felsefî ve dinî görüşler gibi birçok etkenin de devreye girmesiyle cevapları tartışılabilir hale getirmektedir. Meriç’e göre edebiyat mefhumu aynı medeniyet camiası içinde bile her çağda başka türlü anlaşılmıştır. On yedinci asırda edebiyat, zeka ürünlerinin hepsini kucaklarken sonraki yüzyıllarda

²⁸ Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, c. I/ Rümuz-ül Edeb, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 22-23.

²⁹ M.Orhan Okay, “Edebiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 10, s. 395-397.

³⁰ Kam, *a.g.e.*, s.65.

³¹ Tahir’ül- Mevlevî, *Edebiyat Lugati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 40-41.

ilimlerin ve tabiat felsefesinin ayrı birer ihtisas alanı olarak ayrılmasıyla artık 1820'lerden sonra pozitif ilimler dışarıda tutularak tarif edilmiştir.³²

Edebiyat: duygu, düşünce ve hayalleri hiçbir maddi malzeme ve mekâna bağlı olmadan şuur, şuur altı, mistik vs. insanî olan her şeyi tamamen zihnî sembollerle heyecan ve estetik zevk verecek şekilde ifade eden güzel sanattır. Malzemesi sözdür. Günlük dilin üstünde mecaz ve sembollerle örülüdür.³³

Edebiyat kelimesi dilimizde; dil ilimleri, güzel yazma ve konuşma eğitimi, edebî yazılar, belirli bir konu etrafında yazılan yazılar, lüzumsuz ve boş yere sözü uzatmak gibi anlamlarının yanında ahlâkî bir mânâ çerçevesinde de ele alınmıştır.³⁴

Bizde edebiyat adını taşıyan ilk eser Talim-i Edebiyat'dır ve ilk defa edebiyata bir tarif getirmiştir. Recâizâde, "güzel yazmak; iyi düşünmek, iyi hissetmek, iyi ifade etmekten ibarettir" düsturuyla mânâyı ön plana çıkarmış ve yeni edebiyatı eski edebiyattan ayıran prensipleri de ortaya koymuştur.³⁵

Recâizade edebiyatı iki kademede tarif etmiştir: En geniş mânâsıyla, fikir ürünlerinin tamamını kapsamak; dar ve özel mânâsıyla, en meşhur kalem erbabının en seçkin ve makbul eserlerinden istinbat ve ahz olunan usul ve emsalin marifetidir. Edebiyattan maksadın da fikrî, hissî ve hayalî güzelliklerin meydana çıkarılması olduğunu söyleyerek duygunun payı olmayan hiçbir edebî eseri edebiyattan saymaz.³⁶ Bu tanım döneminde birçok tenkidi de beraberinde getirmiştir.

İsmail Çetişli, Recâizâde'nin "edebiyat; bir halkın ahlâkını, adetlerini, fikirlerini, hislerini, her türlü hallerini, tavırlarını, birbiriyle ilişkilerini ve bunların sonuçlarını doğru bir biçimde tasvir edip anlatan eserlerin tamamıdır" şeklinde edebiyatın içeriğini esas alarak yaptığı tanıma yer verdikten sonra edebiyatı, doğrudan doğruya edebiyat eserini esas alarak muhteva, dil, yapı ve üslup ekseninde şekillenmiş estetik bir terkip olarak tarif eder.³⁷

---

³² Meriç, *a.g.e.*, s. 19.

³³ Okay, *a.g.mad.*, s. 395.

³⁴ Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderûn Kitabevi, İstanbul 1989, s. 19.

³⁵ Yetiş, *a.g.e.*, s. 645.

³⁶ Kazım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik Ve Edebiyat Nazariyâtı Sahasına Getirdiği Yenilikler*, AKM Yay., Ankara 1996, s.147- 175.

³⁷ Prof.Dr. İsmail Çetişli, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yay., Ankara 2011, s. 73.

İlim bize dışı öğretir ve onun öğrettikleri bizim dışımızda kalır. Sanat ve edebiyat ise öğretmez; sezdirir, kavratır. Ahlâkın istediği de asıl bu sezme ve kavrama gücüdür. Edebiyattan geçmemiş insanın hayali işlemez ki kendisinden başkalarının açıklarına, dertlerine ortak olabilsin. Ahlâkın başlıca kurucusu ve yayıcısı edebiyattır.³⁸

Yukarıda da ifade edildiği üzere Batı'da "rhetorique", "belles-lettres" ve "litterature" kelimeleriyle ifade edilen ve içeriğiyle ilgili farklı görüşlerin olduğu edebiyat, Doğu'da belâgat ve ilm-i edeb tabirleriyle karşılanmıştır. Kur'an, Arap fesâhat ve belâgatının zirvesi olarak kabul edilmiştir. Araplar'da belâgat başlığı altında incelenen ilimlerin öğrenilmesinin de başlıca sebebi özellikle de tefsirciler açısından Kur'an'ın mucizevî i'câzının anlaşılması ve onun bu yönünün anlatılması üzerinedir.

Kur'an bir sanat eseri değildir. Lakin eşsiz i'câzı ve sade anlatımıyla şiir ve nesrin birbirinden ayırt edilemeyecek derecede imkansız bir buluşmasıdır. Şiir değildir fakat kendisine göre bir ritmi vardır. Dil ve üslûbu her bakımdan kendine özgüdür. Okuyanı derinden sürükleyen, ruhu uçuran bir belâgat çağlayanıdır. Kur'anla birlikte İslâm toplumlarında edebî zevk ve eleştiri anlayışı farklı bir yöne kaymış, edebî ürünlerde anlamı kalbe indirme yolunda Kur'an belâgatı ilke edinilmişlerdir.³⁹ Kur'an'ın eşi benzeri olmayan dil ve üslubunu esas alan şair ve yazarlar onu ideal bir ifade biçimi olarak görmüşlerdir. İslâmî edebiyatın nazariyat çalışmaları da aslında Kur'an yörüngeli olmuştur.

Cahiliyye şiirinde şairin, kahinlik yapması ve cinlerle meşguliyeti münasebetiyle Kur'an da ilk nazil olduğunda şiire benzetilmiş ve peygamberin şair olduğu ve cinlerle ilişkili olduğu iddia edilmiştir. Bu iddialara yanıtı Kur'an kendisi vermiştir. Kur'an'da şiir kelimesi bir yerde, şair kelimesi de beş yerde geçmiştir.⁴⁰ "Biz ona şiir öğretilmedi. Bu onun için gerekmez de."⁴¹ Âyeti vahyin mahiyetinin şiirden farklı olduğunu belirtir. Bu ayetlerde şiir ve şaire yer verilmesi bir eleştiri için

³⁸ Seyit Kemal Karaalioglu "Edebiyat Sanatı", İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1980, s. 23.

³⁹ Koç, a.g.e., s. 43-66, 161.

⁴⁰ Kur'an, Yasin 36/39; Hakka 69/38-43; Tâhâ 21/5; Saffât 37/36-37, Tûr 52/30; Şuarâ 26/224-227.

⁴¹ Kur'an, Yasin 36/39.

değil Kur'an'ın şiir, peygamberin de şair olmadığı anlatılması içindir. Nitekim peygamber bazı şairleri teşvik etmiştir.

İslâm'ın Edebiyatımıza Etkileri:

Edebiyatımız İslâmiyet'in kabulünden sonra büyük bir değişim geçirmiş, İslâm kültür ve medeniyeti hemen her alanda bizim kültürümüze sirâyet etmiştir. Ali Nihad Tarlan'ın: "İslâmiyet dairesine girmiş Türk ırkı deyip geçtik. Fakat bu ne demektir biliyor musunuz? Metafizik tefekkürden yani imandan tutun da hayatın en basit hadiselerine yani amâle kadar bütün insan hayatını nizam altına alan bir mefhum bir rejim, demektir."⁴² sözü de bunu doğrular mahiyettedir.

"Müslüman olmadan önceki asırlarda Türk milletleri arasında yayılan hiçbir din ve yazı, Türk topluluk hayatında temelli değişiklik yapmamış; millî-medenî hayatın ana çizgilerini ve Türk vatanını değiştirmemiş; bilhassa Türk dili ve edebiyatına büyük hamle yaptıracak bir kudret göstermemiştir."⁴³ Fakat İslâmiyet bu kudreti göstermiş ve "...Türk dünyası, XI. Yüzyılda artık tümüyle İslâm dininin ve kültürünün çerçevesine girmiştir ve Türk milleti için yeni bir kültür değişimi, yeni bir dil ve edebiyat gelişmesi dönemi başlamış ve yeni bir duygu ve düşünce ufku açılmıştır."⁴⁴

Açılan bu yeni duygu ve düşünce ufku "...Türk dili ve edebiyatını geliştirmiş; büyük ve zengin bir edebiyat seviyesine yükseltmiş..."⁴⁵ ve edebiyatımızı daha güçlü hale getirmiştir.

Edebiyatımızın farklı kültürlerle ilişkisi neticesinde bu milletlerle ortak duygu ve düşünce dünyası oluşmuştur. "İslâm ümmetinin müşterek verimi olan bu medeniyet, edebiyatta da hiç olmazsa bir takım müşterek ve umûmi kalıplar vücûde getirmişti ki, bu medeniyet dairesine giren her kavim, kendi harsını ve an'anesini ne kadar kuvvetle muhafaza ederse etsin, ruh ve hissiyatını o kalıplar dairesinde ifadeye mecbûr olacaktı. İşte yalnız Türkler değil, İslâmiyet dairesine giren diğer kavimler ve

---

⁴² "Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler", s.34.

⁴³ Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB, c.I, İstanbul 2001, s. 81.

⁴⁴ Abdülkadir Karahan, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, MEB, İstanbul 1998, s2.

⁴⁵ Banarlı, *a.g.e.*, s.81.

meselâ ‘Hindliler’ de bu İslâmî edebiyat kaidelerine ve kalıplarına şiddetle itinâyâ mecbur kalmışlardır.”⁴⁶

İslâm medeniyetinin kültürümüze olan etkisinin boyutunu Divan edebiyatının kaynaklarına bakınca da görmekteyiz. Nitekim bu kaynaklar sayılırken çeşitli başlıklar altında: Kur’an, Hadis, Peygamber kıssaları, mucizeler, evliya menkıbeleri, dînî ilimler ve tasavvuf en başta zikredilmişlerdir.⁴⁷

İslâmiyet Sonrası Dönemde Edebiyat Ahlâk İlişkisi:

Malzemesi dil olan ve hayatın içinde şekillenip toplumun çeşitli hallerini yansıtan edebiyatın ahlâkîliği özellikle Tanzimat döneminde sorgulanmaya başlanmıştır. Edebiyat üzerine yapılan bu sorgulamaların önemi edebiyatın bir taraftan toplumu yansıtması sonrasında da onu dönüştürmesiyle doğrudan ilgilidir.⁴⁸ Edebiyat ve hayatın birbiriyle olan sıkı ilişkisi edebiyat-ahlâk münasebetini de önemli hale getirmiştir.

Ahmed Naim’e göre ahlâkın ilk kaynağı ve en değerli desteği; ahlâk kurallarını, insan ve toplum hayatını düzenleyen kanunları insanlara öğreten dildir. Ona göre ahlâk kuralları hangi toplumun dilinde ayrıntılı bir şekilde bulunmuşsa o toplum dünya sahnesinde etkili olmuştur. Bu kurallar arzu edilen mutluluk ve refahı sağlayamamışsa bu eksiklik felsefeciler tarafından sağlanmaya çalışılmıştır.⁴⁹

Ahlâk ve din birbirlerinden bağımsız alanlar olmalarına mukabil ikisi arasında zaman zaman daha da belirginleşen yakın ilişkiler de olmuştur. Bu doğal bir durumdur. Çünkü her dinin belli bir ahlâkî boyutu vardır. Bütün dinlerin, özellikle de semâvî dinlerin; merkezinde ahlâkî öğretiler vardır. Her din belli bir değer sistemi getirir. İnsanları yönlendirerek davranış şekillerini ve ne tür bir karaktere sahip olmaları gerektiğini bildirir. Ahlâk ve dinin yakın ilişkisinin bir diğer sebebi de hem

⁴⁶ M.Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yay., 3. Basım, İstanbul 1981, s. 99-100.

⁴⁷ Bkz : Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2000, s. XXX; Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, 4.Basım, İstanbul 1984, s. 9-10; İskender Pala, *Divan Edebiyatı*, Ötüken Yay., İstanbul 1998, s.46.

⁴⁸ Betül Coşkun, “Edebiyat ve Ahlak”, *Yağmur Dergisi*, 34. Sayı, Ocak 2007.

⁴⁹ Ahmed Naim, *İslâm Ahlâkının Temel Esasları*, haz. İsmail Karakaya, Neşriyat Dağıtım, Ankara 2005, s. 34-35.

teologların hem de filozofların ahlâkî değerleri aşkın bir alanla ilişkilendirip ahlâk ilkelerini Tanrı'nın varlığına bağlamak istemeleridir.⁵⁰

Necip Fazıl'ın ahlâk anlayışımızla ilgili söylediği: “Bizim, olmuş ve olabilecek ahlâk kaynağımız, adıyla ve sanıyla İslâm ahlâkıdır. Bunu anlayamadık; anlaşılacak olan buydu; anlaşılacak olan budur!”⁵¹ ifadesi İslâm sonrası ahlâk anlayışımızla ilgili önemli bir iddiadır. Zaten ona göre ahlâkın iki kaynağı vardır: Dinler ve din yerinde felsefî mezhepler.⁵²

A.Sırrı Levend'in “Toplumun belli süre içindeki durumunu görmek istiyor musunuz? Edebiyatını gözden geçiriniz.” sözünü tersinden ele aldığımızda da aynı sonuca ulaşmamız mümkün olacak mıdır? Edebiyatın belirli bir süre içindeki durumunu görmek için toplumun yaşantısına bakılabilir mi? Levend'in Türk Toplum Hayatı başlıklı yazısından yola çıkarak bu sorunun da cevabını bulabiliriz. “Ümmet çağındaki Türk toplumunun yeri, İslâm dünyasında ve Doğu uygarlığı içinde idi. Bu uygarlık, İslâm dininin esasları üzerinde kurulmuştu. Dinî düşünce bütün hayata hakimdi. Toplumsal kurumlar, hep o kaynaktan esin alıyordu. Hükümdar, ‘siyaset-i ameliyye’de şeriatın esaslarına dayanıyor; kadı, mahkemelerde ‘fıkıh’ın hükümleriyle ‘icra-yi kaza’ ediyordu. Düşünce adamı, evreni metafizik açıdan görüyor, ‘hakikat-ı eşyayı’ tasavvuf inançlarıyla açıklıyor; ‘ehl-i sünnet’, ‘mütakellimîn’in kaynaklarına sarılıyor... Medrese öğretiminin eksenini ilâhiyattı. Bütün bilgiler bu kanaldan geçiyordu. Aklî bilimler kanıtlarıyla öğretiliyor, naklî bilimler olduğu gibi belletiliyordu... Başlıca hayat felsefesi, kaza ve kadere inanmaktı. Gazâlarda şehadete erişmek, âhirette mutluluğa kavuşmak için en kestirme yoldu... Günlük hayat, evle cami ve iş yeri arasında geçirdi... Kılık, yaşayışa uygundu... Camiler, uzun süren ibadetlerde ruha huzur vermesi için az ışıklı; medreselerdeki hücreler, mollanın dış âlemle ilgisini kesmek ve dünya isteklerini kırmak için yarı karanlık...”⁵³

Yahyâ Kemal bu döneme dair şöyle bir tablo çizer: “Şair bütün öteki sanatlara bağlıydı: Dîvânını yazıp bitirdikten sonra hattata veriyordu, hattat o

⁵⁰ Cevizci, *a.g.e.*, s. 46.

⁵¹ Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2010, s. 97.

⁵² Kısakürek, *a.g.e.*, s. 93.

⁵³ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK. Yay., Ankara 1998, s. 51-52.

dîvandan ta'lik hattın son kıvraklığıyla bir sanat eseri daha yaratıyordu, mücellid deriden, sahtiyandan temâsın bir hazzına daha misâl gösteriyordu, müzehhib, gözleri arabkârî çizginin oyunlarıyla, zevkiyle bir daha kamaştırıyordu. Şairin dîvânındaki şarkıları bestekâr birer makamdan besteliyor, Boğaziçi yalılarını, Rumeli ve Anadolu'nun konaklarını neş'eden, hüzünden mest ediyordu... Hâsılı şair bütün sanatlara, bütün hayata böyle bağlarla bağlı ve o cemiyetin timsâli idi..."⁵⁴

Bu devir 19. yüzyılda kendisini Tanzimat'ın ellerine teslim eder. "Tanzimat bu yaşayışı değiştirir. Divan devri kapanır; kaside ve gazel susar. Roman ve tiyatro gibi yeni edebiyat türleri meydana çıkar. Ziya Paşa'nın Zafer-nâme'siyle Rüya'sı, Namık Kemal'in Vatan Kasidesi'yle Vatan piyesi başta olduğu halde bütün eserler, toplumun başka istekler arkasından koştuğunu gösterir. Bu eserlerde yaşayan tipler, kasidelerde övülen, mesnevîlerde tasvir edilen insanlara benzemez..."⁵⁵ Mehpeyker'ler, Ahmed Cemil'ler, Bihter'ler, Bihruz ve Felâtun Bey'lerle başlayıp devam eden bunalımlı bir arayış zamanında kuşkusuz eski ve yeni çatışması başlayacaktı. Edebiyatta ahlâk tartışması bugüne kadar ele alınmadığı şekilde kuvvetli tartışmalara yol açacaktı. 19. yüzyıla kadar tebliğ ve irşad eksenli bir hayatın temsilcisi olan toplum, edebiyatla dönüştürülecekti. Karşı çıkanlar olsa da bu tartışmalardan modern çağın desteğiyle yeni edebiyatın kahramanlarının galip çıkacağı aşıkardı. Betül Coşkun, Mizancı Murad'ın eleştirilerine yer verdiği "Edebiyat ve Ahlâk" başlıklı makalesinde bu dönüşüm ve değişimle ilgili bilgiler verir. Edebiyatçının en büyük vazifesinin ahlâkı ıslah etme olduğunu düşünen Mizancı Murad, edebî eserlerin edebe uygun olması durumunda ebedî olacağını vurgular. Ona göre kahramanlar toplumun örnek almasına uygun olarak kurgulanmalı ve iyi ahlâka sahip kahraman galip olmalıdır. Mizancı Murad, *Vatan Yahut Silistre*'de İslâm Bey'in Zekiye'nin odasına pencereden girişini eleştirir ve bunu toplum ahlâkı açısından uygunsuz bulur. Vatan ve milletini seven kahraman bir askerin örnek olması gerekirken bir genç kızın odasına pencereden atlayarak girmesiyle ilgili roman yazarını eleştirir.⁵⁶ Ahlâkî edebiyatın teorisinin yanında pratik

---

⁵⁴ Yahya Kemal, *Edebiyâta Dâir*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1990, s. 52-53.

⁵⁵ Levend, *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁶ Betül Coşkun, *a.g.e.*,

olarak da eserlerde uygulanabileceğini göstermek için *Turfanda mı Turfa mı?* adlı eserini kaleme alır ve ahlâkla ilgili savunduğu görüşlerini bu romanda uygular.

Tanzimat sonrası değişen toplum hayatının kültür, edebiyat ve ahlâka tesirini Yahyâ Kemal'in tasviri; aşk, şiir ve mûsikî eksenindedir. "Eski müesseseler bir bir yıkıldıktan sonra yavaş yavaş soyunduk, eski kisvemizi attık, destânın yerine başka bir serpûş, pabucun yerine başka bir çarşının ayakkabısını, bol esvab yerine başka bir makastan çıkan dar bir esvab giydik, Türk çarşısı söndü, bütün bu değişikliğin silsilesi saymakla biter mi? Tepeden tırnağa, içimizden dışımıza kadar muttasıl değiştik. Buna hayat mânâsını, îmâ eden bir kelimeyle, 'teceddüd' diyorduk, halbuki bir heyetin ölümüydü! Bu tederîci ölümden eski sanatlar birer birer kayboluyordu... Edebiyat artık âteşin bir hayattan fişkırmadığı için atılışlı değil, çoraktır... Şair, şiiri rûhunda bulamadığı için, vezinden kelimededen çıkarmağa çabılıyor... Son nesil nihayet anlıyor ki, bir millet edebiyâtını başka bir milletin edebiyâtından saman kağıdıyla meşk ederse çirkin bir şey oluyor..."⁵⁷

Müslüman Türk dünyasının yarattığı güzel sanatlara dikkat edildiğinde hangi dal olursa olsun aynı ruh, karakter, anlayış ve inanışın hakim olduğu görülür. İslâm'ın meydana getirdiği bilim, felsefe, hukuk, ahlâk ve sanat tek bir düşünce ve inancın ürünüdür. O da Tanrı'nın birliğidir. Toplumsal kurumların hepsinin esinlendiği ana kaynak budur. Ahlâkın istediği sabır, kanaat, tevekkül, ibadet, sevgi vb. esaslar da genelde Tanrı'nın rızası amaçlıdır.⁵⁸

Ayvazoğlu, şiirin Müslüman edebiyatlarda tasavvufi cereyanların yaygınlaşmasıyla nesrin önüne geçtiğini ifade eder. Tasavvufi duyarlılıkla oluşan sembolizm, İran ve Türk şairleri tarafından ortak kullanılan bir mecazlar sistemi doğurmuştur. Şairler, sûfi olsun olmasın, bütün zıtlıkların yok olduğu varlık alanına ulaşmaya çalışmaktadır. Bu sebeple benliklerini ve varlıkların dış görünüşlerini gizleyerek bununla birlikte kelimelerin ifade ettiği varlık ve kavramlarla mutabakatlarını sıfırlamaya çalışıp sınırlarını sonsuzluğa doğru genişletmeyi denemişlerdir. Mecazlarla, mecâzî varlık alanının sırrını keşfetmek ve görünenler yoluyla aşkın olanı yakalamak peşindedirler. Kelimelerle o kadar oynanmıştır ki

---

⁵⁷ Kemal, *a.g.e.*, s. 55-56.

⁵⁸ Levend, *a.g.e.*, s. 60.

mânâ inceliklerinin yanında şekil incelikleri de yakalanmıştır. Göz için kafiye ve şiirle hattın buluşması mümkün olmuştur. Mânânın ötesinde şekilsel bir güzelliğe de ulaşılmıştır.⁵⁹ Bu kadar mecaz, soyutlama çabaları ve aşkın olanı yakalama uğraşlarının sebebi İslâm ve onun sanat anlayışıyla yakından ilgilidir.

Bu düşüncelerden hareketle şu sonuca ulaşmamız mümkündür: İslâmiyet sonrası edebiyat ve sanat anlayışında ahlâkın önemli bir yeri vardır. İslâmî edebiyat ve sanat, din ve ahlâk yörüngelidir. Mimarîden musikîye kadar hemen her sanat dalında etkisini hissettiren İslâm edebiyatta da kendine has bir anlayış ortaya koymuştur.

İşlev Açısından Edebiyat- Ahlâk İlişkisi:

İncelediğimiz eseri de içine alan ve Tanzimat'a kadar devam eden İslâmiyet sonrası dönemde şair ve yazarlar teori üzerine düşüncelerini belâğat ekseninde ortaya koymuşlardır. Bu dönemde edebiyatın işlevi noktasında nazarî açıdan kapsamlı düşünceler ortaya konulmasa da yazılan eserlerde pratik olarak bu işlev yansıtılmıştır. Romanın ve hikayenin modern mânâda olmasa da basit ve kısmî özellikleriyle var olduğu bu zaman diliminde, kahramanların ve mekânın karmaşık bir tasviri de söz konusu değildir. Olayın anlatımı kıssadan çıkarılacak hisseye göre kurgulanarak amaca muvafık bir söyleyiş ön plandadır. Bu sebeple Tanzimat ve sonrasında tartışılan bir edebiyat-ahlâk ilişkisi aslında bu dönemde yoktur.

Güzel sanatların ve sanatın doğasında hep var olagelmiş bir tartışma olan 'sadece estetik zevk mi yoksa toplumsal konuları da çağrıştırması mı?' problemi edebiyattaki malzemenin 'söz' olması sebebiyle bu alanda daha da çok tartışılmıştır. Edebiyat; estetik zevk vermenin yanında felsefe, din, ahlâk tarih gibi ilim alanlarıyla da yakın ilişki içinde ve farklı edebiyat ekolleri tarafından bu ilişkileri ve nasıl olması gerektiği konusu devamlı tartışma konusu olmuştur.

Berna Moran, bütün edebiyat kuramlarının kendi tanımı olduğundan hareketle edebiyatın tanımını yapmanın zorluğundan bahseder. Bir adamın önüne çeşitli konularda yüzlerce kitap koysanız ve edebiyat kitaplarını bir tarafa ayırmasını istesenez bu adam edebiyatı tanımlayamasa da bu ayrımı yapar. Ama aynı adama

---

⁵⁹ Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, s. 166- 169.

kuramlardan birinin tanımını vererek “gerçekliği yansıtan” veya “organik birliği” olan kitapları ayır deseniz bocalar. Burada edebiyat sözcüğünün iki ayrı kullanışı vardır: Betimleyici ve değerlendirci. Betimleyici anlamda bütün şiir, roman, hikaye vb. edebiyattır. Değerlendirci anlamda kullanıldığında eserler ayıklanmaya çalışılır ve kimi şairlerin eserleri şiir olarak sayılmaz. İşte edebiyat sözcüğünün bu iki kullanımını ayırmak gerekir.⁶⁰

Bununla birlikte edebiyat tanımı yapmaya kalkışanlar bütün edebiyat eserlerinin ortak özelliğini bulma iddiasındadır ki bu imkansızdır. Çünkü ortak özellik yoktur, benzerlik vardır. Sanat ve edebiyat gibi kavramlar matematik ve mantık gibi kapalı kavramlar değil, açık dokulu kavramlardır. Bu sebeple doğru ve gerçek tanımı yapılamaz. Ortaya konan kuramların hiçbiri herkes tarafından kabul edilmiyor, çünkü hiçbir kuram edebiyatın yeterli ve gerekli özelliklerini tespit etmiş değildir.⁶¹

Yukarıda da değindiğimiz gibi sanatı “sosyal gerçekliğin yansıtılması” olarak tanımlayanlar, eserleri değerlendirme de bu ölçütü kullansalar da bu tanıma katılmayan kuramcılar için bunun hiçbir nesnel dayanağı olmayacaktır.

Moran edebiyat ve sanatın işleviyle ilgili nesnel ölçütleri ararken kimilerinin bu işlevi zevk vermek, estetik sağlamak; kimilerinin birey ve toplum üzerinde bilgisel, ahlâksal, politik ve dinsel etki sağlamak şeklinde ifade etmesine değinmiş ve işlev sorusuna cevap aramıştır. Fakat bu soruya cevap zordur. Çünkü kimi okur ve yazar zevk için; kimi bir şey öğretmek veya öğrenmek için; kimi vakit geçirmek için bunu kullanır ki bu da tek başına bir amaç için kullanılamayacağını gösterir. Bu da demektir ki eseri değerlendirirken herkesçe geçerli nesnel değer ölçütleri bulamayız.⁶²

Bu yaklaşımlarla ilgili kuramları incelediğimizde genellikle üç ana grubun var olduğu görülür. Edebiyatı her şeyden önce ahlâk, din ve politika gibi alanlardaki yaşantımıza ilişkin sorunlara göre değerlendirip edebiyatı buna karşı sorumlu sayanlar; edebiyatı her şeyden önce bir sanat olarak görüp yalnız güzelliğe karşı

---

⁶⁰ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yay., İstanbul 1999, s. 301-302.

⁶¹ Moran, *a.g.e.*, s. 306.

⁶² Moran, *a.g.e.*, s. 299-310.

sorumlu görenler; edebiyat ile ahlâk vb. değerleri arasında bir bağ gören ama edebiyatın, ahlâk alanında olumlu sonuçlarını sanat sınırları içinde söyleyebileceğini iddia edenler. Birinci grup eseri insanlara yapacağı faydaya; ikinci grup sanatın güzellik dışında bir şeyle ilgilenmemesine; üçüncü grup ise iki uç arasında yer alarak ne tamamen sanatın yüceliğine ne de ahlâk ve politikaya araç olarak kullanılmasına bağlı olarak değerlendirmişlerdir.⁶³

Sanat ve edebiyatın tanımı nasıl net bir şekilde yapılamıyorsa aynı durum sanatın işlevi için de geçerlidir diyebiliriz. Sanat, edebiyat ve edebiyatın mahiyeti konularının üzerinde uzlaşamamasının nedenlerinden biri: “Güzel sanatlar olarak isimlendirilen insan faaliyetine hayat veren sanatkârın; sanat eserinin var olmasından sonra da okuyucu/ dinleyici/ seyirci ve toplumun ona yönelişlerindeki amaçlarının farklılığıdır. Çünkü amaç, söz konusu faaliyetin hem müsebbibi olmakta hem onun mahiyeti, sınırları ve hedeflerini tayin etmekte hem de okuyucu/ dinleyici/ seyirci ve toplumun ona yaklaşımı ve ondan beklentilerini belirlemektedir.”⁶⁴

Bilgegil’in edebiyatı ahlâka bağlayan, bağlamayan ve geçiş dönemi gibi başlıklarla açıkladığı edebiyatın işlevi meselesi kuramcılar arasında farklı isimlendirmeler altında da olsa birbirleriyle benzerlikler taşımaktadır. Çetişli’nin edebiyatın işlevi ile ilgili sınıflandırmalarından biri faydalı ve güzel üzerindedir. Edebiyata faydalı olma işlevi yükleyenler, güzel olma işlevi yükleyenler ve hem güzel hem faydalı olma işlevlerinin sentezini yapmak isteyenler şeklinde bu yaklaşımlar ifade edilmiştir.⁶⁵

Ahlâk açısından da önemli olan edebiyatın ve güzel sanatların faydalı olma istikametinde kullanılmasını; özellikle dinler, ideolojiler, siyasî ve felsefî hareketler salık vermişler ve onu bu yönde kullanmışlardır. Bu fayda eğitmek, terbiye etmek, doğru yolu göstermek, bilinçlendirmek, eğlendirmek vb. niteliklerle ya da dünya görüşü, ahlâk anlayışı, inanç ve ideoloji gibi niceliklerle sağlanabilir. Faydacılar için güzellik sıradan bir araç, fayda amaçtır.⁶⁶

---

⁶³ Moran, *a.g.e.*, s. 331-332.

⁶⁴ Çetişli, *a.g.e.*, s. 157.

⁶⁵ Çetişli, *a.g.e.*, s. 158.

⁶⁶ Çetişli, *a.g.e.*, s. 160-161.

Edebiyata güzellik işlevi ykleyenlerin doğrudan doğruya bir ahlk kaygı içinde oldukları söylenemez. Bu grup sanatı sanat için yaparken aslında sanatın bu işlevinin kendiliğinden bir faydayı da beraberinde getireceğini savundukları söylenebilir. Güzel olan iyidir.

Edebiyatın işlevi sanatkar açısından değerlendirildiğinde sanatkarın duygu ve düşüncelerini okuyucu ve topluma aktarma imkanı vermesi söz konusudur. “Edebiyatın duygu ve düşünceleri okuyucuya ve topluma aktarma işlevi özellikle sanatta toplumculuğu, idealistliği, aklkılığı ve didaktikliği esas alan sanatkarda çok daha önceliklidir ve eserlerinde açık biçimde görülür. O kadar ki, onlar zaman zaman sanatı ikinci plana itip eserlerini ‘güdümlü’ veya ‘ideolojik’ hale düşürürler.”⁶⁷ Bununla ilgili etişli, Nmik Kemal’e sorulan “Zamanımızda hikayeler mi ahlka hizmet edecek?” sorusuna onun verdiği cevabı nakleder. N.Kemal’e göre ahlka hikayeler hizmet edecektir. İnsan sadece konuyu dinlemekle yetinmiyor ve eğlenerek istifade etmek istiyor. İnsanın eğlencesinde de faydalanabileceği nasihatlerin olmasının ona bir zararı yoktur.⁶⁸

Edebiyat-ahlk münasebetinin anlaşılabilmesinde en önemli noktalar; sanat ve edebiyatın tanımı, güzellik ve gerçeklik kavramlarının içeriği ve algılanma biçimidir. Edeb eser güzel olacak ve okuyucuda heyecan uyandıracaktır. Fakat bu güzelin nasıl olacağı bir sorundur. Güzelin iyi, ahlkl ve faydalı ile ilişkisinin ltleri de bununla beraber gelen diğer sorunlardır. Sanat eserinin gerçeğe olan yaklaşımı da mühimdir. Birçok teorisyenin üzerinde görüş bildirdiği edebiyat eserinin gerçeği yansıtma biçimi de önemlidir. Edeb eser gerçeği diğer bilim dallarında olduğu gibi doğrudan ve doğru olarak yansıtma mecburiyetinde midir? Bu gerçeği anlatırken imajlardan, hayallerden ve söz sanatlarından ne ölçüde yararlanmalıdır? Edeb eserin tarihi bir olayı ya da felsefi tartışmayı ele alış biçimi farklı olacaktır. Çünkü edeb metin ne bir tarih vesikası ne de felsefe kuramlarının açıklama metnidir. O zaman bu ele alış biçiminin ahlkliği sorgulanacaktır. Bir tarih roman yazarı doğrudan ne ölçüde uzaklaşırsa ya da hayalleri ne oranda zengin tutarsa ahlk olanı yapmış olacaktır? Bu düşünceler üzerinde yapılacak olan detaylı araştırmalar bizi edeb metne götürecekler. Fakat yine şu sonuca ulaşmamız

⁶⁷ etişli, *a.g.e.*, s. 179.

⁶⁸ etişli, *a.g.e.*, s. 179.

muhtemeldir: Edebî eserde gerçeği ele alış biçimi veya güzellik meselesi bizi yazarın dünya görüşüne ve gelenek-modern arası bakış açısına götürecektir.

Aristo'nun trajedideki gerçeklikle izleyicide oluşan arınmayı ele aldığı görüşleri de sanat, edebiyat ve ahlâk ilişkisi açısından önemlidir. Aristo'ya göre trajedi, ürkütücü ve üzücü konularıyla seyircide korku ve acıma duyguları uyandırır. Fakat seyirci bu olayları uzaktan izlediği için bunun oyun olduğunu bilir ve oyunun sonunda bu duygulardan arınmış olur.⁶⁹

Tolstoy fayda üzerinden değerlendirmeler yapmıştır. Ona göre sanat bir fedakarlıktır ve sanatçı fedakarlığa talip değilse milyonlarca insanın ömrünü verdiği bu müesseseye katılma hakkı da yoktur. Uğrunda ömür tüketilen ve zahmet çekilen sanat, insanı ezme ve sömürme aracı olarak kullanılırsa bu durumda sanatın faydasından değil zararından bahsetmek gerektiğini ifade eder.⁷⁰

Edebiyattan maksadın yalnız edebiyat olduğu görüşünde olan Cenap Şehabeddin, güzelliğin zamanla değiştiği görüşündedir. Ona göre eskiden 'azamet ve irtifa' tesirli olup güzelliğin hacim ve cesametle birlikte olduğu düşünülürken artık incelik ve zerafet artmıştır.⁷¹

Cenap Şehabeddin'e göre samimi sanat eserlerinde iyi ve kötü endişesi olmaz. Sanat eseri, güzellik ve çirkinlikle alakadardır. Büyük sanat eserleri aslında sosyal bir faydayı amaç edindiğinden doğrudan değil güzel olduğundan dolayı topluma faydalıdır. Sanat hayr ve hakikatle uğraşmaz. Ahlâk, ilim ve fen endişesi taşımaz. Buna rağmen güzel eserin hem hayrı hem hakikati vardır. Bir şiir ahlâka ve fenne uygun olup vezinden, kafiyeden nasipsizse güzelliğe de hakikate de aykırıdır. Sanat ve ahlâkın samimiyet tanımı farklıdır. Şairin hissetmesinden ziyade hissettirmesi önemlidir. Fakat hissetmeyip öyleymiş gibi yapan şair, ihlası tam da olsa, riyakardır.⁷²

Divan edebiyatında gerçeği ele alış son derece sanatlı olmuştur. *Leylâ ve Mecnûn*'da da *Hüsn ü Aşk*'ta da kullanılan semboller, hayaller ve sanatlar bizi İslâm

⁶⁹ Nejat Bozkurt, *Sanat ve Estetik Kuramları*, Asa Kitabevi, Bursa 2004, s. 44.

⁷⁰ Tolstoy, *Sanat Nedir?*, çev. Baran Dural, Şule Yay., İstanbul 1996, s. 70-71.

⁷¹ Hasan Akay, *Servet-i Fünûn Şiir Estetiği*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998, s. 188.

⁷² Akay, *a.g.e.*, s. 200.

tasavvufunun ulaşmayı hedeflediği iç temizliğine ve hakikî aşka götürmüştür. Gerçek diğer ilim dalları gibi imgesiz, hayalsiz ve sanatsız ele alınsa kuşların yolculuğu bizi “Simurg” a çıkarmayacak ve okuyucu da uyardığı heyecan kaybolacaktır. Divan edebiyatında yoğun bir şekilde görülen mecâzî anlatım mesnevîlerde de gazellerde de okuyucuyu mazmunların ardındaki hakikate götürmektedir. Fakat bu hakikat altının kadrini sarrafın takdir edebileceği nisbette bir gizemin ardına saklanmıştır.

Cihan Okuyucu Lamiî (ö. 1532) ve Latifi'nin (ö. 1582) görüşlerini özetleyerek Divan Şiiri estetik anlayışına dair önemli tesbitlerde bulunmuştur. Bir şiirin muhataplarının ruh hali ve zevkine göre olumlu veya olumsuz anlamlar taşıyabileceği fikrinden hareketle okuyucu da şiirin anlam dünyasına dahil edilir. Hâfız (ö. 1389) ve Molla Câmi (ö. 1492) gibi şairlerin şiirleri kötü niyetli kimselerce yanlış yorumlanabilir. Buradaki derin mânâların anlaşılması gereklidir. Şairlerin mecâzî yolu tercih etmesi: “İnsanlarla anlama kapasitelerine göre konuşunuz” hadisinden dolayıdır. Kur'an da böyledir. Mânâsı açık ayetlerin yanında yorum isteyen ayetler de vardır. Lamiî'ye göre ideal eserler din ve tasavvuf ölçülerine göre ideal insanlar tarafından verilebilir. Latifi'ye göre şairlerin mecâzî şiirler içinde kullandıkları sevgili, şarap vs. kelimeler bunlara bir övgü değildir. Tasavvuf ve hakikati derinlemesine görebilenlerin dilinde her sözün bir mânâsı her ismin bir müsemması, her sözün bir tevili ve her tevilin bir temsili vardır. Yani kısaca bir söz sevgiliyi de güzellikleri de övse hakikati görebilecek gözler, onları celal ve cemal sahibi yüce Allah'a ait görürler. “Onun uluğunun na'tı, övenin rehberi olmasaydı, dünya padişahlarını kim böyle methederdi”.⁷³

Aslında bizim edebî metinlerimiz (İslâmiyet Sonrası Dönem) yukarıda da belirtildiği üzere belli bir kültür üzerine inşa edilmiş metinlerdir. Özellikle İslâmî kaynaklar referanslı eserler, bakış açısı ve yorumlama açısından belli bir temayı işleyen eserlerdir. Böyle olunca okur ve yazar kaynaklı bir okuma yapıldığında bu eserleri anlama ve yorumlama daha da kolaylaşmaktadır. Fuzûlî'nin (ö. 1556) “Yâr için ağyâre minnet ettiğim ayb eyleme/ Bağbân bir gül için bin hâra hizmetkâr olur.” dizelerindeki “yâr” bir sevgili mi yoksa güzelliğin kaynayı “ Cenâb-ı Allah” mıdır? Ağyâr ona ulaşmada tuzaklar mı, bütün kâinât mıdır? Burada beslenen kaynak,

---

⁷³ Okuyucu, *a.g.e.*, s. 60-62.

zamanın okuru veya yazar açısından bir yorumlama yaptığımızda aynı sonuçlara ulaşabiliriz.

Genellikle nazarî ve pratik yönüyle ele alınan ahlâk meselesi, edebî eserlerde ele alındığında pratik hayatın içine taşınmaktadır. Doğu edebiyatlarında önemli bir yeri olan temsille anlatım konunun pratik hayatta nasıl karşılık bulduğunu gösterirken onu hayata rehber kılma yönünde de önemli katkılar sağlar. Üzerinde çalıştığımız *Ahlâk-ı Muhsinî*'de de konu önce ayet ve hadisler penceresinden nazarî olarak ele alındıktan sonra hikaye ve özlü sözlerle pratik boyutu gösteriliyor. Edebî eserlerimizin içinde farklı şekillerde bu kavram işlenmektedir. Meselâ Hüsn ve Aşk'ın devam ettiği okulun adı edeptir.

Edebiyat dünyasında sanat akımlarının oluşumu öncekilere duyulan tepkiyle olmuştur. Bu eski edebiyatımızda da bu şekilde olmuş 17. Yüzyılda kapalılaşan bedîi üsluba (Sebk-i Hindî), sonraki yüzyıl mahallî söyleyiş ve klasik üslûba dönüşle tepkisini göstermiş; 19. Yüzyılın ikinci yarısında mahallîleşmeyle oluşan bayağılaşmaya ve bilinçsiz Frenkleşmeye Encümen-i Şuarâ klasik estetikle cevap vermeye çalışmıştır. Fakat çabaları sonuçsuz kalmış ve klasik estetiğin son ürünlerini vermişlerdir. Edebiyattaki bu çözümler üzerine eski kültürle yetişip Batı'yı da tanıma fırsatı bulan Şinâsi, Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemal yenilik arayışlarıyla yeni bir dönemi başlatmışlardır.⁷⁴ Taşlar önce nesirde yerinden oynamış sade ve açık söyleyiş meziyet olarak görülmeye başlamıştır. Eskiler şeklin ağırlığını ve külfetini sanat telakki ederdi. Tanzimat eski şekli bozdu. Yani şeklin moloz yığını altından fikri, maddeyi kurtardı ve onu cevher haliyle ortaya çıkarmaya çalıştı. Eski nesrimizde şeklin yoğun olduğu eserlerde fikir hafifliği buluruz. Oysa fikir zengin ve orijinal olduğunda süslemeye ihtiyaç duyulmazdı.⁷⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de şiiir ve şairle ilgili Yâsîn ve Şuarâ sûrelerinde bazı ayetler vardır. Yâsîn sûresindeki “*Biz ona şiiir öğretmedik, onun da buna ihtiyacı yok.*”⁷⁶ ayeti ve “*Öyle şiiir vardır ki hikmettir, öyle beyân vardır ki sihirdir.*”⁷⁷ hadis-i şerîfiyle bazı ifâdelerin hikmetle dolu olup bazılarının sihir ve yalanla dolu olduğu

⁷⁴ Osman Horata, *Has Bahçede Hazan Vakti*, Akçağ Yay, Ankara 2009, s.269.

⁷⁵ “*Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*”, s.34.

⁷⁶ *Kur'an*, Yasin 36/69.

⁷⁷ *İbn Mâce*, “Edeb” 41; *Buhârî*, “Edeb” 90.

ifade edilmiştir ki bu prensip bizim şiir ve edebiyatımızda hikmetli ve edepli söyleyişin kaynağını göstermesi açısından oldukça mühimdir.

Fuzûlî'nin şiir anlayışında önemle üzerinde durduğu husus, şiirin insanî, imânî ve ahlâkî gayelerle yazılmasıdır. Fakat bu sınırlandırma şiir ve edebiyatı ideolojik ve dinî alana hapsedme şeklinde algılanmamalı; insanlığı ifsad ve onun kendinden uzaklaşmamasını sağlamaya yönlendirme olarak algılanmalıdır.⁷⁸

Mehmed Âkif, şiir ve edebiyat için 'süs' ve 'çerez' diyenlerin 'karnı tok, sırtı pek olan milletler' için bu sözlerinin doğru olabileceğini fakat bizim gibi çerezden ziyade ekmeğe muhtaç milletler için onun ne kadar süslü olursa olsun bize bir şey söylemeyeceğini dile getirir. "Sanat sanat içindir" gibi nazariyelerin bizim idrakimizin üstünde olduğunu ve ahlâksızlığa felsefe şekli veren edebiyat namına milletin ırz ve namusuna göz dikenler tarafından öne sürüldüğünü ifade etmektedir. Ayrıca edebî eserlerimiz kaba saba olsa da bizim olmalı ve ahlâkî, içtimâî fayda gözetmelidir. "Edebsizliğin başladığı noktada edebiyat biter."⁷⁹ O şiirlerindeki samimiyetini ve hislerini, kalbinde coşup dile getiremediklerini ancak hüner olarak görmüştür. Sözü'nün hakikat olmasını, odun gibi olmasını riyakârane söyleyişe tercih etmiştir. *Âsım* kitabında kahramanlarını şöyle konuşturur ki edebiyat hakkında düşündüklerinin özeti gibidir:

"... Ben de târîh okudum; âlemi az çok bilirim.

Şuarâ dendi mi, birdenbire oynar sinirim.

İyi gün dostu herifler o ne yardakçı gürûh

O ne müstekreh adamlar! Hani bakmak mekrûh.

... Edebiyâta edebsizliği onlar soktu,

Yoksa din perdesi altında bu isyân yoktu.

... Sâde pek sövme ki, Peygamberimiz şi'ri sever.

-Vâkîâ "inne mine'ş-şi'ri" büyük bir ni'met;

⁷⁸ Muhammet Nur Doğan, *Fuzulî'nin Poetikası*, Yelkenli Yay., İstanbul 2009, s. 19.

⁷⁹ Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yay., İstanbul 2009, s.72.

Dikkat etsen: Yine sevdikleri, lâkin, hikmet.

Ben ki Attâr ile Sa'dî'yi okur hem severim;

Başka vâdîleri tutmuşlara ancak söverim.”⁸⁰

Edebiyatta Muhteva Açısından Ahlâk:

Edebî eserlerde en önemli unsurlardan biri şüphesiz eserin muhtevasıdır. Edebiyatın ahlâkîliği meselesi muhteva ile de ilgilidir. Her edebî eserin bir mesajı vardır. Bu mesaj eserin muhtevasıdır. Fakat muhteva nasıl olmalı? Felsefe fikir ve bilime ne kadar yer vermeli? Öğreticilik mi esas alınmalı? Toplum mu fertleri mi ele almalı?.. gibi soruların cevaplanma şekli de muhtevayı doğrudan etkileyecektir. Çetişli, muhtevanın mânâlı veya mânâsız olmasından ziyade kaynağı, mahiyeti, sunuluş biçimi ve sunuluş amacının tartışılır olduğunu ifade eder. Ona göre edebiyat bir sanat olması sebebiyle okuyucuya estetik haz vermek durumundadır. Edebiyatın kaynağı sanatın kaynağıyla doğru orantılıdır. Sanatın öncelikli amacı “gerçeklik” değil “güzellik”tir. Edebiyattan da beklenen bir hakikati, fikri, ideolojiyi, olayı ve durumu açık bir şekilde anlatması değil; güzel, büyük ve derin olması bununla birlikte okuyucuda heyecan uyandırmasıdır.⁸¹ Bu yönüyle gayesi güzellik olan ve okuyucuya haz vermekle sorumlu olan edebiyat faydacılığı reddeder.

Edebiyatın mânâ/muhteva dünyasını insanın belirlediği fikrini edebî eserlerdeki içerikten yola çıkarak bulabiliriz. Edebiyat sıradan bir metin olmanın ötesindedir. Polis, doktor, hakim, savcı ve din adamının tuttukları ölüm raporlarının hiçbir zaman Hâmid'in “*Makber*”ine veya Yahya Kemal'in “*Sessiz Gemi*”sine benzemeyeceğini söyleyen Çetişli'nin tespiti bu bağlamda oldukça önemlidir.⁸²

---

⁸⁰ Ersoy, *a.g.e.*, s.338-339.

⁸¹ Çetişli, *a.g.e.*, s.76.

⁸² Çetişli, *a.g.e.*, s. 77.

“Osmanlı’da Şiir Nedir?” başlığı altında M. Erol Kılıç değişik dönemlerdeki şairlerden örneklerle bu şiiri anlayabilecek ve anlayamayacakları izah ederken şiirin asıl söylemek istediğini ve söyleyiş tarzını ayrıntılı bir şekilde ele alır.⁸³

İsmâil Hakkı Bursevî: “Şu kim sâhil-nişîn oldu nice bilsin o deryâyı/ Şu kim lâfz içredir idrâk eder mi hiç ma’nâyı” Tıpkı deniz kenarında oturup denizin dibindeki inciye alamayan kimseler gibi lafızda kalanların da ma’nâyı alamayacağını; Nâbî (ö. 1712): “Ey şi’r meyânında satan lafz-ı garîbi/ Divan-ı gazel nüsha-i kâmûs değildir.” diyerek esas amacın ma’nâ olduğunu; Hazmî: “Bu rütbe şarlatanlık etme vâiz/ Özün yok sözünden nesne gelmez/ Söze isterse bin türlü düzen ver/ Buruşmuş çehre düzgünle düzelmez.” dizeleri gibi birçok dizesinde sırf sanat olsun diye sözü süse boğmanın ma’nâyı öldüreceğini, sözün özünde ma’nâ yoksa okuyucuya faydası olmayacağını; Niyâz-ı Mısırî (ö. 1694): “Lafz u sûret cism ile anlamak isterler bizi/ Biz ne elfâzuz ne sûret cümle ma’nâ olmuşuz.”; Yunus (ö. 1320-21): “Yunus bir söz söylemiş hiçbir söze benzemez/ Münâfiklar elinden örter ma’nâ yüzünü.” dizeleriyle inci ve çakılı ayırt etme gücü olanların önünde ma’nâ kendini açacak, anlamayan elinde zayi olmayacaktır ifadeleriyle hem ma’nânın önemini vurgulamış ve hem de lafzın ma’nâyı elbise olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁴ Mânâ ve lafız bir bütünün iki yüzü olup genel olarak şiirde mânâ, öz,asıl; lafız ise onun ortaya koyucusu, niteleyicisi, güzelleştiricisidir.⁸⁵

Edebiyatta muhteva ve mânânın ne olmasından ziyade nasıl sunulacağının daha önemli olduğu aşikârdır. Edebî eserler konuyu estetik zevkle yoğurabilmelidir.

Orhan Okay sanatın mutlaka sanat için, toplum için veya sanat dışı bir amaç için düşünülüp düşünülmeceği tartışmalarının artık geride kaldığını ifade eder. Bir sanat eseri ne kadar ferdî olursa olsun yine de sosyal bir tarafı vardır. Ya da ne kadar sosyal bir yapıda olursa olsun yine de ferdî bir muhtevaya sahiptir.⁸⁶

Okay’a göre sanatın toplum veya sanat için olup olmayacağının ötesinde önemli olan eserin büyüklüğüdür. Ne kendi içine kapanıp mutlak sanatı aramak ne de

⁸³ Mahmud Erol Kılıç, *Sûfi ve Şiir*, İnsan Yay., İstanbul 2011, s. 103-121.

⁸⁴ Kılıç, *Sûfi ve Şiir*, s. 103-121.

⁸⁵ Mine Mengi, *Divan Şiirinin Arka Bahçesi*, Akçağ Yay., Ankara 2010, s. 122.

⁸⁶ Okay, *a.g.e.*, s. 40.

sadece sosyal gerçekleri ifade etmek amacıyla sanat yapmak önemli değildir. Büyük eserlerin faydasını araştırmaz sadece hayranlık duyarız. Burada ferdi ve cemiyetçi iki örnek verir ve ikisinden de vazgeçemeyeceğimizi çünkü ikisinde de kendimizi yani insanı yani ruh madenimizi inşa eden parçaları bulduğumuzu ifade ederek Rabia Hatun'un (ö. 1947) meşhur "Men tâ senün yanında dahi hasretem sana" dizesi ile "Gitme ey yolcu beraber oturup ağlaşalım/ Elemim bir yüreğin karı değil paylaşalım" diyen M. Âkif'in dizelerini düşüncelerine örnek olarak verir.⁸⁷

Okay'ın ferdî ve sosyal konularda yazan sanatkârlar için önemli bir tespiti vardır. Ona göre şiirimizde eskiden bu yana hem ferdî ve hem de sosyal konular çok miktarda işlenmiş olmasına mukabil bir gerçek vardır ki o da halkımızın genellikle ictimâî ve ahlâkî konularda yazan sanatkârları daha çok benimseyip tutmuş olmasıdır. Okay, bu düşüncesini temellendirmek için de bugün şiirleri hatırımızda olan Yunus, Namık Kemal ve Mehmed Âkif'i zikreder.⁸⁸

Yahyâ Kemal'in, sanatı insanları ıslah etmeye yarayan bir vasıta olarak görenlerin bu iddialarını; şiir, mûsikî, resim ve heykeltraşlıkla neşredebileceğini fakat tiyatro ve romanla iki kere iki dört nispetinde kesin olarak ispat edebilecekleri⁸⁹ şeklindeki görüşleri sanatın ahlâkî gayelere hizmetinde Tanzimat sonrası kullanılan türlerle ilgili önemli bir tespittir.

Aslında bugün bizim okumakta ve anlamakta zorlandığımız ahlâk ve diğer sanat eserlerinin dönemlerinde bu kadar zor anlaşılmadıkları araştırmacıların ortak görüşüdür. "Divan şiiriyle halk şiirinin tamamıyla birbirine zıt ve farklı olduğu sanılmamalıdır. Osmanlı devrinde halk ile aydının müşterekleri günümüzdekinden kat kat fazla idi. Kültür dokusunu besleyen din ve tasavvuf , halkın da aydının da dünyasına hâkim idi. Mesnevî, Muhammediye gibi klasik kitaplar tekkeler, kahveler ve köy odaları yanında sarayda ve enderunda da okunuyordu. Böyle olunca meydana getirilen eserler müşterek bir kültür üzerine bina ediliyor, farklılık ancak eser sahibinin muhtevasına bağlı olarak üslupta ortaya çıkıyordu."⁹⁰

---

⁸⁷ Okay, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁸⁸ Okay, *a.g.e.*, s. 55.

⁸⁹ Kemal, *a.g.e.*, s. 211.

⁹⁰ Cemâl Kurnaz, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 285.

Ahlâk ve hikmetle dolu sanat eserlerinin belli dönemlerde hem yazan hem de okuyan nazarında bir huzur arayışı olduğu da sanırım bir gerçektir. Abdülkadir Karahan: “Denebilir ki Nâbî, çağının huzursuzluk ve kararsızlıktan, hükümet yönetiminden başlayarak çeşitli meslek erbâbı arasında yaygınlaşan zulüm, hile, yalan, rüşvet, mal ve menala aşırı rağbet, riyakarlık, her işte menfaata bağlılık gibi kötü huyların toplumu kemirmesi karşısında, fikir ve hikmetin gölgesinde –manen olsun- rahat ve dağdağasız yaşamak iç arzusuyla dolu bir şahsiyettir.”⁹¹ diyerek fikir ve hikmete ve bunun da şuur altında bulunan ahlâka vurgu yapmıştır.

N.Kemal, edebiyatın ahlâkî bir amacı olduğunu belirtmiştir. Bu amaç için de edebiyat önce gerçeği aksettirmelidir. Bu gerçek, konusu ve malzemesi imkân dahilinde olan bir gerçektir. Bu özellikleri haiz olan edebiyat mânâ ve mantığa aykırı sözler taşımaz. Bilgegil, N.Kemal’in “gayesi tehzîb-i ahlâk olan, akıl ve mantika uygun, muhteva kadar şekil bakımından da mükemmel bir edebiyat taraftarı” olduğunu belirler.⁹²

Muallim Nâcî, edipleri yazdıklarında bir siyah nokta kadar bile pişman olmayacak yaydığı fikirlerinde herhangi bir bozulma olmayacak kimseler olarak tanımlar. Ona göre edebî eser hem mânâ hem şekil açısından mükemmel olmalıdır.⁹³ “Kalem erbâbının daima umumî ahlâkı ıslaha ve yüceltmeye çalışmaları en mühim medenî vazifelerindendir”⁹⁴

Ekrem, edebiyatta ahlâkın ayrı bir yerinin olduğu ve kötüye kullanılmaması gerektiği üzerinde dururken edebi terk etmenin insanlıktan çıkma; edepsizliğin artmasını, medeniyet rükünlerinin sarsılması olarak niteler. Edebiyatçı ahlâk dersi vermez. Onun amacı düşünceye yön vermek, duyguları geliştirmek ve zihinleri aydınlatmaktır. Ayrıca edebiyatçının ahlâk dersi vermekle uğraşmasına gerek olmadığını ifade eder. Edepsizliğin başladığı yerde edebiyat bitecektir ve edebiyatı kötüye kullananlar kısa sürede unutulacaklardır. “*Bî-edebler arasında üdebâ*

⁹¹ Abdülkadir Karahan, *Nâbî*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s.56.

⁹² Bilgegil, *a.g.e.*, s. 6-8.

⁹³ Bilgegil, *a.g.e.*, s. 10.

⁹⁴ Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, MEB Yay., İstanbul 2004, s. 19.

gurebâdır.” Ekrem, edebiyat ve ahlâk arasında objektiftir. Edebiyatı ahlâksızlığa veya ahlâka hizmetle görevli görmez.⁹⁵

Cenap Şahabeddin edebiyattan maksadı yalnız edebiyat olarak ifade ederken edebiyatı bütünüyle ahlâktan ayırmamıştır. Ona göre sanat eserinin uyandıracığı heyecan ‘*müşevvik-i mesâvî*’ olmamalıdır. Kötülükleri teşvik etmemeyi edebiyatın ahlâka olan bir hizmeti olarak görür. Bunun ötesinde bir edebiyat-ahlâk ilişkisi ona göre yoktur. Sanat eserindeki güzelliğin sağladığı bedî zevk zaten ahlâk terbiyesine yardımcı olacaktır.⁹⁶

Edebî eserin güzel olması için insanların yararına hizmet etmesinin şart olmadığını iddia etmek onun faydasız bir ses ve fikir yığını olması demek anlamına gelmez. Edebî sanatlarla kalpte ve fikirde heyecan uyandırılırsa ‘avâmî-i hayatiyye’ye hizmet edilmiş olur ki edebiyattan beklenmesi haklı olan maddî fayda da budur.⁹⁷

Eski edebiyatımızda nesir mânâ yönüyle pek kıymetli olsa da giydiği Arapça, Farsça kelimelerle anlaşılması oldukça güç hale gelmiştir. En basit meselelerin bile izahında bu kapalılığı görmek mümkündür. Bu meseleyle ilgili Ferit Kam, geçmişte sözün meziyetinin mânâdan ziyade kelimelerin tantana ve ihtişamında aranmasından kaynaklandığını ifade eder. İbn Haldun’u da kelimeleri mânâyâ tercih etmesi sebebiyle eleştirir. Mânâyı zihinde mevcut görüp ilim ve sanata ihtiyacı olmadığını düşünerek yazan eski nâsirlerimizi pusulayı şaşırarak ve ne yapacağını bilmemekle suçlar. Nâbî gibi Türkçe ve mânâ yolunu seçip anlaşılması güç yazıları eleştiren bir şairin bile nesrinin ağır olmasını hayret verici bulur. Bırakılan manzum eserler mensur eserlerden çok daha sade ve çok daha berraktır.⁹⁸ Bugüne kadar Osmanlı edebiyatı üzerine yapılan incelemelerin manzum eserler üzerinde yoğunlaşmasının bir sebebi de zannediyoruz ki mensur eserlerin bu özelliği sebebiyle olsa gerektir.

---

⁹⁵ İsmail Parlatır, *Recaîzâde Mahmut Ekrem*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995, s. 54-56.

⁹⁶ Akay, *a.g.e.*, s. 189.

⁹⁷ Akay, *a.g.e.*, s. 203-204.

⁹⁸ Kam, *a.g.e.*, s. 90-102.

İncelediğimiz eser ve birçok ahlâk eserinde de görülen bu durum Türklerin İslâmîyet sonrası yazdıkları ilk eserlerde bu yoğunlukta değildir. Bunun sebebi de ilk dönemde dinin anlatılmasına ve bir an önce geniş kitlelere ulaştırılmasına olan ihtiyaç ve sonraki dönemlerde kültürel gelişmeler ve yeni dinin kelime ve kavramlarının yanında kültürünün de etkisiyle yazılan eserlerin dili de ağırlaşmış olsa gerektir.

Bizim edebiyat-ahlâk ilişkisini ele alırken dikkatimizi çeken ve üzerinde düşünülmesi gerektiğini vurgulamak istediğimiz iki husus vardır: Ahlâk eserlerinin edebî yönü ve edebî eserlerin ahlâkî yönü meselesi. Edebî eserlerin ahlâkîliği meselesinde farklı görüşler üzerinden değerlendirmeleri yukarıda belirtmeye çalıştık. Fakat bu konu kuramların da üzerinde uzlaşamadıkları ve farklı değerlendirme kriterleriyle ele aldıkları bir konu olduğu için oldukça hacimli bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Biz çalışmamızda bir giriş olarak bu konuyu ele almaya ve eserimiz için bir ön okuma hazırlamaya çalıştık. Ahlâk eserlerinin edebîliği meselesinde de dikkat çekmeye çalıştığımız hususları ayrı bir başlık altında vermeye çalışacağız. İçeriği farklı yüzyıllardan farklı ahlâk eserlerinin incelenmesi ve belâğat kitaplarının da taranmasıyla daha da zenginleşebilecek olan bu konu da bizim eserimize giriş bakımından bir ön okuma babında değerlendirilmelidir.

Ahlâk Eserlerinin Edebî Yönü:

Edebiyat ve ahlâk arasında sıkı bir ilişki vardır. Dil ve üslup özellikleri, nesir ve nazım tarzında yazılmaları, edebî şahsiyetlerin bağlı buldukları kültürü yansıtmaları, meydana getirilirken sanat kaygısının taşınması vb. yönlerden, ahlâkî eserlerle edebiyat arasında önemli bağlar bulunmaktadır.

Ümmet çağı fikir hayatının temeli olan dinî ahlâk yörüngesinde yazılan ahlâk kitapları çağdaş anlayışla toplumsal gelişmeleri fikir tarihi içinde incelemek zorunda olan edebiyat tarihçisi için üzerinde durulması gereken eserlerdir. Ahlâkî eserlerin çoğu sanat anlayışı ve üsluba verdikleri önem bakımından edebî eserlerin unsurları içindedir.⁹⁹

---

⁹⁹ Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, Ankara 1988, s. 89.

Edeb-i kelam bahsinde R. Mahmut Ekrem, edeb-i kelâmın nezâket ve letafetten uzak kaba görülebilecek fikirleri güzel bir şekilde vererek söylemek olduğunu ifade eder. Ona göre bu üç şekilde olabilir. Birincisi, bir fikri tavsî' ve tezyîn içindir.

“Çün leşker-i şehriyâr-ı hâver

Oldu sipeh-i şebe mazhar

Dârâ-yı serîr-i subh-gâhı

Zeyn etti bu köhne bargâhı.” (Nâbî)

Şairin bunu doğrudan söylediğinde “sabah oldu güneş doğdu” demesi gerekirdi. Fakat edeb-i kelâm ile fikrine genişlik ve letafet vermiş olduğunu ifade eder. İkincisi, bir şeyin hasasetini örtmek ve kaba lafızları kullanmamak içindir. Burada Hayrâbâd'dan bir kızın terlemeye başlamasını anlatan

“Kat kat düşüb ol perî-i hicâbe

Gark oldu gülâb-ı ıztırâba!” örneğini verir. Üçüncüsü ise bir edebî ifadeyi tekrâr etmemek içindir. Burada da Hâmid'in “*beyâz kefenler*” tabirini ikinci geçtiği yerde “elbise-i mevtâya” ifadesiyle kullanmasını örnek verir.¹⁰⁰

Recâizâde'nin üzerinde durduğu edeb-i kelâmın ahlâk eserlerinde de birçok örneğinin olduğunu görmekteyiz. İncelediğimiz eserde buna örnek gösterilebilecek ifadeler oldukça fazladır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: “Ol hâne ‘ömr-i firāvân geçirmüş ve âfitâb-ı zindegânîsini ser-haddi gurûba ırgürmüş bir pirenün mülki olub...”¹⁰¹ “ Mülûk-ı mâziyeden birinün meclis-i ‘âlîsinde kibâr-ı ‘ulemâdan birini ol deñlü ta‘rîf ü feşâhat u belâgat ve fezâil ü kemâlât-ı bî-gâyetini ol deñlü tavşîf itdüler ki liķâ-yı sa‘âdet-iltikâsına, ol şâh-ı âfâk cân u dilden iştiyâķ gösterüb huzûr-ı mevfûru'l-hubûrına ihzâr için fermân-ı ‘âlî işdâr buyurılıcaķ ol ‘azîz-i bi't-temyîz meclis-i sa‘âdet-i üns-i sulţânîye duhûl idüb edâ-yı merâsim-i selâmdan sonra du‘âyıla feth-i kelâm idüb Melik-i ‘Allâm pâdişâh-ı İslâm hâzretine

¹⁰⁰ Recâizâde Mahmut Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyat*, haz. Murat Kacıroğlu, Asitan Yay., Sivas 2011, s. 260-264.

¹⁰¹ Abdülazîz bin Hoca Sa 'deddin, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3467, vr. 175a.

hezār sāl ‘ömrler müyesser ve devlet-i cāvidānī muḳadder ide diyücek pādişāh ayıtdı: ‘İbtidā’-i maḳālde emr-i muḫāl ile du‘ā, ehl-i ‘ilm ü erbāb-ı kemālden istiḡrāb ve sizūñ emşālūñüz aşḫāb-ı fażl u ifzālden isti‘cāb olunur.’ Azīz-i müstecābü’ d-da‘vet daḫi cevāb-ı şavāb virüb...’’¹⁰²

Cenab Şahabeddin’e göre üslup zamana, cinsiyet ve iklime göre farklılık gösterir. Her asrın kendine mahsus bir lisan ve edebiyatı vardır. Her dilde çeşitli üsluplar doğup gelişmiş ve zamanla kullanımdan düşüp ölmüştür. Her dilin ayrı mazmunu, mecazı ve teşbihi vardır. Asırlara göre cümleler ağırlaşmış veya hafiflemiştir. İnsanoğlunun marifet seviyesi yükseldikçe fikir, his ve ifade tarzı yenilenecektir. Bütün milletlerin edipleri kendi zamanlarının tesirindedirler. Her asrın fikrî kabiliyeti kendi yazı edasını ve dil üslubunu geliştirir.¹⁰³ Cenab’ın bu fikirleri bizim de üzerinde durmaya çalıştığımız eserlerin kendi dönemleri açısından değerlendirilmesi gerektiği yönündeki görüşümüzü destekler mahiyettedir. Ahlāk eserlerine de bugünün nazarından ziyade kendi döneminin edebî ortamının penceresinden bakmamız kanaatimizce daha doğru olacaktır. İncelediğimiz eserde döneminin sanat ve edebiyat ortamını bilen ve devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış âlim bir zatın ifade tarzını görmekteyiz. Zaman zaman uzayan cümleler, ikili üçlü hatta dörtlü tamlamalar ve aynı anlamdaki kelimelerin farklı karşılıklarının kullanılması gibi özellikler mütercimnin sanat kaygısının olduğunu göstermesi açısından manidardır.

İlmî hakikatlerde nasıl eskilik yenilik bir ölçüt olarak kullanılmıyorsa, güzel sanatlarda da kullanılamaz. Sanat eserleri güzel olduğu ölçüde büyüktür, ebedîdir ve eskimez. Zamanın eski veya yeniliği onun değerini değiştirmez.¹⁰⁴ Bu açıdan bakıldığında ahlāk ve nasihat amacıyla yazılmış olan eserlerin de değerlendirilme kriteri güzellik olmalıdır.

İncelemeğe çalıştığımız *Ahlāk-ı Muhsinî* tercümesi ihtiva ettiği Farsça manzum parçalar ve onların Türkçe nazımla tercümeleri; çeşitli edebî eserlerden iktibaslar; ünlü şairlerden ve müellifin kendisine ait beyit ve kıtalar; hikâye, kıssa ve menkıbeler, bunların edebî dille süslenerek anlatılışı bakımından da edebî bir eser

¹⁰² *a.g.e.*, vr. 173b.

¹⁰³ Akay, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁰⁴ Okay, *a.g.e.*, s. 72.

olarak gösterilebilir. Secili üslubu, “orta nesir” kategorisine giren dili ve zengin kelime kadrosuyla bu telifi tercüme, Türk nesir edebiyatı tarihi içinde de incelenmeğe elverişli bir metindir.

Anılan özellikleriyle hem ahlâkî ve kültürel, hem de edebî yönden değer taşıyan *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'nden yola çıkarak ve ahlâk eserleri üzerinde yaptığı araştırmalar sonucu bu eserlerin sanat ve edebiyat değerinin de olduğunu ifade eden Agâh Sırrı Levend'in görüşlerini de ilave ederek ahlâk eserlerinin edebîliği konusuna kısaca değindik. Bu konu ahlâk eserlerinin büyük bir bölümünün incelenmesiyle daha da derinlik kazanacaktır. Özellikle aynı eserlerin tercümelerinde ortaya konulmaya çalışılan üslup zannediyoruz ki eserlerin sayısı arttıkça daha da anlaşılır olacaktır. Edebiyat ve ahlâk ilişkisi içerisinde de ele almaya çalıştığımız “edebî olanın ne olduğu” meselesi şüphesiz zamanlara göre değişiklik arz etmektedir. Bu nedenle dönemsel değerlendirme yapılması ve dönemin edebiyat anlayışının da bu noktada göz önünde bulundurularak edebî eserlere yaklaşılması kanaatimizce daha doğru olacaktır. Modern çağın ortaya çıkarmaya çalıştığı özgür sanat anlayışıyla “bâtılı tasvîr” etmeyi uygun bulmayan ve eserimizi de içine alan dönemi değerlendirmek kesin bir tavırla bu dönemde yazılanı edebî saymamak sakıncalı neticeler doğuracaktır. “Bize düşen şey, umûmî mülâhazaları bir tarafa bırakıp altı asır süren bir tecrübenin bu asil mahsûllerinden alabileceğimizi almaktır.”¹⁰⁵

---

¹⁰⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yay., İstanbul 1977, s. 178.

I. BÖLÜM

1. Hüseyin Vâiz Kâşifi ve Eserleri

a) Hayatı:

İran'ın Horasan bölgesinde bulunan Sebzevâr'da tahminen 830/1427 yılında dünyaya gelen Hüseyin Vâiz Kâşifi vaazları münâsebetiyle “Vâiz” lakabı ve şiirlerinde kullandığı “Kâşifi” mahlasıyla bilinir. Eserlerinden ve vaazlarından iyi bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.

Çocukluk ve gençlik yıllarını Sebzevâr'da geçiren Hüseyin Vâiz Kâşifi daha sonra ayrılarak sırasıyla Nişabur'a, oradan da Meşhed'e geçer. Dönemin ünlü Nakşibendî şeyhi Sa‘deddîn-i Kaşgârî'nin (ö. 1456) öldüğünü öğrendiği günlerde rüyasında onu görünce, mezarını ziyaret etmek üzere Herat'a geçer. Burada Kaşgârî'nin müridi, ünlü sûfi ve şair Abdurrahman-ı Câmî ile tanışır ve onun vasıtasıyla Nakşibendî tarikatına intisap eder. Burada yirmi sene vaaz eder.¹⁰⁶ Herat'ta verdiği vaazlarla kısa zamanda meşhur olan Hüseyin Vâiz, bir süre sonra Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî'nin himayesi altına girer. Onların teşviki ile çeşitli kitaplar telif eder. Câmî'nin ölümünden (898/1492) sonra Herat'tan ayrılan Kâşifi, 910/1504-05 yılında Sebzevâr'da vefat eder. Ölümüne:

در هدایت صرف شد ایام عمرش زان سبب

گشت تاریخ وفات او "هدایت دستگاه"¹⁰⁷

beyti ile tarih düşürülmüştür.¹⁰⁸

Türbesi Sebzevâr'ın güneybatısında “Dervâze-i Nişâbur” denilen yerdedir. Kâşifi, halkın çoğunun Şîî olduğu Sebzevâr'da Sünnîlik, çoğunluğun Sünnî olduğu Herat'ta ise Şîîlik ile itham edilmiştir. Şîî olarak tanınmasında daha çok “*Ravzatü*”-*ş-şühedâ*” adlı eserinin etkisi vardır. Bu eserin bir beytinde, “Ali içinde doğduğu için, Müslümanlara Kâbe”yi tavaf etmek vâcib olmuştur” diyen Kâşifi'nin Ehl-i Beyt'e

¹⁰⁶ M. Ragıp İmamoğlu, *İyilerin Ahlâkı (Ahlâku'l-Muhsinîn)I. Kısım*, Doğu Matbaası, Ankara 1965, s. V.

¹⁰⁷ Onun ömrü iyiliğe dâveti ile geçtiği için ölümüne (هدایت دستگاه) terkibi tarih düştü.

¹⁰⁸ İmamoğlu, *a.g.e.* s. VI.

duyduğu büyük sevgi, ondaki Şiflik eğiliminin daha kuvvetli olduğunun bir göstergesidir. Nakşibendiye tarikatının temel eserlerinden *Reşehât-ı ‘Aynü’l-hayât* adlı eserin müellifi Fahreddin Ali Safî (ö. 939/1532-33) de onun oğludur.¹⁰⁹

b) Eserleri:

Hüseyin Vâiz; tefsir, tasavvuf, edebiyat ve gizli ilimler başta olmak üzere çeşitli konularda eserler kaleme almıştır. “Kâşifi” mahlasıyla şiirler yazmakla birlikte, şair olarak önemli bir varlık gösterememiştir. Hocası Fahreddin Hâce Ehad’ın astronomiyle ilgili *Lübâbü’l-ihiyârât fî tâyîni’l-evkât* adlı eserini tamamlayan Hüseyin Vâiz’in astronomi ve astrolojiye dair *Mevâhibü’z-Zuhal*, *Meyâminü’l-Müşterî*, *Kavât ‘i’l-Mirrih*, *Levâm ‘u’ş-Şems*, *Mebâhicü’z-Zühre*, *Menâhicü’l-‘Utârid* ve *Levâ’ihu’l-Kamer* adlı risâleleri vardır. Kâşifi’nin başlıca eserleri şunlardır:¹¹⁰

Cevâhirü’-t-tefsîr Lituhfeti’l-emîr (Tefsîrü’l-arûs, Tefsîrü’l-zehrâveyn): Mîr Ali Şîr Nevâî’nin isteği üzerine dört cilt olarak yazmayı tasarladığı bir tefsirdir. Fâtîha sûresinden itibaren Nisâ sûresinin 84. ayetine kadar olan birinci cildini ancak tamamlamış ve Nevâî için “*Mevâhib-i Aliyye*” adlı daha kısa bir tefsîri yazmayı plânlayarak bu işten vazgeçmiştir. Eserin giriş bölümünde dört ana başlık altında *Kur’an* ilimlerine dair yirminin üzerinde konu ele alınmıştır. Bu birinci cilt *Cevâhirü’-t-tefsîr*’in Hindistan, Avrupa ve İstanbul’da nüshaları vardır.

Mevâhib-i Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî): Hüseyin Vâiz, *Cevâhirü’-t-tefsîr*’in geri kalan kısmını yazmaktan vazgeçerek 897-899/1492-1494 yılları arasında daha sade bir dille ve daha kısa olarak bu eseri kaleme almıştır. Birçok baskısı yapılan eser, Ebulfazl Mehmed Efendi (ö. 982/1574) tarafından Türkçeye çevrilmiş, İsmail Ferruh Efendi de 1830’da eseri bazı ilâve ve kısaltmalarla *Mevâkib* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Bu çevirinin 1282/1865 tarihinden itibaren birçok baskısı yapılmıştır. Eserin Urduca ve Peştuca tercümeleri de mevcuttur.

¹⁰⁹ Adnan Karaismailoğlu, “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 19, s. 16-17.

¹¹⁰ Hüseyin Vaiz Kâşifi’nin eserleri ile ilgili bilgiler şu eserlerden özetlenmiştir: Adnan Karaismailoğlu, “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 19, s. 16-18”; “M. Ragıp İmamoğlu, *İyilerin Ahlâkı (Ahlâku’l-Muhsinîn)I. Kısım*, Doğu Matbaası, Ankara 1965”; Altınpay, a.g.e.; Peker, a.g.e.

Ravzatü 'ş-şühedâ: Ehl-i Beyt'e yapılan zulümleri ve Kerbelâ olayını anlatan eser, 908/1502'de Hüseyin Baykara'nın kızı tarafından torunu Mirza Mürşidüddin için yazılmıştır. On bölümden meydana gelen eser, müellifin en tanınmış kitabıdır. İlk defa Bombay'da basılan eserin ilmî neşri Muhammed Ramazan ve Ebü'l Hasan Şa'rânî tarafından yapılmıştır. Eseri Âşık Çelebi *Tercüme-i Ravzatü 'ş-şühedâ*, Câmî-i Rûmî *Saâdetnâme* adıyla Türkçeye tercüme etmiş; Fuzûlî de *Hadikatü's-süedâ*'sını yazarken bu eserden geniş ölçüde faydalanmıştır. Eserin *Deh Meclis* ve *Müntehâb-ı Ravzatü 'ş-şühedâ* adıyla kısaltılmış şekilleri de vardır.

Câmi'u's-sittîn: Yûsuf sûresinin tasavvufî açıdan yapılmış bir tefsîridir.

Envâr-ı Süheylî: Müellif, *Kelîle ve Dimne*'yi Hüseyin Baykara'nın emîrlerinden Şeyh Ahmed Süheylî'nin isteği üzerine bu adla yeniden kaleme almıştır. On dört bölümden meydana gelen *Envâr-ı Süheylî*'nin birçok yazma nüshası vardır. Müellifin sağlığında istinsah edilen 897/1492 tarihli bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser ilk defa Kalküta'da basılmış (1804), bunu J. W. J. Ouseley'in neşriyle (Hertford 1851), Kalküta (1916) ve Berlin (1922) baskıları takip etmiştir. *Envâr-ı Süheylî* Alâeddin Ali Çelebi tarafından *Hümâyunnâme* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Avrupa'da çok tanınan ve eserin ilk Fransızca tercümelerine esas teşkil eden bu çeviriden sonra E. B. Eastwick (Hertford 1854) ve A. N. Wollaston (Londra 1877) tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. Urducuya da tercüme edilen *Envâr-ı Süheylî*'ye Ekber Şah'ın veziri Ebü'l-Fazl el-Âllâmî *İyâr-ı Dâniş* adıyla bir nazîre yazmıştır.

Mahzenü'l-inşâ: Hüseyin Baykara ve Nevâî için kaleme aldığı mektup yazma sanatıyla ilgili bu eseri 907/1501-02 yılında tamamlamıştır. Eser edeb-i kâtibe, hitabete, cevaba ve duâya dair bahisleri ihtivâ eder. Farsçadır, matbu değildir.

Esrâr-ı Kâsumî: Sihir, tılsım ve kimyaya dair olan eser, ilki Bombay'da (1302/1884-85) olmak üzere dört defa basılmış; oğlu Fahreddin Ali Safî esere *Keşf-i Esrâr-ı Kâsumî* adlı bir şerh yazmıştır. Bu şerh de Bombay'da 1894 ve 1910 tarihlerinde basılmıştır.

Fütüvvetnâme-i Sultânî: Fütüvvet ve fütüvvet erbâbı hakkında yazılmış olan bu eseri Muhammed Ca'fer Mahcûb 1348/1929-30 tarihinde Tahran'da

yayımlamıştır. Eseri Abdülbaki Gölpınarlı tanıtarak bir de özet tercüme yayımlamıştır.

Bedâyi’u’l-efkâr fi sanâyi’i’l-âsâr: Edebi sanatlardan söz eden eser Rahim Müslüman Ali tarafından Rusça bir önsöz ile 1977 yılında Moskova’da neşredilmiştir.

Risâle-i Hâtimiyye (Kısas u Âsâr-ı Hâtim-i Tâ’i): Müellifin 891/1486 tarihinde Hüseyin Baykara adına kaleme aldığı bu eser, cömertliğiyle efsaneleşen Hâtem et-Tâi ile ilgili hikâyeleri içerir. Schefer (Paris 1883) ve M.R. Celâlî (Tahran 1320) tarafından yayımlanan eser, *Dâstân-ı Hâtim-i Tâi (Hâtem-i Tâi Hikâyesi)* adıyla Türkçe’ye çevrilerek birçok defa basılmıştır. Eserin Kuzey Türkçesi’ndeki bir versiyonu Kazan’da 1876’da yayımlanmıştır. Eser Hint, Urdu, Felemenk ve Malay dillerine de çevrilmiştir.

Letâyifü’t-tavâ’if: Fıkralardan meydana gelen bir eserdir. 1957 yılında Tahran’da basılmıştır.

Lübb-i Libâb-i Mâ’nevî: Kâşifi’nin Mevlâna Celâleddin-i Rûmî’nin *Mesnevî*’sinden yaptığı seçmeleri ihtiva eden bir eserdir. Eser Sâid-i Nefsî tarafından Tahran’da 1319/1940 tarihinde neşredilmiştir.

er-Risâletü’l-‘aliyye fi’l-ehâdisi’n-nebeviyye: Kırk hadis konusunda 875/1470 yılında Farsça kaleme alınmış bir şerh olup Şemseddîn-i Ebü’l-meâlî Ali el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakib’e ithaf edilmiştir. Eser Abdurrahman Hibrî ve Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

Sâhîfe-i Şâhî: Müellifin Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eden bu risâlenin 1844’te Leknev ve 1848’de Cawpore’de taş basması yapılmıştır.

c) ***Ahlâk-ı Muhsinî:***

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi’nin, Sultan Hüseyin Baykara’nın oğlu Ebü’l Muhsin Mirza adına 900/1495 yılında yazdığı eseridir. “*Ahlâk-ı Muhsinî*” ismi ebced

hesabıyla eserin telif edildiği seneyi gösterir.¹¹¹ Müellif eserinin sonunda Hicrî 900'de tamamlandığına dair şu beyti tarih düşürmüştür:

اخلاق محسنی بتمامی بوشته شد

تاریخ همنویس ز "اخلاق محسنی"¹¹²

Ahlâk-ı Nâsirî ve *Ahlâk-ı Celâlî*'den sonra Farsça yazılmış ahlâk kitaplarından biri ve müellifinin eserleri arasında en çok beğenilenidir. Kitap, kırk bölümden oluşmaktadır. Her bâbda ibâdet, ihlâs, sabır, sebat, istikamet, şefkat, merhamet, ihsan, sehavet, emanet, diyanet, adalet, şecaat gibi ahlâk ve fazilet kavramlarından biri ele alınmıştır. Bunların her biri tarif edildikten sonra, zıt kavramlardan da faydalanılarak açıklamalar yapılmış; yer yer ayet, hadis, hikmetler ve atasözleriyle konuya uygun şiirler zikredilmiştir. Eser, Ebü'l-Muhsin adına yazıldığı için öğütler ilk olarak onu hedef almaktadır. Çağrıcı, muhteva açısından orijinal olmadığını fakat farklı bir tasnif sistemi olduğunu vurgular.¹¹³

Ahlâk-ı Muhsinî, Doğu ülkelerinde ve özellikle Hindistan'da çok tutulmuş; başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Hüseyin Kâşifî'nin bu eseri şair ve tarihçi Âgehî Muhammed Rızâ (ö. 1874) tarafından Doğu Türkçesine de çevrilmiştir. *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî* gibi *Ahlâk-ı Muhsinî*'de Avrupalı müsteşriklerin dikkatini çekmiş; belli başlı batı dillerine kısmen veya tamamen tercüme edilmiş; bu dillerde üzerinde incelemeler yapılmıştır. Eserin İngilizce tercümesi ilk defa 1823 baskısı ile birlikte neşredilmiştir. Çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan *Ahlâk-ı Muhsinî*, bir kısmı taş basması olmak üzere Hindistan, İran ve diğer bazı ülkelerde birçok defa basılmış; Tahran'da eser hakkında bir ilmî neşir (1328/1949) hazırlanmıştır.¹¹⁴ Türkiye'de eserin on beş bölümlük bir kısmının çevirisini *İyilerin Ahlâkı* adı ile M. Ragıp İmamoğlu yayımlamıştır.

¹¹¹ M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, s.17.

¹¹² *Ahlâk-ı Muhsinî* kitabı tamamlandı. Tarihini de "Ahlâk-ı Muhsinî" terkibinden yaz, (900).

¹¹³ Çağrıcı, *a.g.e.*, s. 288.

¹¹⁴ Şahinoğlu, *a.g.mad.*, s.17.

2. Türk Edebiyatında *Ahlâk-ı Muhsinî* Tercümeleri

a) **Firâkî Abdurrahman Çelebi**, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*: Firâkî Abdurrahman Çelebi (ö. 990/1582) tarafından 1550’de yapılan bu tercüme, *Ahlâk-ı Muhsinî*’nin dilimize yapılan ilk tercümesidir. Bu tercümenin kütüphanelerde birkaç nüshasına rastlanmaktadır: Meselâ, Süleymaniye Ktp. Rşd. nr. 1077; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan nr. 393, İÜ Ktp. nr. 3773.¹¹⁵

b) **Pir Muhammed**, *Enîsü’l-ârifîn*: “Azmî” mahlasıyla tanınan Pir Muhammed (ö. 990/1582) tarafından 974/1566 yılında “*Enîsü’l-ârifîn*” adıyla yapılmıştır. Bu eser de aslı gibi kırk bâptan oluşmaktadır. Ancak mütercim esere bir hayli ilâveler yapmıştır. Nüshalarının çokluğuna bakıldığında, *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümeleri arasında en çok okunan ve rağbet gören çevirinin *Enîsü’l-ârifîn* olduğu söylenebilir. Bu tercümenin yurtiçi ve yurt dışındaki yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır.¹¹⁶

c) **Ebü’l-fazl Muhammed b. İdrîs ed-Defterî**, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*: Kanunî Sultan Süleyman dönemi defterdarlarından Ebü’l-fazl Mehmed Efendi’nin (ö. 971/1563-64) emeklilik döneminde kaleme aldığı en önemli eseridir.

Ebü’l-fazl Mehmed Efendi’nin bu eseri Türkçeye tercüme etmesinin sebebi, Mehmet Ali Aynî’nin *Türk Ahlâkçıları* adlı eserinde şöyle anlatılmaktadır: “...*Ahlâk-ı Muhsinî* namıyla şöhret bulmuş olan bu kitap az vakit içinde İstanbul’a da gelmiş ve yayılmıştı. Fakat dili Farsça idi. Onun için orta halli Türkler bundan istifade edemiyordu. Bu kitabın Türkçeye çevrilmesini istiyorlardı. Bunun için Ebü’l-Fazl’a gidip yalvarmışlar, ben yapamam diye itizar etmiş. Nihayet emrinden çıkamayacağı bir büyük adam dahi işe karışarak bu tercümenin yapılmasını istediğinden Ebü’l-Fazl bu kitabı Türkçeye çevirmiş.”¹¹⁷

d) **Rıdvan b. Abdülmennân**, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*: Rıdvan Ağa (982/1574’ten sonra)¹¹⁸ tarafından kaleme alınmıştır. Tercümenin bilinen bir nüshası Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. nr. 980’de kayıtlıdır. Bu nüsha,

¹¹⁵ Adem Ceyhan (haz.) (2011), *Hazreti Ali’nin Yüz Sözü*, Buhara yay. İstanbul, s.75

¹¹⁶ Azmî Efendi’nin *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Enîsü’l-Ârifîn)* hakkında bilgi için: Âdem Ceyhan, “Âlim ve Şair Bir Osmanlı Müderrisi: Pir Mehmed Azmî Bey ve Eserleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 1, İstanbul 1999, s. 243-286.

¹¹⁷ Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, Kitabevi Yay., İstanbul 1993, s. 181.

¹¹⁸ Rıdvan Ağa hk. kısa bilgi için bkz. Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, c. 1, s. 103; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, s. 401.

Tercüme-i Kitâb-ı Ahlâkü'l-Muhsinî adını taşımaktadır. Tercüme, Kâşifi'nin eseri gibi kırk bölümden meydana gelmiştir. 198 yapraktan ibaret bu nüshanın son sayfalarının noksan olduğu anlaşılmaktadır. Her sayfada Hocazâde'nin eserinde de olduğu gibi 17 satır bulunmaktadır. Bazı sayfalar nemden zarar görmüş ve yıpranmıştır.

e) Hocazâde Abdülazîz Efendi, *Ahlâk-ı Muhsinî (Ahlâk-ı Sultan Ahmedî)*
Tercümesi: Hocazâde Abdülaziz Efendi tarafından, Sultan I. Ahmed'in emri üzerine 1612 yılında tercüme edilen ve asıl konumuz olan bu eseri daha sonra ele alacağız.

f) Ömer Efendi, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi:* 17. yüzyılın tanınmış âlim ve mutasavvıflarından *Mesnevi* şârihi Sarı Abdullah Efendi'nin oğlu Ömer Efendi tarafından Sultan II. Osman zamanında tamamlanmıştır. Ömer Efendi, eserinin Kütahya İl Halk Kütüphanesi nr. 717'de kayıtlı olan nüshasının giriş kısmındaki kısa Farsça bölümde belirttiğine göre, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'ni 1030/1621 yılında, yani Hocazâde'nin tercümesinden dokuz yıl sonra tamamlamıştır. Eserin bir diğer nüshası, İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü TY nr. 6298'de kayıtlıdır.¹¹⁹

g) Osmanzâde Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî:* Osmanzâde Tâib'in özet olarak yaptığı ve III. Ahmed'e sunduğu *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesidir. Bu nüsha, Topkapı Müzesi Kütüphanesi R. 2006'da kayıtlıdır. Bu tercüme 1840'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır.¹²⁰

---

¹¹⁹ Ceyhan, *a.g.e.*, s.76.

¹²⁰ Şahinoğlu, *a.g.mad.*, s. 17.

II. BÖLÜM

1. Hocasâde Abdülazîz Efendi

a) Hayatı:¹²¹

Şeyhülislâm Sâdeddin Efendi'nin (943-1008/1536-1599) dördüncü oğlu olan Abdülaziz Efendi, 983 Rebûlâhîrinin on yedisinde (26 Temmuz 1575 Pazartesi gecesi) dünyaya gelmiştir. Abdülaziz Çelebi, hem anne, hem de baba tarafından tanınmış ve saygı duyulan ailelere mensuptur: Hocasâde'nin annesi, Mustafa Paşa'nın (ö. 960/1553) kızı Fâtîma Hatun, dedesi ise Yavuz Sultan Selim'in ömrünün son altı yılında nedimi olan Hasan Can Çelebi'dir (ö. 974/1567). Hoca Sâdeddin Efendi'nin belirttiğine göre, soyu Hz. Muhammed'in sahabelerinden Enes'e kadar uzanır. Ayrıca soyunun Bahâeddîn Nakşibend'e (d.718/1318-ö.791/1389) ulaştığı da rivayet edilir. Ailenin diğer fertleri de ülke yönetiminde ve ilmî sahada önemli yerlere gelmişlerdir. Abdülaziz Çelebi'nin ağabeylerinden ikisi, Mehmed (d.1075/1568- ö.1024/1615) ve Mehmed Esad (d. 978/1570 – ö. 1034/1625) efendiler, şeyhülislamlık makamına kadar yükselmişlerdir. Hoca Sâdeddin Efendi'nin üçüncü oğlu Mesud Efendi (d. 979/1571-72 – ö. 1005/1596), genç yaşta vebaya yakalanarak vefat etmiş bir müderristir; beşinci oğlu Sâlih Mehmed (d. 990/1582–ö.1037/1628) ise Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Prof. Dr. Âdem Ceyhan ailedeki bu hızlı yükselmeyi izah için şu ifadeleri kullanır: “Abdülaziz Efendi ve ağabeylerinin ilmiye sınıfında hızla yükselmelerinin altında babalarının “Sultan Hocası” oluşu ve devletin idarî kadrolarındaki büyük nüfuzu yatmaktadır. Örneğin, Hoca Sâdeddin Efendi'nin büyük oğlu Mehmed'in genç yaşta önce Mekke kadısı olması söylentilere yol açmıştır. Yaşlı âlimlerin, henüz 29 yaşında bir gencin böyle bir mevkiye getirilmesine kırılıp gücenmelerine aldırılmadan, Mehmed Efendi iki ay gibi kısa bir süre sonra Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Küçük kardeşi Esad Efendi de medreseden hemen Edirne kadılığı makamına yükseltilmiştir.”

Abdülaziz Çelebi, çocukluk ve gençlik yıllarındaki eğitimini ve henüz yirmi yaşında iken de mülâzemetini babasından almıştır. III. Mehmet'in tahta geçmesi ile

---

¹²¹ Hocasâde Abdülaziz Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilirken, Prof. Dr. Âdem Ceyhan'ın on yıl süren bir emekle hazırlayıp yayımladığı “*Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-Berg*” adlı çalışmasından, Hüseyin Altınpay ve Osman Peker'in tezlerinden faydalanılmıştır. Âdem Ceyhan , *Hazreti Ali'nin Yüz Sözü*, Buhara Yay. İstanbul 2011.

birlikte medreselerde ders vermeye başlamış ve müderrisliğe bu padişahın saltanatı müddetince devam etmiştir.

Hocazâde, 1595 yılının Ağustos ayında Gazanfer Ağa Medresesi müderrisliğine getirilmiştir ve hâcezâdeler kanunu gereğince medrese “sahn” payesine yükseltilmiştir. Altı yedi ay sonra, 1004 Cümâdilâhiresinde (Şubat 1596) Sahn-ı Semâniye’ye ve 1006 Şa’ban’ı ortalarında (Mart 1598) Yavuz Sultan Selim Medresesi’ne getirilmiştir. Bu sırada Sâdeddin Efendi de şeyhülislâmlık makamına yükselmiştir.

Mesleğinde ilerlemeye devam eden Hocazâde, 1007 Cemâziye’l-evveli ortalarında (Aralık 1598) Halep kadılığına tayin edilen Muzaffer Efendi (ö. 1020/1611-12) yerine, Sultan Süleyman medreselerinden Birinci Medrese’ye müderris tayin edilmiştir.

Abdülaziz Efendi, Kanûnî Sultan Süleyman döneminin meşhur şeyhülislâmlarından Ebusuud Efendi’nin oğlu Mustafa Efendi’nin (d. 965/1557 – ö. 15 Safer 1008/ 6 Eylül 1599) kızı ile evlenmiştir. Rumeli kazaskeri iken tekaüde ayrılan Mustafa Efendi, birkaç ay sonra, uzun zamandır çektiği mide rahatsızlığından iyileşemeyerek vefat etmiştir (15 Safer 1008/ 6 Eylül 1599). Abdülaziz Çelebi, kayınpederinin vefatından takriben bir ay sonra babasını da kaybeder.

1008 Zilka’desinde (Mayıs- Haziran 1600) Kara Abdurrahman Efendi’nin Şam kadısı olması üzerine, Süleymâniye Medresesi Dârülhadis müderrisliğine getirilen Hocazâde, bir sene sonra 1009 Zilka’de’sinde (Mayıs 1601) Hâkaniye-i Vefâ medresesine tayin edilir.

1010 Şaban’ında (Şubat 1602) Bostanzâde Mehmed Efendi yerine Bursa kadılığına getirilen Abdülazîz Efendi, Bursa kadılığından 1011 Cumâdilûlâsında (Ekim-Kasım 1602) azledilmiş ve yerine Küçük Tâceddin Efendi’nin oğlu Haydar Efendi getirilmiştir. Abdülaziz Efendi bir yıl sonra, 1012 Cumâdilûlâ (Ekim-Kasım 1603) tarihinde Galata kadısı olmuştur. Bu sırada Sultan III. Mehmed vefat etmiş; yerine oğlu I. Ahmed Osmanlı tahtına oturmuştur.

Aziz Efendi 1013 Rebîülâhbirinde (Ağustos-Eylül 1604) Yahyâ Efendi yerine İstanbul kadılığına nakledilmiş; fakat bu vazifesi de uzun sürmemiştir. Abdülazîz

Efendi, birkaç ay sonra, 1013 Şa‘banında (Aralık-Ocak 1605) vazifesinden ayrılmıştır.

1015 Saferinde (Haziran 1606) Abdülazîz Efendi, Anadolu kazaskeri; büyük kardeşi Esad Efendi ise, Rumeli kazaskeri olmuştur. Fakat iki sene sonra 1017 Muharrem ve Saferinde (Mayıs-Haziran 1608) iki kardeş bu mevkilerden alınmışlardır.

Aziz Efendi, aynı yılın Ramazan ayında (Aralık 1608) Dâmâd Mehmed Efendi yerine Rumeli kazaskeri tayin edilir. Onun bu vazifede iken I. Ahmed’e verdiği bir dilekçe ile teşrifatta kazaskerlerin yeri Anadolu ve Rumeli beylerbeylerinin önüne alınmış; bu düzenleme ile devlet protokolünde âlimler, vezirlerin dışında herkesin önünde yer almaya başlamıştır.

Hocazâde, 6 Şevval 1018 (2 Ocak 1610) tarihinde bu ilk Rumeli kazaskerliğinden alınıp emekliye sevk edilir. Bu sırada, 1021 Recebinde (Ağustos-Eylül 1612) Hüseyin Vâiz Kâşifi’nin “*Ahlâk-ı Muhsinî*” adlı meşhur Farsça ahlâk kitabını, Sultan I. Ahmed’in emri üzerine Türkçeye tercüme etmiştir. Yine onun isteği üzerine Reşidüddin Vatvat’ın “*Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîrû’l-mü’minîn Alî bin Ebî Tâlib*” adlı Farsça eserini tercüme ederek dilimize kazandırmıştır.

Abdülazîz Efendi, 1021 Şabanının son gününde (25 Ekim 1612) Taşköprizâde Kemâleddîn Mehmed Efendi yerine, tekrar Rumeli kazaskeri olur. Üç sene kadar devam eden bu kazaskerlik vazifesi, 14 Ramazan 1023’te (18 Ekim 1614) tekaüde ayrılmasına kadar devam etmiştir.

1024 Saferinde (Mart 1615) Gelibolu arpalığına tayin edilen Abdülaziz Efendi’nin, aynı sene ağabeyi Şeyhülişlâm Mehmed Efendi 5 Cemâziye’l-âhir 1024 (2 Temmuz 1615) tarihinde Perşembe günü vebadan vefat eder. Bu sırada hac yolculuğundan memleketine dönen kardeşi Esad Efendi, şeyhülişlâmlığa tayin edilmiştir.

Hocazâde Abdülazîz, 1026 (1617) yılında oğlu Mehmed’le Şam tarafından Hicaz’a gidip hac farızasını yerine getirmiştir. Hac dönüşünde 1027 Zilhiccesinde (Kasım-Aralık 1618) yakalandığı hastalık yüzünden zayıflayan Hacı Abdülazîz Efendi, arpalıktaki vazifesinden azledilmeyi ister ve isteği kabul edilir. Aynı ayın on

yedinci günü, müzmin istiska (siroz) hastalığından vefat eder. (17 Zilhicce 1027/5Aralık 1618).

Hayatının henüz genç sayılabilecek bir çağında, 45 yaşını bitirmeden dünyadan göçen Abdülazîz Efendi, babası Sâdeddin Efendi'nin Eyüp'te bulunan türbesinin yanına defnedilir. Vefatına “*Rûh-ı ‘Azîz Efendi’ye Firdevs ola makam عزیز افندییه فردوس اوله مقام* (1027)” mısraı tarih düşürülmüştür.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Ebusuudzâde Mustafa Efendi'nin kızı ile evli olan Abdülaziz Efendi'nin 1010/1601-02 yılında, geleceğin şeyhülislamı ve meşhur şairi olacak olan oğlu Mehmed (Bahâî) dünyaya gelmiştir. Hocasâde'nin Mehmed'den başka Ahmed ve Yahya adında iki oğlu ile iki kızı daha vardır. Mehmed'den yaşça küçük olan Ahmed Efendi (ö. 1084/1674), babası ve ağabeyi gibi ilim mesleğine intisab ederek İstanbul kadılığına, Yahyâ Efendi (ö. 1082/1672) ise Şam kadılığına kadar yükselmiştir. Aziz Efendi'nin kızlarından biri, amcası Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin oğlu Ebûsaid Mehmed Efendi (d. 1003/1593- ö. 1072/1662) ile; Fatma adındaki diğer kızı ise Ebûsuud Efendi'nin torunu Mehmed Sâdık Efendi (d. 1030/1621- ö.1082/1672) ile evlenmiştir.

Riyâzî, Kafzâde Fâizî, Nev'izâde Atâî, Seyyid Rızâ, Kâtip Çelebi gibi, gerek kendi devrinde yaşayan, gerekse kendisinden sonra gelen biyografî yazarlarının hepsi, kaleme aldıkları eserlerinde Hocasâde Abdülazîz Efendi'yi övgü dolu sözlerle anmışlardır. Zamanının büyük şairi Nef'î de ilim, hikmet ve ahlakını öven bir kasîde yazmıştır. Hocasâde Abdülazîz Efendi'den, oğlu Şeyhülislâm Bahâî Efendi'nin anıldığı biyografik kaynaklarda da bahsedilmektedir.

b) Eserleri:¹²²

Hocasâde Abdülazîz Efendi'nin tespit edilebilen eserlerini “Telif Eserler” ve “Tercüme Eserler” olmak üzere iki bölümde incelemek mümkündür.

I. Telif Eserleri:

a) Şiirleri:

¹²² Eserleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Âdem Ceyhan , *Hazreti Ali'nin Yüz Sözü*, Buhara Yay. İstanbul 2011.

Nev‘izâde Atâî ve Kâtip Çelebi, Hocasâde Azîz’in Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinin bulunduğunu bildirmişlerdir. Riyâzî ise tezkiresini yazdığı sırada Rumeli kazaskeri olan Hocasâde’nin esas işinin ilim olduğunu ve yaptıklarının herkes tarafından takdir edildiğini bildirir. Aziz’in şiir yazma ile fazla uğraşmadığını, fakat ara sıra yaratılışını sınamak amacı ile satırların siyah ipine güzel, parlak şiir cevherlerini dizmek için anber saçan kalem parmaklarını işlettiğini kaydeder.¹²³

Seyyid Rızâ, Abdülazîz Efendi’nin ilim ve faziletiyle bilinmiş, şiir ve nesriyle tanınmış, hayırlı uğurlu, değerli bir kişi, belâgat meydanında eşi az bulunan, mânâlar sahasında yiğit bir pehlivan olduğunu söyler. Tezkirelerdeki bu kayıtlardan Azîz Efendi’nin üç dilde şiirlerinin bulunduğu anlaşılmaktaysa da manzumelerinin bir divan teşkil edecek kadar çok olup olmadığı belli değildir. Abdülazîz Efendi’nin bir divanı olsaydı, tezkiresini şairin ömrünün son yıllarına rastlayan bir zamanda meydana getiren ve kitabına aldığı şiirleri hangi eserden aldığını belirten Kafzade Fâizî tarafından haber verilmiş olması gerekirdi. Elde bir divan nüshası bulunmadığı için, Abdülazîz Efendi’nin divan sahibi bir şair olup olmadığı konusunda kesin söz söylemek mümkün değildir. *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin mukaddime bölümünde yer alan mesnevî şeklinde kaleme alınmış tevhid-münâcât ve na’t türündeki şiirleri ile daha sonra Sultan I. Ahmed’i öven manzumeleri göz önünde bulundurulursa, Abdülazîz Efendi’nin şiir zevkine sahip ve güzel şiirler kaleme alabilecek yetenekte bir şair olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan başka Hocasâde’nin *Gül-i Sad Berg* isimli eserinin mukaddimesi manzum olduğu gibi, asıl eserin müellifi *Reşîd-i Vatvat*’ın Farsça şiirleri de Azîz Efendi tarafından nazmen tercüme edilmiştir. Yine *Miftâhu’s-saâde* tercümesinde de yer yer mütercim Abdülazîz Efendi’ye ait manzumelere rastlanmaktadır. Hocasâde’ye ait olduğunu bildiğimiz manzumeler, onun bu tercümelerinde mevcut ve tezkirelerde yeralan az miktardaki şiirleridir. Çeşitli şiir mecmualarında “Azîz” mahlasının geçtiği manzumelerde bulunmakla birlikte, bunların aynı adı almış şairlerden hangisine ait olduğunu tespit etmek hayli güçtür.¹²⁴

b) Mensur Eserleri:

---

¹²³ Ceyhan, a.g.e. , s. 62.

¹²⁴ Ceyhan, a.g.e. , s. 63.

Hocazâde Abdülazîz Efendi'nin kitap ve kitapçık hacminde bazı mensur eserleri de bulunmaktadır. Meselâ, onun Bursa kadısı iken *Siyâvuş Paşa*'ya gönderdiği mektup¹²⁵, Galata kadısı iken, kendisinden daha yüksek bir makama sahip olduğu anlaşılan bir kişinin, hatırını sormak için yolladığı mektuba karşı yazdığı teşekkür yazısı¹²⁶, *münşeât*ının parçalarından sayılabilir. İkinci kazaskerliği döneminin sonunda, 1023/1614 yılında Sultan Süleyman medreselerinden birisinde müderris olan Muslihüddîn Efendi'nin, İbn Nüceym'e (ö. 970/1563) ait *Eşbâb ve 'n-nezâir*¹²⁷ isimli eseri hakkındaki şerhi için kaleme aldığı Arapça takriz¹²⁸; "Ahîzâde" olarak tanınan Abdülhalîm b. Mehmed Efendi'nin (d. 963/1555-ö. 1013/1604) Hoca Sâdeddin Efendi'nin çocuğa süt veren kadının ücreti hakkındaki fetvasını reddetmek üzere kaleme aldığı reddiyyeyi reddeden yazısı¹²⁹ da mensur eserler arasında sayabileceğimiz yazılarından.

II. Tercüme Eserleri:

a) *Gül-i Sad-Berg (Sad-Kelime-i İmâm Alî Tercümesi)*:

Harizmşahlar devletinin meşhur münşî ve şairlerinden Reşîdüddîn Muhammed b. Muhammedi'l-Vatvat'ın (ö. 578/1182) Farsça kitabının Türkçeye yapılan tercümesidir. Eserin asıl ismi *Matlûbü Külli Tâlib min Kelâmi Emîrü'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib*'dir. Abdülaziz Efendi, eserin muhtevasını göz önünde bulundurarak Tercümesine *Gül-i Sad-Berg* yani "yüz yapraklı gül" ismini uygun bulmuştur.

Hocazâde Abdülaziz, kendisinden önce dilimize kısmen veya tama yakın şekilde, defalarca çevrildiği bilinen *Matlûbü Külli Tâlib*'i, Sultan I. Ahmed'in isteği üzerine, tekrar tercüme etmiştir. Eserine mesnevî şeklinde bir tevhid, münâcât, na't ve dört halife methiyesiyle başlayan şair, sözü Hz. Ali'nin İslâm tarih ve kültüründeki yerine getirir ve bir hadise işaret ederek onun "ilim şehrinin kapısı"

¹²⁵ Abdülaziz, *Mektub Suretleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp. Muallim Cevdet, Küçük, nr. 276.

¹²⁶ Berlin Devlet Ktp. Hs. Orient. Oct. 950, 15b.

¹²⁷ Bu eser hk. Bilgi için: Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve 'lfünûn*, İst. 1360/1941, c. 1, ss. 98-99.

¹²⁸ *Takrîzâtü'l-ulemâi'l-ekâbir alâ Şerhi'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*, Süleymaniye Ktp. Âşir Efendi, 417, 190b.

¹²⁹ Abdülaziz [bin] Hoca Sa'deddîn, *Redd alâ Reddi Abdülhalîm bin Mehmed eş-şehîr bi-Ahîzâde el-müteveffâ sene 1013 alâ fetvâ Şeyhulislâm Hoca Sadeddîn fîmâ yete 'allaka bi ücreti 'l-murdi'a*, (Bir nüshası: Mısır Millî Kütüphanesi, Mecâmi' Türkî Timur, 69).

olduğunu belirtir; ardından meşhur *Sad-Kelime*'sinin değerini anlattığı mısraları sıralar. Eserin mukaddime bölümünde yer alan şu beyitler, mütercim *Sad-Kelime-i Ali* tercümesine “*Gül-i Sad-berg*” adını koyduğunu ifade eder.

“Mu‘attar etse tan midur meşâmı

Bu vech üzre konuldı çünkü nâmı

Gül-i Sad-Berg-i gülzâr-ı hakikat

Nihâl-i sâye-dâr-ı bağ-ı ‘izzet”

b) *Miftâhu’s-sa‘âde fî kavâ‘idi’s-siyâde Tercümesi:*

Muhammed b. İbrâhîm ibn Muhammed el-Îcî'nin, Şah Şücâ için tertip ettiği “*Miftâhu’s-sa‘âde fî kavâ‘idi’s-siyâde*” isimli ahlâk kitabını, Abdülaziz Efendi, Farsça'dan Türkçe'ye tercüme etmiştir.¹³⁰ Îcî'nin 785 Muharremi (Mart 1383) ortalarında tamamladığı bu eseri, Abdülaziz Efendi, 1025 Rebûlâhîrinde (Nisan 1616) Sultan I. Ahmed'in emri ile Türkçeye çevirmiştir. Eser bir mukaddime, dört bab ve bir hatimedden oluşmaktadır. İlk bölümü, “Ma‘nâ-yı Saltanat Tahkikındadır” başlığını taşır. İkinci bölüm, “Esâtîn-i Selâtîn ü Hükâm ü Vülât-ı Ma‘dilet-âyîne Ri‘âyeti Lâzım ve Vâcib ü Mütehattim ü Lâzib Umûr Beyânındadır” adı altında yer alır. Üçüncü bölümde “Selâtîn-i ‘İzzet-nişânun Vüzerâ’-i ‘Âlî-şân ü Havâss u Erkânına Lâzım Olan Âdâb Beyânındadır” isminden anlaşılabilen gibi, sultanların vezirleri ve diğer ileri gelen adamları için gerekli görülen edepler hakkındadır. Dördüncü bâb ise, “Bu Kitâb-ı Müstetâb-ı Hikmet-intisâba Münâsib Bazı Hikâyât ü Kelimât-ı Hikmet-âyât Beyânındadır” başlığını taşımaktadır.¹³¹

¹³⁰ Tâhir, *a.g.e.*, s. 67.

¹³¹ Abdülazîz bin Hoca Sa‘deddîn, *Terceme-i Miftâhu’s-sa‘âde*, Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3467, 12a-14a; İÜ Ktp. TY 18; *Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 1987, c. 1, s. 260.

III. BÖLÜM

1. *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* (Ahlâk-ı Sultan Ahmedî)

Hocazâde'nin tercüme eserlerinden birisi bizim de çalışma konumuz olan Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin (ö.910/1504-1505) 900/1495 yılında yazdığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli Farsça eserinin tercümesidir. Kâşifi'nin, Sultan Hüseyin Baykara oğlu Ebü'l-Muhsin Mirza adına yazması sebebiyle kitabına verdiği "*Ahlâk-ı Muhsinî*" ismi, ebced hesabıyla eserin telif edildiği seneyi gösterir. Eser kırk babdan meydana gelir:

1. İbadet, 2. İhlas, 3. Dua, 4. Şükür, 5. Sabr, 6. Rıza, 7. Tevekkül, 8. Haya, 9. İffet 10. Edeb, 11. Ulüv-i Himmet, 12. Azim. 13. Cidd ü Cehd, 14. Sebat, 15. Adâlet, 16. Afv, 17. Hilm, 18. Hulk u Merhamet, 19. Şefkat, 20. Hayrât, 21. Sehâvet ü İhsân, 22. Tevâzu, 23 Emanet, 24. Ahd ü vefâ, 25. Sadâkat, 26. İncâh-ı Hâcât, 27. Teenni ve Teemmül, 28. Meşveret, 29. Hazm, 30. Şecaat, 31. Gayret, 32. Siyâset, 33. Teyakkuz, 34. Firâset, 35. Kitmân-ı Esrâr, 36. İgtinâm-ı Fursat, 37. Riâyet-i Hukûk, 38. Sohbet-i Ahyâr, 39. Def-i Eşrâr, 40. Tertîb-i Hadem ü Haşem.

Hocazâde Abdülaziz Efendi, *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'ni kazaskerlik görevinden ilk defa ayrıldığı sırada 1021 yılının Receb ayında (Ağustos-Eylül 1612) tamamlamıştır. Kâşifi'nin Mirza Muhsin adına yazdığı bu ahlâk kitabı Hocazâde'nin tercümesinden önce 1550-1575 yılları arasında, 25 yıl gibi kısa bir dönem içerisinde dilimize dört defa tercüme edilmiştir. Bunlar Firakî (ö. 990/1582?), Azmi Pîr Mehmed Bey (ö. 990/1582), Mehmed Defterî (ö. 982?/1574?), Rıdvan Ağa (ö. 982/1574'ten sonra)'nın tercümeleridir. Abdülaziz Efendi'nin bu kadar kısa bir dönem içerisinde dört farklı tercümesi yapılan bir eseri yeniden tercüme etmesini Prof. Âdem Ceyhan: "Acaba Hocazâde kendisinden önce yapılan çevirileri yetersiz veya muğlak bulduğundan mı, yoksa başka bir sebepten mi? Dilimize defalarca çevrilmiş bir eseri kırk sene sonra bir kere daha tercüme etmeye lüzum var mıydı? gibi sorular gelebilir aklı. Eserin başlangıcından öğrendiğimize göre, yazarımızın *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi Türkçeye çevirmesinin sebebi, Sultan I. Ahmed'in emridir. Bu

bilgi, zannederiz ki, birkaç kere tercüme edilmiş bir eserin tekrar çevriliş sebebini izaha yetecektir.” şeklinde açıklamıştır.¹³²

I. Ahmed telif ve tercüme faaliyetlerini desteklediği için onun döneminde kendi isteğiyle yazılan veya kendisine sunulan pekçok eser kaleme alınmıştır. *Riyâzî*'nin, 15. yüzyıldan 17. yüzyılın sonlarına kadar yaşamış olan dört yüz dolayında şairi tanıttığı ve şiirlerinden örnekler verdiği *Riyâzî 'ş-şuara* adlı tezkiresi, Tireli Bostanzâde Yahya tarafından yazılan iyi huylardan bahseden yirmi bölümden oluşan *Mir'atü 'l-ahlâk* adlı ahlâkî eseri, Abdülmecid Sivâsî tarafından kaleme alınan *Nasâyihu 'l-Mülûk* ve *Veysi*'nin kaleme aldığı ve gördüğü bir rüyayı anlattığı *Hâb-nâme*, Sultan I. Ahmed adına kaleme alınmış kitaplardan bir kısmıdır. *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*'nin mütercimi Abdülaziz Efendi'nin de bu tercümesinden başka *Miftâhu 's-sa'âde fî kavâ'idî's-siyâde Tercümesi* de Sultan I. Ahmed'in emri üzerine kaleme alınmıştır.

a) Tercümenin Sebebi:

Tercüme geleneği birçok eser için söz konusudur. Aynı eserin farklı şairler tarafından çevrilmesi çeşitli sebeplerle açıklanabilir. Eserden haberdar olunmaması, çevirinin beğenilmemesi, daha edebîsini yapma arzusu, konunun işlenmeye müsait oluşu, konunun önemi ve devlet adamlarının özel isteği kanaatimizce bu sebepler arasında sayılabilir.

Abdülaziz Efendi'ye *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme etmesini; kendisi de bir şair olan, şiirlerinde Bahtî mahlasını kullanan ve küçük bir divanı da bulunan¹³³ I. Ahmed'in emrettiğini belirtmiştik. Sultan, Hacı Mustafa Ağa vasıtasıyla Hocazâde'ye gönderdiği yazıda, onun *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi kendi nâmına çevirmesini istemişti. Hükümdar, çeşitli eserleri Osmanlı ilim adamları ve şairleri tarafından bilinen ve ilgiyle okunan Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin, iyiliği âdet edinen sultanlar için devlet idaresinde esaslı bir kaide olmak üzere telif ettiği *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin “*inşâ-i miyâne ve edâ'-i Rûmiyâne ile*” yani orta bir nesir ve Anadolu üslûbuyla Türkçe'ye çevrilmesini, bu arada kendi ahlâkının anlatılmasını talep ediyordu. Çeviride amaç Farsça bilmeyen halkın da bu eserden faydalanmasını sağlayabilmektir. Hocazâde

¹³² Ceyhan, a.g.e. , s. 77.

¹³³ Mücteba İlgürel, “Ahmed I” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, ss.30-33.

Abdülaziz Efendi, padişahın bu emri üzerine kitabın tercümesine başlamış; tercümesinin gerek giriş bölümünde gerekse diğer bölümlerin sonlarında Sultan I. Ahmed'in ahlâkını övdüğü için eserine “*Ahlâk-ı Sultan Ahmedî*” ismini vermeyi uygun bulmuştur. Eserin Nuruosmaniye Kütüphanesi 2301 numarada kayıtlı nüshasında yazılış sebebi ile ilgili şu bilgiler kayıtlıdır:

“... ol rüsüm-ı belâgat ile mersüm ve rükûm-ı feşâhat ile merķûm olan tezkire-i sa‘âdet-mevsümdan mefhûm ve ma‘lûm oldı ki nüķûd-ı ma‘ârif ü fezâ’ilüñ mümeyyiz ü şarrâfi ve ahlâķ-ı ĥasene-i marziyyenüñ meddâĥ u vaşşâfi ve esrâr-ı daķâyık-ı ĥaķâyıķuñ kâşifi ve kişver-i elfâz u velâyet-i ma‘nânuñ mükâşifi vâ‘iz-i nâşih mîr Ĥüseyin Kâşifi (...) düstür-ı esâtin-i selâtin-i mekremet-âyin olmağ için ‘ilm-i ahlâķda taşnîf ve te’lif itdügi kitâb-ı laţif ki nâmı Ahlâķ-ı Muĥsinî ve ĥalk-ı cihân meddâĥ u muĥassinidür, vech-i dil-firîb üzre tertîb ve kırķ bâb üzre tebvîb idüp tehzîb-i ahlâķ-ı rediyye ve tezkiye-i nüfûs-ı âbiyye için niçe erba‘in çekmiş sâĥa-i ĥalbine toĥm-ı fevz ü felâĥ ekmiş bir mürşid-i mükemmel-i mükemmil ve bir ‘azîz-i şâf-dildür ki envâr-ı âfitâb-ı ‘âlem-gîrinden zamâyir-i ehl-i başâyir müstenîr olup ‘âmme-i ‘ulemâ ve kâffe-i fużalâ ĥüsn-i esâlîb ü cezâlet-i terâķibinde müttefiklerdür. Lâkin zebân-ı Fârşî üzre olmağla (vr. 16b) meydân-ı Fûrs’üñ fârîsi ve zebân-ı derînüñ mümârisi olmayanlara ol devĥa-i ‘ulyâdan ictinâ’-i şimârı müte‘assir ve ekşer-i ĥalk-ı ‘âlem ferâyid-i mevâi‘dinden ĥişşedâr olmağ müte‘azzir oldıĥına biñâ’en ol ‘arûs-ı miskîn-niķâbuñ fevâih-i ahlâķı revâiyiĥ-i Gülistân gibi eţrâf-ı cihânı tebĥîr ve şemâyim-i evşâfi ĥable-i ‘atţâr gibi meşâmm-ı müstenşikân nesâyim-i aĥbâr ü âşârı ta‘ĥîr itmek için inşâ’-ı miyâne ve edâ’-i Rûmiyâne ile terceme olunup dîbâce-i zîbâcesi nâm-ı nâmî ve ism-i sâmilere ile mu‘anven ve beyân-ı ahlâķ-ı kerîmeleri ile müşerref ve müzeyyen ola.

İmtisālū'l-emrihi'l-'ālī ol kitāb-ı müştetāb tercemesine ibtidā ve خير الكلام ما قل و دل muḳtezāsı üzre itnāb ü ishābdan ibā olunup tūṭī-i nāṭıka ḥadiḳa-i belāgat ve feṣāḥatde ūşeker-ḥā ve bülbül-i dil gülistān-ı leṭāfet ü zarāfetde ḥoş-nevā oldı. Ol dürc-i ma'ārifde nice cevāhir ü zevāhir-i ḥikmet derc ve nüḳūd-ı pür-süd-ı nuşḥ u pend ḥarc olunup 'unvān-ı şafā-nişānı ol pādişāh-ı 'ālī-şānuñ elkāb-ı şeref-nişāblariyle ārāste ve 'arūs-ı ṭarūsı ḥuliyy-i 'ibārāt ve ziver-i isti'ārāt-ı medāyihleri ile pīrāste olmağla 'Aḥlāḳ-ı Sulṭān Aḥmedi' ile müsem mā kılinup meclis-i sāmī ve maḥfil-i girāmilerine itḥāf ü ihdā olundu.”¹³⁴

b) Tercüme Metodu:

Tercüme sözlüklerde genel olarak “Bir metni veya sözü bir dilden başka dile çevirme” şeklinde tarif edilir. “Tarih boyunca toplumların birbirini tanımada, birbirleriyle çeşitli munasebetlerle irtibat kurmasında, ilmi ve fikri gelişmelerde önemli rol oynamış bir faaliyettir... Eski Türk edebiyatında “tercüme”, bugünkü “çeviri” anlayışını aşan bir anlam taşır. Eski Türk edebiyatında tercümenin şu şekillerini görmek mümkündür:

1. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler,
2. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun olarak yapılan çeviriler,
3. Eserin konusu aktararak yapılan çeviriler,
4. Genişletilerek yapılan çeviriler.

... Dördüncü çeviri biçimi ise, daha çok edebî eserlerde görülür. Yazar, kaynak olarak aldığı eseri, olduğu gibi aktarmayı asla düşünmez ve kendini asıl esere bağlı saymaz. Kimi parçaları kelime kelime tercüme ederken, kimi yerlerin sadece konusunu aktarır. Kendince önemli gördüğü yerleri ise genişleterek tercüme eder; kendi duygu ve düşüncelerini de bu kısımlara ilâve eder. Neticede, eseri öyle bir hale

---

¹³⁴ Ceyhan, *a.g.e.*, s. 77.

getirir ki, artık ona tercüme demek doğru olmaz. Yazar, eserine “tercüme” adını verse dahi, bu, ilk yazara karşı gösterdiği saygıdan dolayıdır.”¹³⁵

Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi de yukarıda sayılan dördüncü tercüme metoduna dahil edilebilir. Hocazâde, tercümeyi meydana getirirken Kâşifi'nin eserine bire bir bağlı kalmamış, üzerinde bazı eklemeler yaparak eseri genişletmiştir. Eserde söz konusu edilen ahlâkî değerler I. Ahmed'e izafe edilerek yer yer onun ahlâkî vasıfları da övülmüştür.

İslâm edebiyatında İran şairlerinin kullandığı konuların yeni bir görüş ve ruhla yeniden ele alınması bir gelenektir. Bu durum değişik edebiyatlarda Yunan mitolojisinin çeşitli konularının da farklı şekillerde işlenmesi şeklinde olmuştur. Yazarlar kendi çağ ve sorunları çerçevesinde bunu yapmıştır.¹³⁶ Bizim edebiyatımızda da bu şekilde olan eser oldukça fazladır. Arap-Fars mitolojisi ve Kur'an-ı Kerîm kaynaklı birçok hikaye te'lif-tercüme eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Hocazâde'nin eseri de bu özellikleri göstermektedir.¹³⁷

c) Dil ve Üslup Özellikleri:

Sultanın isteğiyle tercümesi yapılan Ahlâk-ı Muhsinî, yine onun isteğiyle orta nesir üslûbu ile kaleme alınmıştır. Abdülaziz Efendi'nin de belirttiği üzere “inşâ'-i miyâne ve edâ'-i Rûmiyâne” ile yazılan eser günümüz Türkçesine göre değerlendirildiğinde oldukça süslüdür. Eserin giriş ve tanımlamaların bulunduğu bâbların başındaki bölümlerinde süslü nesir üslûbu belirgindir. Genellikle bu bölümlerde zincirleme tamlamalarla oluşturulan ağdalı bir dil kullanılmıştır.

“Otuz Altıncı Bâb İğtinâm-ı Furşat ve Taleb-i Nîk-nâmîdür

Merâyâ-yı zamâ'ir-i hürşîd-i müeşşir ehl-i fiñnat u erbâb-ı hîbrete zâhir ü vâzih ve âyine-i 'âlem-nümâ-yı havâtır, aşhâb-ı bevâtın u zevâhire hüveydâ vü lâyiğdur ki tûrfetü'l-'aynda berç-ı güzerende gibi mürûr iden 'ömr-i 'azîz-i insânî ve emvâc-ı nâ-pây-dâr-ı bihâr gibi her sâ'at 'ummân-ı 'ademe güzâr iden evkât-ı zindegânî bir cevher-i bî-bedeldür ki kıymeti bilinmek lâzım. Ve eşnâ'-i hayâtda

¹³⁵ Nurgül Sucu, “Eski Türk Edebiyatında Terceme Geleneği”, Selçuk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar, S. 19, 2006, s. 126; Levend, a.g.e., s. 80-88.

¹³⁶ Ali Şir Nevâî, “*Lisanü't- Tayr*”, haz. Mustafa Canpolat, TDK Yay., Ankara 1995.

¹³⁷ Bu eserin tercüme metoduyla ilgili ayrıntılı bilgi için: Ceyhan, a.g.e. , s. 80-109.

mürür iden fırsat ki ğanîmet-i bî-ıvâzdur, izâ‘at olunmaması emr-i mütehattımdür.”¹³⁸

Eserde metnin okunmasını da kolaylaştırdığını söyleyebileceğimiz secili anlatım, eseri ahenk yönüyle zenginleştirmiştir. Eserin başından sonuna secili üslûp devam ettirilmiştir. Bu üslup nesri zaman zaman şiirsel bir anlatıma yaklaştırmıştır. “Edā-yı merāsım-i hūķūķ zımmet-i himmet-i kāffe’-i berāyāya ‘umūmen ve erbāb-ı devlet ü aşhāb-ı kudret ü şevkete hūşūşen lāzim ü emr-i mütehattımdür. Zīrā bu ma‘nā tahāret-i zāt u le‘āfet-i sıfāta ve ‘ulüvv-i neseb ü sümüvv-i hasebe delīl-i zāhir ü bürhān-ı bāhirdür”.¹³⁹

Mustafa Koç, *Ahlāk-ı Alâî*’nin dilinin ağır olmasını metnin bir imparatorluk eseri olma niteliğine bağlar ve *Ahlāk-ı Alâî*’nin referans bir metin, ana metin, olduğunu ve yazılışından itibaren kendisinden yararlanılarak zengin bir koleksiyon oluşturduğunu ifade eder.¹⁴⁰ *Ahlāk-ı Muhsinî* için tam olarak bunları söyleyemeyiz.

Hocazâde’nin bablarda benimsediği anlatım tarzı genellikle ayındır. Önce konu ayrıntılı olarak tanımlanır. Ayet ve Hadis’lerle delillendirilerek fikir sağlamlığı tesis edilir. Ardından şiir ve hikayelerle konu zenginleştirilir. Böylece anlatılmak istenen konular hem nazarî hem pratik olarak tamamlanmış olur.

“Otuz Yedinci Bāb Ri‘āyet-i Hūķūķ Beyānındadır

Edā-yı merāsım-i hūķūķ zımmet-i himmet-i kāffe’-i berāyāya ‘umūmen ve erbāb-ı devlet ü aşhāb-ı kudret ü şevkete hūşūşan lāzim ü emr-i mütehattımdür. Zīrā bu ma‘nā tahāret-i zāt u le‘āfet-i sıfāta ve ‘ulüvv-i neseb ü sümüvv-i hasebe delīl-i zāhir ü bürhān-ı bāhirdür. İmdī edā-yı hūķūķ-ı ni‘met-i İlähîden soñra edā-yı hūķūķ-ı şefķat-i vālideyn daħi zımmet-i evlāda deyn ü farz-ı ‘ayndur. Ki Hāķķ celle ve ‘alānıñ rızāsı vālideyn ile bāz-beste ve hūķūķ-ı ilāhiyye ile hūķūķ-ı vālideyn edāsı biri birine peyvestedür. Ve eħādīş-i kudsiyye ve aħbār-ı nebeviyyede (10) من رضى عنه

¹³⁸ Abdülazîz bin Hoca Sa ‘deddin, *Terceme-i Ahlāk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3467, vr. 172b.

¹³⁹ a.g.e., vr. 179a.

¹⁴⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Ahlāk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç, Klasik Yay., İstanbul 2007, s. 11.

te‘ālā erkān u şerā’iṭi üzre ṭavāf u ziyāret ve nümüne’-i ‘Araşāt olan mevķıf-ı ‘Arafāt’dan halkla mürāca‘at u ‘avdet idicek ol şeb vāķı‘asında āsmāndan rū-yı zemīne nüzūl itmiş iki melek görüp eḫadühümā āḫardan “Bu sene kimüñ ḫaccı maķbūl ve kimüñ tūr-i du‘āsı hedef-i isticābete mevşūl oldı?” diyü su‘āl ider. Ol daḫi cevāb virür ki: “Cümle ḫuccāc-ı bā-ibtihācuñ ḫaccı derece-i ḫabūl ve ḫayyiz-i ḫuşūle vüşūl buldı. İllā Aḫmed bin Muḫammed Belḫī -ki meşāķķ-ı ṭarīķ iḫtiyārı ile bu deñlü dūr u dırāz rāḫdan ḫudūm itmiş iken- ḫaccı ḫarīn-i ḫabūl olmayup şevābından bi’l-külliyye maḫrūm oldı” didi...”¹⁴¹

Ahlāk-ı Muhsinî, mensur bir ahlāk eseri olsa da yer yer ele alınan konulara uygun Arapça, Farsça mısra, beyit ve nazım parçalarının da anıldığı bir eserdir. Meselâ, eserde mutasavvıf şair Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin *Mesnevî*’sinden, Sadî’den ve Hâfız’dan alınan manzum parçalara yer verilmiştir. Bu Farsça manzumeler, Abdülaziz Efendi tarafından nazmen dilimize tercüme edilmiştir. Eserin içinde ayrıca üç dilde de karşılığı yer almış parçalar bulunmaktadır.¹⁴²

Arabiyye:

فی ای یومی من الموت افر

یوم لم یقدر ام یوم قدر

یوم لایقدر لایأتی القضا

یوم قدر لایغنی الحذر

Terceme-i Fârisiyye:

دوروز حذر کردن از مرگ و انیست

روزی که قضا کرده و روزی که قضا نیست

روزی که قضا باشد و گو شش نکند سود

روزی که قضا نیست در آن مرگی روانست

Terceme:

¹⁴¹ a.g.e., vr. 179a- 179b.

¹⁴² Altınpay, a.g.e., s.93; Peker, a.g.e., s. 111.

Şaķın yok yire olma sen girīzān
O gūn kim itmedi Haķķ mevti taķdīr

Eger mevtin ķaza oldıysa ol gūn
İder mi iġtirāzun ānı taġyīr¹⁴³

Eserde “mesnevî, kıt’a, nazm, beyt ve mısra” gibi farklı nazım şekilleri kullanılarak oluşturulmaya çalışılan canlılık okuyucuyu dikkatli kılmak, eserin akılda kalıcılığını artırmak ve eseri monotonluktan kurtarmak açısından önemlidir.

İncelediğimiz bölümde 65 nazm, 65 beyit, 40 kıt’a, 2 mesnevi, 5 mısra bulunmaktadır. Eserin tamamı göz önünde bulundurulduğunda manzum parçaların oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Mısra:

Dergehünden dūr olan bī-çāredür¹⁴⁴

Beyit:

Firāsetdür küşāde eyleyen çeşm-i dil ü cānı

Firāsetdür nümāyan eyleyen esrār-ı nihānı¹⁴⁵

Mesnevî:

Ol ki tenūñ pāresidür cānınuñ

Ķatresisin çeşme-i hayvānınuñ

Ķidmetin it kim göresin ‘izzeti

Bendesı ol kim bulasın ni‘meti¹⁴⁶

Ķıt’a:

Yine kendūñ maķrem ol esrāruña

¹⁴³ a.g.e., vr. 130b.

¹⁴⁴ a.g.e., vr. 180a.

¹⁴⁵ a.g.e., vr. 165b.

¹⁴⁶ a.g.e., vr. 180a.

‘Ālem içre hem-dem-i şādık kıanı

Dost-ı yek-rūy ü yek-dil isteme

Kim cihānda bulmadı kimse anı¹⁴⁷

Nazm:

Böyle olmaıdır münāsib resm-i kirdāruñ senün

Olmaya bir kimsenün ma‘lūmı esrāruñ senün

Didiler şarka ‘azimet itse İskender eger

Bār-gāhı kıapusını cānib-i ğarba açar

Kendi emründe saña bir kimse enbāz olamaz

Kendüne kendünden özge kimse hem-bāz olamaz

İtdügin re’ye olursa ğayrılar vākıf eger

Zerre deñlü i‘tibār itmez aña ehl-i nazār¹⁴⁸

Günümüzde din ve ahlāk eğitiminde hikayelerle anlatımın rolü tezlere de konu olmuş ve yapılan çalışmalarda önemi üzerinde durulmuştur. Din ve ahlāk konularının soyut yapısı, nasihatın sıkıcılığı, hikayenin somutlaştırıcı özelliğiyle daha çekici ve etkileyici oluşu, örneklerin pratik hayatta kullanılabilirliği sebebiyle ahlāk eğitiminde hikayenin rolü büyüktür. Doğu edebiyatının Kur’an ve Hadis’lerdeki kıssaların da etkisiyle vazgeçilmezi olan tahkiyeli anlatım Hocaşade’nin tercümesinde de oldukça fazladır. İncelediğimiz bölümde yetmişin üzerinde hikayeye yer verilmiştir. Konular yukarıda da ifade ettiğimiz gibi hikâyeler, peygamber kıssaları, tarihî şahsiyetlerin hayatlarından kesitler ve bu kişilerin davranışlarından örneklerle somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Metinde zaman zaman peygamber kıssalarından ve dört halifenin hayatlarından örnekler verilmiş; Harun Reşid, Sultan Mahmud, Nüşirevan, Abdullah Tahir gibi devlet büyüklerinin ve Şakık-i Belhî, Malik bin Dînar ve adı zikredilmeyen dervişlerin menkıbeleriyle

¹⁴⁷ a.g.e., vr. 172b.

¹⁴⁸ a.g.e., vr. 170b- 171a.

süslenmiştir. Bu anlatım tarzı, bir yandan esere canlılık kazandırmış bir yandan da soyut fikirleri zihinlerden davranışlara aksedecek şekilde somutlaştırmıştır.

Misafirin hakkına riayet etme ve hatalarını bağışlama hakkındaki şu hikaye bu duruma örnek gösterilebilir: “Hikāyet: Bir gün Ma’n bin Zāyide’nün meclis-i haṭīrine düşmanlarından beste-i zincīr-i teşhīr üç yüz esīr getürdiler. Ol daḥi iktizā-yı riyyaset ile anlara kaşd-ı siyāset idicek, içlerinden bir şaḡīr-i şāḥīb-i firāset kılķup: “Ey emīr-i kebīr, Ḥudā-yı ‘amīmü’n-nevāl ve keşīrū’l-ifdāl haḡķıyķūn ve şāḥībū’l-ḥavzi ve’l-Kevşer faḡrū’l-beşer (şalla’l-lāhu ‘aleyhi ve sellemūn yüzi şuyına bir içim şuyla sīr-āb itmeden bu faḡīri teşne-leb helāk ve āḡuşte-i ḥūn u ḡāk itme” didi. Emīr fermānı ile eline bir meşrebe şu şunduķlarında tekrār tazarru’ u niyāz idüp: “Ey emīr-i ‘ālī-şān, ḡālā benümle felāketde yeksān olan müsteḡaḡķu’l-levm cümlesi ‘aṡşānlardur. Ben tenhā def’-i ‘aṡaş u ḡarāret idüb anlar lehīb-i mehīb, tiḡ-ı āteş-feşān önünde teşne-leb kalmak ḡā’ide-i mürüvvetden ve lāzime-i fütüvvetden dūrdur. Eger ben daḡi içmezsem teşne-leb ḡalurum. Çün ol pūr-felāketlerūn maḡzar-ı siyāset olmaları muḡarrerdür. Bārī her birini sīr-āb eyle” diyücek emīr-i kerem-nişān fermān idüp cümle aṡşāna iḡsān-ı mā itdüklerinde her biri ābı nūş ve elem-i ḡarāreti ferāmūş idicek yine ol şaḡīr-i ḡuceste-żamīr: “Ey emīr, cümlemüz saña miḡmān ve āb-ı şafā-me’ābından def’-i ‘aṡaş idüp reyyān olduķ. Pes, ikrām-ı żayf, emr-i lāzım ve ri’āyet-i ḡaṡırları müteḡattimdür ve żayfı, telef ve miḡmānı, seyfe ‘alef itmek resm-i kerem ü mürüvvetden dūr ve ehl-i fütüvvet ḡatında maḡż-ı ḡuşūrdur” diyücek Ma’n bin Zāyide anūn ma’nā-yı luṡf-iḡtivāya müştemil, edā-yı belāḡat-nişān ve kelām-ı feşāḡāt-‘unvānını istiḡsān idüp ta’accüb-künān üserāyı āzād itmekle maḡzar-ı ‘afv u iḡsān eyledi.”¹⁴⁹

İncelediḡimiz bölümde konu anlatımında, hikayelerin dışında, 1 vasiyet, 5 fāide ve 5 nasihat de bulunmaktadır. “Naşīḡat: Bir şaḡş ḡükemādan birine su’āl eyler ki: “Ḥaṡıruma ḡalecān iden sırrı kime keşf ü izḡār ideyüm ki sırr-ı nūḡüftemi ḡıfż idüb ḡayrılara āşikār itmeye”. Ḥākīm ayıtdı: “Her bār ki iḡfāsı saña lāzım olan esrārı ḡıfż idemeyüb aḡyārı ḡaber-dār idicek ol emirde kārı olmayanlar niçün ḡayre iş’ār itmeye”.¹⁵⁰ “Fā’ide: Ḥilāfet-nāme-i İläḡī’de maşūrdur ki pādişāḡ-ı āfāḡ ıṡlāķı ol kimesneye lāyık ve bir ‘ālī-şān-ı mekārīm-i ‘unvāna muvāfıķdur ki ḡaşmet ü

¹⁴⁹ a.g.e., vr. 189a-189b.

¹⁵⁰ a.g.e., vr. 172a.

iktibaslar bir yandan mânâyı güçlendirmiş bir yandan da anlatımı süsleyerek güzelleştirmiştir. Metinde kullanılan iktibaslar “müstahsen iktibas” şeklinde yapılmış olup ayetler çoğunlukla kısmen alıntılanmıştır.

Ayetlerin yanında konuyla ilgili hadislerden de iktibaslar yapılmıştır. و لاساءل

¹⁵⁶ "Dilenci için bir hak vardır, at üzerinde gelse bile". ولو جاء على حق الفرس

Düşüncelerin delillendirilmesinde Kur'an, Hadis ve büyüklerin sözlerinin yanında farklı kültürlerin fikir ve davranışlarından da yararlanılmıştır: “Ümem-i sâlifeden Yunāniyān, mesned-niṣīn-i hükümet olmağa bir merd-i neccārı ihtiyār iderler idi ki ‘ilm ü hikmeti ‘ämme-i ‘ulemā vü hükemādan evfer ve etvār-ı zamāneye vuḳūf u şu‘ūrı cümleden ekşer ola. Yāḥud bir merd-i ‘ākilūñ ve ḥakīm-i fāzılıñ manzūr-ı nazar-ı i‘tibārı olup şeref-i şoḥbeti aña eşer idüp envār-ı fazāilet ü hikmeti ile ḥāne-i ḳalbi münevver olmuş ola. Zīrā şoḥbetüñ āsār-ı ‘azīme vü fevāyid-i ‘amīmesi muḳarrerdür...”¹⁵⁷

d) Ahlāk-ı Sultan Ahmedî'nin Muhtevası:

Ahlāk-ı Sultan Ahmedî'nin bab sayısı tercüme edildiği *Ahlāk-ı Muhsini*'yle aynıdır. Eser sırasıyla; “1. İbâdet, 2. İhlâs, 3. Du‘a, 4. Şükür, 5. Sabr, 6. Rızâ, 7. Tevekkül, 8. Hayâ, 9. ‘İffet, 10. Edeb, 11. ‘Ulüvv-i Himmet, 12. ‘Azm, 13. Cidd ü Cehd, 14. Sebât, 15. ‘Adâlet, 16. ‘Afv, 17. Hilm, 18. Hulk u Merhamet, 19. Şefkat, 20. Hayrât, 21. Sehâvet ü İhsân, 22. Tevâzu, 23. Emânet, 24. ‘Ahd ü Vefâ, 25. Sadâkat, 26. İncâh-ı Hâcât, 27. Teennî ve Teemmül, 28. Meşveret, 29. Hazm, 30. Şecâ‘at, 31. Gayret, 32. Siyâset, 33. Teyakkuz, 34. Firâset, 35. Kitmân-ı Esrâr, 36. İğtinâm-ı Fursat, 37. Ri‘âyet-i Hukûk, 38. Sohbet-i Ahyâr, 39. Def‘-i Eşrâr, 40. Tertîb-i Hadem ü Haşem” olmak üzere kırk babdan oluşmuştur.

Ahlāk-ı Sultan Ahmedî, genel olarak güzel ahlaktan ve güzel ahlâkın nasıl elde edilebileceğinden, bunlarla ilgili örnek hikâyelerden, şiirlerden oluştuğu gibi; devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği, devlet yönetiminin anlatılan bu ahlaki değerlerle olan ilişkisi, hükümdarın halkına nasıl davranması lâzım geldiği gibi konulardan da söz etmektedir. Özellikle incelediğimiz bablarda bulunan “Tertîb-i

¹⁵⁶ a.g.e., vr. 190b.

¹⁵⁷ a.g.e. , vr. 197b.

Hadem ü Hašem” bölümü devlet erkânı ve yardımcı hizmetlerde bulunanların davranışlarıyla ilgili tavsiyeleriyle eserin aynı zamanda bir Siyâsetnâme gibi de değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Daha çok pratik hayatı düzenleyici bir eser olan *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin Farsça aslı için Çağrıcı, muhteva açısından orijinal olmamakla birlikte değişik bir tasnif sistemi taşıması açısından farklı olduğuna işaret eder.¹⁵⁸

Bu bölümde eserin bizim incelediğimiz bölüme kadar olan içeriğini kısaca özetledikten sonra üzerinde çalıştığımız metnin içeriğini geniş bir şekilde ele alacağız.

Eserin başlangıç bölümü klasik eserlerle benzer özelliktedir. *Ahlâk-ı Muhsinî*, Allah'ın insana verdiği nimetlere hamd ve şükürle başlar. Daha sonra Allah'ın yüceliğini birliğini övmek için yazılan Tevhid'le devam eder. Şiirde Yaratan'ı sıfatlarıyla methederek bağışlanma ve yardım diler ve gönül aynasını parlatarak ebediyet hazinesine ulaştırmasını ister. Daha sonra alemlerin yaratılış vesilesi, kainatın kokusu, risâlet ve nübüvvetin başı ve sonu Hz. Muhammed'i anarak, onun vasıflarını övmek için na't ile devam eder. Onun miracını anlatır ve şefaât ister. Ardından “Çâr-yâr-ı Güzîn”, yani “dört seçkin dost”tan bahseder. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi kısaca anar. Bu övgülerin ardından medhiye sırası eserin yazılmasına vesile olan Sultan I. Ahmed'e gelir. Medhiye'nin sonunda padişahın maksadına ulaşması için duada bulunur.

İncelediğimiz bölüme kadar olan bablarda; ibadetlerde bulunması gereken ihlâsın nasıl elde edileceği, samimî duaların ve özellikle adil padişahların dualarının makbuliyeti, şükrün nimeti artırıcılığı, sabrın çeşitleri ve musibetlerin insanı yetiştirmesi, Allah'tan gelene rıza göstermenin O'nun rızasına kavuşmaya vesile oluşu, sebeplere riayet edip Allah'tan ümit kesmeden yapılan tevekkülün önemi, iman ağacının en büyük dallarından biri olan hayanın kısımları, iffetin insandaki melekîyeti artırması, Rabb'in terbiyesinin güzelliği, himmeti âlî olanların Hak katında kadrinin yüceliği, çalışmanın güzel neticeleri, devlet nizamının ancak adalet ile sağlanabileceği, affetmenin fazîleti, merhamet ve yumuşak huyluluğun Allah'ın isimlerinden olması ve sultanlara vacip olması, güzel ahlâkın kısımları, şefkat ve merhametin güzel neticeleri, yapılan hayır ve hasenatın kazandıracakları, cömertliğin

---

¹⁵⁸ Çağrıcı, *a.g.e.*, s. 288.

en büyük erdem oluşu, alçakgönüllülüğün gerçek yükselişe olan katkısı, emanetin korunmasının önemi, sözünde durmanın ve sadakatin fazîleti, başkasının ihtiyacını giderenin ihtiyacının Allah tarafından giderilmesi, düşünerek iş yapma ve istişarenin Kur'an'da tavsiye edilişi, dinî ve dünyevî gayretin sınırları, siyasetin koruyup kollayıcılığı ve devlet idaresindeki gerekliliği ve memleketin halini bilen uyanık yöneticilerin fazîleti gibi konularla ilgili tarif ve açıklamaları, Kur'an ve Hadislerden delillerle kanıtlayıp şiir ve hikayelerle süsleyerek anlatır.

Eserin *Firâset* başlıklı otuz dördüncü babının sonlarında yer alan ve kişilerin dış görünüşlerinden, saç, alın, kulak, kaş, göz, burun, ağız, diş, yüz, ses, karın, sine, omuz, el içi, parmak ve baldır gibi, onlar hakkında birtakım fikirlere sahip olabilmek için gerekli bilgiler sıralanmıştır. Kıyafet-nâmelerde rastlanan bu bölümle firâset sahibi olabilmek için gerekli bazı bilgiler verilmiştir.

170a-172b varakları arasındaki otuz beşinci bölüm sırları saklama hakkındadır. Hazreti peygamberin sefer öncesi gideceği yeri saklı tutması anlatılmış ve şiirle önemi üzerinde durulmuştur. Hangi durumların sır olarak tutulması gerektiği izah edilmiştir. İskender'in sırrını açığa çıkaran kişiyle ilgili hikayesi anlatılmış ve kendi sırrını tutamayanın başkasını mesul tutmaması gerektiği veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Kişinin özellikle üç işi gizli tutması gerektiği bunların da; sefer edilecek yer, olur olmaz yerde din ve inancını söyleme ve mal varlığı olduğu da açıklanmıştır.

172b-179a varakları arasındaki otuz altıncı bölüm fırsatları değerlendirme ve iyi nâm sahibi olma hakkındadır. Mazi ve müstakbel arasındaki vakit olan içinde bulunduğumuz anı iyi değerlendirmeliyiz. Eğer sultanlar iyi bir nâm bırakmak istiyorsa buna dikkat etmelidir. Sultanların iyi anılması ile ilgili bir hikaye anlatıldıktan sonra Nûşirevân ile yaşlı bir kadının hikayesine yer verilir. Nûşirevân'ın adaleti ve hakşinaslığının nasıl kalıcı olduğu bu hikayeye vurgulanmıştır. Daha sonra Sultan Mahmud'un bağı ve babasının nasihati hikaye edilerek şiirle bölüm tamamlanmıştır.

179a-196b varakları arasındaki otuz yedinci bölüm hak ve hukuka uyma hakkındadır. Hukuka riâyet hem devlet erbabına hem bütün halka gereklidir. Allah'ın hakkından sonra "Cennet ayaklarının altına serili" olan anne-babanın hakkı evladına farzdır. Ayet ve Hadislerle bu görüşler açıklanmıştır. Mâlik Bin Dînar'a ait bir

hikaye ile konu örneklendirilmiştir. Daha sonra yakın akrabasının haklarından bahsedilmiştir. Sıla-i rahim anlatılmış ve Hadis'lerle delillendirilmiştir. Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hak'la olan diyalogu anlatılmıştır. Daha sonra alemin bereketi olan hocaların hakkı anlatılıp şiirle renklendirilmiştir.

Bu bahsin ardından yakın çevrenin hakkı anlatılmıştır. Bir fakir dervişin zengin komşusunun oğlunun üzerinden kurgulanan hikaye anlatılmış ve komşunun hakkı uç bir örnekle izah edilmiştir.

Sultanların ülkelerindeki fakirlerden mesuliyetleri Hz. Yusuf'un sorumluluk anlayışıyla hastalandığı hikayesiyle ifade edilmiştir. Kıtayla verilen özet sonrası bir padişahın aynı minval üzere olan hikayesiyle örnekler zenginleştirilmiştir.

Daha sonra Rahman'ın bir hediyesi olan misafirin hakkı anlatılmıştır. Misafirin kim olduğuna bakılmaksızın ikrama hassasiyet gösterilmesi gerektiği Mâlik Bin Üveys'in başına gelen bir hikayeye anlatılmıştır. Misafire hürmet konulu nazmın ardından ikramın düşmanın bile gönüllerini yumuşatıp savaşları durdurabileceğini anlatan bir hikayeye yer verilmiştir. Ma'n Bin Zâyide'nin esirlere muamelesini anlatan bir hikayeye konu devam etmiştir. Dilencilerin hakları Ayet ve Hadis'le delillendirilmiştir. Diğer bir hak af dileyeni bağışlamadır. Bunun izahından sonra kerem sahibi olmanın önemi, Ziyâd-ı Mısrî'nin bir hikayesi ve şiirlerle Riâyet-i Hukuk Babı tamamlanmıştır.

196b-204a varakları arasındaki otuz sekizinci bölüm sâlih ve âkil kimselerin sohbetinin ebedî saadet olması hakkındadır. Bu bölüm üç beyitlik bir nazımla başlamıştır. Birbirinden farklı devletlerin uzun süren hakimiyeti meşveret esasına bağlı olarak izah edilmiştir. Birçok eserde hikmet sahibi akıllı kimselerin sohbetinden istifadenin önemi üzerinde durulduğu anlatılmıştır. Sultanların yanında böyle kimselerin bulunmasının önemi Hârun Reşid ve Şakîk-i Belhî arasında geçen soru-cevap faslıyla anlatılmış ve bu bölüm şiirle tamamlanmıştır.

204a-224b varakları arasındaki otuz dokuzuncu bölüm şerleri defetmek hakkındadır. Bir önceki bölümde hayırlı sohbetlere iştirakin ehemmiyeti anlatılmıştı. Burada ise şer meclislerinden ictinâb etmenin lüzumu üzerinde durulmuştur. İyi kimselerle oturup kalkmanın iyilik, kötü kimselerle oturup kalkmanın ise kötülük getireceği bir şiirle ifade edilmiştir. Hûşenk'in vasiyeti nasihat olarak verilmiştir. Hz. Hamza'dan rivayet edilen bir hikaye ile konu örneklendirilmiştir. Hırsızlar, yol

kesiciler ve zulmedip gönül kıran taifeye göz yumulmaması hikayelerle anlatılmıştır. Mısır Sultanının Muslih namındaki adamının zekasıyla halka eziyet eden eşkıyaya verdiği ders ve onları cezalandırışı örnek verilmiştir. Bu tip insanlara müsamaha edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.

Ayrıca Cennete giremeyecek olan dedikoducuların sözlerine itibar edilmemesi, onlarla konuşulmaması İsfahan hocalarından birinin dedikoducu kölesi yüzünden başına gelenler ibret verici bir şekilde hikaye edilmiştir.

Daha sonra gammaz kimselerin durumu anlatılarak Hz. Mûsâ'nın kavminin tevbesine yer verilmiştir. Nûşirevân ve Halife Mu'tasım'ın gammaz kimselere karşı tavrı anlatılmıştır. Daha sonra kindar ve kötü niyetli insanların fitne ve fesat tohumu ekeceği ve İskender'in Aristo'ya suali anlatılmıştır. Hased ehlinin kendi hasedi ile helaki hikaye edilmiştir. Sultanların himmeti düşük kimseleri ve cimrileri huzurlarında bulundurmamalarını anlatan bir hikayeye de yer verilmiştir.

Gıybet edenlerin de ayıplanması gereken bir taife olduğu ayet ve peygamber hikayesiyle anlatılmıştır.

Sultanların huzurunda bulunmaması gereken taifelerden biri nimete teşekkür bilmeyen nankör kimselerdir. Bunların dışında yalancılar ve boşboğazlar da meclislerde bulunmamalıdır. Bu, altın ve para toplamaktansa ağızda sözü saklamanın faziletini anlatan nazımla anlatılır ve Çin, Rum ve Hind hükümdarlarının Nûşirevân'ın meclisindeki sohbeti hikaye edilir. Dört hükümdarın da aynı konuyu vurguladığı sözler ifade edilerek sükutun önemi vurgulanır. Böylece sultanların huzurunda bulundurmamaları gereken yedi taife tamamlanılarak bu bölüm sona erdirilir.

224b-274b varakları arasındaki kırkıncı bölüm son bab olup eserin en hacimli bölümüdür. İdareci ve hizmetlilerin terbiyeleri ve sultanın yanında bulunanların istifade edebileceği faydalı bilgiler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

Birinci kısım devleti idare edenlerin olup bitenlerden haberdar olmaları ve sultanı da haberdar etmelerinin gerkliliği anlatılarak başlar. Burada Nuşirevan'ın devletin helakiyle ilgili sorusu ve kahinin devletin yok olma sebeplerini sayıp devletin yok olmasını; sefilliğin artması, idarecilerinin zulmü ve sultanın bunlardan habersizliğine bağlayan cevabı hikaye edilmiştir. Nuşirevan'a sunulan reçetede; emirlerin, vezirlerin, kadıların ve habercilerin ehemmiyeti üzerinde durulmuştur.

Padişaha gerekli olan askerler, emirler, vezirler, tımar sahipleri, katipler ve defterdarlar devlet yönetiminde oldukça önemlidir. Bu vazifedekileri el üstünde tutmak elzemdir. Fakat hizmette kusur edeni önce nasihatle sonra azarlamayla terbiye etmek de gereklidir. Konuyla ilgili nazmın ardından Behmen'in bir bilgeden istediği devlet erkanının terbiyesiyle ilgili nasihate yer verilmiştir.

Nigâristan'dan yumuşaklıktan anlayana, şefkatle; sertlikten anlayana da sertlikle terbiye verilmesiyle ilgili bir hikmete yer verilmiştir. Konuyla ilgili şiirlerin ardından padişahın sonbetindikilerden birinin münasebetsiz kelamı üzere meclisten atılışı ve sonrasındaki hadiseler hikaye edilmiştir. Sonra padişah meclisindekilerin terbiyesi üzerine faide ve hikayelere yer verilmiştir.

Devlet erkanının terbiyesinde önemli noktalardan biri de bir kişiyi iki işte ya da iki kişiyi bir işte istihdamdır. *Zâhîretü'l-mülûk*'tan nasihatlere de yer verilmiştir. Emirlerin memleket idaresindeki rolünün önemi üzerinde durulmuş ve nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. Haccac'ın bir emiri ile ilgili teftişi hikaye edilmiştir. Bu konunun ardından padişahın kudreti, düşmanlarını yok edici, halkın emniyetinin kaynağı ve eşkiyanın def edicisi olan askerlerin terbiyesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Devletin süsü ve hazinesi vezirlerin terbiyesi Hz. Musa'nın Allah'tan kendisine bir yardımcı istemesinin öneminden hareketle ifade edilmiştir. Bu bahis bir emir ve vezirin arasında geçen kalem ve kılıç konulu hikayeye devam etmiştir.

Hizmetlilere ve raiyyetinde bulunanlara yumuşak muamele etmenin faziletinin anlatılmasının ardından Sultan Mahmud'un konuyla ilgili bir hikayesi anlatılmıştır.

İkinci kısım sultanın yanında bulunanların adabıyla ilgilidir. Bu kişilerin hizmetlerini yaparken önce Mevlâ'ya, sonra sultana, üçüncü olarak kendisine ve son olarak da yanındakilere bakan yönüyle bazı şartlara riayetinin gerekliliği ifade edilmiştir. Sonra bu konular açıklanmıştır. İlk olarak Mevlâ'ya bakan yönüyle olması gerekli şartların izahati hikayelerle süslenerek anlatılmıştır.

Bu bahsin ardından padişah tarafına bakan yönleriyle dikkat edilmesi gerekli hususlar aralarda hikayelerle desteklenerek yirmi beş şart olarak sıralanmıştır: Aczini bilerek hizmet etme, zorluklara tahammül etme, kulluğun gerekliliklerini yerine getirme, haksızlığın değil adaletin yanında olma, padişahı hayr ü hasenata çağırma,

kimseyi haksız yere padişaha övmeme, cömert olma, padişahın sözlerini iyi dinleme, padişah huzurunda kendini kontrol etme, sultan birine soru sorduğunda o kimsenin cevabını bitmeden söze atlamama, padişah işaret buyurmadan kelam etmeme, padişahın sırrını tutma, padişah ne hediye ederse etsin baş tacı edip alma, padişah hakkında iyi konuşup kötü konuşmalara fırsat vermeme, emanette emnin olma, padişahı geleni kabul edip hırs göstermeme, kendisinden isteneni layıkıyla yerine getirme, sultanın sevgisini ve kendi hizmetinin vazgeçilmezliğini sanıp gurura düşmeme, isteklerin ve huzura kabulün zamanını iyi bilme, kendi nefisini başkalarından üstün tutmama, sultandan bir sıkıntı görürse bunu yaymayıp edebi bırakmama, bir mecliste sultanın gazabına uğrarsa sultanın öfkesi geçmeden özür dilemeye, daima padişahın rızasını kazanacak işlerle meşgul olma ve sırları saklama, ki bu en önemli şarttır.

Padişahla ilgili bahsin ardından kendilerine bakan yönüyle yedi şart sıralanmış ve yine hikayelerle desteklenmiştir. Rüşvet almama, halka gelecek zararı engelleyip halka yardım etme, dünyaya rağbet edip aldanmama ve yüce himmetli olma, şefkatli olup kendine ve halka şiddet göstermeme, ecel kapısını çalmadan güç ve kuvvetini hayra kullanıp mağrur olmama ve halka lütf u ihsan etmedir.

Etrafında bulunan insanlarla ilgili yerine getirilmesi gerekli olan şartlar da vardır ve bunlar da oldukça önemlidir. Bu şartlar öncelikle çevresindeki insanların muhafazası ve onlara yardım edilmesi, ardından onlara zulmedenlerin şerlerini def etmektir.

Bu bahisler hikayelerle süslenip anlatıldıktan sonra devlet erbabının edepleri tamamlanıp emir, vezir, kalem ehli ve nedimlerin edeplerinden söz edilir.

Ümerânın on iki kurala riayet etmesi gereklidir. Bu kurallar: Allah'ın emirlerine uyma, nimetlerin hakkını verme, çok çalışma, mal ve makamla nefisini şişirmeme, padişahlara benzemeye çalışıp giysi ve bineklerde aşırıya gitmeme, padişahı görünüşte yanlış bir hal ortaya çıktığında onun iki yönünün bulunabileceğini düşünüp medh ü senâyâ ve duaya devam etme, sultanla uyuşmayan fikirlerinde haddini bilip emrine uyma, sultana yakınlığına güvenip haddi aşmama, halkın halini iyi tahlil etme, devletin muhafazası için daima uyanık olma, fakara ve mazlumların sultan huzuruna çıkabilmelerine vesile olma ve kendisine nasıl muamele yapılmasını istiyorsa zayıflara da öyle davranmadır.

Vezirlerin adabı ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Vezirlerin adabı diğer devlet erkanının adabından daha da önemlidir. Vezirlerin haset edeni çok olduğu için onlar din ü diyanette ve emn ü istikamette gevşeklik etmemelidirler. Bir kimsenin davranışları düzgünse kötü niyetliler bile ona haksız isnatlarda bulunmaz. Ebu Zer'e sorulan sorunun izahıyla bahis devam eder. Ardından vezirlerin adabıyla ilgili on yedi olarak söylene de on dokuz şart sıralanır. Cenab-ı Hakk'ın emirlerine riayet etme, emri altındakilere eşit davranma, yaptığı işlerin neticesini iyi düşünme, yaptığı işlerde kifayetini gösterme, padişahın devlet işleriyle ilgili farklı bir mülâhazası olursa padişahın fikrine rıza gösterme, makamına ve padişaha yakınlığına güvenip gururlanmama, dileği olanların ve mahrumiyet içinde olanların hakkını koruma, padişahı daima hayır ve hasenata çağırma, halk'ın makamına gelip gidişinden sıkılmayıp arzularını dinleme, dostlarını güzel seçme, hain ve zalimleri ibret için cezalandırma, rüşvet almama, kendisine haset ve düşmanlık edenlere karşı karşı metin, vakarlı ve temkinli olmalı, padişahın en ufak işaretiyle varını yoğunu fedaya hazır olmalı, vazifeyi ehline vermeli ve sonu güç olan işlere girmeme vezirlerin adabıyla ilgili şartlardır.

Bu bahsin ardından kalem erbabından bahseder. Katiplerin huyu güzel ve çabuk kavrayan kişilerden seçilmesi gerektiğini vurgular. Aristo'dan bir örnekle katibin önemini anlatır. Padişahlar meydanında katibin önemini anlatan hikayelere yer verir. Son olarak nedimlerin ve sohbet meclisinde bulunanların edebinden hikayelerle örneklendirerek bahseder ve dualarla kitabı tamamlar.

IV. BÖLÜM

1. Nüshaları:

Hocazade Abdülaziz Efendi'ye ait *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin, kütüphanelerimizde bilinen dört yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, nr. 3467,
2. Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2300 (Adı geçen kütüphanenin Arap harfli basma defteri s. 130'a sonradan el yazısıyla düşülmüş kayda göre, bu nüsha zâyi olmuştur).
3. Nuruosmaniye Ktp. nr. 2301.
4. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü, nr. 2756.

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü nr. 3467'de kayıtlı olan nüsha, Hocazâde Abdülaziz Efendi tarafından yazılan nüshadır. Mütercim Abdülaziz Efendi *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinin sonunda bunu bildirdiği gibi, onun torunlarından Mehmed Necib Efendi de söz konusu nüshanın 11a sayfasında, “Bu nüsha-yı celîle ceddüm ‘Abdü’l-‘azîz bin el-Mevlâ el-merhûm Şeyhü’l-islâm Sa‘de‘d-dîn Efendi’nün âşâr-ı kâlemleri olduğundan ma‘adâ kendü hattı ile istiktâb buyurmuşlardır” diyerek metnin dedesinin kaleminden çıktığını belirtmiştir.

Tarihî bir eser metnini tespit için en isabetli yol şair veya yazarın kendi kaleminden çıkan bir nüshadan yararlanmaktır. Bu nüshanın müellif hattı olması ve bizden önce bu nüsha üzerinde metin tespiti yapan ilim adamlarının metinlerine uyum sağlamayı da düşünerek anılan nüshayı tercih ettik.

Söz konusu nüshanın her sayfasında genellikle 17 satır bulunmaktadır. Yazma, 276 varaktan oluşmaktadır. Metnin sonunda 275b ile 276b sayfaları arasında Abdülaziz Efendi'ye ait *Gül-i Sad-berg*'in manzum mukaddimesi yer almaktadır. Bazı varaklarda boşluklar bulunmaktadır: 10b, 11a, 169b, 199a, 275a. Eserde geçen bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca metinde geçen ayet ve hadisler ya kırmızı mürekkep ile yazılmış yahut üzerleri kırmızı mürekkep ile çizilerek işaretlenmiştir. “Şi‘r, kıt‘a, beyt, hikâyet, fâ‘ide ve rivâyet” gibi başlıklar da

kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Bazı hikayet başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmayı beklerken unutulmuştur: 172a-8, 177a-3 gibi.

Aziz Efendi, tercüme yapıp beğenmediği kelimelerin, tamlamaların, cümlelerin ve beyitlerin üzerlerine çizgi çekerek bu bölümleri tamamen iptal etmiş veya metnin o bölümüne bir işaret koyarak sayfa kenarında notlar yazmıştır. Bunlardan başka, esere eklediği parçaları da yerlerini bir işaretle belirterek satır kenarına veya sayfanın boş bir yerine kaydetmiştir. Metni yeni harflere çevirirken mütercim yaptığı bu değişiklikleri gözettilik ve üzerlerini çizdiği bölümleri Latin harflerine aktardığımız metne almayarak yerlerine yazdığı satırları, eserin işaret edilen kısımlarına ekledik. Metnin içerisindeki satır atlamalarının ve bazı satırların diğerlerinden daha uzun olmasının sebebi budur.

2. Metin Tespitinde Tutulan Yol:

- Metin tespitinde şimdiye kadar uygulanan transkripsiyon sistemi uygulanmıştır. Arapça ve Farsça uzun ünlüler “Ā, ā, Ū, ū, î” şeklinde gösterilmiştir.
- Metinde geçen ayetler harekeli bir şekilde yazılmış, diğer Arapça ve Farsça hadis veya ifadeler aslî harfleriyle yazılarak anlamları verilmiştir. Farsça olan beyitlerin asılları orijinal haliyle temizlenerek verilmeye çalışılmıştır.
- Birleşik kelimeler bir çizgi (-) ile ayrılmış, fakat “pâdişâh, âfitâb, pâydâr” gibi kalıplaşmış kelimelerin bitişik yazılması yoluna gidilmiştir.
- Metinde -ub, -üb şeklinde yazılan gerundium ekleri, Türkçe kelimelerin sonunda b olmayacağı fikrinden hareketle -up, -üp şeklinde kaydedilmiştir.
- Metinde geçen ayet, hadis ve Arapça sözler metne asli halleriyle alınmış, Türkçe mealleri dipnotta belirtilmiştir
- Bazı Farsça kelimelerde görülen “vâv-ı ma‘dûle”ler düz yazının üstüne “˘” işareti konularak “h˘āb, h˘āce” şeklinde yazılıp gösterilmiştir.
- Atıf vavları “u, ü, vu, vü” olarak yazılmıştır.
- Her satır ayrı ayrı numaralandırılmıştır.
- Metin içerisinde mütercim üzerini çizerek iptal ettiği satırlar göz önünde tutulmamış, daha sonradan eklediği ve kenarda bulunan metinler esas

alınmıştır.

3. Metin:

(165 b) **Hikāyet** olunur ki bir gün (166 a) (1) Bir merd-i kūtah-bālā Nūşirevān'ın def'i mezālīm için müheyyā olan meclisine (2) girüb sergüzeştini hikāyet ve cevri-dīde ve mihnet-keşīdeyim (3) deyü şikāyet idicek Nūşirevān duruğ söyler zīrā 'ilm-i firāset (4) ḥasebi ile kūtah-kāmet olanlar muḥīl ve sitemger olduğı muḥarrerdür. (5) İmdi bu kişi mazlum değıl zālīm ve menba'-ı mezālīmdür didi. Aḥvāli istifsār (6) olındukda mefāsīd ve mezālīmi vāzıḥ u āşikār oldı.

Beyit:

فراست دیده دل برکشاید • بهر آن حالی که باشد و ناماید

(8) Terceme:

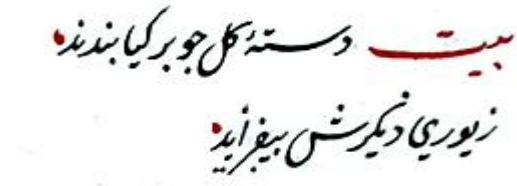
Firāsetdür küşāde eyleyen çeşm-i dīl ü cānı

Firāsetdür nümāyan eyleyen esrār-ı nihānı

(9) **Hikāyet:** Tevārihde mezkūrdur ki bir gün bir kūtah ḡadına Nūşirevān (10) meclisine tazallum-künān gelüb falan kimse baña cevri-bi-ḡad itdi (11) diyü bir bir add idicek Nūşirevān ayıtdı merd-i ḡaşīr ḡaḡḡında (12) bir kimse cefāya taşaddī ve cevri ü ta'addī idemez. Ol merd-i kūtah (13) bālā cevāb virüb: “ Ey Şāḡ-ı vālā baña cevri ü ta'addīde taḡşīr itmeyen kimse (14) benden ḡaşīr idi.” diyücek Nūşirevān

tebessüm-künān fermān (15) idüb haqqını alıvirmekle, mazhar-ı lütf u ihsān eyledi.(16) Fāris-i meydān-ı sülhen-dāni müselle-i e‘ālī vü edānī ve makbül ü memdūh u her k̄āšī vü dānī Ḥāzret-i Seyyid ‘Ali Hemedānī ḥaff-ı (166 b) (1) bi’l-lütfu’s-sübḥānī ve’l-‘avnü’ş-şamedānī *Zahireti’l-müluk-nām* kitāb-ı müsteṭāblarında (2) aqvāl-i ḥükemā-i firāset-me’ābdan bāb-ı delā’il-i firāsetden bir faşl-ı ḥikmet- (3) intisāb irād itmişlerdür. Ḥāṭır-ı fātıra ḥuṭūr itdi ki ol faşl-ı bī-kuşūr (4) bu evrāka bi’t-tamām derc ve nuḳūd-ı pürsūd-ı firāset ḥarc olına. Tā ki (5) Selātīn-i Güzīne düstūru’l-‘amel ve enmūzec-i erbāb-ı düvel ola (6) ve bu kitāb ol ‘ālim-i rabbānī ve kāmīl-i ḥaqqānī kelīmātının bereket ü meymeneti ile zīb (7) ü zīver bula.

Beyit:

(8) **Terceme:** Bağlasun deste güli çemene

(9) Arturır revnağ-ı leṭāfetini

Evvelā ma‘lūm ola ki ḥükemā kendi maḳālātında (10) bu vechile tafşīl itmişler ki yüzün levni ziyāde beyāz olub (11) çeşmi gök yaşıl olması saht-rūyi ve adem-i şerm ü ḥayāya (12) ve ḥıyānet ü fişḳ u şehāfet-i ‘akl ve rekāket-i rāya delildür. (13) Me‘a hāzā zenahdāmı bārik ü küsec ve tīz-nazar ve pişānisi pehn olub (14) mūy-ı seri ekşer ise ehl-i nazar dimişler ki mār-ı zehr-nākden (15) andan kaçır gibi ḥazer lāzımdır.

Delā'il-i Mūy: Mūy, dürüş-t-i mey-gün ve (16) mu'tedil olan nişāne-i şihhat-i dimāğ ü şecā'atdır. Ammā mūy-yı nerm (17) hıavf u cübn ve kılllet-i fehme 'alāmetdir. Ve ketf ü gerdende keşret, şı'ar-ı (167 a) (1) nişān-ı cüdāt u hamākatdır. Sīne vü şikemde vefreti, buṭ-i fehm (2) ve meyl-i ile'l-cevr ü vahşet-i ṭab'a delālet ider ve şufret-i şa'r, hamākat (3) ve tasalluṭı ve hışmda sir'at ve ğazabda teşebbuṭı müş'irdür. Mūy-i siyāh (4) nişāne-i 'aql u emānet ü intibāhdur ve sürh u siyāhı miyānında (5) mutavassıṭ olan mūy ālāmet-i i'tidāl-şıfāt ve nişānı kemālāt- (6) zātudur.

Delā'il-i pişānī: Vāsi' cibīn ki huṭuṭ u 'uzvūndan (7) pāk ü şāf ola, nişāne-i belāhet ü huşūmet ü şe'af u lāf u ğuzāfdur. (8) Ammā bārik ü naḥīf (9) ve cildi nāzik ü za'īf olsa; 'acz ü fūrū-māyegī ve ḥasāsete delālet ider. (10) Mütevassıṭ olup 'uzvuna maḳrūn olsa; nişāne-i tedbīr ü şıdḳ (11)u muḥabbet ve 'alāmet-i fehm ü 'aql u fiṭnatdur.

Delā'il-i ğuş: (12) Ğuşun 'ızamı, nişāne-i cehl ü hamākat ve kuvvet-i ḥāfızaya 'alāmetdir. (13) Ğālibā şāhibi tend-ḥūy u bed-cūy olmaḳdur. Şaĝir ğuş 'alāmet-i düzdī vü hamākatdır. (14) Ammā ğuş-i mu'tedil nişāne-i i'tidāl-i aḥvāldür.

(15) **Delā'il-i ebrū:** Ebrū-yı büzürg-i bisyār-ı mūy, kelāmda nişāne-i dürüştidür. (16) Şudĝa qarīb çekilmiş ebrū-yı 'alāmet-i lāf u tekebbür ü ziştīdür. Ammā ṭul ü kaşr (17) miyanında mutavassıṭ olan ebrū-yı siyāh nişān-ı diyānet ü fehm ü intibāh (167 b) (1) olup cümleññ āb-ı rüyıdur.

Delā'il-i çeşm: 'Ayn-ı ezrak gözlerññ bedi idüĝi muḥaḳḳaḳdur. Çeşm ki gök olup büzürg (2) ü tiz nazar ola, 'alāmet-i ḥased ü ḥıyānet ve nişāne-i kāhilī vü şekāvetdir (3) ve ḥumūdet-i çeşm ve tiz-nazarı nişāne-i ḥile vü mekr ü düzdīdür. (4)

Sürh olması ‘alāmet-i dilīri vü şecā‘atdır. Gerd-i hādeķada (5) olan zerd noķtalar fitne vü fesād ve şerr ü ifsād nişānıdır. Eger (6) ne büzürg ve ne küçük ve ne siyāh ve ne sürh olup her vech ile mu‘tedil (7) olursa hüşyārī vü fehm-i bī-gāyet ve istikāmet ü diyānet (8) ‘alāmetidür.

Delā’il-i bīnī: Bir bīnī ki bārik ola ‘alāmet-i müdāhane vü mülāyemetdür. (9) Kec olursa nişān-ı şecā‘at, yaşsı olsa müş‘ir-i şehvetdür ve sūrāhi (10) vāsi‘ ü ferāh olmaķ nişān-ı ğāzab u ḥasūdīdür. Ortası yoğun (11) seri yaşsı olmaķ mükşir ü dürüg-gūy olmağı gösterür ve min cemī‘i’l-vücūh (12) mu‘tedil olan burun ḥadden bī-rūn fehm-i ‘aql ‘alāmetidür.

(13) **Delā’il-i dehen:** Vüs‘at-i dehen, nişān-ı şecā‘at ve ‘ızam-ı leb, ‘alāmet-i (14) ḥamāķatdur. İ‘tidāl üzre olan leb-i mey-gūn, nişān-ı rā-yı şavāb (15) ve ‘alāmet-i ḥüsn-i cevābdur.

Delā’il-i dendān: Dendānuñ nā-hem-vār (16) u kec ve perişān u mu‘avvec olması ‘alāmet-i mekr ü ḥīle vü ḥıyānetdür. (17) Ammā dürr-i manzūm gibi muntazam u hem-vār u ğüşāde olan dendān ‘adālet (168 a) (1) ü emānetden mā‘adā müdebbir ü sūḥandan olmağa nişāndur.

Delā’il-i ruḥsār: (2) Yüzüñ etlü ve müntefih olması nişāne-i cehl ü saḥt-rūyī vü dürüş- (3) ḥūyīdür. Ammā ‘illet-i zerd ü nizār olmaķ ḥubş-i bāḥın ve ḥubḥ-ı sīret-i (4) şūretīdür. Ammā bu ma‘nālarda ṭavassut u i‘tidāl, ḥüsn-i ḥāle dāldür.

(5) **Delā’il-i āvāz:** Bir merdüñ āvāzı refī‘ ü bülend olsa şecā‘atden (6) tamām-ı ḥisse-mend olur. Ammā āvāz-ı bārik ü nāzik, bed-gümānī vü tevehhüme nişān ve āvāz-ı (7) mu‘tedil, şāhibinde ḥüsn-i kifāyet ü tedbīr vāzih u nümāyāndur. Ğunneli āvāz ḥumķ (8) u kibr ü ğurūrı ve ḥuşūr-ı fehm ü ‘adem-i şu‘ūrı müş‘irdür.

Delā'il-i sühan: (9) Edeb ü vaqār ile söylemek gāyet hub u mergübdur. Eṣnā'-i tekellümde (10) taḥrīk-i yed iden ḥüsn-i tedbīr ü zekā ile mü'eyyeddür. Delā'il-i gerden: (11) Gerden-i kütāh olmak mekr ü ḥubṣa 'alāmetdür. Uzun ve ince olması (12) nişāne-i bī-dilī ve ḥamākatdür. 'İzamı, nişāne-i cehl ü imāret-i cübn ve keşret-i (13) ekldür. Mutavassıf olması nişān-ı şıdk ve ḥüsn-i tedbīr ü 'adāletdür.

(14) **Delā'il-i şikem ü sine:** Şikem-i büzürg 'alāmet-i ḥavf u cehl ü ḥamākatdur. (15) Ammā şikem ü sine mu'tedil ü laṭif olsa nişān-ı ḥüsn-i rāy (16) u şafā-yı 'aḳldur.

Delā'il-i kitfīn: Arkası ve kitfīni 'arīz olmak nişāne-i (17) ḥiffet-i 'aḳl ve şecā'atdür. İnce vü nizār olması ḳubḥ-ı sīret ve sū'-i (168 b) (1) mezheb ve fesād-ı serīret iḳtizā ider.

Delā'il-i keff ü engüştān: (2) Keff ü engüştān uzūn olmak şanāyi'-i pür-menāfi'de kemāl-i ḳudret (3) ve tedābir-i 'azīmede yed-i ṭulāya nişāndur.

Delā'il-i sāk: 'İzam-ı sāk, (4) saḥt-rū vü nādān olmağa nişāndur. Mu'tedil olması i'tidāl-i (5) ḥāle dālldür. Bu miḳdār beyān 'alāmet-i firāset-i aḥvāl-i ḥalḳı teferrüsde (6) 'aḳile tamām-ı kifāyet ider ve terceme-i kelām şāḥib-i daḥire bu maḳāmda tamām (7) ve bu vech ile encām bulmuşdur ve daḥi ma'lūm olsun ki ḥükemā'-i evā'il zikr itdükleri (8) evşāf u şemā'il, rezā'il-i aḥlāk ve ḥışāl-i müstaḥseneye imāret (9) ü delā'il olması 'avām-ı nāsdan sa'y u gūşiş ile tebdīl-i aḥlāk semtine mā'il ve şıfat-ı (10) sebu'ī vü behīmīden geçüp mertebe-i insāniyyete vāşıl olmayanlar ḥaḳḳındadır. (11) Ammā anlar ki aḥlāk-ı zemīmelerin riyāzet ve telḳīn-i (12) meşāyih ü şuleḥā, ya terbiyet ü taḳviyet-i 'ulemā ya tetebbu'-ı aḥbār ve āşār-ı (13) ḳudemā ile ıslāḥ u tehzīb itmiş olalar. Mücerred delā'il-i şerr ile anlarıñ

(14) şirret ü fesādlarına istidlāl itmek ve hidāyet-i Hāḡḡ'la şāh-rāh-ı şalāḡa (15) zāhib olanların mücerred firāsetle fesādına ḡükm idüp meşḡük (16) yola gitmek olmaz.

Hikāyet: Nitekim ḡükemā'-i Yunānī'den ḡakīm Eflātūn (17) ilāhī bir bālā-yı kūhı mesken ittiḡāz idüp ol kūhın ancak bir rāhı (169 a) (1) olup ser-i rāhda bir naḡḡāş-ı dil-āḡāh ve bir üstād-ı muşavvir-i pūr-intibāh (2) ta'yīn idüp: “Her kimseye ki benüm şoḡbetüm arzū ide. Evvel şeklini (3) taşvīr idüp ḡidmetüme getür. Tā ki delāyil-i hey'et ü şemā'illerinden (4) teferrüsle aḡvāllerine vāḡıf olup mecālist-i muşāḡabetüme lāyık (5) ḡab' u dānişime didigümi meclisüme sā'ik ve illā (6) 'adem-i teveccüh ü iltifātla ḡuzūruma vuşūlden 'ā'ik olasın” demekle her kimse ki (7) ḡakīm ide. Muşavvir zamān-ı yesīrde ḡārice muḡābık taşvīr (9) idüp ḡidmet-i ḡakīme taḡdīm ve ol taşvīri yedine teslīm (10) iderdi. Bir ḡün ekābirden birisi ārzū-yı şoḡbet-i ḡakīm idüp ser-i rāhda intizār çekdi. Naḡḡāş me'mūr olduḡı üzre şūretini çeküp ḡakīme (11) 'arz itdi ki “Andan i'rāz ve lāyık-ı şoḡbet degildür” diyü (12) iḡmāz eyledi. (170 a) (1) iḡmāz eyledi. Bu ḡaber ol şaḡşa mün'akis olıcaḡ ḡakīme ḡaber gönderür ki: (2) “İḡtizā-yı firāset ü kiyāset ile benüm şeklümden fehm itdükleri ḡulḡ-i mezmüm, (3) evvel-i şaḡāyif-i a'mālümde mersüm u merküm idi. Ammā riyāzet ü mücāhede ile (4) cümlesine 'ilāc idüp taḡyīr ü tebdīl ve a'mal-i seyyi'emi ef'āl-i (5) ḡüsn-i seniyyeye taḡvīl idüp nefsum, mü'eddeb ve ḡavrum, mühezzeb olmuşdur” (6) didi. ḡakīm daḡi ḡaleb idüp şeref-i şoḡbeti ile mu'azzez ve libās-ı 7āmālini 'alāmet-i ḡabül u iḡbāl ile muḡarraz eyledi. Pes, erbāb-ı devlet (8) ve aşḡāb-ı ḡükümete lāzımdur ki binā-yı kārların mücerred delāyil-i şemā'ile ḡaşr (9) ve a'māl-i firāsete ḡaşr

itmeyeler. Belki zihni-pāk ve tab'-ı derrāklerin (10) daği i'māl gerekdür ki ارباب الدول

¹⁵⁹ملهمون iktizāsı ile (11) ilhām-ı ilāhī ve feyz-i fazl-ı nā-mütenāhiye maḵrūn olalar.

Ḳıṭ'a:

بر دل پاک ایل دولت و دین • فیض الہام میرسد ز خدای
در زہ حق غلط نخواهد کرد • ہرگز انور اوست انامی

(14) Terceme:

Dil-i erbāb-ı devlet ü dīne

İder ilhām dāyimā Mevlā

(15) Raḥ-ı Haḳḳ'da ğalaṭ ider mi o kim

Reh-nümā ola aña nūr-i Ḥüdā

(16) Otuz Beşinci Bāb Kitmān-ı Esrār Beyānundadır

(17) Ādāb-ı cihān-dārīden biri daği ketm-i esrār ve aḥfā-yı aḥbārdur. (170 b)

(1) Zīrā umūr-ı mülkiye izhārında fesād-ı 'azīm ve ḥaṭar-ı bī-şümār vardır. (2) Aḥbār u aşārda vārid olmuşdur ki Ḥaẓret-i Faḥru'l-beriyye 'aleyhi's-şalātü (3) ve't-taḥiyye ba'zı esfārda tevriye buyurırlar idi. Ya'ni (4) ba'zı aḥyānda 'azīmet-i sefer buyurub zebān-ı mu'ciz-beyānları bir vechile (5) gevher-eşşān olurdu ki elfāz-ı dūrer-bārlarundan müstemi'in (6) tevehhüm itdükleri ma'nānuñ ḥilāfı zuhūr idüb (7) 'mān-

¹⁵⁹ "Devlet adamları ilhama açıktır."

tāb olub taḥrīk-i rikāb-ı zafer-meāb iderler idi. Ve teveccüh-i şerīfleri yine kelām-ı müsteṭāblarına (8) muḥālif olmaz idi. Ve ḳable'l-ḫareke ne semte teveccüh ideceklerine (9) kimse şu'ūr bulmaz idi. Ekābir-i selef ü şāhān-ı bā-şeref (10) daḫi bu mesleke sülūk, ḫuṣūṣā muḫārebātda ḫareket ve sükūnlarını (11) meşḳūk iderler idi.

Nazm:

نظم
چنین باید آیین کردار تو،
که کس ره نیابد با سر تو،
سکندر که باش قمان دست
در خیمه گویند در غب دست
درین کار کس با توانا ز
بجز تو ترا حرم راز نیست
اگر جز تو داند که رای تو چیست
بدان رای و دانش باید کزیت

Terceme:

(16) Böyle olmaḳdur münāsib resm-i kirdāruñ senüñ

Olmaya bir kimsenüñ ma'lūmı esrāruñ senüñ

(17) Didiler şarka 'azīmet itse İskender eger

Bār-gāhı ḳapusını cānib-i ğarba açar

(171 a) (1) Kendi emründe saña bir kimse enbāz olamaz

Kendüñe kendünden özge kimse hem-bāz olamaz

(2) İtdügin rāye olursa ğayrılar vāḳıf eger

Zerre deñlü i'tibār itmez aña ehl-i naẓar

(3) ¹⁶⁰ ذهابك و مذهبك kelām-ı hikmet-encāmı (4) meşhūr ve elsine-i nāsda mezkūrdur. Pes, üç emrūn kitmānı lāzım ve rüfeķā vü ecānibden ihfāsı müteḥattimdür. (5) Biri budur ki, kişi sefer ideceginden ve ne maḥalle (6) gideceginden kimseyi āgāh itmeye. Zīrā sülūk idecegi rāh (7) ma‘lūm olıcaķ kemīn-gāhda niçe düşmen-i bed-h‘āh der-kār olub (8) teyaķķuz u intibāh üzre olur. Biri daḥi budur ki, kişi olur olmaz (9) maḥalde dīn ü i‘tikādını ve ne mezḥebe intimā vü istinādını izhār (10) itmeye. Zīrā menāhic-i İslāmdan ḥāric ve zirve-i ğamz (11) u ifsāda ‘āric niçe bī-mezḥeb ṭarīķ-ı (12) cefāya sālīk ve ızrāra mütehālik olur. Biri daḥi budur ki (13) zer ü sīmini mestūr ve cümle emvālını naẓar-ı aġyārdan dūr ide. (14) Zīrā ehl-i ṭama‘ mertebe-i ‘add ü ihşādan bīrūn ve ‘aded-i (15) reml ü haşīden efzūndur. Belki her sırrı ketm ü ihfā evlā ve aḥrādur. (16) Zīrā ‘ālemde maḥrem-i esrār, iksīr-i ekber ve kibrit-i aḥmerden kemterdür.

(17) **Nazm:**

نظم منہ سر خود ابا کسی در میان • کہ محرم نہ بنی زاہل جان

(171 b)

بگشتم در اطراف عالم بسی • بدیدم ز نیاران محرم کسی

(2) **Terceme:**

Eyleme bir kimseye gel keşf-i rāz

¹⁶⁰ “Yolun nereye giderse gitsin bana ulaş.”

Dehrde maḥrem olur zīrā ki az

(3) Cüst u cū itdüm ser-ā-ser ‘ālemi

Bulmadım aḥbābdan bir maḥremi

(4) Ḥükemā dimişlerdür ki derün ḥālī ikiden ḥālī degildir. Zīrā taḥrīr (5) ü ḥikāyet idecegi yā mevāhib-i ni‘met ya nevā’ib-i miḥnetdür. (6) Alā-kile’t-taḥdireyn ketm ü iḥfāsınuñ lüzümü bī-meyn dūr. Eger (7) mevāhib-i ni‘met ise iḥfā gerekdür ki çeşm-i bed-i ḥussād aña te’sīr ve āfet-i (8) ehl-i ṭama’ devlet ü ni‘metini taḡyīr itmeye. Ve eger nevāyib-i miḥnet ü muşābet-i (9) neḫbet ise setri vācibdür. Tā ki dostlara sebep-i melāl (10) ve bā’iş-i infi‘āl ve düşmanlara muḫtezā-yı şemātet ve müstevcib-i (11) şafā’-i bāl olmaya.

Nazm:

نظم تا توانی سر خود با کس مگوی ،
زانکه ان سر شادی آرد یا ملال ، کرغمی باشد شود دلها ملول
و ربود شادی رسد عین الکمال ، پس درون خلوت اسرار خودی

Terceme:

(15) Ḳudretün yetdükce sırruñ kimseyā fāş eyleme

Ol kelāmuñ bā’iş-i şādī ola yāḥud melāl

(16) Ḥazen ü ḡam olsa ider aḥbābı maḥzūn u melūl

Olsa şādлік irer aña hemān ‘aynü’l-Kemāl

(17) Öyle bend eyle der-i ḥalvet-sarāy-ı sırrını

Bulmasun bir kimse aña girmege aṣlā maḥāl

(172 a) (1) **Naṣīḥat**: Bir şahş ḥükemādan birine su’āl eyler ki: “Ḥātıruma ḥalecān iden sırrı (2) kime keşf ü izhār ideyüm ki sırr-ı nühüftemi ḥıfz idüb (3) ğayrılara āşikār itmeye”. Ḥākım ayıtdı: “Her bār ki ihfāsı saña lāzım olan (4) esrārı ḥıfz idemeyüb aġyārı ḥaber-dār idicek ol emirde (5) kārı olmayanlar niçün ğayre iş’ār itmeye.

Beyt:

چون تو نتوانی کشیدن بار خود، ماز اگر نکش در مرغ از بار خود

(7) **Terceme:**

Kendü bāruñ çekmege kādır degilsün çünki sen

Bāruñı çekmezse yārānuñ elem çekmeñ neden

(8) (**Hikāyet**) olunur ki İskender-i nām-dar esrārından bir sırrı (9) muşāhiblerinden birine iş’ār ve ketm ü muḥāfazası bābında mübālaġa-i bisyār (10) eylemişdi. Nāġāh ol sırr-ı ser-beste ol şahşın ḥoḳḳa-i dehānundan (11) ser gösterüb elsine-i nāsa düşdüġi İskender’e mün’akis (12) olıcaḳ ḥātır-ı müteġayyir ve āyine-i ‘ālem-nümā-yı ḳalbi mütekeddir (13) olub ḥükemādan birine ayıtdı ki: “Ben muşāhiblerümden birini (14) maḥrem-i esrār idüb bir sırrı iş’ār ve ketm ü ihfāsında mübālaġa’-i bisyār (15) itmiş idüm. Ol bed-baḥt sırrımı niçe ḳallāş u evbāşa fāş (16) itmekle müsteḥaḳḳ-ı ‘uḳūbet olmuşdur. Ḥālā aña ḥaḳāret itmek (17) isterüm.

Ḥiyānetinüñ cezāsı ve ḥabāşetinüñ sezāsı nedir?” Ḥākim ayıtdı: (172 b) (1) “ Ey şāh-ı dānā ve ey sulṭān-ı kerem-nümā ol bī-nevāya rencide olmañuz ki (2) kendü sırruñuzı kendüñüz ifşā buyurmuşuz. Kişi kendüye lāzım (3) olan bārı taḥammül idemeyicek zimmetüne lāzım olmayandan şabr u taḥammül tevaḳḳı’i (4) ‘acīb ve nefsinı levem itmeyüb ğayrılarını ‘uḳūbet itmek emr-i ğarīb (5) degil midür?”

Қыт‘а:

قطعه
سرخود را هم تو محرم شو که محرم بایفت نیت
بخدم خود باش خود زیرا که بخدم بایفت
دوستی یک وی کردی تمام بیز خود
گفت بگذار کاینچه میخواهی بعالم بایفت نیت
ترجمه

Terceme:

(8) Yine kendüñ maḥrem ol esrāruña

Ālem içre hem-dem-i şādıḳ ḳanı

(9) Dost-ı yek-rūy ü yek-dil isteme

Kim cihānda bulmadı kimse anı

(10) Otuz Altıncı Bāb İğtinām-ı Furşat ve Ṭaleb-i Nīk-nāmīdūr

(11) Merāyā-yı zamā’ir-i ḥurşid-i müeşşir ehl-i fiṭnat u erbāb-ı ḥibrete (12) zāhir ü vāzih ve āyine-i ‘ālem-nümā-yı ḥavāṭır, aşḥāb-ı bevāṭın u zevāhire (13) hüveydā vü lāyihdur ki ṭurfetü’l-‘aynda berḳ-ı güzerende gibi mürür iden (14) ‘ömr-i ‘aziz-i insānī ve emvāc-ı nā-pāy-dār-ı biḥār gibi her sā‘at ‘ummān-ı ‘ademe (15)

güzār iden evkāt-ı zindegānī bir cevher-i bī-bedeldür ki kıymeti bilinmek (16) lāzım.
Ve eşnā'-i hayātda mürūr iden fırsat ki ğanīmet-i bī-ıvażdur, (17) izā'at
olunmaması emr-i mütehattımdür.

Beyt:

بیت دی که میگذرد زان نشان تجوی کرد

(173 a)

چرا که ایلمچی عمر تو بی نشان گذرد

Terceme:

İsteme hergiz efendī ol geçen demden haber

(2) Elçi-i 'ömr-i 'aziziñ bī-nişān eyler gezer

Pes, evkāt-ı zindegānīden (3) mürūr ideni girü getürmek hayyiz-i imkāndan dūr
ve bākī qalān dañi (4) nice olacağı perde-i ğaybda maħfī vü mestürdur.(5) Māzī ve
müstaqbel beyninde olan vaqt –ki hālden 'ibāretdür- ibnü'l-vaqt olub (6) kişi hemān
'ömrünü ol vaqti bilüb tedārik görmek ve kār u bārını ol halde (7) bitürmek gerekdür.

Qıt'a:

قطره فرصت غنیمت غنیمت شمار عمر
زان پیش کان برون و داز دست ناکهان ، دل بر زمانه کی نهنگس کم فطنت
دانا بعر خود کند گنیمت جهان ،

Terceme:

Gitmeden evvel elüñden rûzgâr

(10) Geçmesün fırsat ğanîmet bil hemân

Ehl-i dil dünyāya virsün mi gönül

(11) İ'timād eyler mi 'ömre 'âķilân

Pes, bu maķûle rûzgâr (12) ve evķāt-ı nâ-pây-dârda şāhib-i devlet ve sâhib-i ezyâl-i 'izzet (13) ol 'ālî-menķabetdür ki izhâr-ı âşâr-ı mekremet ve icrâ'-i enhâr-ı (14) merķamet ile zikr-i cemîlin dünyāya yād-gâr kıoya. Ve nîk-nâmî ve ömr-i girâmîden (15) 'ibâret olan ĥayât-ı şāniyeye irmekle 'ämme'-i ĥalk, rûĥ-ı pür-fütûhuna (16) fâtiĥalar oķuya.

ķıt'a:

قطره ای طالب حلود و بقا و دوام عمر
بای بند خیر بود نام ادی ، بیجت قدر حشمت و مال و منال حواء

(173 b)

چون عاقبت فاقست سرانجام ادبی ، هر چند فکر میکنم از هر چه در جهان
نام کموست حاصل ایام ادبی ،

Terceme:

Ey tālib-i ḥulūd u beḳā zıkr-i ḥayr ile

(3) Bāḳī olur kıyāmete dek nām-ı ādemī

Māl ü menāl ü devleti ḳo yoḳ ḥesābına

(4) Fānī olur çün ‘āḳıbet encām-ı ādemī

Olmaz efendi Ḥaḳ bu ki nām-ı nīgū gibi

(5) ‘Ālem içinde ḥāşıl (it) eyyām-ı ādemī

Hikāyet: Mülūk-ı māziyeden (6) birinüñ meclis-i ‘ālīsinde kibār-ı ‘ulemādan birini ol deñlü ta‘rif ü feşāḥat (7) u belāḡat ve fezāil ü kemālāt-ı bī-ḡāyetini ol deñlü tavşif itdüler ki (3) liḳā-yı sa‘ādet-iltiḳāsına, ol şāh-ı āfāḳ cān u dilden iştiyāḳ (9) gösterüb ḥuzūr-ı mevḫūru’l-ḥubūrına iḥzār için fermān-ı ‘ālī işdār (10) buyurılıcaḳ ol ‘azīz-i bi’t-temyīz meclis-i sa‘ādet-i üns-i sulṭāniye duḡūl idüb edā-yı (11) merāsım-i selāmdan sonra du‘āyla fetḥ-i kelām idüb Melik-i ‘Allām pādişāh-ı (12) İslām ḥazretine hezār sāl ‘ömrler müyesser ve devlet-i cāvidānī muḳadder (13) ide diyücek pādişāh ayıtdı: “İbtidā’-i maḳālde emr-i muḫāl ile (14) du‘ā, ehl-i ‘ilm ü erbāb-ı kemālden istiḡrāb ve sizün emşālünüñ aşḫāb-ı fażl (15) u ifzālden isti‘cāb olunur.” ‘Azīz-i müstecābü’ d-da‘vet (16) daḡı cevāb-ı şavāb virüb ḥayāt-ı insānī ancaḳ beḳā-yı bedenī degildir. (17) Ve insān her ne mertebe mu‘ammer olsa fī-zemāninā hezār-

sāle olmak mutaşavver degildir. (174 a) (1) ammā¹⁶¹ الفتى عمره الثانى ile zikr-i cemīl-i sultānī (2) bir hayāt-ı cāvidānīdūr. Ğarażım bu idi ki raqam-ı nīk-nāmı ḥazret-i (3) şāh-ı girāmī hezār-sāl şahāyif-i zer-nigār-ı rūzgārda bākī (4) ve ‘ulūvv-i qadr u rif’ati a‘lā-yı merātibe rākī ola.

Қıt‘a:

کسی کوشد بنام نیک مشهور ، پس از کوشش بزرگان زنده ماند
ولی ازا که بد فعلت و بد نام ، اگر چه زنده باشد درده خواهد ماند

(7) Terceme:

Nām-ı nīkuyla olan meşhūr

Ölse de zinde dir aña rindān

(8) Kim ki bed-nām u bed-fi‘āl olsa

Zinde olursa da dinür bī-cān

(9) Ve bu beyt-i zībā aḥsen-i ta‘bīr ile bu ma‘nāyı edā itmişdūr.

سعید یار دنگو نام بنمیزد هرگز ، حردده آنتست که نامش برنگوی زنده ماند

(10)

(11) Ekābir-i eslāf-ı mekārīm-ittisāfdan biri risālesinde (12) ta‘bīr-i dil-peżīr ile taḥrīr imiş ki eyvān-ı Nūşirevān u ṭāq-ı Kısra –ki (13) metānet ve irtifā ‘ale’t-tamām

¹⁶¹ “Gençliğin hatırlanması ikinci ömürdür.”

iştihār bulmuşdur ve eṭrāf-ı (14) ‘ālemde bülend-avāze ve nām-dār olmuşdur. Ammā cā-yi isti‘cāb (15) u maḥall-i istiḡrābı ‘ulüvv-i küngüresi ve ḥüsn-i manzarası ve vüs‘at-i (16) ğurfe vü leṭāfet-i penceresi degildir. Zīrā bir kaç ḥacer ü mederi cem‘ idüb (17) dervāzeler ḳomaḳ kār-ı düşvār ve maḥall-i mülāḥaza ve cā-yı i‘tibār degildir. (174 b) (1) Belki temāšāgāh-ı fikr ü nazāre-gāh-ı ‘akl eyvān-ı šāhī ḥidāsında olan (2) pirzenüñ zāviye-i tengi ḥuşuşunda olan naḳldür ki ḥikāyet olunur. (3) Eyvān-ı kistrā tamām ve manzara vü revzene vü kāhı ihtitām bulduḳda Nüşirevān (4) ḥükemā ve nedimāsına fermān itdi ki: “Tedḳīḳ-ı nazār ve i‘māl-i başar idüñ. (5) Tā ki ‘uyüb u ḳuşürdan bir ‘illet zühür iderse tedārikine iḳdām (6) ve telāfisine sa‘y ü ihtimām idem.” dimekle anlār daḫi tefahhuş-ı ḳuşür ve tecessüs-i (7) me‘āyib için eṭrāf u cevānibe icāle-i nazār ve idāre-i başar itdüklerinden soñra (8) cümlesi ḥuzūr-ı ‘izzetinde cem‘ olub: “Ey šāh-ı bā-mekremet ‘ulüvv-i semtiñüñ (9) ednā pāyesine ‘alāmet ve emāret olan bu ‘ālī ‘imāretüñ dest-i (10) irtifā‘ı, kemer-bend-i cevzāyı ḥall ider. Ve şerefe’-i refī‘a vü ğurfe’-i meni‘asınıñ (11) yāy-ı şerīf ü ‘izzeti ser-eyvān-ı keyvānı kendüsine maḥall ider.

(12) **Nazm:**

نظم چنین بنای مایه ایون ملک نریختیم ، چنین عمارت عالی جهان برآورداد
 سخت باز که اقبال کرد باز درش ، دری زطلد بروی جهان نماند

(14) **Terceme:**

Böyle bir dil-keş bināyı ḥaḳḳ bu gözler görmedi

Böyle ‘ālī bir ‘imāret itmedi bir kimse yād

(15) ‘İzzet ü iķbāl kim açdı ķapusın evvelā

Bāb-ı huldı rū-yı halk-ı ‘āleme itdi güşād

(16) Erkān u eyvānı hālel-i hūlūlünden müberrā ve etrāf u cevānibi (17) ‘uyūbdan mu‘arrā bir binā-yı zībā ve maķām-ı dil-güşā olmuş. Lākin ol eyvān-ı (175 a) (1) refī‘u’-bünyānın bir köşesinde olan hāne’-i muhtaşar ve külbe’-i muhaķķar (2) revzenesinden bālāya şu‘ūd iden dūd-ı kebūd, dīvār-ı eyvānı (3) siyāh u tīre ve temāşasıyla pür-nūr olan dīdeleri hīre ider. (4) Pes, bu şūreti maḥv idüb kederini gidermek ğāyet münāsib (5) ve bu maķūle çeşm-i zahmı ol eyvān-ı keyvān-ı ‘unvāndan ref’ itmek (6) lāzım u vācibdür.” didiklerinde, ayıtdı ki: “ Ol hāne ‘ömr-i firāvān geçirmüş (7) ve āfitāb-ı zindegānīsini ser-haddi ğurūba irgürmüş bir pire-zenūñ (8) mülki olub bu eyvāna vaż’-ı esās zamānında mi‘mārlar tarḥ u resm (9) ve bu üslūb üzere hasm idüb lākin saḥ-ı eyvānuñ tamām-ı hem-vār u müstevī (10) olmasına māni’ u hāil olmağın ziyāde bahā ile iştirāya daḥi a‘lā (11) menzil ile mübādele teklīf itdükde baña ḥaber gönderüp: “Ey melik-i (12) müsķit re’sim olmağla bu külbeye istīnās ve meyl-i bī-ķiyās itmişdür. (13) ‘Ālemi dāḥil-i ḥıṭṭa’-i iķtidār itmiş iken bir nā-çāre böyle (14) āşiyāne-i muhaķķarı ve vīrāne-i muhtaşarı istiksār revā mıdur?” dimesiyle (15) müte’eşşir olub sākıt ü şāmit olmuş idüm. Ol ān ki bu eyvānın bināsı pā-yān buldı. (16) (üstü çizili) (17) Pire-zenūñ revzenesinden çıkan dūd-ı kebūd (175 b) (1) eyvānuñ divārlarını tīre ve sākın olanlaruñ dimağlarını (2) hīre idüb bu duḥān ile yārān ḥāṭırını niçün perişān (3) ider diyü ḥaber gönderdük de kendüme ṭabḥ-ı ta‘ām iderem diyü peyğām göndermeg ile (4) ḳaṭ’-ı kelām idüb şeb-hengām eṭ’ime-i şehiyye ve eşribe-i behiyyeden (5) mükemmel bir sofrā ta‘ām gönderüb her şeb bu minvāl üzere (6) bir sofrā ta‘ām irsāl ideyüm. Tek hāneñde āteş yaḳub (7) duḥān-ı cān-gāh ile ārāmğahımız dīvārlarını siyāh ve şafā’-i ḳalbimizi (8)

tebāh itme diyü recā vü müsā‘adesün istid‘ā itdükde cevāb (9) viridi ki: “Dünyāda niçe gürisne vü aclar ve zarūret-i faqr ü fāka ile bī-tāka (10) muhtāclar çeşm-i giryān ve dil-i vīrān ile geçünürken biryān-ı murğ u (11) berre tenāvüli baña revā mıdur? Ve anlar hūn-ı ciger çeker iken ben eşribe-i (12) laṭīfe içmek sezā mıdur? Yetmiş yaşına yitmiş bir faḳīrüm ile‘l-ān külbe-i (13) aḫzānumda faḳīrāne vech-i ḫelāl üzerine cevāne vü keşkine tenāvül iderken (14) şimdi āḫir ‘ömrde cihet-i ḫarāmdan ḫāşıl olan murğ u levzīne yimege (15) Cenāb-ı āferid-kārdan ters-nāk ü şerm-sārum. İmdi (16) ey şāh-ı kişver-güşā beni kūşe‘-i aḫzānumda ke‘l-evvel ibkā it ki (17) bu virāne eyvān-ı ‘adāletüne tamām zīnet-efzā ola. Zīrā ümerā görseler ki (176 a) 1senüñ kemāl-i ‘adālete meylünden benim külbe‘-i tārikimi ziyāde bahā ile almağdan (2) bile imtinā‘ idesin ve dāyimā ‘adālet yolına gidesin. Onlar daḫi (3) dest-i ḫırş u āzı emlāk-i re‘āyāya dāz itmekten vāz gelürler. (4) Biri daḫi budur ki senüñ ḫasr u eyvānuñ müddet-i medīd ü ‘ahd-i ba‘īd (5) ḫalacak degildür. Ammā benüm ḫānem ḫışşası mede‘d-dühūr şahāyif ü evrāk-ı (6) rüzgārda mestūr ve elsine‘-i nāsda dāyimā mezkūr olsa gerekdür.” (7) dimişdi. “Kelām-ı sencīdesi pesendīde olmağla hem-sāyeligine rızā (8) virüb faḳīreyi kūşesinde ibkā itdüm.” didi. “Ḥikāyet” (9) olunur ki bir pire-zenüñ gāv-ı lāğarı vār idi. Her şām u seḫer mer‘āya (10) giderken piş-gāh-ı eyvān-ı Nūşirevān‘da vech-i dil-firīb üzere (11) tertīb ü terkīb olınan ‘acīb ü garīb firāşlar üzerinden güzer (12) iderdi. Bir gün nüdemāsından biri: “Ey pire-zen böyle küstāḫāne (13) ḫareketle bünyān-ı şevket-i devleti ve esās-ı heybet-i (14) salṭanatı ḫarāb idüb nāmus-şiken olma.” diyicek ‘acüz ayıtdı ki: “Nāmūs-ı mülk ḫulm ü bī-dād ile berbād olur, ‘adl ile degül ve binā-yı satvet-i (17) şāhī, cehl ile ḫarāb u bī-bünyād olur, ‘akl ile degül ve ben pādişāh-ı ‘ālem-nümā-yı (176 b) (1) dāyimā nīk-nām ve ḫuceste-fercām olsun diyü bu kāra iḫdām iderüm.” didi. (2) Fi‘l-vāḫı‘ rāst söylemiş

hezār-sālden ziyādedür ki hikāyet-i (3) külbe'-i pire-zen ve eyvān-ı keyvān-niṣān-ı Nūṣirevān, 'unvān-ı defātir olub (4) āb-ı ṣīrīn-i ṣenā vü taḥsīni, nā-didān-ı zebān üzere cārī ve nefḥa-i (5) bū-yı lütf u merḥameti eṭrāf u eknāf-ı 'āleme sārī olmuşdur.

(6) **Beyt:**

بیت جزا حسن عمل کج روزگار هنوز ، خواب می کند بایرگاه کسیرا

(7) **Terceme:**

Netice'-i 'ameli gör ki rüzgār henüz

Harāb eylemiyor bār-gāh-ı Kisrāyı

(8) **Naṣīḥat:** Çehre-güṣā-yı şüret-i hikmet olan Minūçihri-i 'ālī-menḳabet (9) kelimāt-ı belāgat ḡāyetinde vāḳı' olmuşdur ki dünyā-yı deniye i'timād (10) lāyık ve bir vech ile muvāfık degildir. 'Āḳil odur ki emr-i müste'āra (11) dilini bend ü meftül āmāl-i bī-me'al-i dünyeviyyeyi gerden-i bāline peyvend itmeye. (12) Ve her kimseye ki mine's-Sübḥānī ve lütf-ı Yezdānī ile mesned-i pādişāhī (13) erzānī ola, anuñ zimmet-i himmetine edā-yı ḥaḳḳ-ı ni'met farz u müteḥattim (14) ve muḳābelesinde şükr ü ḥamd emr-i lāzimdür. Pes, meşāliḥ-i ma'aş (15) ve ma'ād miyānın cem' itmege sa'y gerekdür ki dünyāda (16) nīk-nām ve sālīk-i ṭarīk-ı mürüvvet ü fütüvvet olmaḡla 'uḳbāda (17) mu'azzez ü ḥuceste-fercām ola.

Beyt:

بیت بافتت بمنش شو با بروت یاربان

(177 a)

وانگهی از ناج و تحت خویش بر خوردار باش

Terceme:

(2) Fütüvvetle hem-dem mürüvvetle yār ol

Sa'ādetle soñra şahā ber-çarār ol

(3) (**Hikayet**) olunur ki şahān-ı 'Ālī-nijād ve selāṭin-i nīk-nihāddan (4) şah Keyḳubād ki ḳuvvet-i re'y-i şāḳīb ile nazm-ı bilād ve tertīb-i (5) āyīn-i münāsib ile terfih-'ibād itmişdi. Anuñ me'āşir-i nīgūsundan (6) biri bu idi ki çāpük-süvārān-ı muzmer-i belāgat ve güy-ı der-pāyān-ı (7) meydān-ı feşāhāt olan şu'ārāyı kemāliyle terbiyet ü ri'āyet (8) iderdi. Ve nām-ı nīk, şahāyif-i zer-nigār-ı rüzgārda medḥ-i şu'arā (9) ve binā-yı 'imāret-i pür-bereket ile bākī ḳalur derdi.

Ḳıṭ'a:

کرنودی نظم فردوسی ندانستی کسی . بزم کیکاوس و رزم رستم و اسفندیار
گشت از نظم نظامی نام بهرامی بلند . شد ز شعر انوری او صاحب انکار

(12) Terceme:

Olmasaydı nazm-ı Firdevsī bilinmezdi tamām

Bezm-i Keykāvus u rezm-i Rüstem ü İsfendiyār

(13) Eyledi nazm-ı nizāmı nām-ı Behrāmı bülend

Oldı ŧi‘r-i Enveriden vaŧf-ı Sencer āŧikār

(14) Hikāyet iderler ki bŧstān-ı salṭanatuñ serv-i ser-efrāzı (15) Sulṭān Maḥmūd Ğāzī bir bāĝ-ı zībā ve bir gŧlŧen-i ra‘nā tertīb (16) ŧ peydā itdi ki miŧāl-i ravza-i rıdvān-ı dil-gŧŧā ve mānend-i Firdevs-i (17) berin-i behcet-efzā idi. Kemāl-i nezāhetde reŧk-i gŧlistan-ı İrem ve hem-çŧ bŧstān-ı behiŧt-i ser-sebz ŧ hurrem idi.

(177 b)

(1) (ŧstŧ çizili) (2) (ŧstŧ çizili)

Nazm:

بسی کل شکفته بر اطراف باغ ، بر افروخت هر گل جان جان!
ریاچین دمیده بر اطراف جوی ، صبا عطر پزد هواش کنوی ،
درختش ز طوبی دل او برتر ، کیمایش ز سوسن نان تیرتر ،

(6) Terceme:

Görünmez gül ŧ gonçeden ŧaḥn-ı bāĝ

Çiçekler fŧrŧzān miŧāl-i çerāĝ

(7) Reyāḥinle pŧrdŧr eṭrāf-ı cŧy

ŧabā ‘anber-efŧān hevā mŧŧg-bŧy

(8) Dıraḥt-ı dilāvīze ṭŧbā-miŧāl

... gören sŧsen eyler ḥayāl

(9) Bâ'îş-i vücûdı, 'arşa-i şühûda sebep-i vürûdı olan (10) pederi Nâşîru'd-dîn Sebüktekin'i kemâl-i tevķir ile ol bâğ-ı pür-leţâfete (11) ve bir vech ile tertîb-i esbâb-ı ziyâfet itdi ki ħ'ân-sâlâr-ı felek (12) anuñ mişâli bir bezm-i zîbâ görmemiş. Ve mihmân-dâr-ı zamân bu ârâyiş ile (13) daği bisât-ı zemîne bir simât-ı bisuţına el urmamuş idi. Mevâid-i (14) ħuld-i berînden nişân virür gûn-â-gûn eţ'ime-i lezîze-i şehiyye ve ħulviyyât-ı (15) behiyye ħâzır u âmâde ve ħalâvet ü leţâfet şarâb-ı tãhür işrâb (16) ider. Ħoş-güvâr-ı eşribe ħadden ziyâde (17) ve tãhir ü mükellef zarflar ile taraf taraf sofralar güşâde idi.

(178 a)

(1) Nazm:

نظم انامای نوشین عین سرشت • خبر داده از خردمای مهشت
ز مرغان فربه تو کوی باط • بر آورده پر مرغ واران نشاط
زلوزینها ورحسکوی تر • بتنگ آمده تنگهای شکر

(4) Terceme:

Kâse-i la'lîn-i leb ü 'anber-sirişt

Her birisi tuĥfe-i bâğ-ı bihişt

(5) Murğlarla ol bisât-ı bî-keder

Murğ-veş pervâza gûyâ per açar

(6) Tõbţolu levzine vü ħalvâ-i ter

Teng-dil olur görüb teng-şeker

(7) Merāsım-i ziyāfeti itmām u ikmālden şoñra Sulţān Maħmūd: (8) “Bu bāğ-ı cennet-mişāl ḥaḳḳında ne buyurursuz, nażar-ı enverüñüze (9) nice görinür?” diyü pederine su’āl itdükde, Nāşire’d-dīn ayıtdı: “Ey cān-ı peder, (10) ḥaḳḳā ki cā-yı temāşā bir bāğ-ı ‘aẓīm ü zībā ve ravza-i dil-güşā ve ḥadīḳa-i (11) meserret-efzā ve teraḥ-zidādur. Ammā erkān-ı devlet ve mülāzımān-ı ḥazretten (12) isteyenler bu maḳūle bāğ u ḥadīḳayı ihtirā’ u icād ve levāzım-ı (13) ziyāfeti i’dād idebilürler. Ammā şāhān-ı ‘ālī-nijād ihdās (14) itdükleri bāğ öyle gerekdür ki nażirin bir kimse vücūda getürmeye ve ḥadīḳasında (15) biten tāze meyveleri ḳaṭ’ā ğayrı büstānlar bitürmeye.” Sulţān Maħmūd: “ Ol (16) buyurulan ne maḳūle büstān olmaḳ gerek?” diyücek cevāb virüb (17) ayıtdı ki: “Büstān-ı fużalā vü ḥükemā, şu’arā vü fuşāḥāda nihāl-i bī-mişāl terbiyet ü ihsānını ğars eyle ki (178 b) (1)(üstü çizili) (2) bāğ-ı İrem gibi (3) her dem ser-sebz ü ḥurrem olub anuñ şemeresine serdī-i zemistān ve germī-i tāb-istān (4) bir vech ile zarar itmez. Ve ol ḥadīḳa-i enīḳada açılan tāze güllerüñ (5) reng-i rüyına ve leṭāfet-i büyına rüzgār-ı zürkār aşlā eşer itmez. (6) Nitekim Şeyḫ Nizāmi dimişdür:

Nazm:

نظم عمارتهای عالی ساخته بود،
که هر یک همسر جرج برین بود،
نه بینی زان همه یک خسته برایی
شای عنصری ماندست برایی

Terceme:

Nice ‘ālī ‘imāret yaptı Maḥmūd

(9) Sipihre irmişdi her biri çaḡ

Cihānda ŧimdi anlardan eŧer yok

(10) ŧenā-yı ‘unsurı ḡalmıŧdur ancak

Ve bu mazmūnı edāda bu ebyāt (11) daḡı ‘aceb-i zībā vāḡı‘ olmuŧdur.

Naẓm:

بوزر جهر گفت که ای شاه کامران • بوزر جهر گفت که ای شاه کامران
باغی بساز بر طرف جو باران • باغی بساز بر طرف جو باران
کیس باغ عمر گاه بهارست که خزان • کیس باغ عمر گاه بهارست که خزان

Terceme:

(15) Bir bāḡ yapmaḡ istedi Nūŧirevān meger

Būzürmihr didi ki ey ŧāh-ı kām-rān

(16) Āb u zemīn ü memleket elde iken it binā

Bir bāḡ ki meyvesi ola iḡbāl-i cāvidān

(17) Gerdūn-ı dūna eyleme zinhār i‘timād

Bu bāḡ-ı ‘ömr gāh bahār u gehī ḡazān

(179 a) (1) Otuz Yedinci Bâb Ri‘āyet-i Hukūk Beyânındadır

(2) Edā-yı merāsım-i hukūk zimmet-i himmet-i kâffe’-i berāyāya ‘umūmen ve erbāb-ı (3) devlet ü aşhāb-ı kudret ü şevkete huşūşan lâzım ü emr-i mütehattımdır. (4) Zīrā bu ma‘nā tahāret-i zāt u leṭāfet-i sıfāta ve ‘ulüvv-i neseb (5) ü sümüvv-i ḥasebe delīl-i zāhir ü bürhān-ı bāhirdür. İmdī edā-yı hukūk-ı ni‘met-i (6) İlāhīden soñra edā-yı hukūk-ı şefkat-i vālideyn daḥi zimmet-i evlāda (7) deyn ü farz-ı ‘ayndur. Ki Hakk celle ve ‘alānñ rızāsı vālideyn ile (8) bāz-beste ve hukūk-ı ilāhiyye ile hukūk-ı vālideyn edāsı biri birine (9) peyvestedür. Ve eḥādīs-i kudsiyye ve aḥbār-ı nebeviyyede ¹⁶² راضى عنه (10) والداه فانا عنه راضى ¹⁶³ buyurur ki: (11) “Vālideyn ḥoşnūd ve rāzī olduḡı evlāddan ben daḥi ḥoşnūdum.” (12) Ve vālideyne iḥsānı kendi ‘ibādetine qarın (13) kılub, Kitāb-ı Mübīn’de Faḥr-i Mürselīn Nebiyy-i Emīn ‘Aleyhi Şalavātu’l-muşallīn Ḥazretine ḥiṭāben: وَقَضَى رَبُّكَ أَلَّا وَابَدَى رَابِعًا مِّنْ رَّبِّكَ إِذْ سَأَلْتَهُنَّ (14) وَأَلَّا إِيَّاهُ ¹⁶³ muşdur. Ḥulāşa-i ma‘nā-yı şerīfi (15) Hakk celle ve ‘alā buyurdu ki: “Gayrılara ‘ibādet itmeyüb ancak Cenāb-ı (16) Kibriyāya ‘ubūdiyyet ü ṭā‘at ve vālideyne iḥsān u ri‘āyet idesüz.” (17) Pes, rızā’-i vālideyn dünyāda mücib-i izdiyād-ı devlet ü rif‘at-i derecāt

(179 b) (1) ve ‘uqbāda sebep-i sa‘ādet ü bā‘iş-i necātdur.

Nazm:

¹⁶² “Anne ve babasının razı olduḡı evladdan ben de razıyım.”

¹⁶³ “Rabbın, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çaḡına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.”(Kur’an, İsrā 17/23).

چو شیرویه تعظیم خسرو کرد ، از و باد بخت بر آورد کرد ،
بس حشمت و دولتش رونمود ، چو مهر ز پر ویز حشود بود

(4) Terceme:

Eyledi Pervīze çün Hürmüz du‘ā

Aña oldı ‘izz ü devlet rû-nümā

(5) Hüsrev’e Şîrûye ta‘zîm itmedi

Anuñ-çün hergiz oñub bitmedi

(6) **Hikāyet:** Kibār-ı meşāyih-ı ‘ālî-mikdārdan mālîk-i gencîne-i nuḳūd u kār (7) ve sālîk-i mesālîk-i ebrār u ahyār Mālîk bin Dīnar ‘aleyhi rahmetü’l- ‘Azîzü’l- (8) Ğaffār ḥazretleri bir sāl-i ferruḥ-fâlde ḥacc idüb Ka‘be-i Mu‘azzama’yı (9) şerrefeha’llāhu te‘ālā erkān u şerā’iṭi üzre ṭavāf u ziyāret (10) ve nümüne’-i ‘Araşāt olan mevḳîf-ı ‘Arafāt’dan ḥalkla mürāca‘at u ‘avdet idicek (11) ol şeb vāḳı‘asında āsmāndan rû-yı zemîne nüzül itmiş (12) iki melek görüp eḥadühümā āḥardan “Bu sene kimüñ ḥaccı maḳbûl (13) ve kimüñ tîr-i du‘āsı hedef-i isticābete mevşûl oldı?” diyü su‘āl ider. (14) Ol daḡı cevāb virür ki: “Cümle ḥuccāc-ı bā-ibtihācuñ ḥaccı derece-i ḳabûl ve ḥayyiz-i (15) ḥuşûle vüşûl buldı. İllā Aḡmed bin Muḡammed Belḡî -ki meşāḳḳ-ı tarîḳ ihtiyārı (16) ile bu deñlü dūr u dırāz rāhdan ḳudüm itmiş iken-ḥaccı ḳarîn-i (17) ḳabûl olmayup şevābından bi’l-külliyeye maḡrûm oldı” didi.

(180 a)

(1) Mışrā‘:

Terceme:

Dergehünden dūr olan bī-çāredür

(2) Mālik ḥābdan bīdār ve ol endīşeden şabāḥa dek bī-ḳarār (3) ve ‘ālem başına teng ü dar oldı. ‘Ale’ş-şabāḥ ḳāfile-i Ḥorasān (4) şavbına revān olub miyān-ı ḳāfilede Aḥmed bin Muḥammed’i pürsān olub etrāfa güzerān iken (5) nā-gāḥ dāmeni endāhte bir ḥayme-i ‘azīmeye irişdi ki içinde (6) bir civān-ı zībā rū-yı libās-ı pelāsla ḥāṭır-şikeste ve gerden ü pāyine (7) ḡill ü zencīr-beste ḑurur. Dīde-i ḡam-dīdesi Mālik’e rāst gelicek selām (9) virüb: “Ey Mālik, ḥābda ḥaccı maḳbūl olmamış gördüğün civān (9) benüm ve bu libās-ı pelās ḡill ü zūll ve ḳayd u bend baña nişāne-i ḥırmān (10) ve ‘alāmet-i ḥusrāndur” diyicek, Mālik aydur: “Müteḥayyir oldum, didim ki Allāhu ekber, (11) sen böyle zamīr-i münīre mālīk ve şafā’-i ḳalble mesālik-i ‘irfāna sālīk (12) olasın, bu ḥuşūşda maḥrūm olmağa sebeb ne idüğü ma’lūmuñ degil midür?” (13) Ayıtdı ki: “Pederüm benden ḥoşnūd olmamağla dergāḥ-ı ḳabūlden merdūd (14) ve nā-ḳabūller zümresinden ma’dūd oldum.” “Ya pederüñ ḳandadır?” diyü su’āl (15) itdükte: “Bu ḳāfilede biledür” didi. “İmdi baña bir kimse hem-rāḥ eyle. Tā ki (16) varub şefā’at ile pederüni senden ḥoşnūd ve ‘āḳıbetüñi (17) mes’ūd u maḥmūd idebileyüm” didim. Ol daḡı ādem ḳoşub ol maḡalle ḳarīb (180 b) (1) olıcaḳ gördüm ki şāḡhāne ḥaymeler ile sāye-bānlar kurmuşlar (2) ve mülūkāne bisāt döşenüb kürsī üstünde oturmuş bir pīr-i (3) ḥoş-muḡāverenüñ etrāfında şaf şaf ādemler ṭurmuşlar. (4) Öñüne varub selām virdüm. Aḡsen-i vech üzre redd-i selām ve ‘izzet (5) ü ikrām idicek: “Ey Şeyḡ, hiç evlāduñ var mıdur?” diyü su’āl itdüm. (6)

İzhār-ı hüzn ü esef idüb: “Belî, etvār-ı nā-hemvārından hoşnüd olmaduğum (7) bir nā-ḥalef vardır” didi. “Ey pîr-i ḥuceste-zamîr, bilür misün ki bugün (8) kimse kimseden dil-gîr olacak zamân ve kulübda buğz u ‘adâvet ve âzâr bâkî (9) ḳalacak âvân degildir. Belki mevsim-i ‘afv ü ğufrân ve vaqt-i îşâr-ı lütf u ihsândur (10) ve bu rûz-ı firûz-ı şafḥ-ı cerâyim-i a’dâ günü iken (11) sen kıt’a-i kebedüñ olan ferzendüñi ‘azâb-ı elîme mübtelâ idüb (12) nâr-ı caḥîmde kebâb olmasına rızâ şānuña lâ’iḳ u sezâ ve übüvvet (13) ü şeyḥühete münāsib ü revâ mıdur? Ve ben rûzgârda Mâlik bin Dînâr nāmı (14) ile iştiḥar bulan faḳîr-i bî-miḳdârım. Şu maḳûle bir ḥ’âb gördüm (15) ve Ḥudâ ve resûlini şefî’ ittiḥâz itdüm ki anuñ vaz’-ı şeni’ ü cürm ü günâhından (16) geḳüb şafâ’-i bâl ile ḥalâl ve maḫzar-ı ‘afv ü mağfiret olmasına gönülden (17) teveccüh ü iḳbâl idesüñ” didim. Bu kelâm, pîrüñ mesmû’ı olıcaḳ kıyâm idüp: **(181 a)**

(1) “Ey şeyḥ hergiz andan hoşnüd olmamağā ‘azîmet ve cürm ü günâhından (2) geḳmemege niyyet itmişdüm. Çün senüñ gibi bir ‘azîz gelüb ḥuşul-i me’mûl için Ḥudâ ve resûlini şefî’ ittiḥâz ide, (3) ben daḫi kelâm-ı ma’ḳûlini ḳabûl idüb cürm ü günâhından (4) geḳüb aña ḥâtırım hoş oldu ve ğazabım def’ olub (5) ḥiddet-i nefsum sükûn buldı” diyücek, pîre medḥ ü şenâ ve ḫayr du’â (6) idüb püser-i pîri tebşîr için ḫaymesi cānibine şitâb itdüm. (7) Ol civānı gördüm ki gerdenünden ğill vü pâyinden bendi iḫrâc ve libâs-ı (8) pelâs yerine cāme-i ra’nâ ve ḳabâ-yı zîbâ giyüb ḫaymeden ṭaşra (9) çıḳdı. Beni göriceḳ: “Ey Mâlik, cezâka’llāhu ḫayran Ḥaḳḳ Teālâ saña (10) ḫayr-ı cezâ i’tâ itsün; benümle pederüm beynine şulḥ ilḳâ eyledüñ. Anuñ bereket-i (11) rızâ-yı sa’âdet-iḳtizâsıyla benüm daḫi ḫaccım maḳbûl olub (12) defter-i a’mâlüme raḳam-ı ‘afv u ḳabûl çekdiler ve mezârî’-i âmâlüme tuḫm-ı rızâ vü hoşnüdî ekdiler” didi.

(13) **Mesnevî:**

مشنوی انکرتت پاره ار جان اوست ، قطره از چشمه حیوان اوست
خدمت او کن بجب پی رسی ، برکن دیشش بانوایی کما

(15) Terceme:

Ol ki tenüñ pāresidür cānınuñ

Çatresisin çeşme-i hayvānınuñ

(16) Hıdmetin it kim göresin ‘izzeti

Bendesı ol kim bulasın ni‘meti

(17) Ve du‘ā vü hoşnūdiyy-i māder, rızā-yı pederden ekşer netice-bağş olub

(181 b) (1) ‘ale’l-fevr eşer ider. *Tenzil*-i Celil-i lāzimü’t-tebcilde وَ صَدِّقْنَا الْإِنْسَانَ بِوَدَائِهِ

¹⁶⁴ tafđili dağı bu ma‘nāya edell-i delıldür. Ve server-i kā’ināt (3) ü

mefhār-i mevcūdāt Hāzret-i Resül-i Ekremiñ (‘aleyhi ve ‘alā sāyiri’l-enbiyā’-i (4)

ezka’ş-şalevāt ve enme’t-tađıyyāt) kelām-ı pür-berekātlarında الجننت تحت (5) اقدام

vārid olmışdur. Ma‘nā-yı şerifı: “Cennet analaruñ (6) ayakları altındadır”

dimekdür. Ya‘ni her kimse ki māderinüñ hıdmetinde (7) aқdām-ı iқdām ile kıyām ve

ri‘āyet-i huқūқ u şefkatlerinde ihtimām ide, (8) ‘ināyet-i Melik-i ‘Allām ile maқāmı

dārü’s-selām ola.

Beyt:

¹⁶⁴ “İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun süttten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: “Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.” (*Kur’an*, Lokman 31/14)

جنت که رضای مادر است ، اندر تیر پای مادر است

(10) **Terceme:**

‘Haqq budur kim bāğ-ı ra‘nā-yı cinān

Oldı zīr-i pāy-i pāk-i māderān

(11) Biri daği ri‘āyet-i huqūq-ı zevi’l-ḳurbādur. Ya‘ni şıla-i raḥm muḥāfazası (12) ve aḳrabā u müte‘allikāt mülāḥazāsı cümle-i mevācib-i İslāmiyyedendür (13) ve şıla-i raḥm ‘ömri uzun ve ni‘met ü rızkı efzūn ider. Ve eḥādīs-i (14) ḳudsiyyede bu ma‘nā vārid olmuşdur ki “Ben Raḥmān’um ve lafz-ı Raḥīm (15) bu isimden müştāḳdur. Pes, her kimse ki şıla-i raḥm merāsimin ri‘āyete müdāvemet ide, ben daği anı (16) raḥmetüme vāşıl iderüm. Ve her kimse ki ḳaṭ’-ı raḥm ide, ben daği anı raḥmetümden (17) münḳaṭı’ ve bī-ḥāşıl iderüm.

Hikāyet olunur ki Haqq Sübhānehū ve Teālā, (182 a) (1) Ḥāzret-i Mūsā’ya (‘alā nebiyyinā ve ‘alā sā’iri’l-enbiyā eşrefü’ş-şalevāti (2) ve ekmelü’t-teḥāyā) buyurdi ki, aḳrabāsına mücāmele ve ḥüsn-i mu‘āmele ide. (3) Ḥāzret-i Mūsā: “Yā İlāhī, ne gūne mu‘āmele ideyüm ki rızāña muvāfıḳ ve ḳabūlüne (4) lāyık ola?” diyücek Cenāb-ı ‘İzzetden ḥiṭāb-ı müsteṭāb irüşdi ki: (5) “Aḳrabāña iḥsān eyle, eger ḡāyib ise selām ve du‘ā eyle ve eger (6) ḥāzır ise fuḳarā vü zu‘afāsına şıla vü ‘aṭā eyle, eger tüvān-gerān ise (7) ziyāret ü şenā eyle.”

Beyt:

بیت بر خویش کشاده کن ره وصل خویش
تا از همه پیش باشی و از همه پیش

Terceme:

Kavmüni vaşluñla şād it dāyimā

(9) Tā ide ilden seni a'lā Ḥudā

Biri daḡi ri'āyet-i ḡaḡ-ı (10) üstād u mu'allimdür. Her kimse ki ḡakk-ı üstād u mu'allimi bilüb merāsım-i (11) iḡtirāmını ve levāzım-ı ikrāmını itmām ve maḡām-ı ri'āyet-i ādābda kıyām ide, (12) dünyā vü 'uḡbāda ber-ḡordār ve nā'il-i merātib-i kibār olur. Ḥükemā'-ı (13) nīk-nihād ve 'ulemā'-ı 'ālī-nijād: "Ḥidmet ü ḡürmet-i üstād sīret-i evtāddur" (14) dimişler. "Evtād"dan murād, zümre-i evliyādan ol ḡā'ife-i 'ulyādur ki çetr-i zerrīn-ḡınāb-ı (15) ālem anlaruñ bereket-i vücūdı ile ber-pā olur.

Nazm:

فراموش مکن حق استاد علم، که بر بهمت اوست بنیاد علم،
اگر دولت مهر استاد نیست، بدست امید تو جز یاد نیست

(182 b)

استاد را هر که مخلوم شد، بسی بر نیاید که مخدوم شد،

(2) Terceme:

Unutma haqqını üstād-ı ‘ilmüñ

Anuñ sa‘yiyledür bünyād-ı ‘ilmüñ

(3) Derünuñda yog ise mihr-i üstād

Cemī‘an kār u bāruñ ola berbād

(4) Ola üstādına her kim ki maḥkūm

Olur elbette çok geçmez o maḥdūm

(5) Biri daḡi ri‘āyet-i haqq-ı civārdur. Anlaruñ ki dārları qaşr u bār-gāh (6) veyā bāğ u dergāh qurbünde vāqı‘ ola, ri‘āyet ü ikrāmları ḡuḡūḡ-ı İslāmiyyedendür.

(7) Ḥadīs-i şerīfde vārid olmuşdur: “Her kimse ki Ḥaqq Teālā Ḥazretinüñ (8) vaḡdāniyyetüne ve rüz-ı kıyāmetüñ kıyāmına ĩmān getüre, hem-sāyelerini girāmī (9) tuta ve anları girāmī tutmaq ḡasbe’l-maḡdūr işāl-i nef‘ ve kendüsinüñ (10) ve ḡayrılarıñ zarar u ziyānını anlardan def‘ itmekdür. Eger derviş (11) ü bī-nevā ise peyveste ol dil-şikestelerüñ aḡvālını istifsār ve merhem-i (12) tefaqḡud ve ‘ināyet ile dilleri yarasına tīmār ide.

Ḥikāyet: Bir ehl-i (13) ḡudret ve şāḡib-i miknetüñ hem-sāyelerinden bir derviş-i dil-riş (14) var idi. Bir gün tüvān-gerüñ şaḡīr oḡlı ol dervişüñ (15) menzilüne varub anı ehl ü ‘ıyālī ve evlād ü eḡfālī ile (16) tenāvül-i ḡa‘ām ider gördükde, meyl idüb biraz zamān (17) öñüne ḡa‘ām çekeler diyü muntaḡır olub birisi taḡayyüd itmemekle şaḡīr, zār u giryān (183 a) (1) menziline ‘avdet idüb girye vü zārī ile (2) peder ü māderini perişān eyledi. Sebeb-i bükāsından (3) su‘āl itdiklerinde hem-sāye ḡānesine varub onlar ekl-i ḡa‘ām (4) idüb kendüsini iḡ‘ām itmedüklerini i‘lām itdi. Peder ü

māderi (5) gūn-ā-gūn eṭ‘ime-i behiyye ve me’kūlāt-ı ŧehiyye getürdiler. Meyl itmeyüb (6) ‘ādet-i eṭfāl üzre ağlayup: “Ben ol ṭa‘āmdan isterüm” diyü (7) feryād ve aṣlā eṭ‘ime-i nefīseden yimeyüb ‘inād eyledi. Āḫirü’l-emr (8) pederi nā-çār ol faḫīrün der-i ḫānesine varub (9) ṭaşraya da‘vet eyledi ve “Ey dervīṣ-i nīk-endīṣ, lāyık mıdur ki (10) senden biz müte’ellim ü dil-rīṣ olayuz ve civāruñdan renc ü zahmet (11) bulayuz?” diyücek, dervīṣ ayıtdı: “Ḥāṣā ki benden bir kimseye renc (12) ü zarar ḫāşıl ve āyīne-i ḫāṭırına ğubār-ı melāl vāşıl ola!..” Tüvān-ger ayıtdı: (13) “Bundan bedter renc ü zarar müyesser midür ki püser-i cān-berāberüm (14) senüñ ḫāneñe vara, sen ehl ü ‘iyālüñ ile ṭa‘ām tenāvüline meşğül (15) olub aña bir loḫma virmeyesüñ. Girye-künān gelüb (16) bir vech ile ārām itmeyüb tesliyeti ḫābil ve siziñ ṭa‘āmuñuzdan isteyüb (17) bizde olan eṭ‘ime-i nefīse tenāvülüne ḫāyil olmaya.” Dervīṣ birez müddet (183 b) (1) ser-i fikreti zānū-yı ḫayrete ḫoyub: “Ey ḫāce bu ḫıṣṣa-i pür-ḫıṣṣenüñ zımnında (2) bir ḫazıyye-i maḫfiyye vardur. Aşlını benden su’āl itme ki perde (3) derīde olur ve mestür olan aḫvālimiz şöhret bulur didi.

Ḳıṭ‘a:

ای که بر مرکب نازنده سوار پی شش دار، که خراب کنش کند در آفتاب کلیمت،
 آتش از خانه سبایه در پیش خواه، کاپچہ بر روزن او می کز در دود

(6) Terceme:

Ey süvār-ı esb-i rah-vār aç gözüñ eyle nazar

Kim ḫar-ı bī-çāre ḫaldı āb ü gil içre zebün

(7) Ḥāne-i hem-sāye-i dervīṣden nār isteme

Revzeninden görinen olur anuñ dūd-ı derūn

(8) H̄āce-i nāmdār “Ol sırrı ızhār eyle!” diyü mübālağa-i bisyār idicek, ayıtdı:
(9) “Ey h̄āce, ma‘lūm olsun ki tenāvül itdigüm ta‘ām bize helāl ve ferzend-i dil-
bendüñe (10) harām idi. Fe li hāzā o maqūle ta‘āmı vırmege iḳdam itmedüm.” (11)
H̄āce ta‘accüb-künān: “Sübḥāna’llah, hiç bir ta‘ām olur mu ki şer‘an birine ḥalāl
(12) āḥara harām ola?!” didi. Dervīş ayıtdı: “Ḳur‘ān-ı azīmde فـي (13) فـمـنـ اـضـطـر
165 مـحـصـتـم āyet-i şerīfesini oḳuyup ma‘nā-yı laṭīfını mülāḥaza itmedüñ mi (14) ve
ṭarīḳa-i enīḳa-i ‘irfāna gitmedüñ mi? Pes, her kimse ki kemāl mertebe faḳr u ıztırār
(15) ile nā-çār ola, ekl-i murdār aña ḥalāldür. Ammā der-mānde olmayanlara harām
(16) ve mücib-i vebāldür. İmdi üç gün ‘ale’l-ittisāl ehl ü ‘iyālüm ve evlād (17) ü
eṭfālüm ile ta‘ām tenāvül itmeyüb taḥammül-i cū‘a birimizde mecāl (184 a) (1)
ḳalmamağla filān vīrānede üftāde olan bir dırāz-güş lāşesinden (2) bir miḳdār güş
kesüb ba‘de’t-tabḥ ehl ü ‘iyālüm ile sedd-i ramaḳ için tenāvül iderken, ferzend-i dil-
bendüñ (3) gelüb anuñ ta‘āma teveccühünden tegāfül itmiş idik. (4) Ḥāl bu minvāl
üzre olıcaḳ cāy-ı (5) su‘āl olur mı?” didi.

Beyt:

بیت تراشب بعینش و طرب میرود
چه دانی که بر ما چه شب میرود

Terceme:

Senüñ şāmuñ giçer ‘ıyş u ṭarabla

¹⁶⁵ “... Kim gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse haram etlerden yiyebilir...” (Kur’an, Mâide 5/3)

(7) Güzer eyler benüm ammā ta‘abla

Çün h̄‘āce bu kelām-ı sūz-nāki (8) istimā‘ idicek, girye-i firāvān ve fevka’l-
ḥadd feryād u efgān idüb “Vāveylā, (9) eger ḥazret-i Perverd-gār rüz-i kıyāmet baña
‘itāb idüp ‘Senüñ (10) hem-sāyen bu maḳūle ‘acz ü ıztırāra giriftār olub sen (11)
anuñ aḥvālinden ḥaber-dār olmamaḳ lāyık u sezā-vār mıdur?!.’ diyü ḥitāb itdügi
zamānda (12) ne gūne cevāb virebilürüm?!.” diyü (13) dervīşüñ elin alup ḥānesine
getürdi. Ve nuḳūd (14) u emti‘adan her neye mālİK ise, tamām nışfını ol gedāya ‘aḫā
(15) ḳılıb cümle maḳāsıdın fevka’l-me’mül bitürdi.

Ol gice (16) server-i kāyināt ü mefḥar-i mevcūdāt ḥazret-i risālet-penāh
şalla’llāhu ‘aleyhi (17) ve sellemi vāḳı‘asında görüp: “Ey h̄‘āce, hem-sāyeñ ḥaḳḳında
(184 b) (1) itdüğün şefḳat ü merḥamet sebebi ile Cenāb-ı ‘İzzet cümle ma‘şiyetlerüñi
(2) maḡfıret idüp māl ü menālünde bereket bulsañ gerekdür ve cennetde (3) benümle
hemnişin olsañ gerekdür” buyurdılar.

Bejt:

بیت دستگیر کارکنی مس در پیش را
تا پیمبر در جهان مسایه منی خویش را

Terceme:

Eylegil hem-sāye-i dervīşe iḥsān u ‘aḫā

(5) Tā peyember cennet içre ola hem-sāye saña

Ve çün selāṭīn-i cihāna dārū's-saltāna (6) ve sāye-i kalemrevleri hāne menzelesindedür, pes, şehrinde olan (7) her muhtāc u bī-nevāya ve her fakīr ü gedāya haqq-ı civār s̄abit olub pādişāh anlaruñ (8) aḥvālünden āgāh ve sāye-i sa'ādet-māyesi penāh (9) olub 'alā ḳadrihim ta'yīn-i merātib ve taḳrīr-i revātib zimmet-i himmetlerine lāzim u vācibdür.

(10) **Hikāyet:** Kütüb-i tevārīḫde mastūr ve elsine-i (11) nāḳilinde mezkūr bir ḥaber-i meşhūrdur ki naḥl-i mevzūn-ı büstān-ı risālet, (12) gülbün-i gül-zār-ı aşālet, serv-i ser-efrāz-ı bāğ-ı leṭāfet, 'azīz-i Mıṣr-ı ḥüsn ü melāḥat, nūr-ı dīde-i (13) pīr-i Ken'ān, maḥbūb-ı Melik-i Müste'ān Ḥazret-i Yūsuf-ı Sıddīk (14) ('alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā sāyiri'l-enbiyā'i eṣ-şalavātü'l-iḥsān maḥrūse-i (15) Mıṣr'da mesned-niṣn-i 'izz ü saltānat-ı fermān-revā-yı milk ü millet (16) oldukları eyyāmda ḥikmet-i ḥālīkū'l-berāyā ile zūhūr iden ḳaḥṭ u ḡalā (17) hengāmında rüz-be-rüz cism-i latīfleri nizār u za'īf ve beden-i şerīfleri (185 a) (1) lāğar u naḥīf olub ḡayret-efzā-yı gül-i ra'nā olan ruḥsār-ı (2) muṭarrāları şolmağa ve reng-i rüy-i dil-cūları zā'il olub ruḥları (3) rüy-i 'uṣṣāḳ-ı pürderd gibi zerd olmağa yüz tıtmuş idi. Keyfiyet-i (4) iḥtilāl-i aḥvālden ve sebep-i tağayyūr-i bālden su'al itdüklerinde (5) cevāb virmediler. Tekrār su'alde ilḥāḥ-ı tām ve her ṭarafdan ziyāde (6) iḳdām olıcaḳ buyurdılar ki: "Bir nihānī marāza mübtelāyum ve maḡlūb-ı derd (7) ü giriftār-ı belāyum". Ḥükemā aytdılar: "Siz marāzı taḳrīr eyleñ biz mu'āleceye meşḡul (8) olub tedbīr idelüm. Ḥazret buyurdılar ki: "Serīr-i pādişāhī (9) ve mesned-i cihān-penāhī baña müyesser ve zimām-ı iḥtiyār-ı re'āyā, dest-i (10) taşarrufuma girüb 'ämme-i berāyā emrūme musaḥḥar olalı -heft sāldür ki- (11) nefsumuñ hevesi ve gönlümüñ arzusu budur ki nān-ı cevden sīr ola (12) ve bir gün ḡāyile-i hā'ile-i cūdan ḥalāş bula. Bu āna gelince 'adem-i müsā'adeden (13) rence ve maḳḥūr-ı dest-i şikencedür." Ḥükemā: "Ya niçün

bu mertebe zaḥmet ü meşakḳat (14) çekersüz ve mezra‘-ı fuād-ı nīk-nihāduñuza tūḥm-ı za‘f u melāl ekersüz?” diyücek (15) buyurdılar ki: “Mālik-i memālik-i faqr u zarūret olān āclara muvāfaḳat (16) ve sālīk-i mesālīk-i ḳana‘at olan muḥtāclara murāfaḳat iderüm (17) ve ḥavf iderüm ki bir gice benüm vilāyetümde bir faḳīr gürisnelikten dil-gīr ola ve ben (185 b) lol şeb sīr olmağla rüz-i ḳıyāmetde şerm-sār ve Melik-i Cebbār ‘itābına giriftār olam”. (2) Ve kibār-ı meşāyıḥdan birinüñ ‘andelib-i ṭab‘ı ḳaḥṭ-ı Buḥārā’ da bu ḳıṭ‘a-i (3) dil-ārā nağme-serā olmuşdur.

Ḳıṭ‘a:

قطعه ای کرده بشکم سیر از انواع طعام
یاد آرزان کرسنه بی آرام
خود کو که چنین روا بود در اسلام
تو شب به شب بخواب و آواز کنان

Terceme:

Yād eyle gürisne aḥvālīn

(6) Ey nefāyisle sīr olan nādān

Dār- ı islāmda revā mı bu kār?

(7) Gice sen uyḥuda, ol ide fiğān

Hikāyet olunur ki (8) vilāyet-i Şāmda mülük-ı İslāmdan Melik Şālīḥ ittīlā‘-ı menāzım ve meşālīḥ-i (9) enām için giceler bir gulām ile ḥāric-i şehre çıḳub meḳābir ü mezārāt (10) ve mesācid-i keşīretü’l-berekātı ziyāret idüp herkesün aḥvālīni tefaḥḥuş (11) itmegi ‘ādet itmiş idi. Zemistān gicelerinün birinde ittifaḳ bir mescide

(12) nigāh iderken gūşe-i çeşmi bir dervîşe irdi. Bürehnelikden (13) berg-i bîd gibi lerzân ve bād-ı h̄azân-ı faqr u zarûret ile evrâķ-ı naḥl-i şabr (14) u sükûmı rîzân olmağla: “ Yā ilāhî ve ey pâdişāhlar pâdişāhı (15) ve muḥtāclaruñ penāhı, senüñ pâdişāhlara erzānî itdigüñ ni‘met-i (16) dünyeviyyeyi sermāye-i ḥuzûz-ı nefsanîyye ve medār-ı hevā vü müştehiyât-ı şeytāniyye (17) idüp aḥvāl-i za‘îfân u muḥtācāndan ğāfil ve şükr-i ni‘metden (186 a) lẓāhil olmuşlardır. Eger anlar rûz-i kıyāmetde dāḥil-i cennet olurlār ise (2) ve ravza-i rîzvāna yol bulurlar ise senüñ ‘izzet ü celālüñ ḥaḳḳıyçün (3) ben ol cennete vaz‘-ı kadem itmeme ve anlar gitdüğü tarîķa gitmem” diyü îmān ve bî-iḥtiyār (4) feryād u efgān iderdi. Melik Şālih derḥāl mescide girüp dervîşe bir kabā-yı zibā ile on (5) biñ aķçe i‘tā eyledi ve nālān u giryān ayıtdı ki: (6) “Ben şöyle istima‘ itmişüm ki dervişān, pâdişāhān-ı cinān (7) olsalar gerekdür. İmdi şimdi biz pâdişāh iken sizüñle şulḥ u şalāḥ (8) itdik, ferdā-yı kıyāmetde sizler pâdişāh olıcaķ bizimle muḥāşamet ḳapusın açmañ (9) ve naẓar-ı ḥimāyetüñüzü dirîğ idüb āb-ı rûyımızı (10) yerlere saçmañ” diyü recā ve ḥayr-du‘āsına ilticā eyledi.

Nazm:

من امروز کردم در صلح باز • تو فردا برویم مکن در فرار
 من آنکس بنم که ز غرور چشم • ز بیچارگان روی در کم چشم
 تو هم بام من از سر بنده خوبی نیست • که تا ساز کار می بود در بهشت

(14) **Terceme:**

Saňa açdım der-i şulḥ u şalāḥı dār-ı dünyāda

Baňa sen de gūşāde eyle bāb-ı lüḥfi dünyāda

(15) Ne mümkündür beni mağrūr ide iqbālle ‘unvān

Olam mı ben gedālar h̄idmetinden hiç rū-gerdān

(16) Baña lūṭf u ‘aṭā eyle bugūn ḥūsn-i rızā göster

Ola bāğ-ı cinān içinde tā ‘avn-i ḥūdā yāver

(17) Biri daḥi “Ri‘āyet-i ḥuḳūḳ-ı zayfān” dur. İkrām-ı mihmān-ı lāzime-i zimmet-i ehl-i ĩmāndur. (186 b) (1) Zīrā anlar kıbel-i Raḥmān’dan bir hediye-i seniyye ve ‘aṭıyye-i ‘aliyyedür ve ḥadīs-i ṣaḥīḥde (2) bu ma‘nā taṣrīḥ olunmuşdur ki: “ Her kimse ki Ḥaḳḳ Te‘ālā’ya ve rūz-i kıyāmete ĩmān getüre, (3) ana lāyık olan budur ki mihmānını ikrām idüp ḥasbe’l-maḳdūr h̄idmetini (4) bitüre” ve ikrām-ı mihmān budur ki kemāl mertebe i‘zāz u ihtirām ve ṣānına lāyık (5) ve ḥāline muvāfiḳ vechile ri‘āyetde aḳdām-ı iḳdām üzre kıyām idüb (6) tekellūfāt-ı resmiyye muḥāfazasında kuṣūr, telaṭṭufāt-ı ‘ādiyye (7) mūrā‘atında fütūr ṣudūr itmeye.

Қығ а:

قطوعه جون مشرف شوی بهمانی
هرچه داری فدای بهمان کن
هرچه دلخواه او بود آن کن

Terceme:

Seni teṣrīf iderse bir mihmān

(10) Neye ḳādir isen fedā eyle

Aña merdümlük it hevā-dār ol

(11) Cümle dil-h̄'āhını edā eyle

Hükemā dimişlerdür ki: “Mihmānuñ (12) kim idüğine nazār itme. Hemān muqtezā-yı keremünle ‘amel idüp zinhār meslek-i hisset ü (13) denā’ete gitme.

Hikāyet: Meşhūrdur ki bir gün Talhatu't-ṭuleḫāt? tek ü tenhā (14) Benī Qays kabīlesine nüzül ve bir maḥalle duḫūl itdi. Ol zamān seyyid-i kabīle (15) Mālik bin Üveys idi. Anuñ kim idüğini bilmeyüp ‘azm-i şānına ve ‘ulüvv-i (16) mekānına muṭṭali‘ olmamağla mihmāndarlık merāsiminde ve ikrām u ihtirām (17) levāzımında taqşīr itdi ve tevkīr bābında müsāhele meslegine gitdi. Talḫa (187 a) (1) ol cām-ı zehr ālūd-ı mezelleti nūş idüp ol bār-ı girānı kerem-i cibillī (2) sebebi ile ve aşālet-i neseb ü ḥaseb ḥasebi ile taḥammül idüp ḥamūş oldu. (3) Çün ol kabīleden irtiḫāl rāhına sālīk olduğdan soñra mihmān ne maḫūle (4) kimse idüğü ma'lūm-ı Mālik olıcağ ğāyetde şermende ve kemāl-i ḥacāletden (5) ser-efgende olub nāme-i i'tizār yazup: “Cenāb-ı ‘ālīñuzi bilmemekle şānuñuza (6) lāyık ve aḫvālñūze muvāfiḫ vech ile esbāb-ı ri'āyeti ve merāsım-i ziyāfeti (7) müheyyā ve zımmet-i himmet-i küremāya lāzım olan ḫidmeti ifā idemedüm. Hālā (8) bu gūne bārid mu'āmele zuḫūrundan müte'ellim ü dil-rişüm ve bu ḥacāletden (9) ser-efgende vü pür-teşvīşüm.¹⁶⁶

Beyt:

بیت چگونہ سرزجالت براورم ازیش
کہ خدمتی بنسرا برنیامد از دستم

¹⁶⁶ Teşvīş kelimesindeki “y” harfı unutulmuş olmalıdır. Dilriş kelimesiyle seci olduğu düşünülürse kelimenin teşvīş olması muhtemeldir.

Terceme:

Ḥacāletden ‘aceb mi dāyimā olsam ser-efgende

(11) Saña lāyık elümden gelmedi ḥayfā ki bir ḥidmet

İmdī mütevaqqı‘dur ki bilmezlikle (12) şudūr iden kuşūrda beni ma‘zūr والعذر

¹⁶⁷ مقبول (13) كرام الناس عند feḥvāsı üzre şīve-i kerem muḳtezā-i ḳabūl-i ‘özr-ḥ‘āhān

(14) olmağın taḳşīrātumı dāmen-i ‘afv ile mestūr buyurasuz.

Beyt:

اگر در خدمت تقصیر دارم ، بفضل شایسته امیدوارم .

(16) **Terceme:**

Ḳuşūrum ḥidmetünde gerçi bisyār

Senüñ fazluñ umār ammā dil-zār”.

(17) diyü kuşūrına i‘tirāf ile ‘özrünü izhār ve bu gūne başt-ı muḳaddemāt i‘zār eyledi. (187 b) (1) Ṭalḥa cevāb yazdı ki: “Benden tevaḳḳu‘ u recā itdügün ḳabūl-i ma‘zeret (2) ḥuşūşunda dağdağa vü iztırāb çekme ve sāḥa-i ḥāṭıruña tuḥm-ı (3) ḥüzn ü melāl ekme. Zīrā benüm mürüvvetüm anı iḳtizā ider ki bu gūne şad hezārān (4) günāhı bir kerre ‘özr-ḥ‘āhlıgla ḳabūl ve sālīk-i mesālīk-i ma‘zeret (5) olanları me’mül ü mes’üllerine mevşül kılam.

Beyt:

¹⁶⁷ “Şerefli insanlar katında özür kabul edilir.”

چون پرتو عذرا ز افق مهر نمود • ناپیداشت جو سایه جرم که بود

(7) Terceme:

Mihr-i 'özü olsa kaçan kim rû-nümâ

Sāye-veş nâ-bûd olur cürm ü hâfâ

(8) Ammâ seni bilemedüm demek kelâm-ı dürüst olmayup erbâb-ı fütüvvet (9) katında maḥẓ-ı kuşur ve şive-i keremden gâyet de dürdür. Qā'ide-i ziyâfetde (10) merâsim-i i'zâz u ikrâm ve levâzım-ı tevķir ü ihtirâmı eşraf u kirâma (11) maḥşuş kılmak 'alâmet-i mürüvvet ve nişâne-i fütüvvet degildir. (12) Belki şart-ı mîzbânî budur ki simât-ı ikrâm ve ni'am-ı bî-ḥisâb sofrâ-i âfitâb-ı 'âlem-tâb (13) herkese yek-sân tâbende ve şehâb-ı cûd u iḥsân ebr-i nisân-ı (14) ârzü-resân gibi her cânibe berâber bârende ola. Eger mihmânı, merd-i 'azmü's-şân (15) ve merdüm-i refî'u'l-ünvân ise ifâ'-i ḥaḥḥ idüp ḳadr-i 'âlîsine göre (16) ri'âyet ve eger fûrû-mâye ise muḳtezâ-yı zât-ı ḥuceste-şifâtı olan mürüvvet ü fütüvvet levâzımını (17) şıyânet ü ḥimâyet itmiş olur. Zîrâ kibâr-ı (188 a) (1) 'âli-miḳdâr ḥidmetinde taḳsîr mûcib-i nedâmet ve müsteclib-i şerm ü ḥacâletdür. (2) Ammâ nâ-müstehaḳḳlar ḥaḳḳında insânüñ tefâddül ü iḥsânı sebep-i bed-nâmî (3) ve bâ'iş-i peşimânî degildir ve bu ma'nâyı aḥsen-i ta'bîr ile edâ ve eblağ-ı (4) 'ibârâtlâ inşâ itmişlerdür.

Nazm:

نظم
از ره مردی و جوان مردی • کر بزرگست و لایق خدمت
خود حوج اوجب ای آوری • و ربود سفله کس نخواهد گفت
که چو ابوی این کرم کردی •

Terceme:

Saňa mihmān olsa bir kimse eger

(8) Eyle merdümlük yolundan ‘izzeti

Ol misāfir bir celīlū’l-ḳadr ise

(9) İtmiş olursın yerinde ḥidmeti

Süfle vü ednā ise kimse dimez

(10) Niçün itdüh aňa böyle raḡbeti

Kirām-ı lāzımü’l-ikrāmdan niçe kibār (11) düşmenlerine mihmāndarlık levāzımın ikṣār ile ‘ulüvv-i mertebelerin (12) izhār itmişlerdür. Nitekim müverriḥin miyānında iştiḥār bulmuşdur ki (13) vilāyet-i Kirmān da seḡā vü mihmāndarlıḡla ma‘rūf bir melik-i nām-dār (14) vār idi ki peyveste der-i mihmān-ḡānesi ḡuşāde ve merāsım-i ziyāfet (15) ve levāzım-ı cem‘iyyeti fevḡa’l-āde āmāde ve ḡān-ı iḡsānı ḡās u ‘ām (16) içün nihāde idi. Ve her kimse kim anuñ şehrine dāḡil olaydı (17) elbette sofrı-i kereminden envā’-ı ni‘ama nā’il olurdı ve ol şehrde (188 b) (1) iḡāmet itdikçe vazıfe-i çāşt ü rātibe-i şāmı anuñ ziyāfet-ḡānesinden (2) vāşıl olurdı. Bir gün arzū-yı teşḡir-i dār u diyārı ile ol şāh-ı (3) kām-kār üzerine ‘Azudu’d-devle sevk-i

‘asker-i bî-şümār idicek muķāvemete (4) ‘adem-i tākati muķarrer olmağla, dāhıl-i hışāra girüb ol hışn-ı üstüvārda qarār-ı ihtiyār (5) itdi ve her rüz ‘asākir-i ‘Azdu’d-devle der-hışārda berüz idüb (6) meş‘ale-efrüz-i nā’ire-i ceng ü cidāl ve mes‘ele-āmüz-ı kavā‘id-i harb (7) u kıtāl olurlār idi ve her şeb Melik-i Kirmān leşker-i ‘azda kifāyet (8) idecek ta‘ām-ı firāvān gönderir idi. ‘Azd o şāh-ı nık-nihāda (9) haber gönderdi ki: “Gündüzin muķātele vü muķārebe için sevķ-i ecnād (10) ve her gice i‘dād-ı zādla ‘askerimizi imdād, cem‘-i (11) ezdād degil midür?” didi. Ol dağı cevāb-ı şāhāne virüp: “Gündüzin (12) cenk itmek izhār-ı merdī ve giceler irsāl-i ta‘ām, vazīfe-i merdümīdür. (13) Egerçi düşmenimiz oldukları zāhir ü nümāyān ammā şehrimüzde ġarīb ü lā-mekān ve vilāyetimizde (14) zayf u mihmānlardur. Bizim menzirimüzde anlaruñ nüzlleri tedārik (15) olunmayup kendü ta‘āmlarıyla ma‘īšet itmeleri hāric-i dāyire-i mürüvvet (16) ve münāfi-yi levāzım-ı fütüvvedür” diyücek ‘Azdu’d-devle bükā idüp: (17) “Tā bu mertebe insāniyyet ü mürüvvede mālİK olan kimse ile muķārebe bī-mürüvvetlik (189 a) (1) nişānı ve fūrū-māyeler şānıdur” diyi ‘askerini girüye döndürdü ve “Mā-beynde (2) olan şıķāķ, vifāķ u eşfāķa mübeddel ve ihtilāf, itilāfa muķavvel (3) oldı” diyü haberler gönderdi.

Beyt:

بیت مردی کن بجای دشمن دوست
کز مروت زبان نکر کسی

Terceme:

Dost u düşmen dime merdümlük it

(5) İtmedi kimse mürüvvetden ziyān

Ve mihmāndārılığın bir şartı (6) dağı budur ki eger mihmāndan ol meclisde bir cerīme-i ‘azīme şudūr-yāқыıyle (7) andan bir haṭā-yı fāhiş ü kuşūr mevfur-ı zuhūr itmiş olsa hemān ki (8) mihmān, mizbānuñ ḥān-ı ihsānından nevāle tenāvül ide anuñ (9) defter-i cürm ü haṭāsına, qalem-i ‘afv u ‘atā çekeler ve mezāri‘-i āmāline tuğm-ı mihr (10) ü vefā ekeler.

Hikāyet: Bir gün Ma‘n bin Zāyide’nün meclis-i haṭirine (11) düşmanlarından beste-i zincir-i teşhīr üç yüz esir getürdiler. Ol dağı (12) iktizā-yı riyāset ile anlara kaşd-ı siyāset idicek, içlerinden (13) bir şağir-i şāhib-i firāset kalkup: “Ey emir-i kebīr, Hudā-yı ‘amīmü’n-nevāl (14) ve keşirü’l-ifdāl haqqıyçün ve şāhibü’l-havzi ve’l-Kevşer faḥrū’l-beşer (şalla’l-lāhu ‘aleyhi (15) ve sellemün yüzi şuyına bir içim şuyla sīr-āb itmeden bu faḫiri (16) teşne-leb helāk ve āğuşte-i ḥūn u ḥāk itme” dedi. Emir (17) fermānı ile eline bir meşrebe şu şunduklarında tekrār tazarru‘ u niyāz idüp: “Ey emir-i ‘ālīşān, (189 b) İhālā benümle felāketde yeksān olan müsteḥaqqu’l-levm cümlesi ‘atşānlardur. (2) Ben tenhā def‘-i ‘atāş u ḥarāret idüb anlar lehīb-i mehib, tiğ-i (3) ateş-feşān önünde teşne-leb kalmağ kā‘ide-i mürüvvetden ve lāzime-i (4) fütüvvetden dūrdur. Eger ben dağı içmezsem teşne-leb kalurum. Çün ol pür-felāketlerün maḫhar-ı siyāset olmaları (5) muḫarrerdür. Bāri her birini sīr-āb eyle” diyücek emir-i kerem-nişān fermān idüp cümle atşāna ihsān-ı mā itdüklerinde her biri ābı nüş (7) ve elem-i ḥarāreti ferāmūş idicek yine ol şağir-i ḥuceste-zamir: “Ey emir, (8) cümlemüz saña mihmān ve āb-ı şafā me‘ābından def‘-i ‘atāş idüp reyyān olduğ. (9) Pes, ikrām-ı zayf, emr-i lāzım ve ri‘āyet-i ḥatırları müteḥattimdür ve zayfi, (10) telef ve mihmānı, seyfe ‘alef itmek resm-i kerem ü mürüvvetden dūr (11) ve ehl-i fütüvvet ḫatında maḫz-ı kuşūrdur” diyücek Ma‘n bin Zāyide anuñ ma‘nā-yı lütf-

ihtivāya müştēmil, edā-yı (12) belāgat-nişān ve kelām-ı feşāhāt-‘ünvānını istihsān idüp (13) ta‘accüb-künān üserāyı āzād itmekle mazhar-ı ‘afv u ihsān eyledi.

(14) **Hikāyet-i dīger:** Ümerādan birinüñ bir şahş zımmetinde lāzımü’l-edā (15) bir miqdār meblağı olup ifāsında mümātale (16) ve edā-i deyn emrinde müsāhele itmekle (17) ol medyūnı bir kavī muhaşşıla teslīm (190 a) (1) ve tetmīm-i hidmet için muqaddemāt-ı nāfi‘a ta‘līm eyledi. Ol dağı hānesine getürüp (2) esbāb-ı taşşılı, temhīd ve ru‘ūnet ü huşūnetini, telyīn ve baş-ı muqaddemāt taḥavvülünde te’kīd-i ekīd için tehdīd ü teşdīd itdükde tazarru‘-ı bī-kıyās idüp: “Hidmet-i emīre (3) vācibü’l-‘arz kelāmum vardur takrīr ideyüm” diyü muhaşşıldan ruḥşat iltimās (4) idicek ‘ırq-ı şefkat ü merḥameti ḥareket idüp hāne-i emīre getürdükde (5) ittifaq ḥān-ı ihsān-ı güşāde ve avāāni-yi eṭ‘imesi āmāde olmağla (6) muhaşşıl ser-i ḥāna gelüp medyūn ile bile tenāvül-i ta‘ām itdi. (7) Emīrūñ kūşe-i çeşmi ol şahşa rāst gelicek muhaşşıla ḥiṭāb (8) itdi ki: “Bu şahş bize mihmān oldı. Ḥān-ı ihsānımızdan tenāvül (9) idenleri rencīde itmek lāyıq-ı mürüvvet ü ihsān, muvāfiq-ı evşāf-ı (10) devlet-mendān degildür. Zımmetinde olan mālı aña ‘aṭā ve ceyyid-i (11) ümīdini kayd-ı tażyīkden rehā eyledüm. Bir dağı ta‘arruz itmeyüp ço kendü ḥāline (12) gitsün ve ḥadīka-i āmālinde meyve-i sürūr u şafā bitsün” didi.

Qıṭ‘a:

اندر آئین میهمان داری • حوت میهمان بیاید داشت
بر لب جویدار مهمانی • جز نهال کرم نشاید داشت

(15) **Terceme:**

Budur āyīn-i mihmān-dārī

İdesin aña lütf-ı bî-pāyān

(16) Leb-i enhār-ı mihmānīde

Dik nihāl-i mürüvvet ü ihsān

(17) Biri daği “Ḥaḫḫ-ı sā’ilānı ri’āyetdür. Ya’ni cerr ü su’āl ya ta’riẓ u telmīḥ

(190 b) (1) ya izhār u taṣriḥ tarīḫi ile ola. Ayet-i Kerīme (10) ¹⁶⁸ وَأَمَّا اللَّهُ فَأَلَّا تَذَهَّرَ

olan (2) fermān-ı ilāhī iḫtiẓāsı ile ḥirmānları memnū’ u menhīdür. (3) و لاساعل حق ولو

¹⁶⁹ جاء على الفرس ḥadīs-i şerīfī üzre daği lüzüm-ı ri’āyet-i (4) ḫaḫḫ-ı sā’il ḫadd-i

kemāle müntehīdür ve kelimāt-ı mu’ciz āyāt-ı ‘isevī’de (5) (‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi

ve ‘alā sāyiri’l-enbiyā’-i efzālū’t-taḫiyyāt ve ekmelū’t-teslīmāt) (6) vāḫı’ olmuşdur

ki: “Her kimse ki bir sā’ili nā-ümmīd ide, bir hafta tamāmına dek (7) anuñ menziline

melā’ike-i raḫmet nüzül ve yümñ ü bereket düḫül itmez ve kişver-i (8) velāyet ü

kerāmetüñ sulṭānı ve iḫlīm-i teferrüd ü tecerrüdüñ şāh-ı ‘ālişānı (9) sālīk-i mesālīk-i

lütf u kerem, mālīk-i memālīk-i ḫüsn-i şiyem şeyḫ-i mu’azzez (10) ü mükerrem

Ḥazret-i İbrāhīm Edhem (Ḳuddise sırruhü’ş-şerīf-i bi-fazlı’l-melikü’l-laṭīf) (11)

zamān-ı salṭanat ve avān-ı ḫükümetlerinde buyurur idi ki: “Şeb ü rüz (12) ebvābımızı

deryüze iden sā’illerden özge düst-ı ḫayır-ḫ’āha (13) ḫāyil degilüm. Zīrā ḫalīl ü keşir

ve ‘azīm ü yesir her ne virirseñüz tehiyye-zād-ı me’ād (14) içün serāy-ı sürür-ı

¹⁶⁸ “Sakın isteyeniyi azarlama!” (*Kur’an*, Duhā 93/(10))

¹⁶⁹ "Dilenci için bir hak vardır, at üzerinde de gelse bile" *Ebū Dāvud*, “Zekāt” 33, (1665).

āhirete ta‘b u zaḥmetsiz işāl ve teḥī-dest (15) ol menzile nüzülünüz zamānında ¹⁷⁰ مَن

فَلَهُ عَشْرٌ أَمْ ثَلَاثًا (16) iktilāsıyla on mertebe ziyāde merāsım-i muḥabbeti

ikmāl iderler.

(17) Kıt‘a:

قطره کرشادی سرد کون از روستم با جان دل سلطان کن

(191 a)

وز آزادیت بید از هر بلا • فقیری ز بند غم آزاد کن

(2) Terceme:

İki ‘ālem sürürın isteriseñ

Lütf ile sā’ilānı dilşād it

(3) Her belādan ḥalāş olam dir iseñ

Bend-i gāmdan fakīri āzād it

(4) Biri daḡı “Der-ḡāst-ı şüfe‘āyı ḡabūl” dūr. Zīrā şefā‘at, eşrāf (5) u a‘yāndan birinüñ zebān-ı tazarru‘la su‘ālinden ‘ibāretdür. Pes, (6) kibār-ı ‘ālī-maḡāmuñ ihtirām-ı kelāmları lāzım ve mücrimlerüñ günāhını ‘afv ve tecāvüz (7) ḡaḡḡında olan

¹⁷⁰ “Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.” (Kur‘an, En‘am 6/160)

sühanlarını kabül emr-i mütehattimdür ve kabül ü is'âf-ı murādāt (8) 'âdet-i ehl-i sa'âdetdür.

Hikâyet: Kibâr-ı e'izzeden biri (9) bir mücrim günahkâr hakkında Manşûr halîfeden şefâ'at ve 'afv u şafh için (10) recâ-yı 'inâyet itdi. Manşûr: "Bu kişinüñ günâhı 'azîmdür" diyücek (11) ol 'azîz-i şâhib-i temyîz: "Ben daği cürm-i 'azîmi şefa'at iderüm. Zîrâ (12) siz cürm-i yesîrden bî-şefâ'at daği ferâgât idersiz" didi. Halîfeye (13) kelâmı hoş gelüp şefâ'atını maqbûl ve ol mücrimüñ günâhını 'afv ile (14) hayyiz-i kabûle mevşûl idüp: "Eger bir kimse şefâ'at itmek isterse, (15) bu vech ile itmek gerekdür" didi.

Beyt:

بیت از آنکه چنین شفیع باشد
قدرش همه جا رفیع باشد

Terceme:

Her kimse olsa senüñ gibi şefî'

(17) Qadr ü şanı ola her yerde refî'

Nigâristan'da mastûrdur ki (191 b) (1) aşhâb-ı kuvvet ve erbâb-ı kudret, zîr-destânüñ haţâyâsın (2) 'afv itmek rif'at-i qadr u 'ulüvv-i himmete nişâne ve şefî'îñ kelâm-ı belâgat-nizâmı (3) şefî'-i kibârdan zühûr-ı merhâmete sebep ve şudûrdan şudûr-ı şefkate (4) bahânedür.

Hikāyet: Bir şahşa töhmet-i cināyet ve nisbet-i hıyānet (5) olunmağla kazıyye-i ğayr-ı marzıyyesi, vālī-i vilāyet mahkemesine ma‘rūz olucağ (6) mahbes-i felāketde ħabsine işāret buyurıldı ve müddet-i medīd ü ‘ahd-i ba‘īd (7) mürürü ile mahbūs-i me’yūs-ı miḥnet-i me’nūsūñ zıkr-i aḥvāli, şafaḥat-ı (8) zamāyirden bi’l-küllıyye mahv u zā’il ve çekdiği miḥnet ü meşakḳatden herkes (9) ğāfil ü zāhil olmuşdı. Aşḫāb-ı lütf u keremden bir ‘ālī-himem ki mürüvvet ü ḥaḳḳ-güzārīde ‘alem ve fütüvvet ü (10) vefādārīde müselle-i ‘ālem idi. Ol mahbūs-ı (11) miḥnet-ḳarīne muḥabbet-i dīrīnesi olmağla vālī-i vilāyete zarā‘et yolından (12) varaḳa-i şefā‘at taḥrīr ve bu mazmūn üzre taḳrīr itdi ki mücrimlerün (13) zilletinden tecāvüz vazīfe-i naḳıfe-i merāḫim-i ehl-i iḥtiyār ve günahkārıların (14) mezellet-i aḳdāmlarından geçmek lāzime-i ‘avāṭıf-ı ‘aliyy-i erbāb-ı iḳtidārdur. (15) İmdi ol mahbūs-ı dermānde-i miḥnet-zede, zindān-ı felāketde dil-figār (16) ve giriftār-ı ḳayd-ı ḥasār ve müşrif-i helāk ü muḥtāc-ı tīmār-ı bir bī-mārdur ve muḳarrerdür ki (17) cenāb-ı ‘ālīlerinün kerem-i ‘amīm ü lütf-ı cesīmi ol giriftārı taḥlīşa bir bahāne ister. **(192 a)**

(1) Eger ol mahbūs-ı me’yūsūñ dāmen-i ‘ismet-i isnād olınan cerīme’-i ‘azīme (2) levşinden pāk ü mahrūs ise taḥlīşına işāret-i pür-beşāretleri (3) şudūr ve eger ceyb-i taḥāretine ğubār-ı evzār nişeste ise ‘afv u şafḫ (4) bābında kerem ü ‘ināyetleri zuhūr bulmağ gerekdür ve eger bu iki emrden (5) ğayrı bir ma’nā daḫi şūret bulursa, cürm ü ḥaṭāsın ḫāṭır-ı şüfe‘ā (6) için ‘afv idüp mazḫar-ı lütf u ‘aṭā itmek gerekdür.

Nazm:

نظم بحد شامل وانعام عام برسد
راست فضل جو خوشی فیض چون باران ، منہ در آتش اندر نیہ یکنانمازا ،
باب عفو بشو نامه کنه کاران ، و کز چو این وصفست حال دیگر ،
بود برای چنین کس شفاعت باران

Terceme:

Lütf u cüdun şamil olup 'āleme hürşid-veş

(10) Ebr-i in 'āmuñ cihāna 'āmdur bī-iştibāh

Ġavrine ir her işüñ taḥmīn ile itme 'amel

(11) Āteş-i endişeye bir ferdi yaqma bī-günāh

Āteşe yandırma āb-ı 'afv ile kıl şüst ü şü

(12) Ehl-i cürmüñ her ne deñlü nāmesi olsa siyāh

Bu iki ḥaşletden özge olsa bir şüret daḥi

Ṭut şefā'at anlaruñ ḥaqqında ey devlet-penāh

Çün riq'a-i zarāet (13) ü varaqa-i şefā'at vālī-i vilāyete vāşıl ve lütf-ı edā vü ḥüsn-i ma'nāsına (14) iṭṭilā' ḥāşıl olıcaq, cevābını bu üslüb-ı dil-peżir üzere taḥrīr itdi ki:

(15) Beyt:

بیت از آنکه ز روی لطف درخواست کنی ، کارش به صلاح اری و راست کنی

(16) Terceme:

Kime ki lütf ile itsen şefā‘at

Görür maqşūdını bulur sa‘adet

(17) Pes, ol yār-ı ‘azīz-i müşfīḳ ü dil-dār-ı şefīḳ-i şādīḳ cenābınuñ ki (192 b)

(1) riyāz-ı kelimātından fevāyih-i revāyih-i mihr ü vefā demīde ve meṭālī‘-ı (2) maḳālātından levāmi‘-ı şıdḳ u şafā draḥşīde olur. Şefā‘atleri vāsıtasıyla anuñ (3) cümle cürm ü günāhından geçüp ‘inān-ı intikāmı şavb-ı ‘işıyān u ḥaṭāsından (4) ma‘tūf, semend-i gezend-i sāḥa-i vücūdını pāy-māl itmekden maşrūf (5) kılnup mehleke-i ḥabsden āzād itmekle dil-şād ve ḥāne-i ḳalb-i vīrāneyi ābād (6) eyledüm.

Beyt:

بیت بفغانه توان از جان گذشتن ، ز جرم کس چاره نتوان گذشتن

(7) Terceme:

Fedā eyler senüñ emrūñle ādem başla cānın

Ne var bir kimsenüñ ‘afv eylemekde cürm ü ‘işıyānın

(8) Ve icrā-yı ḥudūd-ı şer‘iyyede şefā‘at-i marziyye ve ḥavāṭır-ı mer‘iyye olmaduḡı (9) muḳarrerdür. Belki ol ḥuşūşda erbāb-ı dīn ü diyānet ve ehl-i ĩmān (10)

u emānetden ¹⁷¹ اَفَّةً كُمْ بِهَمَّ اَرَّافَةً ile ‘adem-i cevāz-ı şefā‘at (11) muşarraḥ u manşūşdur. Hudūd-ı İlāhī ve aḥkām-ı risālet-penāhīde (12) (Şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem) şefkat ü merḥamet lāyık ve şān-ı ‘ālīşān-ı ehl-i ĩmāna (13) muvāfiḳ degildür ve siyāsāt-ı Tamgāc Ḥān’da mezkūr ve (14) ḥalk miyānında meşhūrdur ki bir gün ḥuzūrına töhmet-i sirḳa ile bir civān (15) getürdiler ki ‘arız-ı bī-mişāli ḥaṭṭ u ḥāl ile ārāste ve ruḥsār-ı pür-envārı (16) zīver-i ṭarāvet ü leṭāfet ile pīrāste olup lüṭf-ı ibdā‘-ı Rabbānī (17) şayḳal-ı ¹⁷² كُمْ اَصْوَرَ اَسْدَانِ اَعْيُنَهُ رِيّانًا, cilā virüp (193 a) (1)

muşavvir-i şun‘-ı İlāhī şafḥa-i rüy-i dil-cüyını ḳalem-i zībā-raḳam-ı (2) لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ

¹⁷³ تَقْوِيمٍ اَشْوَبِ اَتَا شَرِ اِنْدَانِ تَقْوِيمٍ idüp ḥezre-güşālıḳda kemāl-i ḳudretin ibdā eylemiş.

(3) Beyt:

بیت ہر جہ بر صغیر اندک کشد کلک خیال
شکل مطبوع توزینا نران ساختہ اند

Terceme:

Her ne naḳş eylerse levḥ-i fikrete kilik-i ḥayāl

(5) Eylemişler andan a‘lā şekl-i maṭbū‘uñ senüñ

¹⁷¹ “...Allah’ın dini(nin koymuş olduḡu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü’minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.” (*Kur’an*, Nur, (2)4/(2))

¹⁷² “Gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yarattı. Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı. Dönüş yalnız O’nadır.” (*Kur’an*, Tağabun 64/(3))

¹⁷³ “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.” (*Kur’an*, Tîn 95/4).

Pādīşāh: “Sāriğin (6) çār-sū-yı şehrde yedini kaṭ‘ itsünler” diyü fermān idicek, erkān-ı devlet (7) ü a‘yān-ı salṭanat efğān-künān: “Ey şāh-ı cihān, bu civān-ı pūr-şenā‘ atıñ (8) günāhından geçüp ḥuddām-ı bāb-ı mecd-i intisāb şefā‘atiyle siyāsetden (9) ferāğat buyurup böyle dest-i leṭāfet-peyvesti kaṭ‘ ḥayfdur” (10) didiklerinde pādīşāh ayıtdı: “Bu ḥuşūşda benüm ne daḥlüm vardur. Ḥaḳḳ Sūbhānehū (11) ve Te‘ālā naṭ‘-ı aḥkām üzre bu ḥuşūşı **وَالسَّارِقُ قَدْ أَقْطَعُ وَأُ** (12) **وَمَالِ السَّارِقِ**”iyle kaṭ‘ ve iştibāh u iltibās-ı nāsı def‘ buyurmuşdur. (13) Size sāriğin dest-i nāzikine merḥametle naṣar lāyık degildür. Belki şāhib-i (14) metā‘ın dil-i pūr-ḥün ve eşk-i gül-günına şefkatle naṣar itmek gerekdür ki (15) anuñ ḥüzn ü eleme ile düzdüñ ğamı kalbünize sehl ü āsān ve ḥük-m-i Celīlü’l- (16) ‘unvān-ı Sūbhānuñ ḥikmeti tamām nümāyān ola” didi.

Biri daḥi ol (17) kimsenün ḥaḳḳını ri‘āyetdür ki şey-i yesīr ile āşinālık taḥşīl (193 b) (1) ya bir ḥidmete ḳalīle ile lāzime-i insāniyyeti tekml itmiş ola. Egerçi bu vesīle (2) ğāyet ḳalīledür ammā naṣar-ı kerem ol zeri‘a-i yesīreyi, celīle ve ol (3) vāsīta-i ḳalīleyi, cezīle ider.

Ḥikāyet: Bir kimse bir ḥarīfün ḥānesini (4) istiḳār ve bir kaç gün anda ḳarār itdükden soñra menzilinden çıkup (5) ol şehrden sefer itdi ve āḥer vilāyete varub mürür-ı eyyām ile rütbe-i (6) vezārete yitdi ve sābıkan ḥānesini aña icār iden faḳīr-i nā-çār (7) arzū-yı dirhem ü dīnār ile rüy-ı ‘azīmeti, ḥidmet-i pūr-‘izzet-i vezīr şavbına (8) tevcīh idüp ol şehre vüşül bulıcaḳ, ayağı tozı ile gelüp (9) vezīrün bār-gāh-ı ‘izzet-penāhına ḳaşd-ı düḥül idicek, bāb-ı (10) devlet-me’ābında mutaraşşid olan der-bān men‘ u şaddına taşaddī (11) ve “Kimsin ki böyle dergāh-ı refī‘a girmege

¹⁷⁴ “Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (*Kur’an*, Māide 5/38)

iḳdām idersin?” diyü (12) cevr ü ta‘addī eyledi. Ḥarīf ayıtdı: “Vezīrūñ āşināsıyım. Ol (13) ‘alāḳa sebebi ile bu gūne küstāhlıḡa iḳdām ve bī-bāk, bu maḥall-i pāke (14) vaż‘-ı iḳdām itdüm” diyücek, ḥācib: “Vezīr ile ne maḳūle āşınalıḡıñ (15) vardır?” diyü su‘āl itdi. Ḥarīf ayıtdı: “Bir zaman aña ücret ile (16) bir ḥāne virmişdüm. Biraz müddet anda iḳāmet itmişdi. Ḥālā (17) ḥıdmet-i pür-‘izzetine geldüm ki benüm ḥāl-i dīger-gūnuma ‘ayn-ı merḥamet ile nazār idüp (194 a) (1) ḥazīz-i mezzelletden zirve-i ‘izzete ref‘ ide ve sāḥa-i ḥāṭırumda (2) cā-gīr olan gerd-i melāli def‘ ide”. Der-bān ḥande-kūnañ didi ki: “Ey bī-çāre (3) sen bir merd-i nā-dān ve bir ḥarīf-i belāhet-nişān imişsin ki bu maḳūle (4) vesīle-i ḳalīle ile gelüp bu dergāha (5) yüz süresin ve bu gūne ḥıdmet muḳābelesinde ārzū idersin ki ri‘āyetler göresin. Var (6) geldigūñ maḥalle rücū‘ ve bir kār-ı müfīde şürū‘ eyle. İttifāḳ bu güft (7) ü şünūd pes-i perdeden vezīrin mesmū‘ı olıcaḳ der-bānına: (8) “Kimūñle mükāleme iderdūñ?” diyü su‘āl itdükde, tebessüm-künān didi ki: (9) “Bir kimse gelüp vezīrūñ āşināsıyım, ‘sābıḳan aña bir menzil icār (10) itmişdüm’ diyü baş-ı bisāt-ı taḳarrüb itdi. Ben daḡı lev m ü ta‘yīr idüp (11) muḳaddimāt-ı vāhiye temhīd itmekle vezīrden ümīd-i iltifāt-ı in‘ām (12) ṭama‘-ı ḥāmdur diyü def‘ eyledüm” diyücek vezīr: “Ol dār u diyārından (13) āvāre faḳīr-i bī-çāreyi mażhar-ı cefā vü saḡt itmekde ‘azīm ḡalaṭ itmişsin. (14) Var ḥuzūruma getür ve maḳāşıd u murādātın kemā-yenbaḡī bitür ki ḳadīmī (15) āşināmuz ve ḥaḳḳ-ı ḥıdmeti sebḳ itmiş e‘azz-ı aḡıbbāmuzdur” didi. (16) Ḥācib daḡı varub ‘izz-i ḥuzūrına ihzār idicek vezīr-i ‘ālī-miḳdār (17) ta‘zīm-i bisyār ile edā-i levāzım-ı dil-nüvāzī ve itmām-ı merāsım-i çāre-sāzī (194 b) (1) buyurup ehl ü ‘iyālını ve evlād ü eṭfālını tefāḳḳud ve aḡvālleri ile kemāl mertebe (2) taḳayyüd idüp her birine tuḡfe-i kerīmāne ve hediyye-i şāḥāne tertīb idüp (3) ḥarīfūñ ‘inān-ı

‘azîmetini vaṭanı cānibine döndürdü ve şād-kām ve muḥaşşilü’l- (4) merām menzil ü maḳāmına gönderdi.

Nazm:

نظم
نورده از مهر و وفا سینه را
سهل مدان صحبت دیرینه را
روی مکردان زرقیعان خوش
یادکن از خدمت یاران خوش

Terceme:

Nūr vir mihr ü vefādan sîne-i bî-kîneye

(7) Sehl ṭutma ḥükmini vir şoḥbet-i pişîneye

Yüz çevirme zümre-i yārān-ı devlet-ḥāhdan

(8) İ’tibār eyle muḥaşşil-ı ḥidmet-i dîrîneye

Hikāyet: Mülük-ı sālifeden (9) ‘Abdu’llah Ṭāhir bir gün meclis-i pür-ihṭirāmına, ḥavāşş u ‘avāmuñ düḥūline (10) izn-i ‘ām idüp erbāb-ı ḥacāt ‘arz-ı murādāt idüp (11) kelāmları mesmū‘ u maḳbūl ve murādları ḥayyiz-i ḥuşūle mevşūl olup (12) menziline meserret ile ‘avdet iderler idi. Bir kimse gelüp: “Ey emîr-i (13) ḥuceste-menḳabet, senüñ üzerüñde hem ḥaḳḳ-ı ni‘met ve hem ḥaḳḳ-ı ḥidmetüm (14) vardur. Tevākku‘ iderim ki bu iki ḥaḳḳ-ı ri‘āyet idüp beni dereke-i ḥumūlden (15) derece-i ḳabūle işāl ve maḳāşidum bitürüp müreffihî’l-ḥāl menzilüme irsāl (16) idesin” didi. ‘Abdu’llah Ṭāhir: “Ḥaḳḳ-ı ni‘metüñ nedür?” diyücek “Falān gün (17) Dārü’l-Ḥilāfe-i Bağdād’da kevkebe-i devlet ve debdebe-i şevket ile ḥānem önünden

(195 a) Igeçerken cāme-i zībāñuz ve řabā-yı dībāñuz ğubār-ālūd olmasun diyü ben der-i hāneme (2) şular sepmişdüm. Ol hāke şaçdığum āb bir ni‘metdür. Anuñ hāķķını hālen (3) şaleb iderüm” didi.

Nazm:

نظم کسی کو بر تو دارد دمی آبی
فراموش کن در هیچ بابی

Terceme:

Kimüñ kim olsa sende hāķķ-ı nānı

(5) Ferāmūş eyleme bir yerde anı

‘Abdu’llah ayıtdı: “ Ya hāķķ-ı hıdmet (6) řanķısıdur?” Hārīf ayıtdı: “Ey řāh-ı kām-kār, bir ğün semend-i sa‘ādete (7) süvār olmaķ şadedinde iken bāzūña yapışup imdād itmişdüm” (8) diyücek pādişāh-ı nīk-nihād: “Rāst söylersin. Bu iki hāķķı işbāt (9) itmişsin” diyü terbiyet-i tāmme ile is‘ād-ı lütf u ‘ināyeti ile (10) dil-şād itdi.

Nazm:

نظم بزرگانی که اهل اقتدارند
همه سکن نواز و حق گذارند
بصورت ناشناسی است
اساس مکرمت بر حق شناسی است

Terceme:

Haqq budur ‘ālemde ehl-i ihtiyār u iktidār

(13) Oldılar miskīn-nevāz u ğam-gūsār u haqq-ğüzār

Mekremetle muttaşıfdur halk içinde haqq-şinās

(14) Hāsılı şüretde birdür nā-şinās u nā-sipās

Biri dağı haqq-ı keremdür. (15) Ri‘āyet-i haqq-ı kerem, erbāb-ı himem katında ferāyız u vācibāt gibi ğāyet de (16) ehemmdür. Murād-ı kerīm kendü kereminüñ haqqını ri‘āyet itmekdür, ğayruñ degil. (17) Meşelā bir şahş-ı muñıl nefsinı mehlekeden tağlış için küremāya ğile vü ğud‘a ile (195 b) (1) izhār-ı şüret-i haqq itse anlar itdüğü ğileyi bilürken tağcıl itmeyüp (2) ri‘āyetü’l- haqqı’l- kerem mücāmele ve itdüğü firībi bilmemiş gibi mu‘āmele ide. (3) Bu mertebe keremüñ ğāyeti ve mürüvvet ü fütüvvetüñ nihāyetidür.

Hikāyet: (4) Bir ğün Ziyād-ı Mışrı meclisine bir mücrim ihzār olunup katline işāret (5) idicek cellād, tığ-ı bī-dirığ çeküp vech-i mu‘tād üzre dīde-i miñnet-dīdesin (6) beste ve bī-direng şīşe-i ‘ömrünü şikeste itmege āheng itdi. Bī-çāre (7) gördi ki deryā-yı belā, cūş u ğurūşa āğāz ve neheng-i ecel dehenini (8) bāz itmiş. Her çend tazarru‘ u zāriye şürü‘ itdi, aşlā müfīd olmadı (9) ve tevbe vü istiğfār u i‘tizārı ğayyız-i ğabüle vüşül bulmadı. Āhirü’l-emr (10) didi ki: “Ey emīr-i nām-dār, sizüñle miyānımızda haqq-ı civār vārdur ve haqq-ı civār (11) için, tariğ-ı şer‘ ü mürüvvet ve mezheb-i fütüvvetde tamām i‘tibār (12) vardur. Eger benüm bu haqqım ri‘āyet olunmaz ise ‘ayb-cüyān u bed-ğüyān (13) zebān-ı ta‘n u teşnī‘i dirāz ve ğurde-ğirler, der-i i‘tirāzı bāz idüp (14) ‘emīr haqq-ı civārı muğāfaza itmeyüp hem-sāyelerin pāy-

māl-i cevr ü cefā (15) ve mazhar-ı qahr u giriftār-ı belā ider' dirler. (16) Benüm gibi za'ifüñ qanını döküp meslek-i qahr u gāzaba (17) gitmek ve kendüñizi nişāne-i tīr-i melāmet itmek revā degildir. İlā hāze'l-ān gülistān-ı (196 a) (1) ahlāk-ı hamīdeñüzde hār-ı āzār reste ve dāmen-i evşāf-ı pesendīdeñüzde (2) gubār-ı sitem ü cefā nişeste degil iken şimdi haqq-ı civārı ri'āyet itmemek bedī' u ba'īd (3) ve 'inde'n-nās vaż'-ı gāyr-ı sedīd görünür.

Qıṭ'a:

حراسه است از جان دشت سن • چه غم کر صد جو ناپود کردد
چه خواهی گفت پیش نکته کیران • ترا کر استین الوده کردد

(6) Terceme:

Qatı āsān görünür el yumaq āb-ı hayātumdan

Benüm gibi ne var olsa hezārān kimseler nā-būd

(7) Ne vech üzre kelām itseñ gerekdür nükte-gīrāne

Olursa dāmen-i pāküñ senüñ cānā gubār-ālūd

(8) Ziyād peyk-i endīşe vü hayālını (9) eṭrāf u eknāfa irsāl idüp bir vechle āşinālık ser-i kūyına (10) vāsıl olmadı ve her çend dār u diyārını mülāhaza itdi, miyānlarında (11) haqq-ı civār olduğına yol bulmadı. Āḫirü'l-emr: “Ne diyārda haqq-ı civār şābit (12) ve ne maḥalde hem-sāye olub miyānımızda nihāl-i ülfet ü muḥabbet nābit (13) olmuşdur?” diyücek ayıtdı kiİ “Vilāyet-i Başra'da (14) pederümün hānesi hāne-i şāhāne-i emīr ile hem-āsītān ve şābıqan (15) pederüm

huddām-ı ‘ālī-makām-ı emīr-i pūr-şevket ile hem-dāstān idi”. (16) Ziyād:
“Pederinüñ nāmı ne idi?” diyü su’āl itdükde: “Ey emīr-i rüşen-zamīr (17) hevl-i
cānla ben kendi nāmumı ferāmūş idüp kemāl-i hayret beni aldı. (196 b) (1)
Pederimüñ ve ğayrılarıñ nāmını bilmek qanda qaldı” diyücek Ziyād, bu muzhik (2)
kelāmdan hāndeler idüp ol nā-merdi qayd-ı ‘uqūbetden āzād eyledi.

(3) Beyt:

بیت لستم نیم کنه با هزار عدت بخشد • بیک لطیفه کریان هزار بخشید

(4) Terceme:

Degilüm ben le’im ki eylemeyem

İ’tizār ile ‘afv-ı cürm ü haqā

(5) Ve ri’āyet-i hūqūq-ı re’āyā ‘adl ü ihsān ile olduğı zāhir ü hüveydādur (6)
ve hūqūq-ı evlād ve ümerā vü vüzerā ve erkān-ı devlet ü a’yān-ı hażret (7) ve hūqūq-
ı mülāzimān-ı dergāh-ı sa’ādet-destgāh ve sāyir huddām u sipāh-ı (8) pādişāh-ı ‘ālī-
cāh ve haqq-ı ‘amme-i ‘asākir-i nuşret-penāh inşā’ a’llāh (9) āhir-i kitāb olan kırkıncı
bābda mastūr ve ahsen-i ‘ibārātla mezkūr (10) olsa gerekdür.

(11) Otuz Sekizinci Bāb Şoḥbet-i Aḥyār Beyānundadır

(12) Muşāḥabet-i şuleḥā vü ebrār ve mücāleset-i ‘uqālā vü aḥyār, kimyā-yı
sa’ādet-i (13) ebediyye ve reh-nümā-yı devlet-i sermediyyedür.

Nazm:

نظم حدیچان در میان جانان
دل مدہ الایجمع دطوشان ، نارخندان باغ راخذن کنند
صجت حدانت از مردان کنند ، سنگ اگر خاراو کر مر بود
چون بصاحب دل رسد کو هر شود .

Terceme:

Pākler mihrin miyān-ı cāna dik

(17) Vir gönül hiç gelme hoş-ṭab‘āna dik

Güldürür bāğı gül-i ter şoḥbeti

(197 a) (1) Ādemi ādem ider er şoḥbeti

Seng eger ḥārā eger mermer olur

(2) Ehl-i dil kūyunda ol gevher olur

Mülūk-i Fürsūñ kā‘ideleri (3) bu idi ki hergiz şoḥbetleri ehl-i faẓl ü irfān ve ḥükemā’-i nüktedāndan (4) ḥālī olmayup cemi‘ aḥkāmıları qarīn-i rāy u meşveret-i ehl-i ḥikmet (5) olmasıyla eyyām-ı salṭanatları dört yüz sāl olmuşdur ve Sulṭān Sencer-i (6) Māzī, Ḥakīm ‘Ömer Ḥayyām’dan taḥşil-i muḳaddimāt-ı ḥikmet ve tekmīl-i levāzım-ı salṭanat için (7) kendi seririnde bile cülūsına rāzī idi ve Ḥulefā’-i ‘Abbāsiyye’nün (8) ekşer-i ğaşş ü şemin beynini farḳ u tebyīne ve bi’z-zāt helāl u

ħarām miyānını temyiz (9) ü ta‘yīne ķādirler iken umūrlarında ehl-i ħikmet ile meşveret üzre idiler.

(10) **Fā’ide:** “*Ĥilāfet-nāme-i İllāhī*” de maşūrdu ki pādişāh-ı āfāk, ıtlākı (11) ol kimesneye lāyık ve bir ‘ālīşān-ı mekārīm-i ‘unvāna muvāfiķdu ki (12) ħaşmet ü şevketde aķrānına fāyık ve nazm-ı memleketde şudūr iden (13) evāmiri, ‘ilm ü ħikmete mutābık ola. Pes, ķuvvet ü ķudret-i kāmile aşĥābına (14) ve şevket ü devlet-i şāmile erbābına evvelā lāzımdur ki ħikmet-i bālīga ile (15) muttaşif olalar ve bu ma‘nānuñ ħuşūli ol vech iledür ki tedbīr ü taşarruf-ı (16) cihān için taĥşīl itdükleri ‘ilm ü şu‘ūra muvāfiķ ‘amelleri zühūr ide. (17) Ma‘a hāzā muķārenet-i fużalā vü ‘ulemāya muĥabbet ve münādemet-i ħükemā vü ‘urefāya (197 b) (1) meyl ü raġbet ve muşāĥabet-i erbāb-ı cehl ü ġafletden ictināb (2) u ‘uzlet ideler.

Ķıt‘a:

قطعی ہمنشیہ کی کو لطیف و کاملت
راحت روحت و آرام دلت ، اگر نادانی و غفلت و صفا
حجش مانند زہر قاتل

Terceme:

Hem-nişin kim laţif ü kāmildür

(5) Nüzhet-i cān u rāĥat-ı dildür

Ĝaflet ü ħumķ olursa aña şi‘ār

(6) Şoĥbeti bil ki zehr-i ķātildür

Ümem-i sālifeden Yunāniyān, (7) mesned-niṣīn-i hükümet olmağa bir merd-i bahtiyārı ihtiyār iderler idi ki ‘ilm ü hikmeti ‘ämme-i ‘ulemā vü hükemādan (8) evfer ve eṭvār-ı zamāneye vuḳūf u şu‘ūrı cümleden ekşer ola. Yāḩud (9) bir merd-i ‘āqılūñ ve ḩakīm-i fāzılūñ manzūr-ı naẓar-ı i‘tibārı olup şeref-i (10) şöḩbeti aña eşer idüp envār-ı faẓīlet ü hikmeti ile ḩāne-i ḩalbi münevver olmuş ola. (11) Zirā şöḩbetūñ āşār-ı ‘aẓīme vü fevāyid-i ‘amīmesi muḩarrerdür. (12)-(13) çizili

(14) **Fā’ide:** Āşār u aḩbārda vārid olmuşdur ki (15) yār-ı hüşyār u hem-niṣīn-i nīk-eṭvār mişāl-i ‘aṭṭārdur ki ğāliye (16) vü ‘ıtrından dest-i ümīdūñ tehī olduğı taḩdirce rāyiḩa-i fāyiḩasından (17) meşāmm-ı cānuñ mubaḩḩar u mu‘aṭṭar olmaḩ muḩarrerdür. (198 a) (1) Ammā ḩarīn-i bed-siyer şol küre-i āhengere beñzer ki āteş-i (2) fūrūzānı cism ü cānuñı sūzān itmedigi şüretde dūd-ı kebūd-ı vesāḩ-ālūdından müte’ezzi (3) ve mütekedder olmañ nümāyāndur.

Naẓm:

در کدرا ز کوره آهسکران • کاتش و دودی دهاز بهر کران
رؤبر عطر که پهلوی او • جامه معطر شود از نوبی او

(6) **Terceme:**

Küre-i āhengerānda ṭurma ḩiç

Āteş ü dūdı virür saña keder

(7) Eyleseñ ‘aṭṭār yanında ḩarār

Cāmeñi ‘ıtrı anuñ ḩoş-bū ider

(8) Pes, lāzime-i saltanat u hükümet-rānı ve netice-bağş-ı muqaddime-i cihān-bānī budur ki (9) aşhāb-ı ‘ilm ü fāzīlet ve erbāb-ı ‘irfān u hikmetden (10) bir faḫīh-i ‘ālim-i ‘āmil ve bir fāzıl-ı kāmīl ki mesā’il-i uşul ü fūrū’ı fehmi (11) ü İḳān ve aḥkām-ı şer‘iyye-i mer‘iyyeyi kemā-yenbağī zabt u itḳān (12) itmiş ola. Furşat hengāmına ve inbisāt u inşirāh eyyāmına (13) göre meclis-i hümāyunlarında ḫelāl u ḫarāmı ve ḫudūd u aḥkāmı ve sāyir (14) ‘ibādāta müte‘allıḳ farz u vācib ü ādāb u sünen-i Seyyidü’l-enāmı ve keyfiyet-i (15) ğusl ü vuzū u şalāt u şıyāmı ta‘bīr-i dil-peḫr ile rişte-i taḫrīre çeküp (16) rūḫa ğıdā olan ‘ibārāt-ı vāzıha vü laṭīfe ile edā ide. Tā ki yümn ü bereket (17) mesā’il-i fiḫh u fetvā, evḳāt-ı ferḫunde sa‘āt (198 b) (1) melik-i melek-şifāta vāşıl ve hem-vāre şüret-i ‘ilm ü ‘amel, āyine-i āyininde vech-i zībā (2) üzre ḫāşıl ola.

Beyt:

‘بیت کرنیاید نکتہا از فہمہ و فتویٰ در میان
منہدم کردد اساس شرع و ملت در جهان

Terceme:

(4) Ortadan olsa nikāt-ı fiḫh u fetvā mün‘adim

Şübhesiz olur esās-ı şer‘ u millet münhedim

(Bu maḫalle geldikde biz görmeyince yazılmaya)

(199 a) (199 b) 1 Ve lāzime-i ḫidmet-i saltanat olanlaruñ birisi daḫi bir nāşiḫ-i emīn ü mürşid-i şāḫib-i yaḫīndür ki sulṫān-ı bā-temkīne; (2) umūr-ı uḫreviyye tezkīri,

kāri ve naşīhat-ı dīniyye iş‘arı, şi‘arı olup (3) temhīd-i kavā‘id-i nuşh u pend ve teşyīd-i mebnānī-i va‘z-ı sūd-mend idüp (4) ‘ibārāt-ı kāfiye ve işārāt-ı şāfiyesiyle aqvāl-i şeni‘a ve ef‘āl-i kabīha (5) ve a‘māl-i beşī‘a irtikābından şadd u men‘ ve iktisāb-ı evzār u menāhī (6) ve te‘āti-yi muḥarremāt u melāhīden keff ü red‘ ide. Lākin keşret-i (7) cem‘iyyetde bāb-ı pendı bend idüp ḥalvetde fırsat düşdüke (8) kelāmı cā-gīr olacağını fehm idicek va‘z u tezkīre şürü‘ idüp (9) dāyire-i rıfık u edebden ḥurūc ve süllem-i ḥuşūnet ü ru‘ūnete ‘urūc itmeyüp (10) meh-mā-emken ri‘āyet-i ādāb ile mülāyemet yüzünden ta‘bīr-i dil-pezīr ile naşīhat (11) ideler. Zīrā¹⁷⁵ لکل مقام مقال fehvā-yı ḥikmet-i iştimāli üzre bu maḳūle (12) maḳāmda nerm-gūluk ve ḥoş-ḥūluk asveb ü enseb ve her vech ile ḳabūle (13) aḳrebdür ve ḥulefā-i pīşin ü selātīn-i müteḳaddimīn, ‘ulemā-i a‘lām (14)u meşāyih-i İslāmdan niçe telḥ ü dürüş kelām gūş idüp kerem-i aḥlāk (15) u lütf-ı a‘rāk-ı ḥasebi mānend-i āb-ı ḥayāt nūş ve gūş-vāre’-i pend-i (16) sūd-mendi bināgūş-ı hūşa mengūş iderlerdi.

Ḥikāyet: (17) Kütüb-i ḥikāyātda maşūr ve aşḫāb-ı rivāyāt miyānında meşhūrdur. Ḥulefādan (200 a) (1) Sultān-ı Sa‘īd Hārūnū’r-Reşīd, Ḥāzret-i Şaḳīḳ-i Belḫī (Rażıya ‘anhū’l-Melikū’l- (2) Mecīd) den istinşāḥ u istirşād ve nefsi enfesi ‘isevīlerinden isti‘ānet (3) ü istimdāt itdiklerinde buyurmuşlar ki: “Ey melik, Ḥāzret-i Ḥaḳḳ Celle-şānuhū (4) ve ‘azime burhānehūnuñ, dūzaḥ nām, bir dār-ı pūr-leheb ü zīrāmı vardur. Seni (5) ol dāra der-bān ve ol beyt-i pūr-ehvāle zābiṭ u nigeḥ-bān (6) idüp üç nesneyi saña tefvīz ü erzānī ḳılmışdur ki anuñ ile (7) ḥalkı dūzaḥdan men‘ u zecr ve düḥūl-i nārdan keff ü ḥacr idesin. (8) Biri māl ve biri şemşīr ve biri tāziyānedür. Pes, lāzımdur ki ḳillet-i dirhem ile (9) derhem olmuş fuḳarā-i bī-mecāl ü müşevveşü’l-aḥvāl, bezl-i māl ile (10) varta-i faḳr u ihtiyācdan ḥalāş idüp ‘ayş u

¹⁷⁵ “Her makamın bir sözü vardır.”

şafāya yitüresin (11) ve emr-i ma‘āş u levāzım-ı inti‘āş bābında olan emānī (12) vü
 āmāllerin ḥasbe’ṭ-tāka bitüresin. Tā ki dā‘iye-i zarūret ü ihtiyāc ile (13) nefislerini
 muḥarremāta ilkā ve maḥzūrāt irtikābına (14) ictirā itmeyeler ve tīğ-i ser-tīz ü
 ḥancer-i ḥun-rīz-i siyāsetle zalemenūñ ten-i (15) nuḫūş-ı a‘mārını şaḥīfe-i rüz-gārdan
 (16) maḥv u ḥakk ile vücūdların ifnā ve ser-i şekā-efserlerini ḳālīb-ı saḳar-
 maḳarrlarından cüdā (17) idesin ve ṭarīḳ-i şalāḥ u edebden ḥurūc ve menāzil-i
 mefāsıde vülūc (200 b) (1) iden feseḳayı tāziyāne ile ḍarb u te’dīb ve zecr ü ta‘zīb (2)
 idesin ki fışḳ u fücūr mehcūr olup āşār-ı rüşd ü şalāḥ ve nişāne-i (3) fevz ü felāḥ
 zuhūr bula. Şöyle ki bu üç emri vech-i meşrūh üzre (4) a‘mālde müsāhele ve ihmāl
 itmeyesin. Ḥalḳa bā‘iş-i necāt olursan (5) hem cennātda nice derecāt bulursın ve illā
 cümlesinūñ piş-ḳadem (6) ü pişvāsı ve ol ḳavm-i müsteḥaḳḳu’l-levmūñ rehber-i
 muḳtedāsı olup (7) dūzaha anlardan evvel gidersin ve ‘amme-i enāmı (8) mazḥar-ı
 ‘azāb idersin” diyücek Hārūn ḥadden birūn giryān idüp şaḳīk-i şefīḳiñ şıdḳ-ı
 şefeḳatinden erḥam ve eşfaḳ idügin taḥḳīḳ itmekle dest-i (9) (çizili) (10) ta‘zīm ü
 tebcīl ile telşīm ü taḳbīl idüp farṭ-ı inḳıyād (11) u şafā-i fuādını ızhār eyledi.

Ḳıṭ‘a:

قطعه نصیحت کان ترزو روی صدق باشد
 بکوشش بهر که آید در پذیرد • جوجان دارد حدیث صاحب دل
 روان اندر دل و جان جایی گیرد •

Terceme:

Naşīḥat kim ğaraḏdan ola sālīm

(14) abl eyler iiden ol kelmı

elm-ı ehl-i dilde rh vardur

(15) Anun cn u dil oldu mamı

Biri daı bir abb-i mfk (16) ve akm-i azkdur ki (17) (izili) (201 a) (1) ‘ilm-i nn-ı ‘ilc-ı merzda b-hemt ve agrz-ı kem’-i uzzk tevfi u tabk (2) ve tedkk  takk bbında kmil  dn ola (3) ve tedbr-i emrz ve izle-i a‘rzda kelm-ı mcizi v klliyyt ve mutevi (4) beyn-ı esbb u ‘almt olup ifza-i enfs-ı (5) ‘sevi’de ızhr-ı Yed-i Beyz-yı Msevi ide.

(6) Nazm:

نظم تازه کرد دجان بیمار از دشمن . روح را راحت سدا از مقدر

(7) Terceme:

Ter  tze olur ‘si deminden astanu cnı

Olur rhatda her dem mademinden rh-ı insnı

(8) T her br tedbr-i mizc-ı af-imtizc-ı sultnde sa‘y  diat itmekle ‘ide-i ıfz-ı (9) ıati kem-yenbaı ri‘yet ide. Eger ab‘-ı erflerinde kesel  ftr (10) ve cism-i laıflerinde za‘f u ur manzru olursa derl (11) tedbr-i dil-pezir ile tedrikine itigl gstere.

Biri daı bir mneccim-i mdakk (12) rıd-ı muakkdr ki rumz-ı mkilt-ı zc  tavmi all ve ‘ilm-i hey’et (13)  hendese ile kem-yenbaı ‘amel

idüp ol fende taḥrīr (14) ve evzā' u eṭvār-ı felekiyeye vuḳūf u şu'ūrda (15) müdānī-i Ḥ'āce Naşīr ola ve miftāḥ-ı künūz-ı 'ilm-i hey'et ü tencīmi (16) ele getüre ve bāb-ı işārāt u ihtiyārāt ve mülāḥaza-i daḳāyık-ı (17) meşrūtāt u maḥzūrātta tedḳīḳ ü taḥḳīḳini derece-i a'lā ve rütbe-i esnāya yetüre.

(18) **Bejt:**

ست و ابرکة مهر و نقش زنج سپهر محاسب قلش مکبذ در تصویر

(19) **Terceme:**

Devā'ir-i küre'-i mihr ü zīc-i gerdūnı

Muḥāsib ḳalemi ide ser-be-ser taşvīr

(201 b) (1) Tā ṭālī'-i şeref-i meṭālī'-i sulṭān-ı sa'd- iḳtirāna nazār ve ṭarfetü'l-'aynda (2) cenber-i eflāk u semāvātđan mürür u güzer ide ve teseyyürāt-ı (3) evtād u delāyil ḥasebi ile enzār-ı mes'üde vü menḥüsedden (4) ḥaberdār olup 'alāmet-i devlet ü emārāt-ı şevket āşikār olduḳda sulṭān-ı (5) kām-kārı menhec-i ḥamd ü sipās ve meslek-i şükr-i bī-ḳıyās Ḥāliḳu'l-cinn-i ve'n-nās (6) cānibine 'ibāret ü işāret ile sevḳ u delālet ide ki ¹⁷⁶ بالشكر 7 تدوم النعم ¹⁷⁶ (8) ve esās-ı salṭanat istiḥkām-ı tām bula. Ammā zamān-ı (9) müşāhede-i emeldāt ḥaṭar ve avān-ı vuḳū'-ı 'alāmāt-ı zarar u keder olıcaḳ (10) pādişāh-ı nigū-siyeri da'vāt u şadaḳāta terḡīb ü taḥrīz ve ḥayrāt (11) u müberrāta ḥaşş ü taḥzīz ide ki (11) الصدقت ترد البلاء وتزد

¹⁷⁶ "Nimetler şükür ile devam eder."

ر¹⁷⁷ fehvā-yı şıdķ ihtivāsı hüveydā (13) (çizili) (14) ve pādişāh-ı dil-āgāhdan

şudūr iden ḥayrāt ü ḥasenāt (15) dāfi‘-i kūdūrāt u rāfi‘-i belāyā ola.

Nazm:

نظم ای که خواهی که ز جان ما
جان خود را در تضرع آوری ، پس جان بر کنای دست خویش
ما جی بغصه بر خیزد ز پیش

Terceme:

Derd ü ğamdan olmaķ istersen rehā

(18) Eyle Mevlāya tazarru‘ dāyimā

Lütf u ihsāna güşāde eyle keff

(202 a) (1) Ola tā kim perde-i ğam ber-ṭaraf

Biri daḥi (2) bir şā‘ir-i şīrīn-zebān (3) ü nükte-dān-ı zībā-beyāndur ki meydān-ı sūḥan-güzārīde çevgān-ı ḥüsn-i edā (4) birle gūy-i nigū-yi belāgate fāyız (5) ve miyān-ı şu‘arā‘-i füşāḥāda cümleye ğālib olup mızmar-ı feşāḥatde ḳaşab-ı sabķı ḥāyız ola.

Beyt:

¹⁷⁷ “Sadaka belayı defeder ve ömrü uzatır.”

بیت روز بازار فصاحت و اجازت
صحیح کلزار بلاغت از شعری نیکو بود

Terceme:

Nazmı revâc-ı revnâk-ı bāzār-ı ‘irfān u hüner

Şi‘r-i şafâ-baḥş ile bāğ-ı belāgat tāze-ter

(7) Tā ki cevāhir-i zevāhir-i evşāf-ı pādīşāhı (8) rişte-i nazm u beyāna çeküp
bāzār-ı iştihārda cilve-ger idüp ‘āleme (9) āvāze-i bī-endāze şala ve eş‘ār-ı āb-dār u
kaşāyid-i feşāḥat-dişār ile (10) nām-ı nāmī ve ism-i sāmīsi şafḥa-i zer-nigār-ı rüz-
gārda yād-gār qala.

Қıt‘a:

شاعر از اعز باید داشت ، که از ایشان بعا پذیرد نام ،
شعر سلیمان نکر که تازه اوست ، نام سلطان اویس در عالم ،

(13) **Terceme:**

Şu‘arāyı ‘azīz tūt k’añlar

Nāmı ibkâ iderler Ādemde

(14) Şi‘r-i Selmānı gör bülend itdi

Nām-ı sulṭān-ı Üveysi ‘ālemde

(15) Biri dağı bir muşāhib-i şabīhu'l-vech ü laṭīfe-perdāz ve nedīm-i bī-naẓīr
(16) ü enbāzdur ki nikāt-ı rengīni ile meclis-i sultānı tezyīn ve leṭāif-i (202 b) (1)
şīrīni birle maḥfili nemekīn idüp esbāb-ı sürür u neşāṭı (2) her bār ḥāzır u āmāde ve
ebvāb-ı feraḥ u inbisāṭı ḥuẓẓār-ı meclise meftūḥ (3) u güşāde ide.

Beyt:

بیت طبع رالذت از ظرایف او ،
روح را بهجت از لطایف او ،

Terceme:

Zarāfetlerinden gelür ṭab'a lezzet

(5) Leṭāyiflerinden bulur rūḥ behcet

Ve fi'l-ḥaḳīka celīs ü enīsūn (6) efzāl ü enfesi mü'ellefāt-ı ekābir ü aḥyār ve
muşannefāt-ı efāzıl ü ebrārdur ki (7) bī-vaẓīfe mücāleset ve bī-nāz u girişme (8)
muşāḥabet gösterürler.

Mışrā':

مصراع و فی جلیس فی الزمان کتاب

(9) **Terceme:**

Zamāne ḥalkına nisbet celīs-i ḥayr-ı kitāb

Zirā ne zamīr-i ḥānendeye (10) mūcib-i melāl ve ne ḥāṭır-ı şınev-endeye mūriş-i kelāl olur.

Nazm:

همنشینی به از کتاب محواه ، که مصاحب بود که بویگاه ،
بهجت افزای جان و راحت دل ، هر چه دطواه تست از وصل ،
ایچنین همدی لطیف که دید ، که زنجید و هم زنجایند ،

(14) Terceme:

Olma ğayr-ı kitābla dem-sāz

Ki muşāhibdür ol saña kış u yāz

(15) Behcet-i rūḥ u rāḥat-ı dildür

Cümle maṭlūbuñ anda ḥāşıldur

(16) Böyle yār-ı laṭıfe kim yetdi

Ki ne incindi ve ne incitdi

(17) Kār-āzmūdegān-ı rūzgār ve cevheriyān-ı bazār-ı i‘tibār (203 a) (1) zebān-ı dūrer-bārlarından bu vech üzre gevher-nişār olmuşlardır ki efrād-ı insān (2) vābeste-i ‘iḳāl-i ‘aql olup ‘aql daḥi muḥtāc-ı (3) imtiḥān u iḥtibārdur. Zirā mişāl-i āyine-i ‘ālem-nümā bir cevher-i mücellā-yı muşaffādur ki (4) ‘uḳūl-i nās, şuver-i meşāliḥ u umūrı ve temāşil-i ḥavādiş-i nā-maḥşūrı (5) anda idrāk ü iḥsās ider ve tecārib-i eşyā

emedd-i medīd ü ‘ahd-i ba‘īd (6) ve ferāğ-ı hāṭır u rā-yı sedīd ü fikr-i reṣīd iktizā
idüp

Ḳıṭ‘a:

مردنمند و هنر شیره را • عمر دو بایست درین رود کنار
تا بیک عمر کند تجربه • بادگیری تجربه آرد بکار

(Bu ḳıṭ‘a aṣldan olmağla terceme olunmaz. Tiri muṣṣul yazalar.)

(9) Maẓmūnı üzre bu ma‘nā idrākine müddet-i beḳā-yı ömr-i müste‘ār, vefā
itmedügi (10) zāhir ü āṣkār olmağla ‘ulemā ve ḥükemā zamān-ı yesīrde tecrübe-i
küllī (11) taḥṣīlini .... maṣlaḥatı için sāḳ-ı cidd ü ihtimāmı teşmīr ve bu noḳṣānını
(12) cebr ü telāfī için rūy-ı şefḳat ü mihrībānīden çāre (13) vü tedbīr idüp aḥbār u
āṣār-ı mülūk ü selāṭīn ve eṭvār-ı ümerā (14) vü vüzerā’-i bā-temkīn ve kelimāt-ı
‘ulemā’-i ḥikmet-güzīni ṣaḥāyif-i muṣannefāt-ı (15) āyine-şifātlarında şebt ü taḥrīr ve
naḳṣ u taṣvīr itdiler ve siyer-i pūr-‘iber-i (203 b) (1) ümem-i sābıḳayı ‘ibret-nümā-yı
lāḥiḳa olmağıçün ḳayd u ḥaṭṭa çeküp gitdiler. Tā ki (2) aṣḥāb-ı devlet (3) ü şevket ve
erbāb-ı miknet ü ḳudret (4) anı düsturu’l-‘amel (5) ideler ve ol ḥikāyāt-ı ḥikmet-āyātı
ve rivāyāt-ı şihḥat-gāyātı (6) herkes himmet ü isti‘dādı miḳdārı mülāḥaza vü
mütāla‘a birle rāh-ı istifāza (7) vü istifādeye gideler ki ¹⁷⁸ المعتمد السعيد من اعط بغیره
üzre tecrübe-i eslāfdan ḥiṣṣe-gīr ve mev‘ıza-i müteḳaddimīnden pend-peẓīr ola.

Nāẓm:

¹⁷⁸ “Bahtiyar, başkasından ders ve öğüt alandır.”

نظم حکایات احوال شہرہا ،
 روایات اخبار کارا کہان ، دل و دیدہ راروشنایی دہد ،
 بعلم و خرد اشنایی دہد ، زہر کونہ بابی سخن گفتہ اند ،
 بدوران بسی تجربہ کردہ اند ، ہمان بکہ بر قول ایشان موم ،
 سخنمای پیشیان بشنوم ، درخنی کہ گشتند در روزگار ،
 بسی میوہ خوب آرد بکار ، بیابان باغیائی بریم ،
 دادم ازان میوہم بر خوریم ،

Terceme:

Hikāyāt-ı hāli şehin-şehlerüñ

(14) Rivāyāt u aḥbārī āgehlerüñ

Dil ü dīdeye rüşenālīk virür

(15) Hıredbaḥrine āşinālīk virür

Naşihat kılp her biri şad-hezār

(16) Dehānından itdi cevāhirnişār

Cihānda niçe imtiḥān itdiler

(17) Niçe renc ü miḥnet çeküp gitdiler

Hemān anlaruñ ḳavlini gūş idüñ

(204 a) (1) Naşihatlerin gūşa mengūş idüñ

(2) Cihāna diküp her biri bir dıraht

K'olur berg ü bārı anuñ 'izz ü baht

Hemān biz o bāğa gelüñ gidelüm

Alup meyvesinden şafā idelüm

(3) Otuz Toқuzuncu Bāb Def'-i Eşrār Beyanındadır

(4) Muşāḥabet-i aḥyār u ebrāra meyl ü rağbet vācib oldıǵu gibi mücāleset-i (5) eşrār u fücārdan ihtirāz u ictināb daḥi lāzım u lāzıbdür. Zīrā (6) şoḥbet bi'l-ḥāşıye müessir oldıǵu ma'lūm-ı ekābir ü esāgir meczūm-ı her muḳīm ü misafirdür.(7) Pes, nīkāna hemnişin olmağdan fevāyid-i küllī şudūr itdügi gibi (8) bed-asl u nā-cins ihtilātından a'māl-i fāsıde ve netāyic-i bī-fā'ide'-i kāsıde (9) zuhūr ider.

Nazm:

نظم بادولتیان نشین که خاری
در صحبت گل شود بهاری
کز سر که کشتت کام شیرین
باهر که نه مقبلت من نشین

(11) Terceme:

Hem-nişin-i ehl-i devlet ol ki ḥār

(12) Şoḥbet-i gülden olur ayn-ı bahār

Ehl-i iḳbāl olmayandan ol ırāḳ

(13) Sirke itmez kimseyi hılvü'l-mezāk

Ve kibār u ahyār taḫsīm-i eṣrār (14) idüb dimişler ki anların biri vācibü'd-def' ve biri vācibü'l-men'dür. (15) Amma ānlaruñ ki def'i, sebep-i nef'-i müselmānān ve bā'iş-i şalāḥ-ı 'ālem (16) ve naẓm-ı cihān ola. Üç gürûh mekrûhdur. Evvelkisi, ṭāife'-i ḥāife'-i düzdāndur. (17) Bu zümreniñ def'i, lāzime'-i zımmet-i himmet-i ḥukkām ve muḳteẓā-yı aḥkām-ı vülāt-ı İslām'dur.

(204 b) (1) **Naşihat:** Hüşeng'ün üçüncü vaşıyyeti bu idi ki: “ Ey ferzend-i ercümend, (2) erbāb-ı fişḫ u fücürı mağlûb u mezcür ve aşḫāb-ı şirret ü fesādı (3) menkûb u maḫḫûr ve zarar-ı düzdān u rāh-zeni ve şerr-i fettān u cāmegini, (4) rehğüzer-i āyendegān u revendegāndan dūr eyle. Tā ki yollar emîn olub (5) eṭrāf u eknāfdan sālīmīn ü ğānimīn tüccār u züvār senüñ vilāyetiñe (6) müterreddidīn ola ve envā'-ı emti'āya vüs'at ü rehā gelüb bey' u şirā ve (7) aşḫābı menāfi'-i 'azīme bula”.

Ḳıṭ'a:

قطعه ، تا کوئی بمعدلت نشوی ،
بر کراز ملک سلطنت شادان ، راهها راز دزد ایمن ساز ،
کر تو خواهی مالک آبادان ،

Terceme:

'Adlile dāda itmeyen verziş

(10) Olamaz taht u baḫtla şādān

Düzdden yolları emîn eyle

(11) Ola dirsen memālik ābādan

Hikāyet: “*Cevāhirü’l-Emāre*” nām kitābda (12) maşūrdur ki ‘amm-ı mu‘azzam-ı ḥabīb-i Ḥudā sālik-i meslek Ḥudā server-i mücāhidīn (13) ü şühedā Ḥazret-i Ḥamza (raḍıya’l-lāhu-Te‘ālā ‘anh) cenābından mervīdir. Dimişler ki: (14) “Zamān-ı cāhiliyyetde Medāyin cānibine gider idüm. Yanımda bürd-i Yemānī’den kırk (15) dāne cāme vār idi. Ḥavāli-i Medāyine varıcağ tã’ife’-i düzdān, reh-güzeri (16) alub metā’ımı talān itdüklerinde (17) hezār-güne mihnet ü ḥüsrān ile Medāyine vāşıl ve dād-ḥ’āhlık için (205 a) (1) Dergāh-ı Nüşirevān’a dāhil olub Nüşirevān şikāyetümi müstemi’ (2) ve aḥvāl-i pür-melālüme kemāhī muṭṭali’ olıcağ derbānını irsāl itdi. Ol daḡı (3) elime yapışub beni bir maḡalle inzāl idüp: “Birkaç gün qarār it. Düzdānı (4) teccessüs ve tefahḡuş idüb bolay ki mesrūk olan bürdelerün getüreler (5) ve ḡidmetüñ kemā-yenbaḡı bitüreler” dimekle taahhüd ü tekeffülüne bināen ol maḡallde tevaḡḡuf (6) u ārām itdüm. Her rüz maṭbāḡ-ı ḡaşdan sofrā’-i mülükāne ve ta‘ām-ı şāhāne ile (7) beni iṭ‘ām ve gāḡ u bi-gāḡ tefahḡud ve taḡayyüd ile ikrām iderlerdi ve ben küll-i yevm, (8) dergāh-ı Nüşirevān’a revāne olup merāsım-i memleket-dārī ve levāzim-i (9) ra’ıyyet-perverīsine dīde’-i teyaḡḡuz ve intibāḡ ile nigāḡ iderdim. Kırk gün (10) mürür idicek maḡall-i mezbūra vardım. Sirḡa olınan bürdde ile bir dest-i bürīde (11) ḡomuşlar ve bir kaḡıda kırk dāne tenge – ki vilāyet-i ‘Acemde ellisi bir filori olmaḡ üzere cārīdür- vaż’ idüb ol kaḡıda yazmışlar ki: (13) “Tamām kırk gün intizār lāzım idi ki düzd bulunub sirḡa olınan (14) raḡt ü baḡtñ ele gire ve bu çihl-i tenge çihl rüz-i intizārıñ müzdidür. (15) Tã ki vilāyetüne varduḡda bizden şikāyet ve zabṭ u rabṭdan ḡālī (16) memlekete düşdüm diyü ḡākimine melāmet itmeyesün.” dimişler ve bu kışşadan (17) ma‘lüm oldı ki mülük-ı refī‘u’l-miḡdār ve ḡukkām-ı zevi’l-iḡtidār tã’ife’-i düzdān (205 b) (1) u rāḡ-ı zenān ref’ u

def'inde iḳdām-ı tām ve ihtimām-ı mā-lā-kelām iderler imiş. (2) Pes, vāli-i 'ādile lāzımdur ki ṭurūk-ı müslimīni ḳuṭṭa'-ı (3) ṭarīḳ u düzdān-ı şekāvet-refīk ḫavfindan saṭvet-i siyāset ve şevket-i (4) riyāset ile emīn ide ve her kimse ki ḳat'-ı ṭarīk idüb (5) bir müslime cefā ve eziyet ide, ğayrılara 'ibret için ber-sebīl-i isti'cāl (6) āvīze'-i çengāl-ı uḳūbet ü nekāl itmek gerekdür.

Nazm:

نظم بردت دزد و سر زان
که ایمن شود راه بر مرد وزن • چوره کشت ایمن شود کاروان
ز بهر تجارت بهر سوروان • وزان بس بس نفع یابند جان
دمادم بسوداشتا بند خلق • شود شهر معمور و ده نیرنم
ز آینه دل رود رنگم

Terceme:

Kesūñ dest-i düzdi ser-i rehzeni

(11) Emīn eyleñüz rāh-ı merd ü zeni

Ṭarīḳ olsa sālīm olur kārīvān

(12) Ticāret için şarḳ u ğarba revān

Açılır cihāne der-i 'āyide

(13) Ticāretle 'ālem bulur fāide

Bilād u ḳurā cümle ma'mūr olur

(14) Gider ğām cihān halkı mesrūr olur

İkincisi, (15) düzdān-ı hūn-rīz ve evbāşān-ı fitne-engīz ki qurā vü bilādda (16) tīre-rūluq ve tünd-hūluq ile māl u evlād-ı ‘ibāda ta‘arruz mu‘tadları (17) olub şerr ü fesādları havfından men‘ u def‘lerine ta‘arruza (206 a) (1) bir ferd qādir olmaya ve aşhāb-ı kuvvet ü erbāb-ı miknet olan hūkkāmdan (2) ğayrı bir kimse anlara zafer bulmaya, ol maqūle bed-aşıllaruñ biḥ-i vücūdların (3) qal‘ u qam‘ ve şerr ü şūrların, müslimīn üzerinden def‘ u men‘ (4) lāzımdur.

Hikāyet: Bir zamān Haleb’de halkuñ emvāl ü erzākların (5) dest-i cevr ü ta‘addī ile celb ü hil‘at-i hayātların hal‘ ve seleb-i vücūdların (6) selb ider hayli evbāş u qalāş zuhūr itmekle emn ü emān (7) ol havālīden dūr ve qā‘ide-i zabṭ u rabṭ mehcūr olmuş idi. (8) Halk dil-teng olup bi‘z-zarūre Sulṭān-ı Mışr’a bi-ṭarīki‘t-tazallüm (9) ilticā ve ol gürūh-ı mecrūh-ı şeqā-enbūhuñ def‘lerin ricā idicek (10) Sulṭān-ı Mışr itfā’-ı nāyire-i ehl-i zalāle iştiġāl ü ıslāḥ-ı (11) Haleb için Muşliḥ nām bir ḥākim-i ḥāsim irsāl eyledi. Muşliḥ maḥall-i me‘mūre (12) gelüp edā’-i ḥidmete mübāderet ve ol eşkiyādan ba‘zını siyāsete (13) mübāşeret itdi. Ammā ol qavm-i bed-girdār-ı eṭvār-ı nā-hem-vār (14) larından bunca teşdīd ü tehdīd ile inzicār bulmayup ḥāl (15) bu mertebeye müncerr oldı ki cāmi‘-i şerīfde pādişāhuñ edā’-i namāz (16) itdügi maḥall-i niyāzuñ miḥrābı üstüne yazdılar ki: “Ey Muşliḥ, kendüni bi-hūde rencīde (17) itme. Zīrā biz ol evbāşlaruz ki birini qatlitseñ anuñ yerine onu daḥi (206 b) (1) bāş qaldurup zuhūr ider ve qahr u siyāset ile münzecir olmayup (2) her biri ṭa‘at u ibādet yerine fişq u fücūr ider (3)-(4)-(çizili) (5) ve bu ṭarīqde helākden iftiḥār iderüz ve mu‘tādımız üzre (6) azrāra ısrār iderüz.

Nazm:

نظم ما عاشقیم و کشته شدن اعتبار است،
شمشیر عشق نیز ز سبکِ مرار است، بی رحم تیغ عشق ز عالم می ویم،
بیرون شدن ز معرکه بی زخم عار است،

Terceme:

‘Āşık-laruz ki olmadadur i‘tibārımız

(9) Şimşir-i ‘aşkı tiz ide seng-i mezārımız

Tiğ-i muḥabbete dilimüz eyledük siper

(10) Zaḥm irmemek vücūdumuza oldı ‘ārımız

Mümkün ki sen bizi qatl itmedin (11) dil-teng olup biz küştelikden dil-gîr olmayayuz ve senün şiddet (12) ü ḥiddetünden qalbimizde zerre deñlü ḥavf u ḥaşyet bulmayayuz”. Bu ḥaṭṭ-ı ġarîbi (13) ve süḥan-ı ‘acîbi Muşliḥ göricek: “Anlar ile mu‘āmelede şalāḥ-ı ḥāl, ḥîle vü ḥid‘aya (14) iştigaldür” diyü fermân itdi. Eşkiyâ yazduqları ḥaṭṭuñ altına (15) bu vechle cevâb taḥrîr itdiler ki: “Biz daḥi sizün merdâne vü ferzâneligünize vâkıf (16) ve yek-dîl ü yek-cihet oldıḡuñızı tamâm ‘ârif olduk”.

Beyt:

در جگر مازی و سرداری شمارا من نیست، بر حسن مردان کیدل افزین باو نیست،

(207 a)

(1) **Terceme:**

Sizlere ser-bāzlıkda olmaya her-giz nazīr

Böyle yek-dil-i yek-cihet yārāna sād-bār āferīn

(2) Şimdiye dek vücūda gelen umūrdan pişmānuz ve şudūr iden tehevvr (3) ü kuşūrdan maķām-ı i'tizār gelüp her biriñüzüñ terbiyet ü taķvietetini (4) h'āhānız ve sizüñ gibi hüner-ver-i dil-āverleri cān u dilden cūyānız". (5) Ve's-selām hużzār-ı meclis bu halden ve hilāf-ı me'mūl maķālden müte'accib (6) oldılar. Muşlih hālā vü melāda ol t̄ayife-i ğayr-ı h̄ayifenüñ ta'rīf ü tavşīfini tekrīr (7) ve dest-i ķahr u ğazab-ı anlaruñ h̄abs ü kaydından kaşīr ider oldı. (8) Bir gün a'yān u eşraf-ı şehri, Muşlih'üñ hużūrına varup t̄ayife-i (9) evbāşdan şikāyete ve aḥvāl-i pür-melāllerin hikāyete 'azīmet idicek (10) ol müsābıķa aydup: "Yārān, biz ol civānānı katlden pişmān olduķ (11) ve fi'l-ḥaķīķa rüz-i ma'rekede dilīr ü bī-bāk olan merdüm-i ķest ü ķālākı (12) ihlāk ile taķlīl-i ehl-i seyfi, ziyāde 'özr ve 'azīm ḥayfdur. (13) Zīrā her ķarında bu t̄ayife-i şecā'at-intimādan eķall-i ķalīl (14) peydā ve anlaruñ menāfi'-i nice maḥallde zāhir ü hüveydā olur. Bizim hālā anlara (15) ihtiyācımız ḥadden efzūn ve mertebe-i taşavvurdan bī-ründür. Zīrā ehl-i ķal'a-i (16) Rūm yağı olup üzerümüze hücum ideyurlar. Anlar def'ine merdān-ı kār-zār (17) u dil-āverān-ı şecā'at-şī'ār gerekdür. Eger baña hevā-dār iseñüz ol cemā'ate (207 b) (1) kim pişvā vü serdār ise benüm meclisüme ihzār idüñ. Tā ki anı nazār-ı terbiyet ile (2) melḥūz ve eşer-i taķvietet ile maḥzūz idem".

Mesnevī:

مشوئ ازین نامداران باشوئ
کسی را که بنیم سزاوار جنگ ، دهم مرکب و جوشن و مشوئ
بگردون کردن رسم سز

Terceme:

Kim ki bu merdānelerden ‘azm ü rezm ü cenk ide

(5) Żarb-ı tîğ-i tîzle düşmenleri dil-teng ide

Vireyüm ālāt-ı ceng ü cevşen ü miğferin

(6) İrgüreyüm qubbe-i gerdün-ı gerdāna serin

Ekābir-i Haleb: “Bu qavmüñ serdāri (7) bir pirdür ki kesb ü kārına gidüp senüñ saṭvet-i şimşir-i siyāsetüñden (8) dört oğlu ile bir maḥalalde küşe-gir olmuşlardur” didiler. Fi’l-ḥāl (9) emr itdi. Ḥarīfi ta’zīm-i bisyār u talṭif-i bî-şümār ile getürdiler ve oğulları ile (10) kendüsini ḥāllerine münāsib menāşıbla behre-mend ve ḥıla’-ı fāhire ile aqrāmı (11) miyānında ser-bülend itdi. Minvāl-i mezkūr üzre bir kaç gün mürür idicek (12) her birinüñ ḥātır-ı maḥzūnları mesrūr oldı. Bir gün ḥakīm anlara ayıtdı ki: (14) “Bir miqḍār ‘ayyār-ı ḥün-ḥāre ve dil-āverān-ı kār-zāra ihtiyāc vardur. (15) (çizili) (16) Sizüñ ma’lūmuñuz olup ehl-i ḥile vü nireng ve merd-i meydān-bezr (17) ü ceng olan dil-āverlerden ve rüz-i ma’reke vü kār-zārda erlikleri (208 a) İzuhür idicek serverlerden ḥidmetümüze getürüñ ki ḥil’atler virüp (2) ri’āyetler idelüm ve dil-ḥāhları üzre taqviyet ü tesliyet idelüm” (3) diyücek ḥarīf-i nādān ile ferzendāni hoş-dil ü şād-mān (4) taşra çıqup eṭrāf u eknāfdan üç yüz yetim-i cerrār u ‘ayyār-ı

ṭarrār (5) ve rind-i ḥūn-ḥ̣ār getürdiler. Ḥākīm daḥi ḥil‘at için üç yüz cāme-i zībā (6) kesüp ḥiyātları ḥiyātasına işgāl itmekle ol ehl-i zālāli (7) libās-ı ḥayātdan ‘ārī ideceğinden iğfāl eyledi. Mülāzımān-ı (8) der-gāh-ı sa‘ādet ve a‘yān-ı vilāyet ve re‘āyā-yı memleket bu ḥuṣūṣda (9) ḥayrān ve bu emrden ser-gerdān oldılar ki Sulṭān-ı Mıṣr Muṣliḥ-i mezbūrı (10) Şehr-i Ḥalebe muṣliḥ olmağıçün göndermiş ve ‘inān-ı teveccühünü def‘-i eşkiyā (11) semtine döndürmüş iken emr-i sulṭāna muḥālif anları tamām-ı taqviyyet (12) ve ḥātıra ḥuṭūr itmez vechle gū-nā-gūn tesliyet ider.

Beyt:

بجای خار کلبس می نشاند ، بجای زهر شکر می چشاند

(14) **Terceme:**

Ḥār u ḥāṣākūn yerine gül diken

Zehr-i kātıl yerine virür şeker

(15) Didiler hemān ol gice üç yüz merd-i yegāne vü dilīr-i ferzāne müsellaḥ ve mükemmel cāme-ḥāneye (16) konulup eşkiyānuñ katlllerine me‘mūr u mükkel oldılar. İrtesi ol (17) cema‘at dest-būs için sarāy-ı emīre geldüklerinde (208 b) (1) evvelā cāme-ḥāneye girüp ḥil‘at-i fāḥire ile her biri ri‘āyet (2) olunduğdan sonra emīre mülāzemet ve kemer-i ‘ubūdiyyet ü inḳıyādı miyān-ı (3) hevā-dārīye bend idüp edā’-i ḥidmet itmelerine işāret olıcağ (4) fermān üzre cāme-ḥāne-i ḥümāyūna hemān girdükleri ān cümlesi maḳtūl (5) ve bī-nām ü nişān olup serdārları pür-murdāruñ daḥi evlādları ile (6) serlerin bedenlerinden cüdā ve başların efser-i cüdā

idüp dervāze-i şehri (7) dolaşdurup her taraftan nidā itdiler ve ‘arşa-i vilāyeti anlaruñ (8) şerr ü şürundan pāk itmekle ‘ämme-i re‘āyā vü berāyā hayr du‘ā itdiler.

Beyt:

بدانیش مردم سراغکنده به • درخت بد از بیج کزنده به

(10) Terceme:

Bed-endişüñ seri efgende olsun

Dıraht-ı bed hemān ber-kende olsun

(11) Üçüncü: Ol t̄âyife-i sitem-gār-ı dil-āzārdur ki ¹⁷⁹الظلم ظلمات يوم القيامت

t̄ireliginde qarār ve emvāl-i müslimîne ta‘arruzı hemvāre kār ide (13) ve أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ

¹⁸⁰الظالمين ¹⁸¹عَذَابُ الْآلِيمِ ve ¹⁸²الظالمين ¹⁸³عَذَابُ الْآلِيمِ endiše itmeyüp

‘uqūbet-i Hudādan (15) havf itmeye ve siyāset-i sultāndan qorqup nedāmet meslegine (16) gitmeye, ol maqūle zālimleri def u izāle için gerdenlerine tiğ-i siyāset (17) havāle itmek pādīşāhlar zimmetine emr-i lāzım ve hāmī-i vilāyet olan hükkāma (209 a) (1) mütehattimdür. Tā ki eşer-i şe‘āmetleri ol memlekete dāhıl ve netice-i veḥāmet-i ‘ākıbetlerinden ol (2) vilāyete zarar vāşıl olmaya. Zirā hāttime-i zulm-i vaḥīm ve cezā-yı zālīm ‘azāb-ı elīm-i caḥīmdür.

¹⁷⁹ “Zulüm, kıyamet gününün karanlıklarındandır.” (Buharî, Mezalim, 9)

¹⁸⁰ “Kim Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalimdir? İşte bunlar, Rablerine arz edilecekler ve şahitler de, “Rablerine karşı yalan söyleyenler işte bunlardır” diyeceklerdir. Biliniz ki, Allah’ın lâneti zalimler üzerinedir.” (Kur’an, Hûd 11/18).

¹⁸¹ “Şüphesiz zalimler için elem verici bir azap vardır.” (Kur’an, İbrahim 14/22) (Sonu “elim” ile biten bu ayet eserde “şedid” diye yazılmıştır.)

(3) Nazm:

گار ظالم ملک ویران کردنت **علم** عالمی را دیده کریان کردنت
ای بنیاده تیر ظلم اندر کمان • کی ز شمشیر بلا یابی امان •

(5) Terceme:

Kār-ı zālīm mülki vīrān itmedür

Merdümān-ı dīde giryān itmedür

(6) Tīr-i cevr ü zulmi idendür kemān

Kār-ı düşmenden kaçan bulur emān

(7) Ammā kısm-ı şānī ki def u men'leri vācibdür. Şifāt-ı nā-sütüde ve siyer-i nā-pesendīde ile (8) mevşūf ve eṭvār-ı kabīḥa vü evzā'-ı 'acībe ile ma'rūf olanlardır. Lā-cerem anlaruñ (9) maḳālāt ü mülākātları ehl-i devlete ziyān-ı bā'ış ve nedāmet ü ḥüsrāndur. (10) Ol ṭāyifenüñ biri süḥan-çinlerdür ki şıdḳ u kizb haberler ile bir ḳavm (11) miyānında muḥarrrik-i ğubār-ı āşüb u fiten ve miyān-ı aḥıbbāya 'adāvet-efgen (12) olup dostları biri birine düşmen iderler. Pes, ol fırḳa-i (13) ḥāsira! fi'd-dünyā ve'l-āḥırat menfūr u mezmüm ve derecāt-ı 'āliyāt-ı (14) cennātdan maḥrūmdur. Ḥattā ḥadīş-i şerīfde: “ Süḥan-çin cennete giremez” (15) dimek vāḳı' olmuşdur ve Ḥaḳḳ Sübhānehü ve Te'ālā Tevrīt'de Ḥazret-i Mūsā'ya (16) ('Alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā sāyiri'l-enbiyā'-i efzālü't-teḥāyāya) dimişdür ki: “Rüz-ı kıyāmetde (17) süḥan-çin olan bed-ḥ'āhlar pişānīsine ایس من رحمة الله (209 b) (1) kelāmı yazılmışdur. Ya'ni “Raḥmet-i Melik-i Mecīd'den bī-behre (2) vü nā-ümīddür” dimekdür ve Ḥaḳḳ

Sübhānehū ve Te‘ālā Ẹur‘ān-ı ‘Azīm ü Furqān-ı (3) Kerīm’de nemmāma fāsık ıtlāk idüp ¹⁸² فَتَدَبَّيْتُ وَأَبُيْرُؤَسَافُ (4) ve kibār-ı ‘ulemā dimişlerdür ki eger bir kimse gelüp falān kimse senün ħaqqında Őu maķūle (5) kelām söyledi diyü iĥbār itse ol zamān saña altı emr vācib olur. (6) Evvelā, ol nemmāmı rāst-gūy bilmeyesin ve kelāmına kaṭ‘ā i’tikād kılmayasın (7) ki Ħaqq Sübhānehū ve Te‘ālā aña fāsık buyurmuşdur. Fāsık (8) Őādık olmaz ve iĥbārı vāķı‘a muṭābık olmaz. Sāniyen, ol Őaĥşı nemīmeden men‘ itmek gerekdür. Zīrā (9) aĥlāk-ı zemīmeden olan Őıfat-ı nemīme ğāyetde münker ve lüzüm-ı nehy-i münker ise (10) muķarrerdür. Őālisen, ol bed-ĥaŐlete buĝz u ‘adāvet itmek gerekdür. Zīrā Ħaqq Te‘ālā (11) anı ‘adüvv ittiĥāz itmişdür. Nitekim bu ma‘nā aĥbār u āŐārda vārid olmuşdur: Sizlerden (12) Ħudā celle ve ‘alā katında ziyāde mebgūz olan anlardur ki süĥan-ĉinlik ile (13) dostlar miyānında ilkā’-i ‘adāvet ü düşmen ideler. Rābi‘an, (14) birāder-i müslime sū’-i zann itmeye ki ¹⁸³ الظَّنُّ إِثْمٌ (15) ba‘zı gümān vizr ü vebāl idüĝi cāy-ı kıl ü kāl (16) degildür. Ħāmisen, tecessüs itmek gerekdür ¹⁸⁴ فَهَمَّانِ (17) tecessüs menĥı ve zarar u ziyānı mertebe-i ğāyete müntehīdür. Sādisen, süĥan-ĉin, (210 a) (1) her ne gūne ĥaber vermiş ise anuñla ‘amel itmeyeler. Belki aŐıl lāzım olan (2) budur ki süĥan-ĉin olanlar ĥuzūrına girmege yol bulmaya ve muṭlaķā kelāmları (3) vāŐıl-ı sem‘-i ķabūl olmaya.

Nazm:

¹⁸² “Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluĝa zarar verip yaptuĝımıza pişman olmamak için o haberin doĝruluĝunu araŐtırın.” (Kur’an, Hucurāt 49/6)

¹⁸³ “Ey iman edenler! Zannın birçoĝundan sakının. **Ĉünkü zannın bir kısmı gūnahtır.** Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araŐtırmayın. Birbirinizin ĝıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeŐinin etini yemekten hoŐlanır mı? İŐte bundan tiksindiniz! Allah’a karŐı gelmekten sakının. Őüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.” (Kur’an, Hucurāt 49/12)

¹⁸⁴ “Birbirinizin gizli yönlerini, hatalarını araŐtırmayın, merak etmeyin” (Kur’an, Hucurāt 49/12)

نظم سخن حسن را مہرہ نزدیک خود جای
کہ بگویم کتب صدفتہ بر پای
سخن حسن را مکن نزدیک خود
کہ بدگوید ترا ہم در سر انجام

Terceme:

Sūḥan-çinūñ kelāmın itme ıŝgā

(6) K'ider bir demde yüz bîñ fitne peydā

Sūḥan-çin olmasun yanuñda maḳbūl

(7) Sañā da 'āḳıbet bed-gū olur ol

Hikāyet: İŝfahān (8) ḥ'ācelerinden biri bir ğulām iŝtirā iderken bāyi' ğulāmda sūḥan-çinlik 'aybı vārdur (9) diyücek müŝteri: "Ne olsa gerekdür" diyüp iŝtirā vü bahāsın (10) bāyi'a bi't-tamām edā eyledi. Birçağ günden ŝonra ğulām-ı bed-nihād iḳtizā-yı (11) cibillet-i ḥabīse ile ḳaŝd-ı ifsād idüp seyyidesine: "Zevcūñ olacaḳ (12) ḥ'āce seni sevmez oldı. Bir cemīle ḥātunı daḫi tezevvüc ve anuñla gāh ü bī-gāh (13) mesīrelerde teferrüc itse gerekdür" diyücek ḥātūn bu ḥaber-i vaḥŝet-āmizden (14) müteğayyir ve bu vaz'-ı dehŝet-engizden ğāyetde müte'eŝsir oldı. (15) Ğulām görđi ki kelāmı kār-ger olmuŝ ve tīr-i tedbīr-i tedmīri niŝānesin bulmuŝ, hemān ḥātūna: "İster misin ki 'izzet-mend (17) ferāğat idüp saña tecđid-i muḥabbet ide?" diyücek ḥātūn: "Belī" diyü mürāca'at ve ḥadden ziyāde minnet eyledi. "İmdī (210 b) (1) ben ḥılsım-ı muḥabbet ve efsūn-ı meveddet bilirüm. Ḥ'āce ḥ'āba varıcaḳ bir tiz (2) ustura ile zīr-i meḥāsiniinde olan mūdān bir miḳdār kesüp baña vir ki (3) efsūnla derdüñe dermān ve ḥ'āceyi saña 'āŝıḳ-ı nālān idem" diyücek (4) zen daḫi ol 'azīmete cezm-i

niyyet idüp: “Bugün elbette bu ‘amele mübāşeret (5) iderüm” didi. Hemān ğulām ħ̣āceye gelüp: “Ey ħ̣āce, ħ̣aber mesmū‘um (6) oldı. Üzerümde ħ̣aħħ-ı nān u nemegin bī-pāyān olmaĝla (7) seni iħbār zımmetüme lāzım ve ol ħ̣ıŝa-i cān-ĝāhdan seni āĝāh itmek (8) emr-i müteĥattımdür. Kendüñden ĝāfil ü mekr-i ‘adūdan zāhil olma” diyücek (9) ħ̣āce isti‘lām eyledi. Ğulām baŝ-ı kelām-ı fesād encām idüp: (10) “Ĥātunuñ ĝayrılar ile ‘alāħa itmiŝdür ve seni ihlāke ‘azīmetle ‘azīm fesāda (11) niyyet itmiŝdür. Benüm ŝıdħ-ı ħ̣avlımde ħ̣albüñe ŝāyibe-i iŝtibāh rāh bulursa (12) ŝıdħ-ı kelāmum bundan ma‘lüm olur ki hemān ħ̣āneñe varup bahāne ile (13) ħ̣āb ider gibi ol. Gör ki ĝaddāre ne maħūle kār iħtiyār itse gerekdür?” (14) didi. Ĥāce ħ̣ānesine girüp ŝabāĥ ta‘āmını tenāvül eyledi. Ba‘dehü (15) ŝıħlet-i ta‘āmdan ħ̣āb ider ŝeklinde serini bālīn-i istirāĥate (16) nihāde ve dīde-i taraŝsud u teraħħubunu ĝüŝāde eyledi. Zen-i bī-ċāreye (17) ustura eceli, reh-zen-i emeli olup ħ̣āceden ‘alāyim-i nevm iĥsās (211 a) (1) itmekle ħ̣āb-ālūde ħ̣ıyās idüp eline ustura alup meĥāsini altından (2) birkaç mū tıraŝ itmek için meĥāsiniñi ħ̣aldırıcak ħ̣āce fi‘l-hāl (3) gözin açdı. Bu hālî göricek ħ̣aŝd-ı ihlākde oldıĝına cezm idüp (4) destini muĥkem tutup ol ustura-i tīz ile bī-ĝünāhuñ ħ̣ūnını nā-ħaħħ (5) yere ŝaçdı. Ba‘dehü ħ̣ātunuñ evliyāsı ħ̣aber-dār olup (6) da‘vā-yı ħ̣ıŝaŝ ile ħ̣āceyi iħtiŝaŝ itdiler. Pes, süĥan-ċinlik (7) ŝe‘āmeti ile bu maħūle bir ħ̣ānümān az zamānda ħ̣arāb u vīrān (8) oldı.

Nazm:

نظم میان دو کس جنگ چون آشت
سخن جین بد بخت بیزم گشت

(10) **Terceme:**

İki şahsuñ arasında ceng olur ateş mişāl

Naql-i güftār eyleyenlerdür virenler işti‘āl

(12) Biri daħi t̄āyife-i ġammāzāndur ki (13) anlaruñ dīdār-ı murdārları, lāyık-ı enzār-ı kibār ve güftār-ı nā-hem-vārları (14) sezāvār-ı ışġā vü i‘tibār degildür.

Bejt:

نبیدم ز غماز سرکشه ز • نکون طالع و بخت برکشه ز

(16) **Terceme:**

Görmedüm ‘ālemde ġammāzān gibi ser-geşteler

Baħtı naħs ü kevkebi bed-tālī‘ ber-geşteler

(17) Āşār u aħbārda ġammāz ħelāl-zāde olmaz dimek vārid olmuşdur.

(211 b) (1) **Ĥikāyet:** Zamān-ı evā’ilde Ben-i İsrā’īl kavmi içinde ħuşk sāl peydā (2) ve āşār-ı kaħt u ġalā hüveydā olıcağ Ĥazret-i Mūsā (‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi ve ‘alā sāyiri’l-enbiyā’-i (3) efzālū’t-teħāyā) eşrāf-ı Benī İsrā’īl ile (4),(5),(6),(7),(8) çizili (9) istiskāya çıkdılar ve dört gün dört gice du‘ā vü niyāz (10) itdiler. Eşer-i isticābet zāhir ve bārāndan bir katre müteķātır olmadı. Āħir Ĥazret-i Mūsā (11) (‘aleyhi’s-selām) nālān ü giryān olup: “ Yā İllāhī ve ey ‘ācizleruñ penāhı, (12) dört gün dört gicedür ki du‘ā vü zārī ve dergāh-ı ‘izzetüñe t̄ā‘at (13) ġüzārī iderüz. Tīr-i du‘āmuz nişāne-i icābete işābet itmiyor” diyücek bu vechle (14) ħiṭāb-ı müsteṭāb

vārid oldu ki “Eger kırk gün kırk gice daği (15) du‘ā itseñüz yine müstecāb olmaz. Zīrā kavmüñ içinde müsteħaḳḳu’l-levm (16) bir ġammāz vardır. Anuñ şe‘āmeti du‘ālarıñuzı icābete ḳomaz. Mūsā: (17) “ Ey perverd-ġār-ı kār-perdāz ve ey kird-ġār-ı çāre-sāz, ol ġammāz kimdür? (212 a) (1) Baña bildür ki tevbe virem” diyü niyāz eyledi. Cenāb-ı Ĥudādan nidā geldi ki: (2) “Ben ġammāzı sevmez iken nice ġammāzlık ideyüm? İmdi sen cümle kavmüne bir bir (3) ġammāzlıḳdan tevbe vir ki ol daği içlerinde tā’ib ve bāb-ı Ĥaḳḳ’a (4) şıdḳ u ħulūşla āyib ola. Mūsā (‘aleyhi’s-selām) kavmine emr itdi. Her biri (5) ġamzdan tevbe-i şaḥīḥa idicek Ĥaḳḳ Te‘ālā bārān-ı firāvān iḥsān eyledi.

(6) Ve selāḫin-i ser-efrāz (7) u şāḥān-ı ma‘delet-perdāz muḫlaḳā derīce-i ġuş-i ḥuşların (8) süḥān-ı ġammāza bāz ve bu ġürūh-ı mekrūhı ‘adüvv ittiḥāz idüp maḥrem-i rāz (9) itmemek gerekdür. Ĥikāyet olınur ki bir pādişāh-ı ‘ālī-cāh bir kimseyi (10) terbiyet idüp dir idi ki: “ Eger rüz-be-rüz rif‘at ü ḳadrüñ zūḥūr u (11) bürüz itdüğünü isterseñ ve sā‘at-be-sā‘at mertebe-i taḳarrübüñ bülend (12) ve benüm ḥuzūrumda cümleden ziyāde behre-mend olmaḳ dilerseñ, üç ḥaşlet (13) senden şudür itmemek gerekdür: Evvelā zinhār kizb söyleme ki dürüg ġū (14) naḳar-ı merdümde ḥ‘ār ve kibār-ı ‘ālī-miḳdār ḳatında bī-i‘tibār olur. Şāniyen, (15) sitāyiş-künān beni ḥuzūrumda medḥ u tavşif ve mübālaġa ile (16) ta‘rif itme ki ben kendimi senden a‘lā bilürüm. Şālişen, bi’l-fesād (17) u ġammāzlık yüzünden ḥalkı ifsād itme ve ḥadem ü ḥaşem ü re‘āyānuñ (212 b) (1) kemliğini benüm ḥuzūrumda yād itme ki nā-şāyeste a‘māllerin istima‘la anlara (2) ben bed-ġümān olıcaḳ sū’-i zannum mün‘akis olmaġla ḥadem ü ḥaşem (3) ḥişm u ġazabumdan hirāsān ve re‘āyā vü berāyā daği tersān olup (4) ġayri yere ilticā ve aḥar pādişāha ‘arz-ı ‘ubūdiyyet ü medid recā iderler (5) ve

muḳarrebān-ı devlet ve mu‘temedān-ı salṭanat bir birine mu‘ārız (6) ve bu vechle memlekete fesād-ı ‘azīm ü ḫalel-i küllī ‘ārız olur.

Nazm:

زغماز عالم براید بهم • خلل راه یابد بخیل و چشم
زغماز کز دولتی جهان سگون • که ناپاک جان است و تیره درو
چو غماز را دیدی اندر زمان • بتیغ سیاست بشناسان

(10) **Terceme:**

Olur ğammāz ile ‘ālem perişān

Bulur ḫayl ü ḫaşem anuñla noḳşān

(11) Ser-efgende olur anuñla gerdūn

Odur tīre derūn nā-pāk-i bīrūn

(12) Cihānda kārını ğamz itse bir kes

Hemān tiġ-ı siyāsetle dilin kes

(13) **Hikāyet:** Nūşirevānuñ ḫidmet-i mülāzemetinde olanlardan biri, birini (14) ğamz idicek Nūşirevān ayıtdı ki: “Senüñ bu kelāmuñı tecessüs ü tefahḫuş ile (15) taḫḫīḳ iderüm. Eger rāst çıkarsa ğammāz olduġuñ için saña (16) buġz u ‘adāvet ve eger ḫilāfı zāhir olursa dürüġ-ı bī-fürüġ için (17) ta‘zīr ü ‘uḳūbet itsem gerekdür. Hemān tevbe iderseñ ‘afv iderüm” diyücek (213 a) (1) tevbe vü istiġfār ve Nūşirevān daḫı ‘afv u şafḫımı izhār eyledi.

Nazm:

هر که غمازی کند نزدیک شاه • هم بنزد شاه کرد در و سیاه
عالمی در آتش و بهوزند از نو • نه خدا نه خلق جشنودند از نو

(4) Terceme:

O kim ğamz ile olsa halka bed-ğāh

Anı sevmez yine şāh-ı dil-āgāh

(5) Yağar ‘ālemleri ğamz āteşiyle

Ne halk andan olur rāzī ne Allāh

(6) **Hikāyet:** Bir kimse ğamz u siyāset yüzünden bir huşūşa ‘azīmet (7) idüp hulefā’-i ‘Abbāsiyye’den Mu‘taşım halīfeye ruḳ‘a ref‘ ider ki (8) Aşhāb-ı kudret ü miknetden falān kimse vefāt idüp māl-ı keşīr (9) ü metā’-ı haṭīr terk idüp ancak bir sağīr oğlu qalmışdur. Fermān-ı şerīfleri (10) şudūr iderse tıflūñ kifāfına kifāyet miqdārı ikā olunup (11) baqıyye-i emvāl bi-tarīki’l-ḳarz hazineye idhāl olunsa hālā hazīne kuvvet (12) ü revnaḳ bulup ba‘dehū tıfl kebīr olursa mālī edā ve haḳḳı ifā (13) oluna” didi. Halīfe, işāl itdügi ruḳ‘a üzre elfāz-ı ‘Arabiyye ile (14) bu mażmūnı yazdı ki: “Müteveffā olana Haḳḳ Te‘ālā ‘afv u mağfīret idüp (15) māl-ı mirāsa izdiyād u bereket ve yetīmīne ‘ömr-i tavīl ve ḥayr u nebāt-ı ni‘met vire (16) ve ğammāz-ı bed-girdāra şad-hezār la‘net.

Nazm:

مشو غماز کچو نزدیک شان ، برس اخزاه بیکنان

(213 b)

که اه بیکنان سخت کبرد ، بس کس راز بخت و تحت کبرد

(2) Terceme:

Şağın ğamz itme ħalkı pādişāha

Ĥazer kıl alma āh-ı bī-günāhı

(3) İder ber-bād taht u baht u cāhı

Ṭutar ğāyetde muħkem āh-ı mazlūm

(4) Biri daħi ğürūh-ı aşħāb-ı aĝrāz dur ki her ħavl ü fi‘illeri aĝrāzla meşūb (5) ve ‘arz itdükleri emr maħz-ı ğaraż olup kelāmlarından levāzım-ı ihlāş (6) ve merāsım-i hevā-dārī ve ihtişāş meslūbdur.

Vaşıyyet: (7) Hüşenk Şāh veşāyāsında yazmışdur ki mutāba‘at u muvāfaķat (8) aşħāb-ı aĝrāzdan i‘rāzla dāmen-i ihtilāṭı düşürmek gerek ve anları (9) mehmā-emken şāhān-ı ‘ālī-şān ‘azze ħuzūrlarından sürmek gerekdür. (10) Zırā ‘araż-ı ğaraza giriftār olanlar da‘vī-yi bī-ma‘nā ile hevā-dārılık ve ħayr-ħ‘āhlıķdan (11) lāf ü ğüzāf ururlar ve zāhiren maķām-ı vifāķda münāfikāne ṭururlar (12) ve cevāhir-i zevāhir-i ħasenāti rişte-i seyyi‘āta çekerler ve fi‘l-i cemīl ü kirdār-ı nigūyı (13) kesüp ħabīḥ u şüret-i riştede ğösterüp sāħa-i ħāṭır-ı sulṭāniye tuħm-ı ħışm u ğażab (14) ekerler.

Nazm:

• نظم •
• مدہ راہ صاحب غرضی پیش خویش
• رضا جب غرضی میشود سینہ ریش • کہ او جملہ نیک و مکروفت
• برون دوستدار و درون دشمن است •

Terceme:

Virme ruḥṣat yanuḥa hīç gelmesün şāhib ğaraż

(17) Maḳdemünden ḥāşıl olur ḳalbe teşvīş ü maraż

Kāri anuñ ḥīlelerle ‘aḳluñ almaḳdur senüñ

(214 a) (1) Zāhiren muḥliş geçer ammā derūnī düşmenüñ

(2) Çünki erbāb-ı ğaraż, tezvīrūñ adını tedbīr ḳomuşlar, bed ile nīki ve ḥüb ile

(3) ziştı bir oḳumuşlardır. Pes, ḳable’t-taḥḳīḳ kelāmı taşvīb ve aña (4) ḥüküm tertīb olunmaḳ cāyiz degildir. Belki bu t̄ayife-i li‘āmuñ kelāmlarını tefahḥuşda (5) iḳdām u ihtimām ve mübālaġa-i tamām gerekdür.

Nazm:

• نظم •
• چو ارباب غرضی لب کشایند •
• بکلی سخن روش نکرده •
• کنوی را بر شستی و امانند •
• کسی باید که پیرا حق نکرده •

Terceme:

Söylese erbāb-ı ifsād ü ğaraż bir söz eger

(8) İyliği kemlik yüzünden gösterür ol ħīle-ger

İtmeyince tā kemāl üzre sözün taħķīķini

(9) Lāyık oldur ħiç kimse itmeye taşdıķını

Naşihat: İskender, ħakīm Aristo’dan (10) su’āl idüp: “Mülük-i sa’adet-sülük ħidmetine ne maķūle t̄a’ife lāyık (11) ve ne ğüne ğürüh nā-muvāfiķdur?” diyücek ħakīm ayıtdı: “Ĥidmet-i selāṭine (12) ve mülāzemet-i esāṭine ol kimse lāyık u sezā-vārdur ki ħāyin olmayup (13) emānet-ğüzār ola. Zīrā emānet, sebeb-i ‘izzet ve ħıyānet, bā’iṣ-i (14) mezelletdür ve ķāni’ olup t̄ami’ olmaya. Zīrā ķanā’at, bir genc-i bī-ğirān (15) ve t̄ama’, renc-i bī-pāyāndur.

Beyt:

بیت درد فانی بزرگوار بود
طامع البتہ خوار و زار بود

Terceme:

Bulur ‘izzet ķanā’at ehli her bār

(17) Z̄elīl ü ħ’ār olur lā-büdd t̄ama’kār

Ve nīkū-gūy olup ‘ayb-cūy olmaya. (214 b) (1) Zīrā zīkr bi’l-ḥayr iden nīkū-gūy her yerde maḥbūb u maḥbūl ve neşr-i şerr iden (2) ‘ayb-cū, ‘ämme-i enām katında mu‘ayyeb ü maḥzūldür ve kār-ı künende gerekdür, (3) lāf-ı zinde degil. Zīrā merd-i muşāf, muḥterem ü mūkerrem ve şāḥib-i lāf ü güzāf, (4) münker ü müttehemdür ve ḥavāṭır-ı kibār-ı ‘ālī-şān anlardan tersān u derhemdür (5) ve muvāfiḳ gerekdür, münāfiḳ degil. Zīrā netīce-i behīce , vifāḳ-ı mihr ü vefā ve şemere-i (6) nifāḳ-ı cevr ü cefādur ve ṭarīḳa-i enīḳ-i sūnnet üzre ola, rāh-ı tebāh-ı (7) bid‘at üzre olmaya. Zīrā ḳā’id-i sūnnet, Ḥāzret-i Ādemi ravza-i cennete (8) idḥāl ider. Ammā dā’i-i bid‘at, insānı hāviye-i zalālet ü şeqāvete iṣāl ider (9) ve mülūk-i kām-kāre ve kibār-ı ‘ālī-miḳdāra lāzımdur ki yedi ṭayıfeyi ḥidmetleründen men‘ u şadd (10) ve sāḥa-i ‘izzetü’ş-şimāl ise anları iṣāl iden rāhı sedd ideler. Evvelkisi, (11) ḥasūdldur ki zehr-i ḥased anlarıñ cesedlerine te’şīr idüp tiryāḳātdan (12) biri ile ‘ilāc-pezīr olmazlar ve renc-i ḥased ile şöyle bīmār olmuşlardır ki bir vechle (13) tīmār mümkün olmayup ber-dār ve öyle felāḥ bulmazlar.

(14) Beyt:

بیت
 حذر بخت سوزنده که ز آتش جان افتد
 چه جای جان که از حسد آتش در جان افتد

Terceme:

(16) Yanar nār-ı ḥasedle ḥaḳḳ budur cān ü dil-i ādem

Ne cān ü dil olur sūzān anuñla ser-be-ser ‘ālem

(17) ve ğâyile-i ħased, cümle-i mefāsīd-i hā'iledendür. Ol sebebden ki nefsi-
ħasūd (215 a) (1) ħubṣ-i tām üzredür ve evhām-ı aşĥāb-ı nüfūs-ı ħabiṣenüñ zevāl-i
ni'metde (2) eṣer-i tamāmı vardır. Fi'l-hāzā Ḥaḳḳ celle ve 'alā ¹⁸⁵ وَأَمِنْ شَرِّهِ دِحْدَانًا حَسَدٌ
buyurmuşdur. (3) Ya'ni “Zarar-ı ħāsīdden dergāh-ı İlähīye penāh idüñ” dimekdür ve
ħadīṣ-i ŧerīfde (4) bu ma'nā vārid olmuşdur ki: “ Ĥased, ħasenāt-ı insānı ekl ider”
ya'ni (5) maĥv u ifnā ider, ateṣ ħīme-yi maĥv itdügi gibi. Ve fi-nefsi'l-emr, ħased (6)
ṣıfātuñ kemteri ve ħiṣālüñ aĥḳarıdur ki netāyic-i cehl olan denā'et-i (7) himmet ü
ħasāset-i ṭabī'atden ħāṣıl olur. Fi'l-hāzā, bu ṣıfat-ı zemīmeyi (8) izĥār u i'lān noḳṣān-
ı 'aḳla delīl-i nümāyāndur. Zīrā ħasūd-ı bī-sūd (9) hemīṣe ğayrılar rāĥatından miĥnet
ü meṣaḳḳate giriftār ve ħalkuñ ĥuzūr (10) u ħubūrundan periṣān ü dil-fiġārdur.

Beyt:

درین غصه جان میدهدر کی ، که بهر چه دارد وجودان کی

(12) **Terceme:**

Ĥased ehli bu ğuṣṣa ile ölür

Ki niçün ğayrılar vücūd bulur

(13) Fi'l-hāzā, her sā'at hezār-ġüne ŧerbet-i zehr-ālūd-ı ğam u ğuṣṣadan (14)
cür'a-keṣ ve her zamañ ki bir kimse sāĥa-i inṣirāĥ u inbisāṭa (15) pā-yı 'iṣret ü neṣāt

¹⁸⁵ “Haset ettiĝi zaman hasetçinin kötülüĝünden” (*Kur'an*, Felak 113/5)

و کفی و کویا, Meges-vār ol dest-i ḥasreti sırr idüp (16) ḥāṭırı maḥzūn ve müşevveş olur.

¹⁸⁶ المرء حسده meşeli gāyetde (17) meşhūr ve elsine-i nāsda mezkūrdur.

Nazm:

(215 b)

صودراحت او بس است در عالم • که در بلا و غم و رنج داردش بزم
صود بر در کران انشی بر افروزد • چو پیک در زکری خود در ان میان

(3) **Terceme:**

Hasūduñ kendüye besdür belā-yı ḥaḳḳdır ‘ālemde

Olur ehl-i ḥased ḥaḳḳā ki dāyım miḥnet ü ğamda

(4) Egerçi ḥalḳ için ehl-i ḥased āteş yaḳar her ān

Ḥaḳīḳatde naḳar itseñ yine kendü olur sūzān

(5) Ve ḥasūduñ kendi ḥasedi ile helāki beyānında bu vechle bir ḥikāyet (6) ĩrād itmişler ki İskender ‘aşrında bir cān-ver peydā oldı ki (7) her kimseye ki yeter zehr-ālūd bir şu‘ā-ı başarı tokuna zehre-terāk (8) ve fi’l-ḥāl ḥāke düşüp helāk olurdu. İskender her çend (9) ḥükemā ile istişāre idüp bu derde bir çāre istedi. (10) Bir vechle dermān ve bu gā’ile def’ine imkān olmayıcaḳ āḫir ḥakīm Aristotālis (11) te’emmül-i bisyār u tefekkür-i bī-şümārdan soñra bu belānuñ indifā’ına ve bu āfetüñ

¹⁸⁶ “Kişiy e hasedi yeter.”

(12) halk üzerinden inqıtā'ına 'amel-i yesîr ile çāre ve tedbîr ü tedārîk-i (13) dil-pezîr itmişdür diyüp verāsında bir ādem mütevārî olacağ (14) miğdarı bir āyîne vaz' ve āyîneyi bir gerdūn üzerine ref' idüp (15) kendüsü āyine ardında ıtırdı ve gerdūn-gerdūn mişālî cān-ver (16) oldığı mağalle 'ale'l-'acele sürdi. Ol hayvān, bŷy-ı insān (17) iştīmām idicek ol cānibe revān ve nazarı āyîneye düşüp **(216 a)** (1) içinde kendü şüreti nümāyān olıcağ gördüğü ān hāk-i helāke (2) düşüp bî-cān oldu. İskender bu kārdan haberdār (3) olıcağ ta'accüb-kūnān vechinden pürsān oldu. Hākîm-i pŷr-hŷner (4) ayıtdı: "Ey melik-i 'adālet-gŷster, āfet-i cihān olan bu cān-ver (5) müddet-i medîd ŷ 'ahd-i ba'īdden berü zîr-i zemînde muhtebebis olan ebħire-i (6) müte'affineden kudret-i İlāhîye ile hāşıl olup çeşminde şüret-i (7) hışmindan nişān virir zehr-i kıtıl ŷ semm-i helāhil peydā olup (8) nazarı her neye muķābil olsa fi'l-hāl hŷyŷtı zā'il ve rŷhı (9) iklîm-i 'ademe vāşıl olurdu. Pes, ol 'ayn-i zarar olan cān-veri (10) def' iĉŷn bir āyine ihtirā' itdüm ki nazarı āyineye müte'allıĉ olduĉda 'aksi kendŷye rāci' olmaĉla (11) vŷcŷd zarar-ālŷdŷ 'arşā-i şuhŷddan nā-bŷd ve ziyānı ĉalāyık (12) ŷzerinden mefkŷd ola. Elħamdŷli'l-lāhi'l-Melikŷ'l-Kādir tedbîrim te'şîr idŷp (13) suhŷletle ol cān-ver-i zehr-nāk, helāk ve ol bed-çeşmŷñ cism-i nā-pāki (14) fersŷde-i hāk oldu." diyŷcek İskender, hākîme du'ā vŷ taħsîn (15) ve hezārān āferîn itdi. Bu āyîne mişāl-i hāl-i ĉasŷddur ki şerr-i ĉasedi (16) yine kendŷye rāci' olup (17) النار ماء

المنار ماء fehvāsı ŷzre ateş-i zebāne-keş **(216 b)** (1) sŷzān itmege hîme bulmayıcaĉ kendŷsin maħv itdŷgi gibi nār-ı ĉased daħi (2) vardıkca cism-i ĉasŷdŷ nā-bŷd ve 'arşā-i şuhŷdda bî-vŷcŷd ider. (3) İkinçisi, buħl ŷ imsāk ile iştihār bulanlardur ki anlar sezā-vār-ı ĉidmet (4) bā-i'tibār-ı mŷlŷk-ı kām-kār degillerdŷr ve halk kıtında mebgŷz u merdŷd (5) oldukları gibi dergāh-ı rahmet-i Hākķ'dan daħı

maṭrūdlardur ve sehā vü ‘aṭā (6) pūşende-i ‘ayb u ḥaṭā olduđı gibi buḥl dađı sātir-i hüner olduđı (7) cāy-ı ḥafā degildir.

Nazm:

نظم
مرد هر چند در نرگوشد
بخل آن جمله را فرود پوشد
از لثمان تیره دل بگریز
در کریمان پاک جان آویز

Terceme:

Her ne deñlü kişi iderse hüner

(10) Perde’-i buḥli cümlesin örter

Her le’im ü deniden eyle ḥazer

(11) Pāk-ı tıynet kerime ol çaker

Hikāyet: “Cāmiü’l-Hikāyāt”da bu vechle (12) maşūrdur. Selāṭine lāzımdur ki baḥl olanları ‘izz-i ḥuzūrlarından (13) dūr ve şeref-i taḳarrüb ü iltifatlarından mehcūr ideler. Zīrā anlaruñ (14) şoḥbeti mūcib-i ḥacālet ve mūriş-i melāmetdür. Zīrā menḳūldür ki (15) ‘Amr bin Leysüñ bir ketḥudāsı var idi ki gāyetde baḥl ve ‘arızā-i imsākle (16) ‘alīl idi. Vaḳtā kim ‘asker-i sermā, sermāye-i faşl-ı baḥarı gāret ve eşcār (17) u eşmāra işāl-i ḥasāret itmekle meyveler nādirü’l-vücūd belki şehirde fevākih, bi’l-külliyeye (217 a) (1) mefḳūd olıcaḳ ‘Amr bin Leys: “Eṭrāf ü eknāfda ne miḳdār şimār-ı āb-dār ve meyve-i leṭāfet-medār (2) bulunursa iştirā ve benüm için iddiḥār idüñ ve ḥarc u şarfda isrāf (3) itmeyüp taşarrufu medār-ı kār idüñ” diyü tenbīh

itmişdi. Bir gün ‘Amr şāhāne (4) bir ‘azīm ziyāfet ve tertīb-i esbāb-ı cem‘iyyet idüp eṭrāf (5) ü eknāfdan vürūd iden resüller anda mevcūd ve esbāb-ı ziyāfet (6) mükemmel ve eṭ‘ime vü eşribe nā-ma‘dūd idi. Ancağ meyveyi kıllat üzre (7) getürdiler. ‘Amr vekīle: “Meyveyi ziyāde getür” diyücek tekrār bir miğdār daği (8) getürdi. ‘Amr bī-ḥuzūr olup: “Daği meyve getür” didükde (9) ‘aql ü fehmi ḳalīl olan ol vekīl-i bağīl: “Kilārda mestūr u pūşide (10) olan meyve müte‘affin ü pūşide olmuşdur. Buyurursañuz cümlesin (11) iğzār ideyüm diyü ḳabāḫatini iğhār idicek ‘Amr gāyetde münfa‘il ü (12) şerm-sār olup ol bī-‘arı manşib-ı vekāletden ma‘zül (13) ve aḳrānı miyānında mağzül eyledi: “ Ve ol mümsik-i bī-‘aruñ bu vaz‘-ı nā-hem-vārından ‘arız olan (14) infi‘āl ü ḫacletün müddet-i ‘ömrümde tedārikine mecāl yoğdur” diyü (15) her bār ‘Amr iğhār-ı inkisār iderdi.

Beyt:

بیت نزدیک اکابر ہمزور
عیبی نبود ز بخل برتر

Terceme:

Böyle taḫḳīḳ eyledi her şāhib-i ‘aql teslīm

(17) Kim cihānda buğle beñzer olmaya ‘ayb-ı ‘azīm

Mülāzemet-i mülūk-i ‘izzet-i sülūka (217 b) (1) lāyık olmayan ṭayifenün üçüncüsü, merdüm-i dūn-himmet ü sefele-i pest- (2) ṭabī‘atdur. Çün selāṭinün himmeti bülend ü ‘ālī olur, mecma‘-ı efāzıl (3) ü e‘ālī ve merci‘-i ekārim ü ehālī olan

meclis-i müte‘ālīlerin edānī (4) vü erāzil ve eşāgır u esāfilden hālī olmağ gerekdür. (5) Ehl-i taḥḳīḳ dimüşlerdür ki: “Baḥīl ü mümsikden sifle bed-terdür. (6) Zīrā baḥīl āña dirler ki ğayrılara keremi olmayup ammā kendüsi emvālinden (7) behre-dār ola. Ve mümsik odur ki mālinden ne kendi ve ne ğayrı müntefi‘ ola. (8) Ammā sifle oldur ki malından ne kendi müntefi‘ ola ve ne ğayrı ve ne kerem-i ğayra rāzī (9) ola.

Hikāyet: Keşirü’l-‘atā ve ‘azīmü’s-seḥā bir pādişāh-ı mekremet-intimā (10) nüdemāsından birine ḥiṭāb idüp: “Bir kimseye yüz kerre yüz biñ dirhem (11) i‘ṭā itmek isterüm.Sen ne dersin?” diyücek ḥarīf: “Bu mertebe ğāyetde bisyārdur. (12) Bu miḳdār meblağı yüz kimseye virmek olur” diyücek “Ya nıṣfı nicedür?” (13) didükde yine tecvīz itmedi. Pādişāh: “Ya şülüşi ya rubu‘ı” didikce yine istikṣār (14) itdi. Āḥirü’l-emr ‘aşra gelicek ki: “Şad hezār dirhemdür. Egerçi ol daḡı çoğdur, (15) ammā bir kimseye virilse çendān be’s yoğdur” didi. (16) Pādişāh ayıtdı: “Hey bī-devlet ve ey dūn-ṭabī‘at ben bu meblağı (17) saña i‘ṭā itsem gerek idi. Ṭab‘-ı şūm sebebi ile beni kerem ü seḥā ile (218 a) (1) mevşūf u mevsūm olmadan şarf u men‘ idüp kendüni bu deḡlü māle neylden (2) maḥrūm eyledün” diyüp ḥarīfe kışşa ma‘lūm olıcağ ‘arż-ı tazarru‘ u niyāza (3) ve izḥār-ı sūz u güdāza aġāz idüp: “Ey şāh-ı çāre-sāz-ı mekremet-endāz, (4) ben kuşūr u ḥaṭā itdüm ise sen cūd u seḥā vü baḥşiş ü ‘aṭādan nādım (5) ve bünyān-ı iḥsān-ı firāvānuñı benüm gibi bī-‘ağluñ zebānından cereyān (6) iden hezeyān sebebi ile hādım olma” didi. Şāh-ı nüktedān (7) ayıtdı: “Sen müsteḥāḳḳ-ı ‘uḳūbet ve lāyıḳ-ı ḥırmān bir merd-i nādān (8) sın ki hem kendüñe ve hem ğayra bā‘iş-i ziyān olduñ. Zīrā bu miḳdār (9) māli saña iḥsān ideydüm cūd u seḥā ile ‘ällem ve inḳırāz-ı ‘āleme dek (10) şit-i kerem ile meşhūr u müsellemler olurum ve sen ṭab‘-ı şūm u ḥaşlet-i mezmūm (11) ḥasebi ile bu ḳadar māl-i

firāvāndan maḥrūm olduñ. İmdi şabıkan kendüñ (12) qarār itdigüñ yüz biñ dirhemi kabz idüp bir daḡı meclisümde (13) böyle denā’et ü rezālet ve ḡasāset ü sefāhet itme.

Nazm:

سفله نخواهد دگری را بجام • حسن نگذارد مکی را بجام
سفله سیه روی بود بد نژاد • خاک سیه بر سر هر سفله باد

(16) **Terceme:**

Sifle olan istemez kim ḡayrılar mesrūr ola

Ḥas ḡomaz kim bir meges nūş eyleye cām-ı şafā

(17) Çünki oldı sifle dūn u tīre-ṭab’ u bed-nihād

Ḥāke yeksān olsun ol ḡalsun hemīşe nā-murād

(218 b) (1) Müsteḡaḡ-ı melāmet olan cemā’atden dördüncü erbāb-ı ḡıybetdür ki (2) herkesi taḡkīḡ idüp zıkr-i mesālib ü mesāvi’ ādetleri ola. (3) Eger ḡamz itdüklere emr vāḡi’ ise hem bühtān (4) ve hem ḡıybetdür ve aḡbār u āşārda vārid olmuşdur ki ‘uḡūbet-i ḡıybet, (5) ‘uḡūbet-i zinādan saḡt-ter ve terettüb iden zararından evfer ü ekşer ola (6) ve Ḳur’ān-ı Azīm ü Furḡān-ı Kerīm’de وَلَا يَغْتَابُكُمُ بِالْعِزَّةِ

¹⁸⁷ يَأْكُلْ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا ni: “Ba’zuñız, ba’zuñızı (8) ḡıybet

itmeñ ve mesāvisini söylemeñ, ayā biriñüz birāder-i mürdesinüñ etini yimekten (9) ḡazẓider mi?” dimekdür ve bu nihāyet mertebe tehdīd ve ḡāyet derece (10) tevbiḡ-i

¹⁸⁷ “...Birbirinizin ḡıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?...” (*Kur’an*, Hucurāt 49/12)

şediddür ve bundan müstefâddur ki ğıybet-ger dağı murdâr-ğ'âr ile berâber ola. (11)
Pes, her kimsede ki râyiğha-i insâniyyet-i fâyiğha cebîn-i mübîninde (12) envâr-ı
sa'âdet-i lâyiğha ola, murdârdan perhîz ve murdâr-ğ'ârdan (13) ğürîz ider.

Beyt:

از غیبت مردمان پرهیز
وز مردم عیب جی بگریز

Terceme:

Ğıybet-i merdümândan it perhîz

(15) Merdüm-i 'ayb-cüdan eyle ğürîz

Hikâyet olunur ki mürsel olmayup (16) ancak rüyâ'-i şâliğha ve vahy ile şeref-i
nübüvvet bulan enbiyânuñ biri ('aleyhimü's- (17) selâm) bu üslûb üzre vâkı'â görür
ki “ ‘Ale's-seher çalkup falân şahrâya (219 a) (1) ğüzer idüp evvel nazaruñ ta'alluğ
iden şey'i ekl eyle, ikinci gördüğünü pinhân eyle, (2) üçüncü gördüğünü hıfz eyle,
dördünciyi nâ-ümîd itme ve beşinci gördüğünden (3) firâr eyle” diyü emr olur. Şabâğ
olıcağ nebi-yi mezbûr ğasbe'l-me'mûr ol (4) şahrâya mürûr idüp evvel manzûr olan
bir kûh-ı bâ-şükûh ve cebel-i siyâh-embûh (5) idi. Ol peygamber bu mağûle loğma-i
'azîme nice tenâvül ola diyü müteğayyir ve 'azîm mütefekkir (6) oldu. Lâkin,
“Ħükmi Melik-i Müte'âle imtişâlden özge mecâl yoğdur” diyü tenâvül (7) içün ol
tarafa revân olup çarîb olduğda gördi ki (8) ol cebel-i şâmiğ bu deñlü 'azâmet ü rif'at
ile bir loğma olmuş ve engebînden (9) şirîn ve misk-i ezferden hoş-bû olup ğadden
efzûn (10) leğâfet bulmuş. Hemân tenâvül idüp şeker-i şükri Ħağğı mükerrer ve

‘abîr-i (11) ‘anber-âmîz-i hamd ü şenâ ile meşâm-ı enâmı mu‘athtar kılpup daha ilerüye güzer itdi. (12) Reh-güzere düşmüş bir taş-tı zerrîn göricek setri ile me’mûr olduğum (13) budur diyü cifr-i zemîn idüp taş-tı ol cüfrede pinhân ve üstüne (14) vâfir turâb döküp ilerüye revân oldu. Henüz bir kaç hatve tahtatî itmedin (15) ol taş-tı rûy-i zemîne bürüz itdi. Tekrâr bir cüfre daha kazıyup taş-tı (16) ihfâ için oraya ilkâ eyledi. Tamâm ol maşlahatdan fâriğ olmadın taş-tı yine (17) zâhir ü hüveydâ oldu. Merre-i şâlişede setr ü ihfâsı bâbında mübâlağa-i tām (219 b) (1) u ikdâm ü ihtimâm itdi. Ol ân yine taş-tı, zâhir ü nümâyân oldu. (2) Peygamber kendü kendüye ayıtdı ki: “Ben setri ile mükellef ü me’mûr idüm. (3) Edâ’-i hizmetde fütür ve merâsim-i ihtimâmda kuşûr itmedüm. Zâhir ma‘zûrum” (4) diyü ilerüye mürûr eyledi. Gördü ki bir şâh-bâz-ı bülend-pervâzdan hirâsân (5) olup kemâl-i şitâbla bir murğ uçup: “Yâ Nebiyya’llâh, ardumca düşmenüm yetişdi. (6) Beni andan hıfz eyle” diyü feryâd-ı cân-gâh idicek Nebiyya’llâh daği giribânların (7) penâh ve mübârek bağallerini aña ârâm-gâh eylediler. Fi’l-hâl bâzı hışm-âlûde (8) per ü bâl-i ‘acz ü niyâzı ol şâhib-i ahlâk-sütûde hazretinün hâk-ı pâylerine (9) fersûde idüp: “Yâ Nebiyya’llâh gâyetde gürisne vü acum ve bir loğma tenâvülüne (10) muhtâum. Bugün tamâm bu şayduñ kaydı hevâsında pervâz ve çengâl-i hırş (11) u âzı bunuñ endişesiyle bâz itmişdüm. Hâlâ seni penâh ve sâye-i pürvâyeñi (12) ârâm-gâh itmiş. Gâyet gürisneyüm. Beni nâ-ümîd döndürme. Muqassim-i erzâk (13) olan ‘Azz hizmetünden cânib-i âşiyânuma hâ’ib ü hâsir gönderme” diyücek (14) peygamber kendü kendüsine ayıtdı ki: “Bunu hıfz u hîrâst ile ve ânı mahrûm göndermeyüp mühimmine kifâyet (15) ile me’mûrum. Huşûşan hışmı çengâlınden tahtatî (16) için arz-ı ricâ ve benüm huşûruma ilticâ itmiş ola. Buña ne tedbîr ideyüm (17) ve ol gürisneyi ne ile sîr ideyüm” diyüp âhîr-i kâr eline bir kârd alup (220 a) (1) mübârek rânından bir miqdâr

gūşt kesüp bāz-ı pür-iztirāb öñüne pertāb (2) itdiler. Ol dağı murğdan ferāğatle gūştı alup āşiyānesi semtine şitāb (3) itdi. Ba‘dehū peygamber dağı ilerüye gitdi. Ser-i rāhda efgende murdār-ı künde göricek (4) firār ve ol rāhından ‘adem-i güzār ihtiyār idüp menzillerine vüşül bulıcağ (5) ol gice peygamber, kâziyü’l-hācāt dergāhına sūz u güdāzla ‘arz-ı münācāt (6) idüp: “Yā İlāhī ve ey muhtāclaruñ penāhı, buyurılan hidemātı kemā-hiye edā itdüm. Anlaruñ (7) hikem-i hafīsini izhār ve beni maḥrem-i esrār eyle” diyücek ‘ālem-i bālādan (8) bir nidā geldi. Evvelā ol küh-ı ‘azīm ki, loğma olup tenāvül itmiş idüñ, (9) şüret-i hışm u gāzabdur. Evvel gāyet ‘azīm görünüyor ammā tecerru‘ olunup (10) hażm olunsa cemī‘ mütelezzātından şirīn ve ‘amme-i revāiyih-i ṭayyibeden (11) hoş-terīndür. Sāniyā, her çend nihān itdikce zāhir ü nümāyān olan taşt-ı (12) zerrīn, şüret-i ḥayr-i aḥyārdur ki ḥasenātı ihfā idelüm didüklerince zāhir (13) u hüveydā olur. Üçünciden murād budur: Her şey ki sāye-i sa‘ādet-māyeñi (14) penāh idüp saña istinād ve emānetüñe i‘timād ide, himāyet ü şiyānet idüp (15) emānete ḥıyānet itmemeñ gerekdür. Dördünciden (16) murād budur ki, senden bir şey taleb idenüñ ḥācetini edā itmeñe fevka’l-mu‘tād (17) ictihād idesin. Beşinci, ser-i rāhda efgende olan murdār-ı künde nümüne-i (220 b) (1) ğıybetdür. Andan ihtirāz nice lāzım ise bundan dağı ictināb eyle müteḥattimdür. (2) Zīrā ğıybet, ḥişāl-i ḥamīde ve eṭvār-ı pesendīdeyi izā‘at ider.

Nazm:

• مران غیبت بچس بر زبان • که طاعت ز غیبت فند در زبان
• بهر غیبتی طاعت کم شود • ز غیبت کوی کار درم شود

(5) Terceme:

Dilā ğıybet idenden ol girizān

Gelür t̄ā'ate ğıybetlerle noķsān

(6) Olur her ğıybetile t̄ā'atūñ kem

Olur ğıybet-kerānuñ kārı derhem

(7) Ve mülük-i sa'ādet –sülük şöğbetleri levṣ-i ğıybetden mu'arrā ve ħubṣ-i iftirādan (8) müberrā gerekdür ve iğtiyāb-ı nās ħarām olduğı gibi istimā'ı daĥı muķtezā-yı ħaber (9) ü eṣer ile 'ayn-ı zarar dur. Z̄irā 'azāb-ı ğıybet-şinevende, ğıybet-künende ile (10) berāberdür.

Beyt:

بیت کوش و زبان برره غیبت منه
از بد کوش و زبان پاک بر

Terceme:

Güş t̄utma ğıybet-i nāsa şaķın açma zebān

(12) Anuñ ile olmasun güş u zebānuñ pür-ziyān

Ve mezemmet-i ğıybete müte'alliķ nice (13) umūr bundan evvel mezkūr ve t̄ayy-i suṭūrda maṣtūr olmağla bu maĥalde t̄arīķ-ı (14) iĥtişār, iĥtiyār olındı ve pādişāhlaruñ dergāh-ı ma'delet-penāhına (15) rāh bulmayıcaķ eşĥāşuñ beşincisi, Merdüm-i nā-ĥaķķ-şinās ve ğaddār-ı nā-sipāsdur ki (16) ĥaķķ-ı velī-ni'meti bilmeyüp ĥuķūķı, 'uķūķa taĥvīl (17) ve şükr-i ni'meti küfrāna tebdīl ide ve hemīşe bu t̄ayife-i

‘uḡūḡ-pīše (221 a) (1) ve fesād-endīše menkūb u maḡhūr ve maḡzūb u menfūr olup ne dīde-i (2) baḡtları bī-dār ve ne esās-ı devletleri pāy-dār olur.

Naṣīhat:

کسی کو میکند لغت فراموشی • ازان کردن فراموشی صوابست
ازان کو حق نمیداند به برینز • که روح از صحبت او در عدالت

(5) Terceme:

İderse bir kiři ni‘met ferāmūř

Anı yād itmemeñdür kār-ı enseb

(6) ‘Uḡūḡ üzre olanlar řoḡbetinden

Olur ehl-i dilüñ rüḡı mu‘azzeb

(7) Fā‘ide: Mu‘taẓıd ḡalīfe dimüşdür: “Her tīḡ-ı zebān, ḡaḡḡ-ı ḡüzārīde (8) künd ola, sezāsı budur ki tīḡ-ı tīr ile ḡaḡ‘ olunup cezāsın bula”.

Naẓm:

نظم حق مانگ بته کردن •
بشکند شمع در اسرو کردن • باولی لغت ابرون آید •
که سپهرت سرنگون آید • حق شناسی بزکو ارا کند •
ناسپاسی زپای درکنند •

Terceme:

Hakḳ-ı nānı telef iderse kiṣi

(12) Çeke bu ‘ālem içre serzeniṣi

Ḳarṣu ḳoyan veliyy-i ni‘metine

(13) Hāzır olsun tamām-ı nekbetine

Hakḳ-ı nānı bilen bulur iḳbāl

(14) Bilmeyen kimseler olur pā-māl

(15) Altıncısı; “Dürüg gūyān”dur ve dürüg-ı bī-fürüg, menfūr-ı (16) ‘āmmе-i enām olup münāfī-yi aḥlāk-ı ḥamīde ve muḥālif-i eṭvār-ı pesendīde (17) ve mübāyin-i evzā’-ı sencidedür ve dürüg-gū olanlar esāṭin-i selāṭin yanında (221 b) (1) bī-ḥürmet olurlar ve mağzūb-i Rabb olup (2) kezzāb eşerr-i kelāmı müş’ir oldığı ḳadḥ u zemmeden ḥiṣṣe bulurlar. *Kitāb-ı Aḥlāk-ı Rükni*’de mastürdur ki (3) zemānesinde merci’-i ‘ulemā vü mecma’-ı fuželā olan Faḫr nām vezīrūñ Naṣr ile (4) Şāḳıb atlu iki nedīmi miyānında muḳaddemāt-ı mülāṭafat ve mübāsetet cāriyye (5) olup pāy-ı mizāh u inṣirāḥı bisāt-ı inbisāṭa ḳodılar ve biri birine eş’ār-ı (6) hezl ü ebyāt-ı muṭāyebe oḳudılar. Āḥir-i kār muḥāṭaba, mülā‘abe ve mülā‘abe, muṣā‘araya (7) incirār bulıcaḳ Naṣr’uñ ṣadme-i desti ile Şāḳıb’uñ serinden ‘imāmesi ṣihāb-ı (8) şāḳıb gibi düşdi ve kemāl-i taḡayyür ü infi‘ālden ruḥsārında (9) āṣār-ı ḡāzab zāhir olup üzerine zenbūr-ı şerm ü ḥacālet üşdi. Vezīr, (10) tesliyet buyurup: “Çaḳ bu mertebe ḥıṣm-nāk olmaḡa bā’iṣ ve bu deñlü ıztırāba (11) sebep-i ḥādīṣ nedür? Yārān miyānında bu maḳūle (12) keder çok düşer” (13) diyücek Şāḳıb ayıtdı: “Nice muḫṭarib olmayayım ki senüñ meclis-i şerīfünde (14) āb-ı rūyum döküldi ve ḥancer-i

cevr ü ta‘addī ile fānūs-ı nāmūsum söküldi”. (15) Fażl ayıtdı: “Ey fużül, bu kārı kendüñe şa‘b-ı düşvār ‘add itme (16) ve ‘ırzuña ta‘arruż itdüklerinden, şarīķ-ı (17) ħüzn ü melāle gitme ve bu vāķı‘āyı nefsuñe sehl ü āsān tut. Zīrā, (222 a) (1)senüñ āb-ı rüyuñ benüm meclisümde ol zamān, rīhte (2) ve zücāc-ı ‘ırz u nāmusuñ ol dem şikeste oldı ki beni esterüm (3) yevm-i vāħidde diyār-ı Merv’den Nişābūr’a getürdi diyüp kizb-i şarīħ (4) iħtiyār ve zātuñı maṭ‘ün-ı şıgār u kibār itmiş idüñ”.

Nazm:

میغروز هرگز جواع دروغ • جواع دروغت بس بیغوغ
تو از کذب تعظیم و حمت بجوی • کزان آب و میشود آب جوی

(7) Terceme:

Şaķın itme rüşen çerāĝ-ı dürüĝı

Çerāĝ-ı dürüĝuñ olur mı fürüĝı

(8) Dürüĝ itmegile ümīd itme ħürmet

Döker āb-ı rüyuñ virir saña zillet

(9) Ve pādīşāhlaruñ ħidmet-i şerīfelerine lāyık olmayan ŧāyifenüñ yedincisi;

(10) “mükşir ü perīşān-gū olan ħalāyık”dur. Zīrā, anlaruñ zerre ķadar (11) kelāmları maķbül ü mu‘teber olmaz. Āşār u aĥbārda vārid olmuşdur ki (12) süĥan-ı bisyārda ĝalaṭ u saĥṭ-ı bī-şümār olur.

Fā'ide: Ebū Zerr-i Cumhūr'dan (13) maḥkīdūr ki pūr-gū olup keşret-i kelāma ḥarīş olan kimseleri muḥaḳḳaḳ (14) divāne bilmek gerekdür. Zīrā, ¹⁸⁸المكثر مهذاف meşel-i sā'ir (15) ve elsine-i nāsda dā'irdür. Ya'ni: “Bisyār-gūy olan bī-hūde-gūy olur” (16) dimekdür.

Hikāyet olunur ki, Ḥavāriyyūn, 'īsā ('Alā nebiyyinā ve 'aleyhi ve 'alā (17) sāyiri'l-enbiyā'i ezkā'ş-şalāvātü't-teḥāyā) ḥazretlerinden istinşāḥ idüp: **(222 b)** (1) “Bir pend-i sūd-mend buyuruñ ki anuñla 'āmil olup dār-ı na'ime (2) dāḥil ve maḳām-ı ḥulūda vāşıl olalum” didiklerinde buyurdular ki: “¹⁸⁹من صمت نجا¹⁸⁹ feḥvā-yı şıdḳ-i ihtivāsı üzre bāb-ı şamt u sūkūta ilticā idüñ.” Anlar daḥi: “Ey Resūl-i Celīl, bu bir emr-i müstaḥildür” diyücek “İmdī, ¹⁹⁰قل الخير والافاسكت¹⁹⁰ ile hergiz (3) lüle-i dehānuñızdan ḥayrdan ḡayrı kelām icrā ve keşret-i sūḥān ile ḳalbūñizi tīre (4) vü zulmet-nümā itmeñ” buyurdular.

Nazm:

¹⁸⁸ “Çok konuşan boşuna konuşmuş olur.”

¹⁸⁹ “Diline sahip olan kurtulur.”

¹⁹⁰ “Ya hayır söyle ya sus.”

نظم ابله کز ضرفه زر میکنی
 صرفه کفتر کن ارمیکنی
 چند زیبا سی درم افغی برنج
 پس سخن دار که اینست کنج
 گفتن بی فائده ترک حیات
 قول موجه صفت انبیاست
 هر چه بهنگام بنوید کس
 خامشی از گفت مکتور بسی
 نه همه کفتر بود آنان خوشست
 هر چه پسندیده بود آن خوشست

Terceme:

(10) Ebleh olur dirhem ü zer şaklayan

Şakla hemān dürc-i femünde sühan

(11) Niçeye dek dirhem için derd ü renc

Hıfz-ı sühan it ki budur sāna genc

(12) Mükşir olan kimsede olmaz hayā

Çavl-i hasendür şıfat-ı enbiyā

(13) Söylese bir kimse maħalsiz sühan

Söylemeden söylememek çok ħasen

(14) Her sühanı şanma ki maħbül olur

Ĥalk pesend itdigi maħbül olur.

(15) **Hikāyet:** Nūşirevān'ın meclidinde üç pādīşāh cem' oldu. (16) Biri, kayser-i Rūm ve biri hāqān-ı Çīn ve biri Rāy-ı Hind idi. Nūşirevān, (17) ayıtdı: “ Niçe kurūn u dūhūr mūrūr itmek (223 a) (1) gerekdür ki böyle bir mecmā' zūhūr ide. İmdi, her birimizden bir gūne kelām şudūr itsün ki (2) ¹⁹¹ کلام الملوك ملوك الكلام fehvā-yı şıdķ-encāmı üzre; ‘ Pādīşāhlar (3) kelāmı, kelāmlaruñ pādīşāhı ve ümerānuñ güftārı, sūhanlaruñ (4) şehen-şāhıdur.’ Pes, hayf u dirīğdür ki bu cem'iyete teferruķ-ı tatarruķ idüp (5) bizden şafha-i rüzgārda sezā-vār-ı i'tibār bir yādgar ve gūş-vāre-i (6) gūş-ı edvār olmağa lāyık gencine-i sūhandan bir dürr-i āb-dār qalmaya...”

(7) **Nazm:**

نظم درین سرای کہن خوی کن بخش سخن
کہ بہتر از سخن خوب یاد کاری نیست

Terceme:

(9) Çalış bu deyr-i kühende kelām-ı maķbūle

Cihānda hūbsūhan gibi yādgar olmaz

(10) Ol pādīşāhlar Kisrā'ya bi-ṭarīķi't-ta'zīm, işāret ve cümleden evvel (11) siz iftidāh-ı kelām idüñ diyü mūrāca'at itdiklerinde, Nūşirevān-ı (12) kām-kār: “Dürc-i efkārından (13) sūhan-ı nā-güfteye (14) hergiz peşimān ve hāṭır perīşān olmadum. Ammā dehānumdan şudūr iden (15) ba'zı sūhana 'azīm nedāmet çeküp nefşüme

¹⁹¹ “Meliklerin sözü, sözlerin melikidir.”

melāmet itmişümdür.” Kayser-i Rüm (16) daği hızāne-i bī-kerāne-i hayāline nazar şaldı ve sezāvār-ı i’tibār-ı ülü’l-ebşār (17) olan nüķūd-ı bī-şümārdan bir miķdār yādgar aldı ve bu naķd-i tamām ‘ayārı (223 b) (1) şehryār-ı nām-dār hāk-i pāyine nişār idüp ayıtdı: “Her nesneyi tekellüm itmemiş olam, (2) anı söylemeye ķādirüm ve her sūhan ki söylemiş olam reddi mümkün degildir. Ya’ni, (3) her tīr-i sūhān ki şest-i beyāndan henüz cüdā olmamış ola, istedigüm (4) zemānda her tarafa perrān itmek sehl ü āsāndur. Ammā kemān-ı taķrīr ve ķavs-i (5) ta’bīrden hāric olıcaķ bir daği girü döndürmek hāric-i dāyire-i imkāndur”. (6) Hākān-ı Çīn daği nāfe-i ser-be-mühr-i beyānı açup ve gül-āb-dān-ı dehānından (7) gül-āblar şaçup bu şemmāme-i ‘anberīn-i hītāma rāyiha-i fāyihasıyla meşām-ı hużzār-ı meclis-i (8) salţanatı mu’aţtar ve bŷy-ı dil-cŷy-ı kelām-ı niġŷyla dimāġ-ı havāşş-ı devleti mŷncerr (9) idüp didi ki: “Sūhan söylemedŷce ben ġālib, ol maġlŷbdur. (10) Ammā hoķķa-i dehānımdan hāric olıcaķ emr maķlŷbdur. Ya’ni, mādām ki ‘arŷs-ı (11) leţāfet-i me’nŷs-ı sūhan pes-perde-i fikret ola, meşşāta-i meşiyet elinde (12) ihtiyār bāķīdür. İsterse minaşşā-i nuţķda cilve-nŷmā, isterse (13) mestŷr-ı niķāb-ı ihticāb u hacle-nişīn-i (14) şuffe-i hāfā ider. Ammā verā’-i hicāb-ı ihticābdan zŷhŷr bulursa (15) ve perde-i setr ü ihfāda cemāl-i bā-kemālünden dŷr olursa bir daği hālvet-hāne-i (16) hāfāda ihtifāsı mŷyesser ve kāşāne-i ketm ü ihfāda inzivāsı mutaşavver degildir”. (17) Rāy-ı Hind riyāz-ı ŷab’ından bu gül-i hoş-bŷyı deste deste (224 a) (1) ve bu sŷnbŷl-i dil-cŷyı beste beste nŷzhet-ġāh-ı feşāhate getŷrŷp (2) (çizili) (3) ayıtdı ki: “Her āb-ı ġŷftār ki mīzāb-ı zebāna cārī ola, hālī ikiden hālī (4) degildir. Ya budur ki sālīk-i menhec-i şavāb yāhud mā’il-i semt-i hāţā ve rāh-ı şekk (5) ü irtiyāb ola. Eger şavāb ise ķāyili, āyā kelāmum ‘uhdesinden (6) çıkabilir miyŷm diyŷ endīşe-mend olur. Eger hāţā ise ol

qavlden fā'ide görmeyüp (7) muḫhir-i zarar u gezend olur. Bes 'alā kile't-taḫdireyn ḫāmūş olmaḫ (8) evlā ve sükūt, bī-hüde tekellümden efḫal ü aḫrādur”.

Ḳıṫ'a:

به پیری رسیدم در اقصای یونان • بدو گفتم ای انکه با عقل دهوشی
زردم چه بهتر بر حال گفت • خموشی خموشی خموشی خموشی

(11) Terceme:

Varup bir pīre Yunān mülketinde

Anuñ gördüm mükemmel 'aql ü hūşı

(12) Didüm evlā nedür insāna bildür

Didi her dem ḫāmūşidür ḫāmūşī

(13) Ammā ḫükemā'-i müte'aḫḫirīn, “Sūḫan-ı bedden ḫāmūşluḫı terciḫ ve sūḫan-ı nīk, sükūtdan (14) efḫal u evlādur” diyü taşrīḫ itmişlerdür.

Ḳıṫ'a:

نظر کردم بچشم و عقل و دانش • ندیدم به زحاموشی خصالی
کنویم لب به بند و دیده بردوز • ولیکن هر مقامی را مقامی

(17) Terceme:

Nazar kıldum cihāna gördüm anı

Sükūtuñ hayr-ı maḥz oldı māli

(224 b) (1) Dimem saña aşamm u ebkem ol var

Velī var her maḳāmuñ bir maḳāli

(2) Kırkıncı Bāb Tertīb-i Hadem ü Haşem Beyānındadır

(3) Bu bāb-ı ḥikmet-meāb ki mütemmim-i kitāb-ı belāgāt-nişābdur, iki kısma (4) müştemildür. Kısım-ı evvel, mülük-i ‘adālet-sülüküñ müte‘allikāt-ı kirām (5) ve ḥuddām-ı ‘ālī- maḳāmların terbiyet beyānındadır. Kısım-ı sānī mülāzimīn-i (6) esāfīn-i selāfīne nāfi‘ olan ādāb-ı pür menāfi‘ beyānındadır. (7) Kısım-ı evvel: Hükemā dimişlerdür ki sitānende’-i bāc u ḥarāc olan (8) şāhān-ı şāhib-i taht u tāc, erkān-ı devlet ve a‘yān-ı salṭanata (9) ve sāyir müte‘allikāt-ı ḥuddām-ı bā-miknete eşedd-i ihtiyācla muhtāclardur. (10) Zīrā ‘arsa’-i zemīnden ba‘zı memālik dāhil ...? (11) olan şāhān-ı ‘ālī-şānuñ cüz’iyāt u külliyāt-ı memlekete (12) ve levāzım u mühimmāt-ı salṭanata ḳānūn-ı sa‘ādet-nümün ḥazm u ihtiyātla (13) intizām virmeleri ve taḥḳīḳ-i itḳān yüzünden (14) re‘āyā vü zīr-destān aḥvālinüñ ḡavrine irmeleri (15) ve a‘yān-ı devlet ve sükkān-ı memleketin aḥvāline kemā-hiye vāḳıf (16) ve mu‘āmelāt-ı nāsa ‘ale’t-taḥḳīḳ ‘ārif olmaları lāzımdur. Lākin bu daḡi ma‘lūm (225 a) (1) u zāhirdür ki bu emrūñ taḥḳīḳ u tedḳīḳine şahş-ı vāhid ḳādir olmayub her vechile (2) ḳāşır oldıḡu ma‘lūm-ı her ḡā’ib ü ḥāzırdur. Belki aşḡāb-ı i‘tibār ve ihtibārdan (3) merdüm-i bī-şümārdur. Kār gerekdür ki fi’l-cümle bu ma’nāya iḳtidār gele. Pes, selāfīn-i (4) bā-şevket ü şāhān-ı ‘ālī-menḳabete ḥuş-mend ü nīk-sīret ve bī-ṭama‘ (5) u bülend-himmet ve ḥoş-ḡaşlet kimseler dāyımā mülāzemet ve ḥidmet üzere (6) olmaḳ lāzımdur ki cümlesinüñ ḡuş u çeşmine mālīk olup ‘umūmā aḡbār-ı (7)

memāliki istima‘ ve mecmū‘-ı ḥaḳāyık-ı mühimmāta ittla‘ mümkün ola. (8) Ve istimā‘-ı aḥbār-ı şıḥḥat-nümün ve müşāhede-i eṭvār-ı gū-nā-gūn emrinde (9) mānend-i sem‘ u başar olan kimseleri mer‘ī vü muvaḳḳar ve manzūr-ı nazār-ı ferḥunde-eser (10) itmek gerekdür ki me‘mūr oldukları umūrda kuşūr ve aḥbār u eṭvār (11) arz u i‘lāmında fütür göstermeyeler. Zirā eṭrāf u eknāfdan aḥbāruñ inḳıṭā‘ı ve aḥvāl-i re‘āyā vü berāyāya (13) sultānuñ ‘adem-i ittılā‘ı ve dād-ḥ‘āh feryādunı ‘adem-i istimā‘ı milk ü devlete sebeb-i ziyān itdügi zāhir ü nümāyāndur.

(14) **Hikāyet:** *Kitāb-ı Sirācü’l-Mülük* da maşṭürdur ki Nüşirevān, re‘īs-i girān-ı (15) bedān olan mübed-i mübedāndan: “Bā‘iş-i helek-i mülk nedür?” diyü (16) su‘āl idicek “Üç nesnedür” didi. “ Evvelā, aḥbār-ı selāṭinden (17) ihfādur. Şāniyen, kem bizā‘a ve fūrümāye olan bī-dāyeleri bī-hüde (225 b) (1) terbiye ve ri‘āyetdür. Şālişen, zūlm-i ‘ammāldür”. Nüşirevān delīlinden pürsān (2) olıcaḳ cevāb verdi ki ḥaber-i vilāyet ü ra‘iyyet sultāna (3) vāşıl olmamaḡla dost ve düşmenden fāriḡ ü ḡāfil olub (4) herkes istediḡüne dest-res bulub cev̄ ü zūlme heves ider (5) ve ol bī-ḥaber olıcaḳ her gūşdan gūn-ā-gūn fitneler nümāyān ve ehl-i fitenüñ (6) zarar u ziyānı ile ma‘müre-i memālik ḥarāb u vīrān olur. Biri daḡi (7) bu ki edānī vü erāzil ve aḡisse vü esāfil terbiye olunup merātib-i (8) sāmiyye vāşıl olıcaḳ denā’et-i himmet ḥasebi ile e‘azz-ı āmālleri (9) kemāl-i hırş ile cem‘-i emvāl ve ḥulāsa’-i a‘mālleri herkesden ṭama‘-ı hām ile irtikāb, (10) rezālet ü ibtizāl olur ve ekābir ü eşrāf ḳadrini derk itmeyüb (11) tevḳīr ü ihtirām-ı kibārı terk ve ru‘ūnet ü ḥuşūnet muḳaddimātını ilānı berk (12) itmekle ḳulüb-ı ehl-i ḳabūl, bu aḡlāḳ-ı nā-pesendīdeden kemāl mertebe remīde (13) ve ḥavāṭır-ı ekābir ü esāḡir rencīde olub öyle ḥākim-i mürebbīden (14) ḡalāş bulmaḡa şarf-ı himmet ve sa‘y ü riḳḳat iderler. Fi’l-hāzā **الدولت بارتفاع زوال** (15)

¹⁹²السفلة dimişlerdür. Çünkü sefele vü edānī, teraqqī vü teālī (16) idicek; saḡf-ı refī'-i

eyvān-ı devlet, mütezelzil ü levḥ-ı 'ālemde şuver-i 'acībe (17) mütemeşsil olur.

Nazm:

نظم کر سفلہ بجاء دست یابد

(226 a)

بازار ملک شکست یابد • دو مان نہ سرای جاہ باشند
بل درخور بند و جاہ باشند

Terceme:

Esāfilde cāh olsa bī-iştibāh

(3) Olur milkūñ aḡvāli cümle tebāh

Edānī degildür sezā-vār-ı cāh

(4) Münāsib olan anlara bend ü çāh

Biri daḡi bu ki 'ammāl-i bed-ef'ālūñ (5) dest-i ta'addīleri çengālinden, re'āyāya cevr ü nekāl vāşıl (6) olıcaḡ pādişāhlarına niyetleri (7) kem olur ve zirā'at ü 'imāretten ferāḡat ile medāḡil ü mevārid-i sulṭān (8) kem olur ve bī-'ulūfe ve mersūm-ı 'askerūñ ne mertebede ḡidmet idecegi (9) ma'lūm ve hücūm-ı düşmen-i

¹⁹² “Devletin yok olması âdi kimselerin yükselmesiyledir.”

şüm deminde (10) ne dehlü imdād idecekleri mefhūmdur. Pes, bu cihetle milk, kabza-i taşarrufdan (11) hürüc ve gerd-i keder hadden be-der olup zirve-i a'lāya 'urüc ider.

(12) **Naẓm:**

نظم
اندر آرد بکار ملک شکست • دامن عاقبت رود آرد
• دل مظلوم را کباب کند • ظلم عامل جهان خراب کند

(14) **Terceme:**

Zulm-i zālīm ider cihānı hārāb

Dil-i mazlūm olur anūnla kebāb

(15) Kār-ı mülke gelür şikest ü hālel

Ṭutamaz dāmen-i selāmeti el

(16) Nūşirevān, hākīm-i sühan-āferīne hezārān taḥsīn idüp buyurdu ki: (17) “Bu kelimāt-ı hikmet-āyāt ve hikāyet-i keşīretü'l-berekātı, ta'bīr-i dil-peẓīr ile taşvīr ve āb-ı zer ile şebt ü taḥrīr ideler. (226 b) (1) (çizili) (2) Ve mühendisān-ı mebanī-hikmet ve mi'mārān-ı erkān-ı eyvān-ı hibret (3) dimişlerdür ki: “ Kaşr-ı bī-kuşūr-ı salṭanat ve kāşāne-i devlet (4) içün dört k̄āyime lāzimedür ki birisi olmasa esās-ı milk hālel-peẓīr olup (5) binā-yı salṭanat tezelzül ü inhidāmdan sālīm olmaz. Evvelā bir emīr-i dilīr-i rūşen-zamīr (6) dūr ki eṭrāf u eknāf-ı memleketi ḥüsn-i tedbīr ile muḥāfaẓa ve şerr-i düşmenānı (7) pādīşāh u ra'ıyyetden def idüp nazm-ı devlet bābında tedābīr-i şāyibe (8) ve muḥaddimāt-ı şāķıba mülāḥaza ide. Şāniyen, bir

vezir-i bi-nāzır ü müşir-i (9) müşteri-tedbirdür ki hüsn-i tedarikle mü'ennāt-ı sultānı kemā-yenbağī itmām (10) ve huddām-ı 'ālī-maḳāmınuñ intizām-ı aḫvāline iḳdām u ihtimām idüp mihmān-ı salṭanata (11) tamām vāḳıf u müdāḫıl ve meşārif e 'ārif olup emvāli maḫallinden (12) 'adālet ile taḫşıl ve emānet ü istikāmetle maḫālline şarf idüp (13) lāzime-i ḫidmeti tekmiñ ide. Şālişen, ṭaraf-ı sultāndan bir ḫākim-i ḫāsim (14) gerekdür ki aḫvāl-i ḫalkı tefahḫuş idüp aḫviyādan zu'afā dādını ala (15) ve ehl-i fişḳ u fücūrı maḫzūl ü maḫhūr idüp çāh-ı mezellete (16) şala. Rābi'an, bir şāḫib-i ḫaber-i emīn gerekdür ki her bār aḫbār-ı şehir ü vilāyetden (17) ve aḫvāl-i a'yān u ri'āyetden ḫāzret-i sultān-ı kām-kārı ḫaber dār (227 a) (1) itmeden ḫālī olmaya. Muḫaşşal, pādīşāhlara vücūdı lāzım olan ṭāyife (2) ya erbāb-ı seyfdür, ümerā ve zu'amā ve ceng-āzma-i sipāhiyān gibi (3) ya aşḫāb-ı ḫalemdür, vüzerā ve defterdārān ve 'ammāl ve debīrān gibi. İcmālen (4) bunların terbiyeti ve ri'āyeti bu vechle gerekdür ki cümlesine (5) çeşm-i şefḳat ve 'ayn-ı 'āṭifet ile nazar ve muhtāc olduklarını dirīğ (6) itmeyüp her birini envā'-ı ināyetine mazḫar ide ve anlar ki kendülere (7) müfevvez olan umūruñ 'uhdesinden gelüp ḫuşūr ve edā'-ı (8) levāzımda fütür itmeyüp āsar-ı ḫidmetleri dil-ḫāḫ üzre şudür (9) ve kemā-yenbağī zūḫūr ide, anlara ikrām u nevāziş ve ri'āyetleri bābında (10) fevḳa'l-ḫadd 'ināyete veriş itmek gerekdür. Ammā ḫidmete tehāvün (11) ü tegāfül ve ihmāl ü tekāsül üzre olanlara evvelā naşīḫāt ile tenbīḫ (12) ideler. Eger münzecir olmazlar ise taḫbiḫ u tafzıl ile cezā-yı a'māline (13) göre gūş-māl vireler. Ve daḫi huddām-ı 'ālī-maḳāmuñ ḫabāyih (14) u ma'āyibini izḫār ve her bār levīm ü ta'yīr ile şerm-sār itmeyüp şafā vü sürūrları (15) için behcet ü meserret ve meşā'ib ü ālāmları için inkisār-ı bāl (16) ü melāl ṭabī'at göstere ve her birinüñ mertebe ve şānına (17) muvāfiḳ vechle taḫviyet ü tesliyet ve ḡayrılardan mümtāz olacak üslūbla (227 b) (1) terbiyet idüp miyān-ı

mülâzımân-ı ‘ālî-şānda hıkd u ḥased bâbını muḥkem sedd (2) ve ba‘zı mühimmât için bünyelerinde nizâ‘ u cidâle mü‘eddî olur vaż‘dan şad (3) itmek lâzımdur. Tâ ki madde-i ḥādde-i ḥuşūmet kuvvet bulmaya ve anuñla fesādât-ı külliyye (4) zuhūr idüp intizām-ı milk ḥalel-pezîr olmaya. Zîrâ kelimât-ı kibârdan (5) inqıṭâ‘ ser-rişte-i milk-i ... nizâ‘ ümerâ ve vüzerāya vâbestedür (6) dimek kelâm-ı ḥikmet-medârı meşhūr-i rûzgâr olmuşdur.

Nazm:

نظم
چو کیل نباشد اعیان شاه
شود کار شاه ورعیت تباه
زارکان دولت نیزیند
که استیزه آرد علی الانقطاع
بسیزه بجای سازد سخن
که ویران کند خان و مان کهن

Terceme:

Eger yek-dil olmazsa a‘yân-ı şāh

(10) Olur kār-ı şāh u ra‘iyyet tebāh

Ger erkân-ı devlet iderse nizâ‘

(11) Bulur rişte-i salṭanat inqıṭâ‘

Nizâ‘ ile aña varır kim sūḥān

(12) Ḥarābe olur ḥānümān kühen

Naşihat: Behmen, bir hakîmden (13) su’âl idüp: “Erkân-ı devlet ve huddâm-ı salţanat terbiyetinüñ (14) esâsı ne vech üzre vaz’ olunmaq gerekdür?” diyücek ayıtdı ki: (15) “Lütf u ƣahr üzre vaz’ olunmaq gerekdür. Zîrâ şâh-ı kâm-kârüñ hidmetkârlarına eşer-i ƣahr (16) ve nazâr-ı lütfi zâhir ü âşkâr olmaq gerekdür ki ƣaşyet-i ƣahr ile (17) cevr ü ta’addîye cesâret itmeyeler ve nazâr-ı lütf u merĥamet sebebi ile nevmîdlik râhına gitmeyeler.

(228 a) (1) **Hikmet:** “Kitâb-ı Nigâristân”da masţûrdur. Terbiyet (2) ĥuşûşunda ri’âyet-i tariĥa-i hikmet budur ki, mülâyemet ve mülâţafat ile (3) maşlahat kâr-gîr olursa ol zamân ‘unf ü şiddet (4) ve ģazab u ĥiddet lâyıĥ degildür. Eger müyesser olmayup ĥuşûnet (5) ü ru’ûnet iĥtizâ iderse ĥilm ü rıfĥ muvâfiĥ degildür. Zîrâ gâh (6) olur cerâhatüñ neştere iĥtiyâcı merhemden bîşter ve menfa’ati andan (7) ekşer ü evfer olur.

Ƙıţ’a:

قطره سمه ره لطف نتوان گرفت
برابرو فلک حسن بهنگام خویش
نه بینی که حریم نباید بکار
چو کردد جواحت سزاوارش

Terceme:

Râh-ı lütfâ gitmek olmaz dâyimâ

(10) Gâh olur kim şiddet olur mu’teber

Merhem itmez zerre deñlü fâyide

(11)Zahma lāzım olduğı dem neşter

Şarrāfān-ı nuķūd-ı (12) her mevcūd ve ‘arrāfān-ı cevāhir-i zevāhir ... şuhūd olan hūkemā dimişlerdür ki (13) selātin-i ma‘delet-āyīn, kaşd-ı terbiyet itdikleri kimselerūñ (14) nuķūd-ı aḥvālini mirāren miḥekk-i imtiḥāna urmayınca ve eṭvār u āşārını kāmilü’l-‘ıyār (15) görmeyince manzūr-ı nażar-ı i‘tibār ve sezā-vār-ı mesned-i iştiḥār u iftiḥār itmemek (16) gerekdür. Zīrā isti‘dād u istiḥkākdan ḥālī nice kimseler (17) terbiyet ile mesned-i hūkūmete vālī kılınup ba‘dehū keyfiyet-i aḥvālī ma‘lūm (228 b) (1) ve sū’-i aḥlāk ve ḥubş-i fesād-ı a‘mālī mefhūm olmağla bi’z-zarūre hemān nażar-ı (2) iltifāt u i‘tibārdan ışkāt ve zamān-ı yūsrede (3) zırve-i a‘lādan esfel-i sāfilīne ihbāt olmuşdur. Bu ise muḥill-i saṭvet-i (4) salṭanat ve muzırr-ı şevket-i devlettür.

Қıt‘a:

هر کرامیل تربیت داری • امتحان کرد باید شن کنی
اگر تکی هست قابلیت آن • علم دولتش بر آری کند
ورنه قابل بود بلند ساز • که بزودی نبایدش افکند

(8) Terceme:

Her kime meyl-i terbiyet idesin

Evvelā imtiḥānı kıl tekrīr

(9) Kābil ise eger o terbiyete

Eyle esbāb-ı devletin tevfir

(10) Kābiliyyet yoğ ise itme bülend

İdeceksin çü ‘ākıbet taḥkīr

(11) Ve menşüb olanları zamān-ı qalīlde ‘azl ile maḥzūl ü menkūb itmek (12) münāsib ü lāyık olmadığı gibi maḥhūr u mağzūb olanlar (13) fi’l-fevr maḥlūb u maḥbūb olmaḡ daḡi ḡiffete maḡmūl olmaḡla şān-ı (14) şāhān-ı mekārīm-nişāna muvāfiḡ degildir. Zīrā ḡükūmet ü riyāset (15) ḡışm u rızā miyānında bir miḡdār müddet iḡtizā ider. Tā ki selāḡinūñ (16) ‘azm ü şebāḡı şābit ve mu‘terizīn isnād-ı taḡavvūl ü inḡılābdan sākit ola.

(17) **Hikāyet:** ḡulefādan birisi nüdemāsından biri ile muşāḡabet iderken (229 a) (1) eşnā’-i mükālemede maḡalle münāsib olmayan bir kelām şudūr itmekle bī-ḡuzūr olup (2) faḡīri ‘izz-i ḡuzūrundan dūr ve şeref-i ḡitābindan mehcūr itdi. Ol (3) bī-çāre daḡi esbāb-ı zindeḡānī vü kām-rānīden ḡaḡ’-ı ümīd ile bir künc-i ba’īd (4) ve kāşāne-i dervīşānede nā-bedīd olup nā-kām şerbet-i telḡ-i şabr tecerru‘una (5) taḡammūl ve dāmen-i tevekküle tevessūl idüp her bār bu beyti tekrār iderdi.

(6) **Beyt:**

دلایز حال بد خود جزع مکن ز زهار • صوابش کینگو شود در احوال

(7) **Terceme:**

Ceza’ itme ḡālūñ bed olursa zinhār

Şabūr ol ki nīḡū ola āḡir-i kār

(8) Lākin müddet-i muhāceret medīd ve ‘ahd-i muşāberet, ba‘īd olup (9) kār cāna ve kard-ı üstülhāna yetişecek ‘arz-ı hāl yazup keyfiyyet-i aḥvālını (10) i‘lāmda baş-ı bisāt-ı maḳāl ve maḥremān-ı salṭanat u muḳarrebān-ı devletden (11) birine hengām-ı fırsat u zamān-ı inşirāḥ u meserretde pāy-ı serīr-i ‘izzete iṣāl (12) için ‘azīm ricā vü minnet eyledi. Ol faḳīr-i mebgūzuñ ‘arz-ı hāli (13) pāye-i serīr-i ‘ālem maşīre ma‘rūz olıcaḳ pādişāh ḥandān olup: (14) “Anuñ mūcib-i ḥırmān olacaḳ çendān günāhı yoḡ idi” buyurdu. (15) Vāsīta ayıtdı: “Çün hāl bu minvāl üzredür bārī ol bī-çāre (16) ve ‘izz-i ḥuzūruñuzdan āvāre tīr-i maḥzūn oldu. Meclis-i ḥümāyūn-ı sa‘ādet- (17) maḳrūna düḥūle me’zūn olsa olmaz mı?” Ḥalīfe: “ لكل اهل كتاب¹⁹³ (229

b) (1) maẓmūn-ı şıḥḥat-nümūnı üzre her kār, bir vaḳte bāz-beste ve her mühimm, bir zamāne (2) mevḳūf u peyvestedür. Tā ol zamān ḥulūl ve ol vaḳt düḥūl (3) itmeyicek cidd ü ceḥd müfīd olmaz. Mücerret sa‘y u gūşişle ol maḳşūd (4) vücūd bulmaz didi.

Beyt:

مادر زسد وعده هر کار که است
سودی ندمد پاری هر بار که است
۴

Terceme:

Va‘desi gelmeyince bir kārūñ

Eylemez aşşı yardımı yāruñ

¹⁹³ “Her işin bir vakti vardır.”

Pes, bir sāl mürūr itdikden soñra ħarīfi ‘izz-i ħuzūruna (5) da‘vet ve i‘tā-yı ħil‘at ile (6) mazħar-ı ħubūr u meserret eyledi.

Fā’ide: Ve ħükemā dimişlerdür ki (7) pādişāhlar bir kimsenüñ ħadrini menī‘ ve pāyesini terfī‘ iteseler hemān (8) nazār-ı sābıķ ile manzūr olması lāyık ve hikmete muvāfık u muṭābık (9) degildir. Zīrā māl ü menāli bisyār ve esbāb-ı iħtiyār u iħtidārı (10) bī-şümār olıcaķ def‘aten anı derece-i evlāya döndürmek ve pāye-i a‘lādan (11) mertebe-i süflāya göndermek olmaz. Eger mertebesini tenķiş u tenzīl irāde olunursa (12) tedric ü te’ennī ile iltifātı taķlīl gerekdür ve illā (13) envā‘-ı zelev ħudūşu ile esās-ı devlet mütezzelev ve gūn-ā-gūn ħalel-i taṭarruķ ile lā-cerem milk mütebeddil olur.

Nazm:

برائش میاوریبیکار کی • که جازا بکوشد بیچار کی

(15) **Terceme:**

Getürme bir maķāma anı kim sen

İde ħaşd-ı mażarrat cān u dilden

(16) Nūşirevān, ħakīm Büzürmihr’den: “Lāyık-ı terbiyet ve müsteħaķķ-ı ri‘āyet (17) kimdür?” diyücek ħakīm ayıtdı: “Anlar ki ehl-i edeb ve şāħib-i ħaseb ü nesebdür. (230 a) (1) Pes, nesebi sāfil olan edānī vü erāzil her ne deñlü rütbe-i vālā

(2) ve menzile-i ‘ulyāya vāşıl olsa dağı ¹⁹⁴كل شیء یرجع الی اصله (3) aşlına rücū‘ idüp yine mertebesine nāzil olur”.

Hikāyet: Hānedān-ı sa‘adet-nişāndan neseb-i ‘ālī şāhibi ve zeyl-i edeb-i (5) kāmil sāhibi Zekī nām bir kimse vār idi. Ziyāde bed-ĥūy ve ğāyetde (6) bahāne-cūy Nūşā nām bir kenīzek-i Rūmī iştirā idüp milk-i yemīn sebebi ile (7) Nūşā’yı taşarruf idüp sāĥa-i şühūd u ‘arşa-i vücūda andan (8) bir püser vürūd itdi. Niçe müddet mürūrundan soñra Zekī bir ĥakīm ile şoĥbet üzre iken (9) ol püsere bir ĥidmet fermān eyledi. Püser hemān (10) imtişāl-i emr için revān olup birkaç ĥatve itmedin fi’l-ĥāl (11) pişmān olup gerüye döndü ve ke’l-evvel meclisde oturup (12) kalkmamışsa döndü. Hūzzār-ı meclis ta‘accüb idüp: “Evvelā imtişāl-i (13) emre bādī vü bā’iş, şāniye ictināb idüp rücū‘a sebep-i ĥādiş (14) ne oldı?” didiler. Ĥakīm-i nüktedān ĥande-künān ayıtdı ki: “ Zekī, zekā-yı emre (15) inĥiyādını ve Nūşā, muĥālefet ü ‘inādını murād itmişler idi. Fi’l-hāzā ol iki (16) cevherüñ eşeri zādır ve vālidinüñ sırr-ı tabī‘atı veledde bāhir oldı.(17) Sefidī ve siyāhīde peder ü māderine müşābeheti olduđı gibi (230 b) (1) rezālet ü necābetde dađı mümāseleti muĥarrerdür”. Ĥakīm Firdevsī bu mażmūn-ı zībāyı (2) bu nazm-ı dil-keş ü ra’nā ile edā itmişdür.

Nazm:

---

¹⁹⁴ “Her şey aslına döner.”

درختی که تلخ است اورا برشت • کرش درستی باسع بهشت
 ورازجوی خلدش بهنگام آب • بیج اکنین ریزی و شیر ناب
 سرانجام کوهر بکار آورد • همان میوه تلخ بار آورد

(6) Terceme:

Dıraht eger ki ola bed-nihād u telḡ sirišt

Maḥall-i neşv ü nemāsı olursa bāğ-ı bihişt

(7) İdüp anuñ köküne şehd ü engebîn ilkā

Dem-ā-dem eyleyesin cūy-ı ḥulde isḡā

(8) Bu deñlü terbiyetin olmaz anda hiç eşeri

Sirişti telḡ olanuñ telḡ olur yine şemeri

(9) Kibār dimişlerdür ki: “Nefs-i ḡasīsı terbiyet (10) āb-ı rūyı ‘abeş yere izā‘at itmekdür. (Çıkma: Zīrā nuḡfe-i ḡabişden vücūda gelen ... belki velī-ni‘metlerine cefā vü eziyyet itmedin ölmegi nefislerine ḡarām itmişlerdür.)

(11) Kıt‘a:

بد اصل را چگونه کسی تربیت کند • در جیب خود چگونه کسی پرورد
 خصلت تربیت ندهد طعم نیشکر • کل برچیند آنکه همه خار پرورد

(14) Terceme:

Bed-aşl olan kişiye nice terbiyet olur

İnsân olan yanında nice mâr besleye

(15) Hanzal olur mı terbiyet itseñ şeker gibi

Gül degşirür mi ol kişi kim hâr besleye

(16) Ve terbiyet-i erkân-ı devlet ü a'yân-ı salţanatda bir nükte-i laţife (17) budur ki bir kimse iki kârda istiĥdâm olunmayup menâşıbdan vech-i münâsib (231 a)

(1) üzre herkes için bir manşib besdür. Tâ ki ĥuddâm-ı kirâm şâh-ı kâm-kâr (2) ĥâllerine göre ümid-vâr olalar. Kezâlik iki şahşı bir ĥidmete müvekkel itmeyeler ki (3) şirket ile olan 'amel, muĥaşşal u mükemmel olmâz.

(4) Kıt'a:

قطعه نیک کسی تو اندک سازد دو کاره که از او پسندار باب هوش
دو کس نیز در یک عمل ضایعند که یکی شرکت نیاید بخش

(6) Terceme:

Ne mümkin bir âdem ide iki kâr

Ki anı pesend eyleye ehl-i hüş

(7) Bir işde iki kimse de lağv olur

Ki bir dîğ şirketle eyler mi cüş

(8) Ve çünkim erkân-ı devlet ve a'yân-ı salţanat ĥaĥķında olan terbiyet (9) icmâlî beyânından ferâğat olundu. Anuñ tefâşîlinden (10) nice nikât-ı lâzime ve

muḳaddemāt-ı mühimme taḫrīr ü terḳīm (11) olunup cümleden terbiyet-i evlād ehemm olmağla ol faşl taḳdīm olunur. (12) “*Kitāb-ı Zaḫīretü’l-Mülūk*”da ta’bīr-i dil-peḫrle taḫrīr ü taşīr olunmuşdur ki: (13) “Evlād, vālideyn ḳatında emānet-i Rabbü’l-‘ālemīndür ve müdi’ olan (14) her beşerden ‘arşa-i maḫşerde bu ḫuḳūḳuñ muṫālebesi muḳarrerdür ve emānet-i ‘uzma (15) ve vedī‘a-i kübra olan emānet-i benāt ü ebnā bir āyine-i ‘ālem-nümādur ki (16) şuver-i cemī‘-i kemālāt irtisāmına ḳābil ve cevher-i ezher-i ḫaḳīḳati her neye imāle olunsa (17) cān ü dilden aña rāğīb u mā’il olur. Pes, bi’z-zarūre te’dīb (231 b) (1) ü terbiyeti bābında sa’y u diḳḳat gerekdür. Tā ki evşāf-ı pesendide ve etvār-ı (2) sencide ile muttaşif ve ḫişāl-i zemīmeden müctenib ü münḫarif ola. (3) Ve cümle ḫuḳūḳdan evvel lāzım olan budur ki nām-ı nīgū ile tesmiye oluna. (4) Eger nāmı nā-muvāfiḳ ise müddet-i ‘ömründe istikrāh idecegi cāy-ı iştibāh (5) degıldür. Sāniyen, bir dāye-i ḫūş-māye gerekdür ki mizācı mu’tedil (6) ve pāk-sirişt ü rüşen-dil ola. Zīrā ¹⁹⁵غَيْرُ الطَّبَاعِ (7) الرضاعُ mefhümü üzre şīr-i dāye ṭab’-ı ferzendi tağyīr itdügi (8) bī-nizā‘dur ve müddet-i rızā‘ tamām ve zamān-ı infitām u inḳitā‘ olıcaḳ (9) ḫidmetine bir merd-i pāk-dīn ve nīgū-ḫulḳ u sa‘ādet-āyīn ta’yīn ideler ki ṭabī‘atı (10) anuñ evşāf-ı ḫamīde ve evzā‘-ı sencidesiyle müste’nis ve envār-ı etvār-ı ḫuceste-āsārından (11) muḳtebis ola ve çün ṭibā‘-ı şıbyān ekl ü şūrb ve lehv ü lu‘be meyelān üzredür. (12) Anlara āyīn-i i’tidālī muḫāfazat ve ḳānūn-ı tavassuṫı ri‘āyet itdüreler. (13) Ve bir mu‘allim-i dīn-dār u pūr-hüner-kār ta’yīn ideler ki aña Ḳur‘ān-ı ‘Azīm ü Furḳān-ı (14) Kerīmi tecvīd ü tertīl üzre ta’līm ve dīn ü dünyāsına nāfi’ olur ‘ulūm-ı (15) mer‘iyye ve aḫkām-ı şer‘iyye tefhīm ide. Aşl bihterīn-i te’dīb budur ki müfsid-i ... (16) ve kec-ṭab’ u bed-ḫūy olan ṫāyife muḫālaṫasından (17) muḫāfaḫa hem-dem-i hem-vāre evzā‘ u etvārını mülāḫaḫa idüp işlāḫ için (232 a) (1)

¹⁹⁵ “Süt devresinde verilen süt, tabiat ve karakteri değıştirir.” (Bu ifade hadis olmayıp hadislerden çıkarılan bir prensiptir)

zihn-i selīm ve ṭab‘-ı laṭīf-i müstaḳīm aşḫābını muşāhib ü nedīm ideler ve anuñ ḥuzūrunda (2) dāyimā ‘ulemā vü ‘urefāyı tavşīf ve fuḫalā vü şuleḫāyı medh u ta‘rif ideler. Tā ki anlaruñ mihr (3) ü muḥabbeti te’şīr idüp ḳalbinde meveddetleri cā-gīr ola ve zümre-i eşrār (4) u füccār-ı bed-girdārı mezemmet ideler ki ṭab‘ı anlardan tamām mertebe tenfīr bula. (5) Ve çün sinn-i temyīze bāliḡ ü vāşıl ve reşīd ü ‘āḳıl ola, mülūk-i ‘adālet- (6) sülūk ḥidmetinde perveriş bulmuş şāhib-i tecrübe ve ‘ālī-himmet (7) bir merd-i kāmīl ta’yīn oluna ki selāṭīn-i ma‘delet-āyīn ḥuzūrunda lāzım (8) olan ādāb-ı ḳu‘ūd u ḳıyāmı ve merāsım-i selām u kelāmı ifāde ve bāb-ı (9) tefhīm ü irşādı küşāde idüp ḥadden (10) ziyāde sa’y u gūşış iḳdām u verziş ide ki ol şāh-zāde-i āzāde farṭ-ı edeb ü ḫayā ile (11) mü’eddeb ve evzā‘ u etvārı mühezzeb ve aḫlāḳ-ı mülūk ile taḫalluḳı (12) zāhir ü nümāyān ve şāhān-ı ‘ālī-şān miyānında müşārün-ileyhi bi’l-benān ola (13) ve semend-i sa‘ādet ü ‘izzete süvār ve meydān-ı devlet ü ‘arşa-i şeh-süvārīde (14) geşt ü güzār ve seyr ü şikār idecek zamānı aşīkār olıcaḳ çāpūk-süvār (15) fārislere ve umūr-dīde ve kār-āzmüde mümārislere emr ideler ki gelüp esb (16) ü silāḫ merāsımını ve ‘arşa-i şehāmet ü şecā‘atde selāṭīn levāzımını (17) tamām ta‘līm ve me’mūr olduḳları üzre şānāyi‘-i esb-i süvārī vü silāḫdārī gösterüp (232 b) (1) ḥidmetlerin tetmīm ideler ve ol vādīden geçüp ve merātib-i ḫayr u şerri (2) seçüp tamām ‘āḳıl ü kāmīl ve mertebe-i tekmīl-i nefse vāşıl olıcaḳ meşāyiḫ-i (3) kirām ḥidmetine ve ‘ulemā’-i a‘lām ve fuḫalā’-i ‘izām şoḫbetine delālet ideler ki naḫar-ı (4) ḫuceste-eşer-i kibārdan müstefīz u müstefīd ve himmet-i vālā- nehmetlerinden (5) niçe āşār-ı küllī zāhir ü bedīd ve esbāb-ı devlet ü ‘izzet bermezīd ola.

(6) **Nazm:**

نظم هر که زد دولت اثری یافت • از دل صاحب نطیعی یافت
همت مردان چو در اید بکار • برک کل تازه بر آرد رخسار
هر نظری که ز سر صدق و صفاست • چون بجهت کنری کیمیاست

(9) Terceme:

Her kime devletden irse bir eşer

Anı eyler himmet-i ŝāhib nazar

(10) Ehl-i himmet eylese maqŝūd eger

Tāze güller hārdan zāhir ider

(11) Baqsa bir kez ŝıdqla ehl-i ŝafā

Fi'l-ḥaḳīḳa ol nazardur kīmyā

(12) Cümleden biri daḫi vüzerā'-i Āŝaf-rā ve ümerā'-i ŝaf-ārā ki her biri rükn-i devlet (13) ü esās-ı memleketdür, anları terbiyet öyle gerekdür ki ta'zīm ü tekrīmlerinde (14) kuŝūr bir ferdüñ ḥātırına ḥuṭūr itmeyüp taŝaddī-i mühimmāt-ı külliye-i (15) mülkiye ve mālīyede dest-i taŝarrufları ḳaviyy ü muṭlaḳ ve umūr-ı zarūriyede (16) anlara mürāca' muḥaḳḳaḳ ve temŝiyet-i mühimmāt-ı külliye anlarıñ tedbīr-i dil-pezīrine (17) mu'allaq ve meŝāliḫ-i mülkiye vü mālīyede 'arz itdikleri kelām, sem'-i ḳabülle mesmū' (233 a) (1) u muŝaddaḳ olmaḳ gerekdür ve anlara müte'allıḳ olan umūr-ı nevāḫī ve elçi (2) ve 'asker gibi ol mühimmāt-ı temŝiyet ü taḳviyetinde ŝeref-i iltifāt ŝudūr (3) bulmaḳ lāzım ve tedbīrleri maḳbūl olmaḳ mütehḫattımdür. Ḥuŝuŝā elçi ki selāṭinüñ (4) zebānı ve ŝāhān-ı 'ālī-ŝānuñ tercümānı

olmağla eṭvārları elçilerinden (5) ma'lūm ve mertebe-i tedbīr ü himmetleri ve rütbe-i kuvvet ü kudretleri resüllerinden (6) mefhūm olur. Pes, elçi bir merdūm-i ḥakīm-i sūḥan-gūy ve himmet-i 'ālī şāhibi (7) bir merdūm-i ḥoş-ḥūy u nīgū-rūy olmak gerekdür ki mürsilinūñ āb-ı rūyı (8) dökülmeye ve dest-i ta'ne-zenān ile şirāze-i 'ırz u nāmusı sökülmeye (9) ve herkese aḥvāl u eṭvārına göre resūl-i münāsib irsāl ve elçi-i (10) muvāfık isti'māl olunmak gerekdür.

Beyt:

رسول تو انا تو انا هست
بدانای بی بجنس دانا هست

Terceme:

Resūl-i tūvāna tūvānā gerek

(12) Varan şahş-ı dānāya dānā gerek

Hikāyet olunur ki Mühelleb (13) ṭayife-i Ḥavārice hezīmet virüp Mālik nām resūl ile Ḥaccāc'a 'azīm (14) ğanīmet irsāl itdi. Ḥaccāc: “ Mühelleb'i ne ḥāl üzre (15) ḳoduñ?” diyü resūle su'al idicek: “Dostları mesrūr düşmenleri mağlūb (16) u mağhūr idi” diyü cevāb virdi. “Ya ra'iyet ile mu'āmelesini nice bulduñ?” diyücek “Ābānuñ (17) evlādlarına itdükleri şefḳat ü merḥamet üzre” didi. “Ya aḥvāl-i ferzendānı (233 b) (1) nicedür?” diyücek: “ Cümlesi ḥürsend ü ḥoşnūd ve gird-i ḥāṭırlarından gerd-i ḥüzn (2) ü melāl mefkūd olmuşdur” didi. “Ya rezimde eṭvārları nicedür?” diyü istifsār (3) idicek: “Anlar ḳatında zerre miḳdārı düşmenūñ ḳadri

yoğdur” didi. (4) “Ya bezmde nicedürler?” didikde Mālīk: “Aşlā i’tibārı yoğdur” didi. “Ya ‘aql (5) u fazlda nicedürler?” didikde: “هم كالحلقة المفرغة لا يدري (6) اين طرفاها¹⁹⁶” fehvāsı üzre bir dāyire gibidir ki ser ü pāsını bulmağ (7) olmaz ve evveli āğirinden ma‘lūm olup imtiyāz bulmaz” diyücek (8) Haccāc ayıtdı: “Bu merd, kelāmını ḥadd-i kemāle irgürmüş. Mühelleb’ün ḳalbimizde vağ‘-ı ‘ta‘zīmi ve nazārımızda (9) ḥaşmet-i cesīmi ḥāşıl oldı ve resūlün (10) ādāb u ‘ağlından mürsilün edeb ü ‘ağlına istidlāl itdik”.

(11) Kıt‘a:

قطع رسول از روستای حکیمی فرست . که کاری تو باشد از وی بپی
شنیدی که آن مرد دانا چه گفت . فارسل حکیمان و لا توصه .

(13) Terceme:

Murād ise kārūñ bula intizām

Resūl eyle bir merd-i dil-āğahı

(14) Ezelden budur pend-i erbāb-ı dil

فارسل حکیمان و لا توصه

(15) Ammā terbiyet-i umūr-ı ‘āsākir cümle zārūriyātdandır ve fā’idesi (16) dōrt emr-i ‘azīmdür: Evvelkisi, ḳudret ü heybet-i pādīşāhdur. İkincisi, (17) şāhān-ı

¹⁹⁶ “Onlar açılmış daire gibidir, başı ve sonu bilinmez.”

zamān üstünden def'-i düşmenāndur. Üçüncisi, emn ü emān-ı (234 a) (1) re'āya vü berāyādur. Dördüncisi, def'-i rāh-zenān u düzdān ve emn-i tūruḡdur. (2) Ve anlara daḡi dört şartuñ ri'āyeti lāzımdur. Evvelā, emr-i sulṡāndan (3) 'udül ü fermān ta'alluḡ itmeyince bir emre şürü' olmaya. İkinci, sulṡān ile (4) yek-dil ü yek-zebān olmaḡdur. Üçüncü, biri birleri ile müttefiḡ olmaḡdur. Dördüncü, (5) 'arşa-i kār-zārda merdī vü merdānegī merāsimini ri'āyet itmekdür. (6) Ve sulṡāna daḡi anlar ḡaḡḡında dört emr ri'āyeti lāzımdur. Evvelā, (7) 'asker için esliḡa vü merākibi ḡasbe'l-'āde müheyyā vü āmāde ide. (8) Şāniyen, her birinüñ mertebesini muḡāfaza ile ḡāḡırların mülāḡaza ide. Şālişen, (9) merdān-ı kārı terbiyet ile mümtāz ve miyān-ı leşkerde ikrām u i'zāz ile (10) ser-efrāz ide. Rābi'an, ele giren ḡānīmet-i düşmen ile 'askeri behre-mend (11) ve müsā'ade vü taḡviyet ile her birini bülend ide.

Naşīḡat: (12) Şāh-ı Ḳubād'dan menḡıldür ki "Leşker ile ne ḡüne mu'āmele itmek (13) gerekdür?" diyü Mübid'e su'āl itdükde cevāb virdi ki: "Her zamān aḡvāllerini tefāḡḡud ile taḡayyüd lāzımdur. Şol (14) bāḡbān gibi ki aḡvāl-i büstān ile taḡayyüd idüp menfa'ati olan (15) zürü' u buḡülüñ ḡuvvetini iḡzā iden bi-nef' giyāḡı ḡal' u ḡam'la def'-i (16) mażarrat ve şāliḡ-i intifā' olanı ḡıfz u terbiyet ider. İmdi miyān-ı (17) 'askerde daḡi nice ṡāyife vardır ki ḡaṡ'ā ellerinden bir maşlaḡat gelmez. (234 b) (1) Anları 'ulūfe-i mücāhidīn ile ri'āyet beytü'l-māli pūca izā'atdur. (2) Defter-i 'ulūfe vü mersūmdan anlaruñ esāmīsini merfū' ve 'ulūfe vü ma'lūmlarını (3) maḡṡū' ḡılmaḡ gerekdür" didikde ... rüşen-zamīr, 'askere 'ulūfeyi ne vechle (4) ta'yīn ü taḡrīr gerekdür?" did. Ḥakīm ayıtdı: "Her ḡālde ṡarīḡ-ı i'tidāl üzre (5) sülūk olunmaḡ gerekdür. Eger esbāb-ı ma'āş ve levāzım-ı inti'āşları (6) tevḡīr ü tekşīr olunursa müstaḡnī olup mülāzemet ü müdāvemet-i ḡidmetde (7) taḡşīr iderler. Eger taḡlīl ile tazyīḡ olunurlarsa dil-ḡīr olup ḡayrı (8) ṡarafa mürāca'at ve terk-i ḡuḡḡ

meslegine müsāra‘at iderler. Ve Ḥakīm-i Nizāmı (9) ‘ıkd-ı nazmında bu ma‘nā-yı laṭīfī derle kemāl-i intizām u ‘ibārāt-ı fāyika ve kelimāt-ı (10) rāyikāsına farṭ-ı insicām virmişdür.

Nazm:

سپه را باندازه ده پایگاه • مدد بیشتر مال از خرج راه •
شکم بنده را چون شکم گشت پیر • کند بددی که چه باشد دلیر •
نه سیری چنان ده که کرد دست • نه بگذارشان در خورشید •
سپاهی چون خوشدل باشد شاه • ندارد حدود و ولایت گاه •

(15) **Terceme:**

‘Askerüñ ḥaqqında göster i‘tidāl

Ḥarc-ı rāhından ziyāde virme māl

(16) Her kaçan kim olsa ni‘metlerle sīr

Şübhe yok vehhām olur merd-i dilīr

(17) Öyle itme lüṭfi kim maḡrūr ola

Cevr itme kim ḡabūñdan dūr ola

(235 a) (1) Pādişāhdan rāzı olmazsa sipāh

Eylemezler mülküne ašlā nigāh

(2) Cümleden biri daḡı vüzerā’-i Āşaf-rā ve vükelā’-i şaf-ārādur. Zīrā anlar (3) milk ü devlet pīrāyesi ve ḡazīne-i emvāl sermāyesidür. Eger mühimmāt-ı (4) şāhān-ı

cihān bī-vezīr-i mütemeşşī olaydı ve bī-tedbīr müşīr-i mehāmm-ı enām (5) revnağ bulaydı Mūsā-yı Kelīm ('alā nebiyyinā ve 'aleyh-i ve 'alā sāyiri'l-enbiyā'-i (6) ezka't-taḥıyyet-i ve't-teslīm) ḥazretleri, Melik-i Kādir-i Te'ālā ('ani'n-nebiyyihi ve'n-naẓīr (7) ve teḳaddes-i sultānehü 'an tedbīrū'l-vezīr ve taşarrufu'l-müşīr cenābından (8) ¹⁹⁷ وَاَجْعَلْ (9) وَيُذَيِّرْ اَمَّنْ اَهْلِي هَارُ وَنْ اَتَلْخُيْ بِهْ وَاَرْشُرِيْكَهْ فِي اَمْرِي 197

birāderi Hārunuñ vezīr olup umūrunda mu'īn ü zāhīr olması için (10) tazarru'-ı keşīr itmez idi. Bundan ma'lūm oldu ki ḥişāl-i marziyye ve aḥlāk-ı (11) zekiyye aşḥābı olan vūzerā'-i nīk-ḥaşlet, sebep-i istiḥkām-ı binā-yı (12) salṭanat ve bā'is-i intizām-ı umūr-ı memleket imiş. Ve bu zümre-i 'ālī-menḳabeti (13) terbiyet bu ṭarīkle olur ki her biri dāyimā şeref-i iltifāt-ı sultānī ile (14) mu'azzez ve ḥıla'-ı fāḥire-i iftiḥārları 'ināyāt-ı ḥāḳānī ile muṭarraz (15) ola. (16) Tā ki ḥāşş u 'āmm miyānında mükerrerem ü mu'azzam ve müfaḥḥam ü muḥterem olmağla nazm-ı umūr-ı (17) cumhūrda nefāz-ı kavli müyesser ve aḥkāmı maḳbūl ü mu'teber ola. Umūr-ı māliyye (235 b) (1) ve mühimmāt-ı külliye-i mülkiyyeye mādām ki istişvāb u istiḥsānları muḳārin (2) olmaya, bir ferdūñ müdāḥalesi ve anlar re'yi olmayınca ğayrılarıñ mu'āmelesi (3) cā'iz degildür ve tedbīr-i dil-peẓīrlerini her kārda 'umde-i küllī ve aşl-ı ber-ḳarār (4) bilmek gerekdür. Zīrā şimşīr ile müyesser olmayan niçe kār-ı düşvār, bī-meşāḳḳat (5) ü elem, dest-yārī-i ḳalem-i ḥoş raḳam ile vücūda gelmesi zāhir ü āş-kārdur.

(6) Beyt:

بیت علم رخت جہلی تو اندکشید، کہ شمشیر نواندا بجا سید

¹⁹⁷ “Bana ailemden birini yardımcı yap, Kardeşim Hārūn'u. Onunla gücümü artır. Onu işime ortak et.” (*Kur'an*, Tāhā 20/29).

(7) **Terceme:**

Çalem bir yerd'eyler ki h k m   te's r

Ki ol semte iriŐmez tiğ u Şimşir

(8) **Hik yet:** Bir em r-i dil r ile vez r-i r Ően-zam r beyninde niz ' ve baŐs-i keşir (9) v k ' olup em r ayıtdı: "Ben ferm n-rev -y  tiğ- b-d r ve m stahdem-i (10) t r-i cevşen-g z r olduğum v zih u  Ők rdur. Amm  sen n meblağ-ı a'm l ve m nteh -y  k ru  i'm l-i za'if   k lem-i niz rdur. (11) Tesh r-i milk ise Şimşir ile k bil olur, k lem ile olmaz ve ehl-i seyf (12) bulduğı mertebeyi Ő hib-i k lem bulmaz". Vez r-i emr: "Bi'l'aŐsd r k r-ı milk, k lem ile (13) iŐl h-pez r olur, Şemşir ile degil" diy  itdikleri m c dele mes mi'-i 'aliyy-i (14) sult niyeye v sila olıcağ ikisini dağı hidmet-i p r-'izzetine da'vet (15) buyurup vez re didi ki: "Hemişe erb b-ı k lem-z r aŐh b-ı seyfe (16) hidmetk r olıgelmiŐd r. Sen niŐ n ehl-i k lemi terciŐ ile 'adem-i Şu' ru  (17) iş' r iders n?" Vez r ayıtdı: (236 a) (1) "Ey Şehr-y r-ı k m-k r, Şimşir-i  b-d r ancağ d Őmen-i bed-gird r haĖĖında der-k rdur. Amm  k lem n (2) menfa'ati a'zam ve seyfden ehemmd r. Z r  k lem hem dosta hem d Őmene (3) n fi' hem d fi'-i maz rr u hem c lib-i men fi'd r. Ve erb b-ı seyf, kuvvetlerine (4) mağr r olup arz -y  memleket-d r  ile veli-ni'metlerine hayf itmek (5) vardur. Amm  ehl-i k lemden hergiz bu g ne vaz'-ı kabih Őud r ve h t rlarına (6) bu mağ le endişe-i h m huŐ r itmez. HuŐ Ő  aŐh b-ı seyf hiz ne-i (7) bi-ker ne-i sult n  tehi v  h li ider. Amm  ehl-i k lem h zineyi zer   sim ile sim (8) ve m l-i fir v nla m li ider ve mağall-i dağl   ir d, mağall-i harc u Őarfdan (9) evl  ve muŐaŐsal u m kemmell, m srif   m tlifden ağr dur.

Çıta:

در خانه وزیر بجزمت نکر که او ، در جویبار ملک نهالیت معتبر
حق بموقعت کز تربیت کند ، انشا ح را که میوه اوست سیم وز

(12) Terceme:

Bağ vezîre ‘izzet ü ikrām ile zîrā ki ol

Salṭanat bāğında oldur bir nihāl-i mu‘teber

(13) Terbiyet itseñ anı haqqā ki lāyıkdur tamām

Ol nihālün meyvesi kim ola cümle sîm ü zer

(14) Ammā muḩarrebān-ı devlet ve maḩremān-ı ḩalvet terbiyeti bu vech ile olur ki (15) mezbūrlardan her birini bir mühimm-i ḩāsa nāmzed idüp herkese mensūb olan (16) mühimm-i temşiyetinde āḩiri teşrîk ü tekşîr-i şürekā ile mübāşireti emirlerinde (17) teşkîk itmeyeler ve herkesin ḩadr ü kıymeti bilinüp istiḩkāklarına göre iḩsāna (236 b) mazḩar ve naẓar-ı iltifāt u ikrāma manẓar ideler. Ammā ol mertebe ruḩṣat virme-yeler ki (2) dilîr ü cesūr olup istedikleri umūrı söyleyüp zebānlarından (3) niḩe kelām-ı pür-ḩuşūr şudūr ide ve ḩicāb-ı satvet ü mehābet-i şevket (4) merfū‘ olmaya. Ve maḩām-ı edeb ü mertebe-i ḩayāda tevfiḩ idüp bî-maḩall, (5) muḩill-i edeb tekellüm idenlerün kelāmı mesmū‘ olmaya ve ḩāyetde emānet-güzār (6) u şadāḩat-şi‘ār ve tekrār-be-tekrār mümteḩan olmayanları mu‘temedün-‘aleyh idüp (7) esrārların izḩār itmeyeler ve ḩidmet-i mülūkda olanlar beyninde (8) reşk ü ḩıbtadan nāşî, biri (9) birinün ḩaqqında ‘arz itdükleri kelāma müsā‘ade ile iltifāt-ı vāşîden (10) ictināb u teḩāşî gerekdür ve her birisini muḩabbet ü meveddet ṩarafına tevciḩ (11) idüp ittifaḩ u ittiḩāda tergîb ve münāza‘a vü

muḥālefetden (12) taḥzīr ü terhīb lāzımdur. Zīrā ittiḥād u muvāfaqatları sebab-i intizām-ı (13) umūr-ı sulṭānī olduğu gibi teferruḡ u muḥālefetleri daḡı bā'is-i iḡtilāl-i (14) milk ü perişānıdır.

Қыт'а:

قطعه ملازمان سلاطین جو حکمت یابند
هم ملک و مال برقرار بود . و کرفاع و مانید و مکرو حیلہ کنند
اسکن جملہ حماہت بی مدار بود .

Terceme:

Mülāzımān-ı selāṭīn ki ittifāk ideler

(17) Mühimm-i memleket ü māl ber-ḡarār olur

Eger nifāk idüp mekr ü ḡile eyleseler

(237 a) (1) Uşul-i cümle mühimmāt bī-medār olur.

Ammā ḡulāmān-ı ber-ḡüzide (2) vü bendegān-ı direm-ḡaride seyyidlerine sened olup her biri dest ü pā (3) ve sāyir a'zā meşābesindedür. Zīrā bir kimsenüñ meşelā i'ānet-i deste (4) iḡtiyāc olan bir ḡuşuşūnda refīḡi mu'āvenet idüp elinden geldügi mertebe şarf-ı kuvvet ile edā'-i (5) ḡidmet itse ḡāyim-i maḡām-ı dest olup el ḡidmetini bitürmüş olur. (6) Kezālik ḡadem rence olacaḡ yerde aḡdām-ı iḡdām ve sa'y u ihtimām ile (7) bī-meşāḡḡat-i ḡadem ol ḡidmeti ifā vü itmām iden kimse ḡadem yerine görmüş (8) olur. Ve kezālik diḡḡat-i başar ile i'māl-i naḡar lāzım olan

maḥalde çeşm-i (9) diḳḳat ü intibāh nigāh idüp meşakḳat-i nazār ve zahmet-i başardan (10) keff iden merdüm-i şāhib-i nazār, dil-ḥāh üzre ḥidmetini görmüş olur. (11) Ve kıs ‘alā-hāzā sāyirü’l-a‘zā. Pes, bu maḳūle cemā‘atüñ vücūdı (12) için dergāh-ı vācibü’l-vücūd ve vāhibü’l-iḥsān-i ve’l-cūda (13) şükr-i nā-ma‘dūd ve ḥamd-i nā-maḥdūd idüp sādātını imdād iden ‘ibāda (14) envā‘-ı rıfḳ u müdārāt ve gūn-ā-gūn lüḳfla muvāsāt (15) gerekdür. Zīrā anlar daḫi dāyimā ḥidmet itmekle a‘māllerinde kelāl ü melāl (16) hüveydā ve kārlarında fütūr u ḳuşūr peydā olur. İmdi anlara ḥükm ü fermānda (17) terk-i ṭarīḳ-ı i‘tisāf ve kemāl-i inşāfla ittişāf gerekdür. Ve ḥuddāmuñ (237 b) (1) emr-i ma‘āşında ve levāzım-ı inti‘āşında me’kel ü meşārib ve libās-ı münāsib (2) ḳısmından ḳuşūr ḳomayup ve aşl budur ki nazār-ı ḥāş ile maḥşūş ve defter-i (3) iḥtişāşlarında levāzım-ı muḥabbet ü iḥlāş manşūş ola. Zīrā anlaruñ daḫi (4) zımmetlerine edāsı müfevvez olan a‘mālde iḳdām u itmām-ı ḥidmetde sa‘y ü ihtimāmları (5) şafā vü neşāṭa menūṭ ve inşirāḥ u inbisāṭa merbūt olup melāl ü kelāl (6) ve ḫüzn ü infi‘āl ile maşlaḫat olmaz ve i‘tibāra şālih ḥidmet vücūd bulmaz. (7) Kütüb-i ḫikmetde maşūr ve miyān-ı cumhūrda ma‘rūf u meşhūrdur ki ‘ādāt-ı (8) lāzımehü’s-sa‘ādāt-ı sādāt budur ki olur olmaz günāh için (9) ḥidmetkārı sūḫan-ı serd ile ḥidmetlerinden redd ü ṭard itmeyeler. Zīrā bendegān (10) levāzım-ı şefḳat ü hevā-dārī ve merāsım-i ‘ubūdiyyet ü ḥidmetkārīyi ol zamān (11) kemā-yenbaḡī ri‘āyet iderler ki kendülerini maḥdūmları müfāraḳatından emīn (12) ü sālīm bileler. Eger her sehv ü ḫaṭā ile ‘abd maḡzūb u merdūd (13) ve bāb-ı ‘afv u ḳabūl bi’l-küllīye mesdūd olursa kendülerini ri‘āyet-i ḥidmetde (14) ‘āriyeti bilüp yolcu ve misāfir gibi sülūk idüp ne bir kārda i‘māl-i fikr (15) ü revīyyet ve ne bir mühimde ri‘āyet-i merāsım-i muḥabbet ü şefḳat ve ne sezā-vār-ı (16) i‘tibār bir ḥidmet iderler. Ve zümre-i bendegānda şıfat-ı zīrekī ve şerm (17) ü ḫayā cümle

şifatlardan mu‘teber ve evlādur. Ve eger birisinden ki eşer-i ħud‘a vü ħīle (238 a) (1) ve sirka-i qalīle zuhūr ide hemān def‘ine müsāra‘at ve ħidmetden izālesinde (2) mübāderet lāzımdur. Ĥuşūşā dāmen-i ‘ismeti levş-i cürm ü günāh ile mülevveş (3) ü siyāh olan gümrāhlar ki te‘dīb ü ta‘zīb ile qābil-i işlāh ve mażhar-ı (4) fevz ü felāh olmayalar, şalāh-ı ħāl budur ki nefy ü teb‘īdlerine şitāb (5) ve bir daĥi istiĥdāmdan perĥiz ü ictināb ideler. Zīrā mücāveret ü muşāĥabetlerinden (6) ġayrılara daĥi fesād sirāyet itmesi maĥall-i irtiyāb degildir.

(7) **Qıta:**

قطره صحت مفیدان و بدخلان ، مردم یک را باه کند
هر که بادیک هم نشین کردد ، جاء خوش را سیاه کند

(9) **Terceme:**

Müfsid ü bed-fi‘āle yār olmağ

Şulehā kārını tebāh eyler

(10) Bir kişi dīke hem-nişīn olsa

Lā-cerem cāmesin siyāh eyler

(11) Eger muqarrebān-ı salţanatdan bir şāĥib-i devletüñ ħidmetkārı (12) şer‘-i şerīfe ta‘alluğu olmayan ĥuşuş için ĥuzūr-ı sultānda şikāyet eylese fi‘l-ĥāl men‘ u zecri (13) ve def‘ u ĥacri lāzımdur.”

Ĥikāyet: Siyāsāt-ı Sulţān-ı Maĥmūd-ı Ġaznevī‘den (14) naql olunur ki bir cum‘a günü Şāh Maĥmūd namāza giderken kemāl-i ĥüsn (15) ü cemāl şāĥibi bir

ġulām-ı bī-miṣāl ser-i rāhda ta‘zīm ü tebcīl ile zemīni telṣīm (16) ü taḡbīl idicek sultān rūy-ı kerem ü iltifātdan ‘inān-keṣ olup (17) ṭurdı ve zebān-ı lütf u merḡamet ile ḡacetini ṣordı. Ğulām ayıtdı: (238 b) (1) “ Bu bendelerini Türkistān’dan getüren kimse bu maḡalle gelince yolda ‘Tamām (2) seni ḡidmet-i pür-‘izzet-i sultāna īṣāl iderüm. Sāye-i ‘ināyetinde (3) ve aṣl-ı ri‘āyet ü dergāh-ı ‘izzetinde nā’il-i sa‘ādet olursun’ diyü firīb (4) virüp bu beṣāret-i ümīdi ve bu iṣāret-i nüvīdi ile kürbet-i ġurbet (5) ü elem-i ḡasret ü firḡat iḡtiyār ve libās-ı bendegī vü ḡ‘ārīyi egnime ṣi‘ār idüp (6) muttaṣıl bu beyt-i ġül-i kesel maẓmūnı ile ḡoṣ-dil olurum:

Beyt:

کھم ہزار غم از رور کار پیش آید چو روی شاہ بہ بنیم دلم بیاید

(8) Terceme:

Eger olsa dilimde hezār derd ü elem

Görünce rūy-ı ṣeh-i ‘ālemi gider ol dem

(9) Bu ṣehre vāṣıl olıcaḡ Ḥ‘āce Ḥasan nām bir kimse görüp (10) hezār dīnāra beni iṣtirā ve niḡe müddetdūr ki menziline iḡfā eylemişdi. Baḡtiyārī (11) vü sa‘ādet meded-kārī idüp ḡālā devlet-i mülāzemetüñize vāṣıl ve ṣeref-i (12) ḡidmetüñize nā’il oldum ve derd-i dilümi dil-ḡ‘āh üzre ‘arza ḡudret buldum. (13) Bāḡī emr pādīṣāhuñdur” didi. Hemān sultān fermān itdi. Ol ġulāmı (14) ta‘zīr-i belīḡ itdiler ve bir kimseye teslīm idüp: “Var Ḥasan’a (15) bunu īṣāl it ve söyle ki bir ġulāma hezār dīnār virmege ḡādir olur, (16) ḡıfz-ı dār iḡün bir derbāna virecek ṣad-dīnār bulunmaz mı ki derini muḡāfaẓa ve (17) ḡidmetkārlarını bī-icāzet ḡānesinden ḡıḡmaḡa ruḡṣat

virneyüp (239 a) (1) her gāh aḥvāllerini mülāḥaza ide” didi. Ḥavāşş-ı meclisden bir bende-i bā-iḥtişāş: (2) “Bu ğulāmı ‘aceb te’dīb ve bu vech ile ta’zīr ü ta’zīb buyurduñuz?” diyücek (3) şāh-ı dil-āgāh ayıtdı: “Eger Ḥasan’uñ hezār dīnārı zāyi’ olmaḵ (4) lāzım gelmese bu ḥidmetkārı miyānından dü-pāre iderdüm. (5) Zīrā ḥuddāma fırsat virilse her ğulām ki efendisinden rencide (6) vü bī-ḥuzūr ola hemān bu şīveyi kār ve her bār şikāyet-i nā-müvecceḥ (7) izḥār idüp mühimm-i ḥ’āceġi vü bendegīyi ta’ṭīl ve gıtdükce cümle ḥidmetkārları (8) taẓlīl ider”.

Nazm:

• نظم •
• جواز خواجہ خود بر بخشد غلام •
• بد او دہ شرح با خاص علم • بہ بہتان و غیبت کشاید زبان •
• کہ ما خواجہ را افکنند در زبان • غلامی گزنیان بود خوی او •
• میناد چشم کسی روی او •

Terceme:

İncinürse efendisine ğulām

(12) Kemligin ‘āleme ider i’lām

Gāh ğıybet ider gahı bühtān

(13) Ki ide tā efendisine ziyān

Böyle bir ḵul ki ola ḥaşleti bed

(14) Ömrin görmeye yüzün bir aḥad

Bu bāb-ı hikmet-intisābdan (15) kısım-ı şānī taqarrüb-i selāṭīn ile ser-efrāz ve ihtisāş-ı devlet ile (16) mümtāz olanlara lāzım olan ādāb beyānındadır. Pes, erkān-ı devlet (17) ü a‘yān-ı ḥāzret ve ḥavāşş-ı bār-gāh-ı salṭanat ve sāyir nevvāb u hüccāb (239 b) (1) ve müte‘allikāt u mülāzimān-ı bāb-ı mecd-intisāb-ı cenāblarına ma‘lūm olmak (2) gerekdür ki meşāliḥ-i selāṭīn-i ma‘delet-āyīn ve mühimmāt-ı ḥavākīn-i ‘izzet-güzīn (3) ta‘ahhüd idenlerüñ sīreti bir ḳānūn üzre olmak gerekdür ki sebep-i nīk-nām-ı (4) sulṭān ve bā‘iş-i ābādāni milket-i cihān ola. Ve bu ma‘nā-yı ra‘nā (5) dört emr ri‘āyeti ile mināşşā-i ḥuşūlde cilve-nümā olur: Evvelā, ri‘āyet-i (6) cānib-i Mevlā; şāniyen, ri‘āyet-i cānib-i pādşādur. Şālişen, kendü cānibini ri‘āyet; (7) rābi‘an, cānib-i re‘āyāyı ri‘āyetdür. Ammā cānib-i Ḥaḳḳ ri‘āyetinüñ beş şartı vārdur. (8) Evvelkisi budur ki, kişi kendü ḥaḳḳında zūhūr iden faẓl-ı nā-mütenāhī için (9) şükr-i ni‘met-i ilāhī ide. Tā ni‘meti eفزūn ve evḳāt ü sā‘āti hümāyūn (10) ola.

Beyt:

بیت شکر نعمت افزون کند • کو نعمت از کف بیرون کند

(11) **Terceme:**

Şükr-i ni‘met ni‘metüñ eفزūn ider

Şükrüni bilmez iseñ elden gider

(12) İkinci budur ki merāsım-i ṫā‘ati ve levāzım-ı ‘ibādeti terk itmeyüp belki ḥidmet-i (13) pādīşāhdan taḳdīm ve şerāyit-i ‘ubūdiyeti kemā-yenbaġī tetmīm (14)

a'yün-i nāsda mu'azzez ü mükerrem ve kulüb-i ehl-i kabülde maqbül ü müsellemler
ola.

(15) **Hikāyet:** Sultān Tuğrul'un Manşūr nām 'ākıl ü kāmil nükte-senc ü rüşen-
dil bir vezīri var idi ki 'ādeti her (16) (çizili) (17) şalāt-ı fecrden soñra tulū'-ı āftāba
varınca tilāvet-i evrāda iştiğāl (240 a) (1) ba'dehu edā-yı hıdmet-i sultāna teveccüh ü
iķbāl iderdi. İttifāķ bir gün (2) pādişāhuñ bir mühimm-i zarūrīsi zuhūr idüp vezīr-i
mezbūrı talebde (3) isti'cāl ü ihzārı için pey-der-pey ādemler irsāl eyledi. (4) İhbār
iden huddām her çend iķdām itdiler, evrādını kaķ' idüp (5) seccādesi üstünden kıyām
itmedi. Hıssād-ı bed-nihād ğıybete (6) fürce bulup dehān-ı ifsādı açdılar ve "iltifāt-ı
(7) sultān ile ol deñlü 'azamet ü istikbār taķşīl itmişdür ki sühān-ı pādişāha (8) i'tibār
itmez oldı" diyü zebān-ı pür-ziyānlarından reşehāt-i ğamzı ol deñlü (9) saçdılar ki
pādişāhuñ mizāc-ı leķāfet-ımtizācı müteğayyer ve beşere-i mübeşşeresi (10)
mütekedder oldu. Vezīr evrādından ferāğat idüp hıdmet-i sultāna (11) şitāb itdikde
pādişāh ğazab-nāk olup ref'-i şavtla: (12) "Niçün te'ħır idüp gec geldün?" diyü 'itāb
u cevri-āmiz hiķāb idicek (13) vezīr-i rüşen-dil ayıtdı: "Ey şāh-ı kāmil ben Hudānuñ
bendesı (14) ve pādişāhuñ çāker-i efgendesiyüm. Mādem ki levāzım-ı bendegiyi
itmām itmem, (15) merāsım-i hıdmetkārīye teveccüh-i tām idemem" diyücek kelām-ı
dil-pezīrisi (16) zamīr-i münir-i sultāna te'sīr idüp girye-künān, şenā vü āferīn (17)
ve pesend ü taķsīn eyledi.

Nazm:

مدهر شسته خردی ز دست

(240 b)

خداوند را بندگی کن که هست • سر پادشاهان کردن فرار •
بدگناه او بر زمین نیار •

Terceme:

Ḳoma rište-i ḥidmet-i Ḥaḳḳı elden

(3) ‘İbādetde aña hazer ḳıl keselden

Naẓar eyle şāhān-ı gerden-firāza

(4) Ḳapusında baş ḳor zemīn-i niyāza

Üçüncü budur ki rızā-yı (5) sa‘ādet-iḳtizā-yı ilāhīyi, rızā-yı pādīshāhīden taḳdīm ve ḫā‘at ü ‘ibādet-i (6) Ḥudā’yı kemā-yenbaḡī tetmīm ideler. Zīrā Ḥaḳḳ Sübhānehu ve Te‘ālā bir bendesinden rāzi (7) ve ḫoşnūd olucaḳ ḡayrılaruñ ḫışm u ḡazabından ol bende zarar u ziyān bulmaz. (8) Ve eger el-‘ıyāzū bihī Te‘ālā ḫışm-ı ilāhīye mazḫar olması muḳarrer olursa, cümle ‘ālemüñ rızā (9) vü ḫoşnudluḡı sūd-mend olmaz.

Beyt:

بیت چون خداوند از تو خوشنود
خشم دیگر کنان ضرر نکند

Terceme:

Çün Hudā hoşnūddur bir kimseden

(11) Māsivā hışmı aña kılmaz zarar

Hikāyet: Meşhūrdur ki (12) kibārdan birisi bir pādişāh-ı kām-kārın meclisinde iken vaqt-i namāz (13) teng olup pādişāh bir mühimme meşgūl olmağla namāzdan zūhūl (14) idüp ol ‘ālī-maḳām edā’-i şalāt için meclisden kıyām idicek hużzār-ı meclisden (15) birisi: “Ḥalīfe namāza āgāz idince niçün şabr itmezsiz” diyü zebān-ı ta‘nı (16) dırāz itdi. Ol daḫi: “Fermān-ı Raḥmān ğayruñ ḥükmüne mevḳūf olmaduğı zāhir ü nümāyāndur” diyü cevāb virdikde (17) ḫarīf ayıtdı: “Bir miḳdār şabr it, yoḳsa sultān saña (241 a) (1) ğāzab ider”. Ol daḫi: “Rızā-yı Ḥālīḳ ḫāşıl olıcaḳ ğāzab-ı maḫlūḳ nedür?” (2) didi. Bu kelām pādişāhuñ mesmū‘ı olmağla ol refī‘ül-ḳadri (3) nazār-ı ikrām ile manzūr ve ol fuzūl-i pūr-ḳuşūrı terbiyet (4) ü iltifātından dūr itdi.

Dördüncü şart budur ki Hudā’dan ḫavfı (5) pādişāh ḫavfindan ziyāde ola. Aḫbār u āşārda vārid olmuşdur ki (6) her kimse ki Ḥaḳḳ Te‘ālā’dan ḫavf ide herkes andan ḫavf u ḫaşyet ider. (7) Beşinci budur ki pādişāhdan olan ümīd ü recāsından Hudā-yı Rāziḳu’l-‘ibād (8) u vāhibü’l-murāda ve şevḳ u i‘timādı ve i‘tikād u istinādı (9) ziyāde ola ki ‘ibāda cümle isteduğün viren ve her birini ümīdine (10) irgüren oldur. Ümīdi bir yirden itmek gerekdür ki anuñ dergāh-ı iḫsānından (11) bir ümīd-vār maḫrūm olmaz ve anuñ lütf u ‘ināyeti irişmeyince bir kimse (12) derdine çäre bulmaz.

Beyt:

بیت محالست اگر سر برین درنی
که باز ایدت دست حاجت تهی

Terceme:

Ṭālib-i maqşūd olan ger tuta bu dergehi

(14) Dest-i ümmīdi anuñ olmaya hergiz tehi

Ammā pādişāh cānibini ri‘āyetde (15) yigirmi beş şart mer‘ī vü mu‘teber olmayınca mülük hıdmetinde ahsen-i vech üzre (16) sülük müyesser olmaz.

Evvelkisi budur ki tezellül ü tazarru‘ ve izhār-ı ‘acz ü taḥaşşu‘ (17) ile hıdmet ve dāyimā ‘arz-ı inkıyād u ‘ubūdiyyet oluna. Zīrā pādişāhlar (241 b) (1) ‘ulüvv-i kıadr u himmet ve kemāl-i şevket ü ‘azīmet sebebi ile (2) nāsdan mümtāz ve serīr-i ‘izz ü nāzda ser-efrāz olup mazhar-ı salṭanat-ı (3) ilāhī ve maşdar-ı feyz-i fazl-ı nā-mütenāhī oldukları cihetden Zıllu’l-lāh laqabı ile mülakḫab olup ve ahlāk-ı (4) ilāhīye birle müteḥallik olup Melik-i Ḥallāka muḫarreb olmuşlardır. Pes, bu ma‘nalar ḫalplerinde mürtekiz ve derün-ı (5) dillerinde bu şuver müteḥayyiz olmağla ‘amme-i enāmı isti‘bād u istiḫdām medār-ı efkārı (6) olup bu huşuşa kendülerini sezā-vār ve her kārda ṭarīḫ-ı istiḫlāle sülük idüp (7) fermān-ı ḫazā cereyānlarını her emrde medār bilürler ve her çend esās-ı salṭanatları (8) püşter olduḫça bu şıfatları teraḫḫī idüp istiḫnāları püşter olur. (9) İkinci, miḫnet ü meşakḫate taḫammül ve mekāriḫ ü metā‘ibe şabr ile dāmen-i riyāzete (10) teşebbüs ü tevessüldür. Zīrā mülukuñ hıdmeti zahmet ü meşakḫate mübtenīdür. (11) Kütüb-i hükemāda maşūr ve elsine-i nāsdā mezkūrdur ki mülāzemet-i selāṭin (12) ḫalkla āsāyişleri miyānında

hā'il ve hizmet-i mülükda taleb-i rāhat (13) u lezzet gayr-i kābil belki kābil-i muhālâtıdan idügi meretebe-i taḳarrüre vāşıldur. (14) Üçüncü, hizmet-i selāḫin idenlerin kār u bārlarında ve efkār u güftārlarında (15) lāzım olan budur ki maşlahat-ı pādīşāhı mülāhāza ve dīn ü dünyāsına lāzım olan (16) umūrı muhāfaza idüp ḫaraf-ı dünyāsından dīnini terciḫ u taḳdīm (17) ve lāzıme-i 'ubūdiyyeti umūr-ı dünyādan muḳaddem tetmīm ideler. Dördüncü budur ki (242 a) (1) mülāyemet ü mülāḫafat ḫarīḳı ile zulmi taḳbīḫ idüp ḳalb-i sultānı andan (2) taḫrīf ve dāyımā 'adl ü dādı ta'rīf ü tavḫīf idüp (3) maḳdūrı olan meretebe ḫüsn-i ta'bīr ile irtikāb-ı meḫālîmenden men' ve cārüb-ı nuşḫ u pend (4) ile kennāse-i cevri ü 'udvānı sāḫa-i a'māl-i sultāniden def' ide. (5) Eger zulm-i pādīşāha rāzi olursa mazlemede ol daḫi şerīk (6) olup 'arşā-i maḫşerde¹⁹⁸ وَأَزْوَاجَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ يَوْمَئِذٍ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ فَيْدٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ يُفْتَنُونَ فِيهَا بِأَبْصَارِهِمْ نَبْأَهُمْ وَيُؤْتُونَ فِيهَا أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

Hikāyet: (8) Aḫbārda mezkūrdur ki Yaḫyā nāmıyla iştihār bulmuş (9) bir ḫattāt-ı nām-dār vār idi ki ḫattı māye-i ḫazḫ-ı rūḫānī ve semt-i kitābetde ferīd-i (10) bī-mūdānī olup ḡāyetde zībā-nūvīs ve hem-dem ü enīs olmaḫla (11) evlād-ı emcād-ı selāḫin-i nīk-nihāda üstād olup ḳā'ide-i (12) ḫattı ta'līm ve üslüb-ı kitābeti kemā-yenbaḫi tefhīm iderdi. Bir gün (13) vüzerādan birine Yaḫyā'nuñ şan'at-ı kitābet ü ḳalemde 'alem ü ḫoş- (14) nūvīsler miyānında maḫbūl ü müsellemler olup zībā ḳalem tırāş itdüğünü (15) yād itdiklerinde vezīr da'vet idüp murādı üzre bir ḳalem (16) tırāş itdürüp ol ḳalem ile bir tevḫī'-i menī' çekicek ḫattı evvelkiden (17) ḫūb ve ziyāde laḫīf ü merḫūb olıcaḫ bir ḫil'at-i fāḫire ile (242 b) (1) hezār dīnār in'ām eyledi. Yaḫyā hil'ati giyüp zeri ḳabza-i taşarrufına alup (2) taşra çıḫdı. Dergāh-ı sarāya gelicek fi'l-ḫāl 'avdet ve ḫuzūr-ı vezīre (3) ric'at idüp: "Eyyühe'l-vezīr ḳalemi tırāş iderken bir

¹⁹⁸ "Zulmedenleri, eşlerini ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarını toplayın!" (*Kur'an*, Saffāt 37/22).

şan‘at terk (4) itmişüm. Eger icāzet buyurılırsa tekmīl ideyüm” diyücek vezīr qalemi (5) eline virdi. Hārīf hemān gizlik ile ser-i qalemi qaṭ‘ idüp zer ü hīl‘ati (6) hūzūr-ı vezīre vaż u qalbinden gerd-i kederi ref‘ itdi. Vezir: “Saña (7) ne oldu” diyü vechinden su‘āl idicek didi ki: “Dergāh-ı sarāyuña iricek (8) gūş-i hūşıma اِدْشُرُّوا الَّذِیْنَ كَلِمَاتِ الْكَرِیْمِ (9) oqundi ve āyine-i qalbime seng-i hūzn ü melāl toqundi. Āyet-i kerīmenüñ (10) hūlāşa-i ma‘nāsı budur ki, ‘arşa-i maḥşerde ehl-i şer olan zālimleri mu‘āvenet (11) ü imdād iden şerīkleri ḥaşr iderler. Pes, ḥavf itdüm ki (12) bu qalem ile cā‘iz ki müslimīne cevr ü sitem ve bā‘iş-i elem olur (13) aḥkām yazasın. Ben daḥi ol emrde müşārik olmağla ‘itāb-i ilāhīye (14) giriftār ve mazḥar-ı ‘azāb-ı nār olam” didi.

Beyt:

يارسماك مشواي عزيز • تاكه ازان قوم بناسي توينز

(16) **Terceme:**

Zālime kim refīk u mā‘il ola

Zümre-i zālīmīne dāḥil ola

(17) Beşinci budur ki pādişāhı ḥayrāt u ḥasenāta delālet ide. Ammā bir ṭarīkle ki (243 a) (1) ḥayrı herkese vāşıl ve āşār-ı ḥasenātı her yerde ḥāşıl ola. Zīrā (2) bihterīn-i in‘ām, cümleye ‘āmm ve efzalterīn-i ḥayrāt kāffe enāma şümülü tām olandır. Āfitāb-ı (3) ‘ālem-tāb şu‘ā‘ıñı ki her maḥallde raḥşān ve reşḥāt-ı seḥāb-ı bī-hesābıñı ki (4) her yerde nümāyāndur, kibāruñ birinden istifsār idüp “Ḥayr ne gūne

(5) gerekdür ve bihter̄in-i hayrāt nedür?” didiklerinde “Ḥayr mahşūş olmayup ‘umūm üzre olmağ gerek (6) ve efzali bī-minnet olup beşāset-i vech ile olandur dimiş.

Hikāyet olunur ki (7) Ma’n bin Zāyide’nüñ in‘ām-ı ‘āmmı ve efzal-i tāmı olup ‘aṭā (8) vü bahşış hengāmında ğāyetde beşūş u ḥandān ve tāze-rū (9) vü şādān idi. E‘izzeden birine: “Ebr-i bārende ile Mu‘īn miyānında (10) fark nicedür, ḳanḳısı saḫī vü bahşendedür?” didiklerinde “Seḫāvet-i Ma’n (11) ebr-i bārendeden evfer ü ekşer ve anuñ ‘aṭıyyesinden bihter ü mu‘teberdür. (12) Zīrā ebr, ḫīn-i ‘aṭāda nālān ü giryān olur ammā Ma’n iḫsān (13) deminde ḥandān u şādmān olur” didi.

Ḳıṭ‘a:

آزہ روی و انبساط و نشاط • در سخاوت عظیم معتبر است
مرد بخشندہ را بوقت سخا • آرزوی سخاوت در گت

(16) **Terceme:**

İnbisāṭ u neşāṭ u şevḳ u şafā

Vaḳt-i bezl ü ‘aṭāda bihterdür

(17) Eşḫiyānuñ zamān-ı iḫsānda

İnbisāṭı seḫā-yı āḫardur

(243 b) (1) Altıncı budur, mādām ki bir kimsenüñ naḳd ü cūdı kāmilü’l-vezn idüğü mizān-ı tecrübede (2) nümāyān ve sīm ü zer-i evşāf u ef‘ālī ma‘rūz-ı meḫekk-i imtiḫān olmaya, ḫuzūr-ı (3) mevḫūru’l-ḫubūr-ı pādīşāhīde anı ta‘rif ü medḫ u tavşīf ḳaṭ‘ā (4) cāyız degildür. Zīrā bilmedin sitāyiş idenler vaḳt-i imtiḫān u āzmāyişde (5)

hilâf zühür itmekle şermende ve bir daği huzûr-ı pâdişâhîde ta'rif (6) liyâkatleri kalmayup ser-efgende olurlar.

Hikâyet (7) Sultân Sencer'ün nevvâb-ı kâm-yâbından bir merd-i şadâkat-me'âba (8) seyyâh-ı effâk bir sâlûs-ı zerrâk gelüp düşına gîsûlar (9) şalmış ve eline estâr-ı Beyt-i Şerîfden bir pâre almış (10) “Evlâd-ı Hâzret-i Risâlet-penâhdenüm. Bu sene ziyâret-i Beytül-harâm (11) ve erkân-ı haccı kemâ-yenbağî itmâm idüp Ravza-i Muḳaddese-i Fahrûl-enâm (‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm) (12) mâzârü’z-zâ’irün-ı bi’t-ta’zîm ü ve’l-ikrâmıda pâdişâh-ı İslâm ve erkân-ı (13) devlet ü huddâm-ı saltanat için ḳâfile-i hüccâc-ı bâ-ibtihâc ile mevḳıf-ı (14) du’âda teveccüh-i tām ile ḳıyâm itmişdür. (15) Melce-i hâşş u ‘âmm olan hizmet-i sultâna beni işâlde ihtimâm eyle ki ‘azîm minnetdâr olup (16) bu getürdigüm hediye-i behiyye vesîlesiyle envâ-ı nevâziş (17) ü ikrâm idüp muḫaşşıl-ı ikrâm ḳılması cā-yi kelâm degildür” diyücek ol merd-i şâf-dil şüret-i vâḳı’ay (244 a) (1) taḫḳîḳ ve ol ḳallâş-ı ḫîle-kârûn kelimâtını tedḳîḳ itmedin (2) dâver-i effâk huzûrında bir vech ile ta’rif ü tavşîf eyledi ki müşâhede-i didârına (3) pâdişâhı müştâk idüp meclis-i şerîfine ihzâr için (4) fermân-ı ‘âlî şudür bulıcaḳ şahş-ı mezbûrı ta’zîm ü iclâlle maḫfil-i sultâna (5) işâl itdiler. Dâmen-büs-i sa’âdet-me’nûs ile müstes’ad olduḳdan soñra (6) ḫâşiye-i bisâṭ-ı ‘izzet-menâṭda cülûs idicek sultân ḫitâb-ı (7) müsteṭâb ile teşrîf ve ḫarîfüñ ḳalbini talṭîf idüp: “Ne diyârdansın?” diyü kelâma fetḫ-i bâb itdükde: (8) “Fuḳarâ-yı Sıfâhân’danum” diyü cevâb virdi. “Ya ne zamânda ḫacca gitmişdün?” didikde “Bu sâl-i ferḫunde-fâlde vardum” diyücek (9) ittifâḳ meclis-i (10) pâdişâhîde ḫâkim-i Şıfâhândan gelmiş bir elçi ḫâzır ve bu ḫâlete (11) nâzır idi. Ḥarîfi böyle söyler göricek “Ey şâh-ı dil-âgâh, ben bu şahş-ı (12) gümrâhı bilürüm. Vilâyetimizde çingân ṭâ’ifesinden cemâ’ât-i (13) lüliyândandur. Ekşeriyâ anlar daği müy-i ser ile

gezerler ve bu sāl-i (14) ferhunde-fâlde bu şahş diyār-ı Sıfāhānda deryūze idüp ruż-i (15) ‘īd-i azhāda der-i hāneme gelüp güşt-i qurbān taleb itmişdi” diyücek (16) sulţān müte’eşşir olup ta‘accüb-künān vāsıtaya nigāh idüp “Baña ‘acib seyyid-i (17) nām-dār ve hācı-yı büzürg-vār getürdüñ ve lāzime-i hıdmeti tamām bitürdüñ” (244 b) (1) diyücek ol şahş gāyetde şermende vü hacil ve itdügi kārđan münfa‘il (2) olup meclis-i hümāyūndan birūn olup müddet-i ‘ömründe bir dağı (3) hıdmet-i sulţāna giremedi ve mertebe-i ūlāsına bir dağı iremedi. (4) Eger ol şahşuñ hālını tađķıķ ve tefahhūş-ı tām̄m ile ef‘āl ü aqvālını tedķıķ ideydi, (5) çehre-i ađvālını gubār-ı hacālet nişeste ve hıdmet-i sulţāndan (6) hırmānla mađzūn u dil-şikeste olmaz idi.

Қıt‘a:

مکو وصف کسی نزدیک سلطان • مکرو قی که اورا نیک دانی
که کر نبود بدان وصفی که کفتی • بسی در انفعال آن بمانی

(9) Terceme:

Şehenşāha bir şahşı vaşf eyleme

Ki olmaya hālī yanuñda ‘ıyān

(10) Ki zīrā hilāfı zuhūr eylese

Қалур infi‘ālün senüñ çok zamān

(11) Yedinci budur, her nesne ki aña sulţāndan teveccüh ü meyl fehm ide, nevker (12) ü hayl ve nuķūd u metā‘ ve müstağallāt u ziyā‘ ve menāzil ü buķā gibi, (13) zinhār kendüde қalmasın ihtiyār itmeyüp tazarru‘-ı bī-şümār ve niyāz-ı bisyārla

(14) hizmet-i sultāna ĩsar ide ki maķbūl-i řāh-ı kām-kār ola. Sekizinci (15) edeb budur ki pādiřāhlar ĩtāb idüp dūrer-i kelāmların riřte-i taķrīre (16) çeküp intizām virdikleri hengāmda (17) muķātab olan kimse ‘aķl u hūř ve çeřm ü gūř ve cān u dil ve dest ü pā ve sāyir (245 a) (1) cevāriķ u a‘zā ile taķrīr-i dil-pezirine zāhiren ve bāñinen müteveccih ola ki pādiřāhuñ (2) bir muķaddimesi fevt olmaya ve efkār u a‘mālini ğayrı tarafa mařrūf (3) ve dīde vü nazarlarını semt-i āħara ma‘tūf kılmaya ve ne deñlü zarūret ilcā (5) iderse sultāndan zūhūl idüp ğayrılar ile muřāħabete meřğūl (5) olmaya ki selāñin ğāyetde ğayūr ve ĩzūr-ı fāyizü’n-nūrlarında kuřūr (6) idenlerden mu‘riř u nüfūr olurlar ve teveccūhleri hengāmında bir cānibe daħi (7) teveccūh-i nazar ve ğayrılar ile muřāħabet meslegine ğūzer idenlere ĩamiyyetleri iķtizāsıyla (8) ĩřm-nāķ ü kīne-vār olurlar. Eger ol maħallda izħār itmeyüp (9) ķalblerinde ızmār itseler daħi mūrūr-ı řūhūr u kürūr-ı dūhūr ile yine ğāzab (10) u ĩddetleri eřeri elbette bir ğūn zūhūr ider ve ol pūr-ķuřūrlardan (11) řudūr iden vař‘-ı mūnker ūzre küllī terettūbi muķarrerdūr. (12) Toķuzuncu edeb, meclis-i mülūk-i sa‘adet-sülūkda ķaťā (13) musārra cāyiz degildūr. Ya‘ni iki řaħř serlerin bir yere ğetürüp sırran muřāħabet (14) itseler –ki pādiřāhın mesmū‘ u ma‘lūmı olmaya ve ol ĩuřūřa fermānı (15) ta‘alluķ bulmaya- ĩāñır-ı ‘āñırına ğūn-ā-ğūn ĩayālāt ĩuťūr ve mir‘āt-ı zamīr-i mūnīrinde (16) dūrlü dūrlü řuver-i řūkūk u zūnūn zūhūr idüp ĩāñır-ı onūrı mūkedder (17) olmaķ muķarrerdūr ve bu ğūna vař‘dan sāyir nās daħi mütekeddir olur. Ammā selāñin-i (245 b) (1) ‘izzet-āyīn cümleden biř-ter-i muğber olur ve muħtemeldūr ki ehl-i fesād (2) u ĩussād-ı bed-nihād ķasd-ı ifsād ile ĩāñır-ı niřān-ı pādiřāh idüp (3) “Falānuñ ve filānuñ ķalbi size dūrüst olmayup maķřūdları iħtilāl-i umūr-ı (4) memleket ve ĩarābe-i mülk ü devlet ve zevāl-i salťanatdur” (5) diyeler. İttifāķ pādiřāh anlardan bu mertebe ittiħād u fesād ğoriceķ (6) ehl-i nifāķ,

kelām-ı bāzār-ı i‘tibārda revāc u nifāḡ bulup şāhib-i garaż (7) kelimātı te’şīr ve āyine-i ḡātır-ı ‘ātır-ı pādişāhiyi tekdīr idüp (8) musārra idenler mazḡar-ı ġāżab olalar. Belki varḡa-i helāke dūşüp (9) envā’-ı cefā vü ‘uḡūbet bulalar.

Nazm:

نظم سخن پوشیده گفتن در محافل
نباشد شیوه دانا و عاقل
که از طرز ادب بسیار دور
نشان عفت و مکر و غرور

Terceme:

Ekābir meclisinde sırr u necvā

(12) Degüldür şīve-i hüşyār u dānā

Edebden bu‘di anuñ bi-gümāndur

(13) Ğurūr u ġaflet ü mekre nişāndur

Onuncu edeb, sultān (14) bir kimseye tevcīh-i ḡiḡāb idüp bir emr su‘āl itdikde ol cevāb (15) virmedin ġayrılar cevāba isti‘cāl itmeyeler. Zīrā su‘āl ġayriye müteveccih (16) iken anlar cevāba meşġūl olmaḡ ḡiffet ü sebük-sārīye maḡmüldür.

(17) **Ḥikāyet:** Bir kimse bir ḡakīmden istinşāḡ idüp: “Eger meclis-i pādişāhīde (246 a) (1) bulunup ġayrılardan bir su‘āl buyurduḡlarında cevābına mülhem olursam edāsına (2) isti‘cāl ideyin mi?” didikde men‘ idüp didi ki: “Saña ḡiḡāb teveccüh itmedin cevāba (3) şitāb hem sā’ili hem mes’ūl-i ‘anḡı istihfāf idüġi bi-irtiyābdur. (4)

Zirā sā'il kimden su'āl itmek lāzım idüğine vāşıl olmadı dimegi iş'ār (5) ve mes'ül-i 'anhuñ bu su'āle istiḥkāk liyākati yoğdur dimek (6) ma'nāsını izhārdur ve bundan mā'adā bir maḥzūr u 'azīm daḥi budur ki eger (7) sulṭān 'senden su'āl itmem' dise ne gūne cevāb ḳābil olur (8) ve bu vaż'dan ḥāşıl olan ḥicāb u infi'āl nice zā'il olur. (9) Eger sen içlerinde dāḥil olduğıñ bir cemā'atden su'āl itseler (10) cevāba müşābaḳat u müsāra'at itme ki ol ḳavm muḥāşamat idüp (11) taḥaṭṭi-i kelāmuña mübāderet iderler. Belki ğayrılar tekellüm idince te'hīr eyle tā ki (12) suḥānlarınıñ 'ayb u hüneri zāhir ve ḥüsn ü ḳabiḥi bāhir ola. Eger (13) ḳalbüne lāyiḥ olan cevāb anlar kelāmından rāciḥ ise ta'bīr-i dil-pezīr ile (14) taḳrīr ve illā mismār-ı sükūt ile bāb-ı dehānuñı tesmīr eyle".

Nazm:

مکن حفت اندر جواب سخن ، نکر در خطا و صواب سخن ،
 اگر نقد تو بی غش آید بیار ، کز آن نقد افزوده کرد عیار ،
 و کز آن در اظهار عیبت مکنش ، و آنرا بستر خموشی بپوشش ،

(246 b)

(1) **Terceme:**

Cevāb-ı sūḥanda şaḳın itme ḥiffet

Ḥaṭā vü şavābı içün eyle diḳḳat

(2) Eger bī-ğışş ise nuḳūd-ı kelāmuñ

Getür ḳāle ol dem tamām ola nāmuñ

(3) Sözüñle ‘uyūbuñ şaķın itme ibdā

Anı it hiçāb-ı sūkūt ile iħfā

(4) On birinci edeb budur ki pādişāhlar istiħbār itmedin sūħana ibtidā (5) ve derūn-ı dilde olan umūri bī-vaķt ibdā itmeyeler. Meger pādişāh (6) baş-ı bisāṭ-ı kelām irāde ide, ol zamān dehān-ı beyānī ile ziyāde (7) güşāde itseler olur. On ikinci edeb budur ki eger şāh-ı kām-kār (8) ħidmetinde olanlara bir ħaber iş‘ār itmese, muṭlakā istifsār u istiħbār itmeyeler. (9) Zīrā maħremiyyete ķābiliyyet olaydı, şāh-ı dānā anlardan ketm ü iħfā (10) itmez idi. Pes, ol emr-i nihāniye vuķūf içün meşgūf olmaķ (11) mutazammın-ı ğāzab-ı sulṭānī ve bā‘iş-i belā-yı nāgehānīdür.

Қıт‘а:

باتو كرسرى نى كويند از نا حرميست . هر كه ما حرم بود با سرسلطان چكار
چون كسى را درون خانه رفتن راهيست . يا ملكه نام نمودن سرش در پاي چكار

(14) Terceme:

Saņa nā-maħrem mülküden sırrı kimse söylemez

Ecnebī hem-rāz olur fī şeyḫ-i şah-ı kişvere

(15) Çün derūn-ı ħāneye yoķdur saņa rāh-ı düħūl

Eyleme derbānına varup temelluķ tevķīre

(16) Onüçüncü edeb budur ki menba‘-ı cūd u seħā olan pādişāhlar her ne gūne tuħfe (17) vü hediyye i‘ṭā itseler, cān u dilden ķabūl idüp istiğnā itmeyeler. Zīrā (247

a) (1) her ne deñlü muhakkakar dağı olsa pādişāhlaruñ eğalli, ekşer ve lütf u ihsānları (2) cümleden evfer ü bişterdür ve qabülünde istiğnā (3) nişāne-i istiḥfāf ü istisgār ve ‘alāmet-i istiqlāl ü istiḥkārdu. ‘Aqıl olan (4) kendüyi bu güne vaż‘-ı ğayr-ı sedīd ile lütf-ı sāye-i İlāhīden nā-ümīd (5) ve feyz-i fażl-ı nā-mütenāhīden teb‘īd itmez.

Beyt:

بیت ہر حیرت زیشتم آید خون
اندک و بسیاران دکش بود

Terceme:

Pādişāhın her ‘atāsı hoş olur

(7) Azı çoğı cümleten dil-keş olur

On dördüncü edeb (8) budur ki ṭarīḳ-ı emānetden ṭaşra vaż‘-ı ḳadem itmeyeler ki şıfat-ı emānet (9) merdüm-i ḥārı, azīz ü mükerrerem ve ḥaşlet-i ḥıyānet, merd-i mu‘azzamı maḫzar-ı derd (10) ü elem ider.

Ḥikāyet: Me‘mūn Ḥalīfe’den menḳüldür. Dimiş ki: “Merdüm-i emīni, (11) ğāyet severüm -her çend süfle vü rezīl ise de- ve merdüm-i ḥāyini, sevmem –egerçi (12) ‘ālī-neseb ü celīl ise de-. Zīrā emānet, ‘alāmet-i imāndur (13) ve ḥıyānet, emāret-i ḥusrān u şıfat-ı şeyṭāndur ve Ḥadīs-i Nebevī’de (14) (‘Aleyhi’s-selām) ﻻ

¹⁹⁹ vāqı‘ ایمان لمن لا امانة له’ olmuşdur. Ya‘ni: ‘Emānetden (15) maḥrūm olan bī-diyānet olur’ demek mefhūmdur ve ²⁰⁰ لا يُحِبُّ (16) ائذنين fehyā-yı şıdḳ-iḥtivāsı üzre ehl-i ḥıyānet muḥabbet-i İlāhiden (17) bī-behre idügi zāhir ü müstebındür.

On beşinci edeb budur ki (247 b) (1) pādişāh tarafından kişiye her ne vāşıl olursa aña kāni‘ ü kāyil ola (2) ve ziyāde-yi ṭālib ü ḥariş-i meṭālib olmaya. Zīrā ḥırş elbette hırmānı (3) cālib ve ḥuşūl-i āmāli sālībdür.

Nazm:

علم حرم حمان قری نگذرت
مردم از وصف حرم خویش شود
حوص از جمله خلقها بترست
وز قناعت بزرگوار شود

Terceme:

Ḥırş u hırmān oldı ḥaḳḳā tev‘emān

(6) Ḥırşdan bed ḥaşlet olmaz bī-gümān

Ḥırşla insān ḥaḳīr ü ḥār olur

(7) Ger ḳanā‘at itse büzürgvār olur

Nitekim muḳīm-i dār-ı ḥulūd-ı (8) sa‘de’s-su‘ūd merḥūm Şeyḥü’l-islām Ebu’s-su‘ūd (... l-lāhu Sübhānehu mine’l-Ḥavzi’l- (9) mevrūd bi-ḥürmet-i şāhibü’l-

¹⁹⁹ “Güvenilirlikten mahrum olanın kāmīl imanı yoktur” (Hadis) "Komşusu, zararlarından emin olmayan kimse cennete giremez." [*Buhârî*, Edeb 29; *Müslim*, İman 73, (46).] şeklinde var.

²⁰⁰ “(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez.” (*Kur’an*, Enfal 8/58)

maḳāmü'l-maḥmūd 'aleyhi ezkā't-taḥiyyātü' (10) l-müte'ākıbetü'l-vürüd mine'l-Meliki'l-Vedūd (11) فى الوجود كما يعقبه فى العدد المعدود (11) buyurlar imiş. Ya'ni: (12) "Hırşuñ 'adedi iki yüz toḳsan toḳuzdur. Bi-ḥasebi'l-'aded beynlerinde tertıb mevcüd olduğı gibi (14) bi-ḥasebi'l-vücüd dağı hırşı ta'ḳıb-i ḥırmān, ma'hüddur ve sālİK-i mesālİK-i (15) hırş olan müteḥālİKlerde mirāren manzūr u meşhüd olmuşdur. (16)/(17) (çizili)

(248 a) (1) On altıncı edeb budur ki sulṫānuñ (2) ḥuzūr u ğaybetinde zıkr-i maḥāmid ü neşr-i mekārİmine müdāvet ve medḥ ü şenāsına (3) ve ḥayr-du'āsına muvāzabet idüp eger bir kimseden şān-ı mekārİm- (4) nişānlarına şeyn olur maẓmūnı müştemil ve ta'zīm ü tevḳİrlerine muḥill bir kelime istimā' itse (5) anı ta'yİR ü tafzİḥ ide. Eger anuñla münzecir olmaz ise sūḥān-ı saḥtla cefā vü taḳbİḥ ide. (6) Eger anuñla dağı mütte'iz ü mütenaşşİḥ olmaz ise tamām inḥirāf-ı ḥāḫırını taşrİḥ (7) ve terk-i mücāleset ü muşāḥabet ve min külli'l-vücūh ḫaṫ'-ı kelām ile (8) izḥār-ı 'adāvet ide.

On yedinci edeb budur ki cānib-i salṫanatdan (9) aña müfevvez olan ḥİdmet edāsına müdāvim ü me'mūr olduğı (10) maşlaḫat itmāmına cān u dilden ḫāyim olup mütekeffil olduğı mühimmden (11) bir vechle ğāfil ve dāyimā meclis-i pādişāhİde ḥāzır olup ḥİdmetinden sāhil ü zāhil olmaya. (12) Tā ki her ğāḥ sulṫān ṫaleb itdikde fi'l-ḫāl ḥuzūr-ı 'ālİsine vāşıl (13) ve murād-ı şerİfleri ḥāşıl ola ve ḥuzūr-ı fāyİzÜ'n-nūrİlarına melālet ü sāmmete (14) mü'eddİ olacaḫ mertebe muvāzabetden İḫtirāz ve mücib-i şİḫlet ü bār-ı ḥāḫır olan mülāzemet ü (15) müdāveti terk ile sāyir mecālİsden mümtāz ideler. ZİRā dimişlerdür ki "Muşāḫib-i ekābir (16) yār-ı şāḫır olup bār-ı ḥāḫır olmamaḫ gerekdür.

On sekizinci edeb budur ki (17) sultān-ı nīk-nihāduñ muḥabbet ü rızāsına çendān i'timād ve kendüsinüñ keşret-i ḥidmetine (248 b) (1) vüṣūk u istinād itmeyeler. Zīrā ğurūr-ı cāh ile giderek 'ubūdiyyet mehcūr (2) ve sābıka-i ḥidmet mestūr olur. Bir daḥi bu ki pādişāhlara (3) sābıka-i ḥidmetüm vardur diyü da'vā-yı istihkāk қағ'ā cāyiz ve ta'dād-ı (4) ḥidmet idenler murādātına fāyiz olmaz. Belki her bār mülāzemet ü ḥidmetini (5) tecdīd ü du'ā-gūluḡ levāzımını ve fermān-ber-dārliḡ merāsimini te'kid idüp āḥir a'māli ile (7) evvelini iḥyā ve ef'āl-i ḥasene ile ve aḡvāl-i müstaḥsenesiyle pādişāhı tamām (8) irzā ide. Zīrā selāḡin-i kām-kār āḥiri evvelinden münḡatı' olan (9) kārı i'tibār itmeyüp ḡalḡuñ ḥidmetiyle minnet-dār ve zātlarını (10) sezā-vār-ı ḥidmet bilüp envār-ı cemāl-i ma'delet-āşārlarından 'amme-i (11) enām ḥişşe-dār olsun diyü āftāb-ı 'ālem-tāb gibi her gün bir makāmdan (12) āşkār olup bir ḡāl üzre ber-ḡarār olmazlar.

On toḡuzuncu (13) edeb budur ki 'arz-ı ḡacāt maḡallini muḡāfaza ve ḡabül-i kelām hengāmını (14) mülāḡaza ideler. Zīrā ḥidmet-i bā-'izzet-mülūke 'arz-ı ḡaceti, namāza teşbīh (15) itmişlerdür ki vaḡtinde edā olunsa maḡbül olduḡı gibi ḡacet daḡi (16) maḡalline müşādif olsa ḡayyiz-i ḡabüle vüṣül bulur.

Beyt:

عاش بود نعمت پادشاه . که هنگام فرصت ندارد نگاه .

(249 a)

(1) **Terceme:**

Ḥarām olsun o şaḡşa pādişāhuñ virdüḡi ni'met

Ki ‘arz-ı hācete ašlā gözetmez sâ‘at-i furşat

(2) Ve ‘arz-ı hāl bir mertebede gerekdür ki eşer-i sāmmet ü melāl cebīn-i mübīn-i sultānda (3) peydā ve nişāne-i tağayyür ü tekeddür zāhir ü hüveydā olmaya.

Yigirminci edeb (4) budur ki eger sultān, bendegāndan birini şeref-i iltifātı ile mu‘azzez (5) ü mükerrerem kılsa eskiden muḡarreb-i devlet ... sebḡ-i ḡidmetleri (6) olan cemā‘ate taḡaddüm ḡaşd idüp nefsini anlardan ilerüye itmesün (7) ve noḡşān-ı ‘aḡla delālet ider vaz‘-ı iḡtiyārī ile zātını süfehā (8) zümresine ḡatmasun. Zīrā cāyizdür ki taḡaddüm ḡaşd itdügi kimseler ile (9) pādişāhuñ ülfet ü muvāneseti ve ḡaḡḡ-ı şoḡbet ü mücāleseti olup ḡaḡlarını (10) izā‘aya rāzı olmayup taḡaddüm ḡaşd itdigi kimseler daḡi def‘ine āḡāz (11) ve temşit-i murādlarına müsā‘ade-i sultānı niyāz itmekle iḡtimāldür ki pādişāh daḡi anları (12) ri‘āyet ve ḡāḡırlarını şıyānet ü ḡimāyet idüp ol fuzūlī anlara (13) maḡlūb ve maḡşūdını maḡlūb ḡılıp vādī-yi ḡacālet ü infi‘ālda (14) kemāl-i ḡüzn ü melāl ile perişān ḡāl ḡala ve keşti-i ümīdini girdāb-ı (15) ḡırmāna şala.

Ḳıḡ‘a:

قطع بر آنکس که از خاص سلطان بود
تقدم حج کرده باشی عزیز ، اگر چه ترا غنی شد بدید
ز آغاز او هم بر اندیشش نیز

Terceme:

Şaḡın kim ḡāşş-ı sultān-ı cihāna

(249 b) (1) Taḳaddüm itme sende var ise hūş

Saḅa el virdi gerçi ‘izz ü iḳbāl

(2) Anuñ da ‘izzetin itme ferāmūş

Yigirmi birinci edeb budur ki (3) eger sulṭāndan cev̄r ü sitem görse renc̄ide olup izhār-ı elem itmeye (4) ve pādişāhlardan saḅtī vü dürüşti zuhūr itse şafā-i (5) ḳalb ile ḳabūl idüp ḥāṭırında anuñ-çün ḡam ṭutmaya. Zīrā, (6) ‘izzet ü saṭvet-i pādişāhī ve ḳuvvet ü ḳudret-i fermān-dihī, bī-sebeb (7) hetk-i a‘rāz-ı nāsa mā’il ve bī-taḳrīb cev̄r ü cefāya ḳā’il (8) olmamalarını iḳtizā ider, dimişlerdür. Pes, herkes bu maḳūle kārlarına taḥammül (9) ve dāmen-i şabra tevessül gerekdür ve lāzıme-i salṭanat olan şīve vü nāz (10) iḳtizāsiyla düşünāma āḡāz itdiklerinde

Mışrā‘:

دشنام کلود عاست اینها

Terceme:

Sögme degildür o baña belki du‘ādur

(12) maẓmūnı üzre du‘āya ḥaml ideler ve eger şiddet ü cefā itseler

ما اول وفا کردم هر چند جفا دیدم

Terceme:

Cefā gördükce ḥaml itdüm vefāya

(14) fehvāsı üzre mülāyemet ü vefāya ḥaml ideler.

Yigirmi ikinci edeb budur ki (15) eger pādişāhdan saḥt u ğāzab u ‘itāb-ı bī-
sebeb görseler (16) bir ferde şikāyet yüzünden taḥrīk-i leb ile terk-i edeb itmeyeler ve
qalblerinde (17) buĝz u ‘adāvet tūtmayup kuşūr u günāhı kendilere isnād u taḥvīl ile
(250 a) (1) lāzime-i ‘ubūdiyyet ü iḥlāşı tekmīl ideler.

Beyt:

بہر چند جہاں سگارت نکم
گویم کہ جرم از طرف ما ست ہنور

Terceme:

Baḥa cefā da iderse şikāyet eylemezem

(3) Şehā günāh benimdür diyü qabūl iderüm

diyüp ol ḥışm u ğāzaba sebep (4) olan emrūn izālesine bā‘iş olur ma‘nāya cidd-i
beliĝ ve kemāl-i talṭīf ile (5) tehiyye-i esbāb-ı ‘afv u iḥsāna ictihād-ı bī-dirīĝ ideler.

Yigirmi üçüncü (6) edeb budur ki eger sulṭān bir kimseye ḥışm u ğāzab ile
şiddet yā ḥuzūr-ı (7) ‘izzetinde bir ḥuşūş ile tōhmet itmiş olsa ‘āqil olan ol (8)
maḳūle kimseden ğāyetde ictināb ve müttehem olanlar ile terk-i mücāleset (9) ü
muḥālaṭa ve kaṭ‘-ı su‘āl ü cevāb idüp ‘özl-ḥ‘āhlik rāhına sālīk (10) ve başt-ı
muḳaddemāt-ı recāya müttehālik olmaya. Tā ol zamāna dek kim ğāzab-ı sulṭānī (11)
sükūn bula ve ümīd ü ‘āṭifet-i mihr-bānī vü āşār-ı şefḳat ü merḥamet nümāyān ola.

(12) Ol zamān vech-i laṭīf üzre ta‘bīr-i dil-peẓīr ile i‘tizār ide. Tā ki (13) ol dil-figār ḥaḳḳında teveccüh-i ḥāṭır-ı şāh-ı kām-kār zāhir ü āşḳār ola.

(14) Yigirmi dördüncü edeb budur ki hem-vāre rızā-yı sa‘ādet-iḳtizā-yı (15) pādişāhiye sâ‘î ve ḥoşnūdi-yi şehen-şāhı ḥāşıl olacaḳ umūrı (16) mūrâ‘î ola ve bu ma‘nâ dört emr ile minaşşa-i zuhūrda cilve-nümâ olur. (17) Evvelâ, mādām ki pādişāhların kelāmı muḥālif-i şer‘-i şerīf ve ḥāric-i dīn-i münīf (250 b) (1) olmaya, hemān taşdıḳ ile kemāl mertebe ‘ubūdiyyetini taḥḳıḳ ide. İkinci, şāhān-ı (2) ‘ālī-şāndan nümāyān olan tedbīr-i dil-peẓīrlerini istiḥsān ide. (3) Üçüncü, mehāmid ü menāḳıblarını izhār u i‘lān ide. Dördüncü, mesāvī itmeyüp (4) ḳabāyiḥ-i a‘māllerini pinhān ide.

Yigirmi beşinci edeb kitmān-ı esrārdur. (5) Bu ma‘nî cümle şürūṭuñ ‘umdesi ve ‘āmme-i ādābuñ aşl ü zübdesidür. Pes, (6) esrār-ı pādişāhī setrinde mübālaḡa-i ‘azīme ve himmet-i cesīme lāzime olmaḡla bu bābda (7) ri‘āyet-i ṭarīḳa-i ihtiyāt budur ki pādişāhuñ cümle ḥuddāmı muṭṭali‘ oldukları (8) aḥvāl-i zāhiresini bile ḥasbe’l-ḳader iḥfā ideler ki şıfat-ı kitmāna (9) meleke gelüp suhūletle ketm-i ḥafāyā-yı esrār-ı mülūke ḳudret ola (10) ve şanduḳa-i ḳalbinde cevāhir-i zevāhir-i aḥbār-ı selāṭin mektūm ve mühr-i ḥıfzla (11) maḥtūm olmaḡla tamām ḳurbet bula.

Hikāyet olunur ki (12) şāhān-ı kāmḳārdan bir büzürgvār, ḥükemādan bir ḥakīm-i nām-dār-ı ‘ālī-miḳdārdan (13) vaşıyyet ü naşīḥat taleb itdi. Ḥakīm ayıtdı: “Ey melik-i ‘āmme, vesāyā ‘ulemā’-i (14) dīnden mervī olan²⁰¹ التعظيم لامرالله والشفقة على خلق الله (15) kelām-ı şerīfinde münderic ü maṭvīdür. Zirā Rabbü’l-‘izze Ḥazretinüñ

²⁰¹ “Allah’ın emrine tazim (saygı) ve Allah’ın kullarına şefkat; her ikisi de, ahiret azabından kurtulmak için, iki büyük asıl köktür. (İmam Rabbanî, *Mektubāt-ı Rabbanî*, 98. Mektup)

(16) fermānına ta‘zīmle izhār-ı ‘ubūdiyyet ve ‘āmmē-i nāsa şefkat ü merḥamet (17)
Ḥālīk u maḥlūka ḥıdmet ü i‘ānet olmağın müstecmi‘-i fūnūn-ı naşīḥatdur.

Ḳıṭ‘a:

(251 a)

ایمانه جوان بشنوا زین برکهن • یک نکته که هست یکان اصل سخن
باحی بادب باش و عبادت حق و زر • با خلق بر فوج باش و نیکی مکن

(3) Terceme:

İşit pîr-i dānādan ey nev-civān

Ki aşl-ı sūḥandur bu söz bî-gümān

(4) Edeble çalış rûz u şeb ṭā‘ate

Mülāyim olup iyilik it her zamān

(5) Pādişāh-ı pür-temyîz “Vādî-yi siyāsetden daḥi bir kelām-ı ḥikmet-āmîz ve bir muḳaddime-i (6) nükte-engîz söyle!” diyücek: “Merdüm ḳatline sa‘y itme ki aḥsen-i taḳvîm üzre (7) vücūd bulan binā-yı beden-i insānı taḥrîb kār-ı āsān degildir. Meger (8) üç nev‘-i bā-ḥubs ki anlaruñ ḳatli ‘uḳalā ḳatında ma‘zûr olduğı ğayr-ı mestûrdur. (9) Biri ol cābir-i cā‘irdür ki taḥrîb-i mülküñe ṭālib ve esbāb-ı (10) mefāsidi cālib ola. İkinci, muḥaşşilü’l-emvāl nāmına olan ‘ammāldür ki (11) hemvāre nehb ü ğāret ve emvāl-i Müslimîne îşāl-i ḥasāret ve beytü’l-māle (12) taşaddî ve îrād u maşraf zımnında ḥıyānete cesāret ve nefsi-ḥasāsine (13) bir direm

vüŝüli için niçe k̄ise-i emvāl-i ‘ammeyi izā‘at ve h̄ızāne-i (14) ‘āmire-i pādīŝāhī tehī ve mezālīm ḥadd-i kemāle müntehī olmasına sebep ü ‘illet (15) ve dā‘iye-i zārūret ü ihtiyāc bahānesiyle işā‘a bid‘at ve taḥt-ı yedinde (16) olan ḫalemeyi cerād-ı münteŝir gibi eṭrāf u eknāfa irsāl ile taḥrīb-i vilāyet (17) ide. Üçünci, ol ḥāyindür ki esrār-ı salṭanatı āŝkār ve maḥfiyyāt-ı umūr-ı dīn ü (251 b) (1) devleti, düşmen-i dīne izḥār ide” didi.

Hikāyet: Bir gün (2) Nūŝirevān’a “Filān kimse senüñ sırruñı izḥār ve maḥfī olan ḥālūñi (3) āŝkār itdi” didiklerinde “Ol nādānı hemān ḥāk-i helākde nihān idüñ ki esrār-ı (4) salṭanat daḥi mestūr u pinhān ve maḥfiyyāt-ı umūr bī-nām u niŝān ola” didi.

Ḳıṭ‘a:

قطع هر که سازد سر سلطان آشکار
زیر خاک تیره پنهان بهتر است . سر نگهداری سرت ما بجزایی
ز آنکه حفظ سر کنه بان سرت

Terceme:

Hem-rāzı pādīŝāhuñ eylerse sırrı izḥār

(8) İtmek gerekdür anı zīr-i zemīne pinhān

Ger sırrı ḥıfz iderseñ baŝuñ bulur selāmet

(9) Zīrā ki ketm-i esrār oldı sırra nigh-bān

Hikāyet olunur ki pādişāhlardan (10) biri hıdmetinde olanların birine: “Saña esrārumdan bir sır iş‘ār (11) itmek isterüm. Ammā bir ferde izhār itmeyesin” diyücek “Ale’r-re’sü ve’l-‘ayn (12) ihfāsı zımmetüme deyn olsun” didi. “İmdi ben birāderümden hemişe (13) havf u endişe üzreyüm. Andan mutazarrır olmadın def‘ine ‘azīmet (14) ve vücūd-ı habāşet-ālūdını izāleye niyyet eyledüm. Sen beni hıfz u himāyet (15) ve birāderümden her neye vākıf olursañ beni haberdār eylemekle merāsım-i (16) ‘ubūdiyyeti ri‘āyet eyle” diyücek zāhiren ta‘ahhüd ve me’mūr olduğı hıdmetle (17) takayyüd gösterdi. Ammā fırsat bulıcağ pādişāhuñ sırrını birāderine (252 a) (1) iş‘ār itmekle aña merāsım-i ihlās u ihtişāş izhār eyledi. Şāh-zāde ise (2) “H‘āb u ğafletten bizi bīdār itmekle ‘azīm minnet-dār eyledüñ” diyüp (3) nevāzişler ve gūn-ā-gūn sitāyişler idüp nefsinı muhāfaza ve kār u bārını (4) mülāhaza üzre oldı. ²⁰² وَمَا بَدَلُوا تَبْدِيلًا (5) efhā-yı ihbār-nümāsı üzre iktizā’-i kader ü kazā ile ol pādişāhuñ (6) müddet-i ‘ömri inkızā bulup birāderi mesned-nişin-i taht-ı salţanat (7) ve fermān-fermā-yı merāsım-i devlet olıcağ birāderinüñ kaşd-ı bed itdüğünü (8) ihbār u iş‘ār ve muqaddimāt-ı ihlās u ihtişāş izhār iden (9) hıdmetkārı da‘vet idüp hemān katline fermān idicek: “Ey pādişāh-ı (10) ‘ālī-cāh, bu fakīrden ne maqūle haţā vü kuşūr ve ne cürm ü günāh şudūr itdi” (11) didi. Pādişāh ayıtdı: “Benüm birāderimüñ haddeden efzūn ve mertebe-i haşr (12) u ‘adden bīrūn ihşān u in‘āmını görüp maħrem-i esrārı olmuşken (13) ahvālünü āşkār ve muzmerātını izhār eyledüñ. Velī-ni‘metüñ olan pādişāhuñ (14) sırrını ihfā itmeyücek saña i‘timād ve bir vaz‘ına i‘tikād cāyiz degildür” diyüp katline (15) halīfe işāret idicek zenbūr gibi üstüne cellādlar üşdi (16) ve ihfā-yı rāz itmedüğü için varṭa-i helāke düşdi .

²⁰² “Mü’minlerden öyle adamlar vardır ki, Allah’a verdikleri söze sâdık kaldılar. İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir (şehit olmuştur). Bir kısmı da (şehit olmayı) beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir.” (*Kur’an*, Ahzâb 33/23).

Beyt:

بے پیر میکده کفتم کہ چیت راہ نجات ، بجاست جام می و کفتم از پیرانش

(252 b) (1) Pîr-i muġāna şordum rāh-ı necâtı bir gün

Alup ele piyāle didi ki hıfz-ı sırdur

(2) Ve muġarrebān-ı salţanat ve mu'temedān-ı devlet olanlar daġı kendülerde yedi (3) şartı ri'āyet itmek lâzımdur. Evvelā, rüşvetden teġāşî üzre olup aġzı lâyıķ (4) u sezā olmayanı almayalar ve i'tāsı münāsib olmayan kimselere neyl-i āmāl (5) için bezl-i māl idüp sefīne-i 'ırz u nāmūslarını baġır-i belāya şalmayalar ki (6) dünyāda bed-nām u bî-miķdār ve 'uķbāda rüsvā vü şerm-sār olmaķ lâzım gelür. (7) Şāniyen, ġasbe'l-maķdūr herkesden zarar u ziyānı dūr ve 'āmme-i enāma (8) 'ināyet ü iġsānı mevfūr ideler. Şālişen, bülend-himmet (9) olmaķ gerekdür ki herkes aña göre i'tibār u ġürmet ider ve şıfat-ı (10) 'ulüvv-i himmet ile ārāste ve sümüvv-i menķabet ile pîrāste olanlar elbette nefis-i nefīslerini (11) tama'-ı menāfi'-i dünyā-yı denî ile ġ'ār u zelîl olmaķdan şıyānet ve emr-i yesîr-veş ġaķîr olan intifā'-ı cāhı veyā mālî için (12) āb-ı rü şarf itmeyüp 'ırz-ı şeriġlerini ġimāyet iderler. Zîrā cāh u māl şaded-i zevāl ve mu'riz-i eşķalde (13) olmaġla aña ġariş olanlar maķām-ı denā'et ü ġ'ārîde pāy-māl (14) olurlar. Rābi'an, kārı rıfķ u mülāyemet olup ne kendüsine (15) ġiddet ve ne ġalka şiddet göstere. Muġtedā-yı İmām-ı ġüccetü'l-İslām (16) ġuddise sırruhu buyurmuşlar: “ ‘Aceb bed-baġt u bed-girdār kimselerdür anlar ki rızā-yı (17) maġlûķ için ġışm-ı ġudāya giriftār olmaġı iġtiyār ve mürā'at-i ġātır-ı sulţān (253 a) (1) için irtikāb-ı mezālîm ile nefis-i nefīslerini ġîme-i caġîm idüp mu'azzeb-i bi'n-nār ideler.

(2) Kıt'a:

قطع از برای رضای خلق مکن خویش را سخی حرم خدا،
حیف که بهر راحتِ دیگران، تو در افادهٔ برج و عنقا،

(4) Terceme:

Halkı irzâ için özün itme

Müsteḥakḳ-ı 'itâb-ı hısm-ı Hudâ

(5) Ḥayfdur ğayrılar safâsı için

Çekesin sen hemîşe renc ü 'a'nâ

(6) Ḥāmisen, ḳadr-i 'azâmet ü ihtiyârı ve kıymet-i devlet ü iktidârı (7) tamâm
bilüp şademât-ı zelâzil-i فوات ve hücum-ı cünüd-ı hâdimü'l-lezzâtdan (8) evvel

Beyt:

بیت زان بر شتر که مرکب بنا که فرارسد، خورشید عمر بر سر کوه فرارسد

Terceme:

Nâgeh gelüp bād-ı ecel cismüñ dıraḥtın baḳmadın

Ḥurşid-i 'ömrüñ ḳulle-i kūh-ı fenāya çıḳdı

(9) Zikr-i cemîl ve işr-i celîl ibkāsına sa'y-i cezîl ide. Sādisen, iktidār vecāhetine (10) mağrūr olup i'timād ve müttekā-yı 'izzet ü şevkete istinād itmeye ki çarḥ-ı kec-reftār cev̄r ü sitemkārî (11) ile mevşūf ve sipihr-i nā-sāzkār (12) cefā-cūyî vü tünd-hūyî ile meşhūr u ma'rūfdur. Zamān-ı yesîrde (13) 'ahid-nāme-i devleti ṭayy-i sicil dūrülüp şūret-i fenā hüveydā ve nā-ümîdlik raqamı (14) şafḥa-i baḥtiyārî vü kāmkarîye çekilüp āşār-ı şevket ü 'izzeti nā-peydā (15) olur.

Naẓm:

نظم مشومغور مال وجاه و دنیا
که دنیا یاد دارد چون تو بسیار ، دمادم بگذری و واگذاری
بدشمن هر چه داری و بسیاری

Terceme:

İtme şaḡın māl ile cāh ile sen iğtirār

(253 b) (1) Görđi bu dūnyā-yı dūn sencileyin bî-şümār

Geçmededür dem-be-dem mähle sālūñ senūñ

(2) Düşmen elinde qalur māl ü menālūñ senūñ

Sābien, ḥasebü'l-imkān (3) ḥalqa lüṭf u iḥsān itmek gerekdür. Zīrā mülük-i sa'ādet-sülük (4) taḡarrübünūñ fāyidesi ve dergāh-ı selāṭin-i ma'delet-āyīn iḥtiyārınūñ (5) 'ā'idesi budur ki fevāyid-i in'ām u iḥsānı 'āmm u ḥāşşa şāmil ve māyide-i (6) cāh u celālinden şaḡir ü kebīre nevāle-i feyż u ifzālî vāşıl ola (7) ve

yaķinen ma'lūm olmaķ gerekdür herkes ki ĥalka iyilik ide, 'inde't-taĥķīķ (8) kendü nefsine itmiş olur ve dünyā vü āĥiretde menfā'atini bulur.

Hikāyet: (9) Ekābir-i dīnden bir ŗāhib-i yaķin: "Ben müddet-i 'ömrümde bir kimseye iyilik (10) itmedüm" diyücek ĥidmetinde olanlardan birisi: " 'Ale'd-devām sofrā-i (11) feyz ü in'āmuñ ĥāŗŗ u 'āma keŗide ve bu diyāruñ ekŗer sükkānına (12) āŗār-ı lütf u keremuñ reside iken ĥilāf-ı zāhir-i kelāmdan ne irāde (13) buyurduĥunuzu ifade idüñ" diyücek "Benüm bu kelāmum ŗāĥiĥ u ŗıdķ-ı ŗariĥdür.

(14) Zīrā Ĥaķķ Sübĥānehü ve Te'ālā kelām-ı mu'ciz-nizāmında taŗriĥ idüp °إِنِّ اَدُّسَ اَنْدُمْ

²⁰³ لَ اِنْفُسِكُمْ ° ⁽¹⁵⁾ buyurmuŗdur. Ma'nā-yı ŗerīfi "Eger iyilik iderseñüz (16)

nefsüñüze iyilik itmiş olursuz" dimekdür. Pes, iĥŗānuñ menāfi' u fevā'idi (17) benüm

nefsüme rāci' u 'āyid olıcaķ iyiligi nef süme itmiş olurum" didi. (254 a) (1) ²⁰⁴ وَاِنِّ اَسْدَ اَنْدُمْ

لَا ⁽¹⁸⁾ ināzmün-ı ŗerīfi üzre kemlik ŗarafı daĥi bu minvāl (2) üzredür. Ya'ni kemlik

idirseñüz yine nefsiñüze itmiş olursuz. Zīrā mażarrat (3) u 'uķūbeti nefsiñüze vāŗıl

olur.

هر که کند بخود کند کره میکند بد کند

(4) miŗrā'ında bu ma'nā-yı laťif derc ve nuķūd-ı belāĥat ĥarc olunmuŗdur.

(5) Nazm:

²⁰³ "İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz." (Kur'an, İsrâ 17/7).

²⁰⁴ (Kur'an, İsrâ 17/7).

نظم نکوی کن چہ کنون میدہدست • بڑی کندار اگر چہ قدرت
کہ نیکوی نکوی آوردیشن • و کر بد میکنی بدایتیشن

(7) Terceme:

Elünden geldügince eyle ihsân

Dem-â-dem kâr-ı bedden ol girizân

(8) Gelür bir gün saña heb hayr u şerrüñ

Mükâfâtın görürsün nef' u zarruñ

(9) Ammâ ri'âyet-i taraf-ı rü'yeti bu tarîkle bilmek gerekdür ki câh u devletden

(10) ğaraż-ı aşlî ve murâd-ı küllî, istirzâ-yı şâh ve müte'allikât-ı sulţân u sipâh (11)

degildür. Belki maqşâd-ı aqşâ, ri'âyet-i 'ibâd ve maţlab-ı a'lâ 'imâret-i bilâddur. (12)

Pes, re'âyâ tarafını ri'âyet ehemmi-i mühimmât ve elzem-i zarûriyâtdur (13) ve bu

ma'nâ iki vech ile şüret-nümâ olur: Evvelâ, anlaruñ muhâfaza-i ahvâlinde (14) ğâyet

ihitimâm ve imdâd u i'ânetlerine bir vech ile ikdâm gerekdür ki kâr (15) u bârlarından

qalmayalar ve mesken ü vaţanlarından celâ idüp (16) keşti-i vücudların girdâb-ı

belâya şalmayalar.

Şâniyen, anlar (17) üzerinden şerr-i zulemâyı def' u ta'addiye taşaddî idenleri

şadd u men' ideler. (254 b) (1) Zîrâ kibâr-i 'âlî-miqdâr dimişlerdür ki ra'iiyet,

güsferd misâli bir ğanîmetdür (2) ve ehl-i ihtiyâr u iktidâr-ı şobân u pâdişâhân aşhâb-

ı güsferdân (3) gibidür. Mâlik-i aĝnâmı, gürg ve sâyir hayvân zararından hıfz idüp

(4) ğâyet a'lâ çerâ-gâhda gezdürüp nigâh ve nitâc-ı netâyicini dil-h'âh üzre (5) taşşîl

içün şobāna teslīm itdügi gibi pādişāhān dađi erkān-ı devlet (6) ve a'yān-ı salţanata, re'āyāyı ri'āyet ve ğaddār u sitemkārlar zararından (7) ĥimāyet içün sipāriş idüp anlar dađi ra'ıyyetüñ şalāĥ-ı dīn ü dünyālarına sā'ī ve aĥvāl ü a'māllerini (8) mūrā'ī olup menāfi' u mekāsiblerinden pādişāhlarına dađi işāl-i nef' (9) ideler. Ne ān ki ĥallerinden ğāfil ve kār u bārlarından (10) zāhil olup zālemenüñ istedikleri gibi mezālimumından zümre-i re'āyā vü berāyā (11) sālīm olmaya.

Nazm:

نظم
تو لي راعي ايندم غنيمت شمار
غنم رازگرک ستم بازدار ، نياید بزرگ دانا پسند
شبان غافل و کرک در کوغند

Terceme:

Bil ğanīmet pādişāhum çünki rā'ī senin bu dem

(14) Devletünde sālīm olsun gürg cevrinden ğanem

Hāşılı lāyık mıdur ğaflet idüp dāyim şobān

(15) Gürg elinden gūsfendāna ire zaĥm u ziyān

Çün erkān-ı devletüñ (16) ādāb-ı icmālīsinden bir miqđār beyān olundu; ümerā vü vüzerā ve ehl-i qalem (17) ü nüdemā ādābından daği 'ıyān idelüm. Evvelā ümerā-yı şaf-ārāya on iki (255 a) (1) kā'idenüñ ri'āyeti lāzımdur. Evvelki, Rabbü'l-'ibād ĥazretinüñ fermānına imtişāl (2) ü inĥıyāddur ve ĥalkuñ kendüsine miqđār-ı ĥidmet itmesin irāde iderse (3) Cenāb-ı Bārī'ye kendü daği andan nāqış ve kem ĥidmet

itmege kaçd u himem itmeye. Zīrā (4) kendüsünüñ halka göre maḥdūmiyyetini Ḥālīk'ın kendüsine göre maḥdūmiyyetinden (5) ziyāde irāde itmek gāyetde kabīḥ ve cürm-i 'azīm ü ḥaṭā'-i şarīḥdür.

(6) **Bejt:**

بیت کرجانب حق نگاه داری • حق نیز تو را نگاه دارد •

(7) **Terceme:**

Ṭaraf-ı Ḥaḫḫ'ı sen gözetseñ eger

Ḥaḫḫ Te'ālā daḫi seni gözedür

(8) İkinci, ḥıfz-ı ḥuḫūḫ-ı ni'metdür. Lāzım olan budur ki ḥaḫḫ-ı velī-ni'met (9) terk olunmayup ṭarīḫa-i ḥilāfa zāhib ve ḥuḫūḫ yerine 'uḫūḫ (10) bārını cālib olmaya ki küfrān-ı ni'met, müntic-i netāyic-i kabīḥa ve maḫzar-ı mefāsīd-i (11) şarīḥadur. Cümleden anlara ḫaṭ'ā mülük i'timād itmemekle herkes nazarında (12) bī-i'tibār ve miyān-ı ḫalkda sū'-i ḫalle iştiḫār bulup ḫ'ār (13) u bī-miḫdār olur ve ḫiçbir nā-sipās u kāfir-i ni'met murādına nā'il ve ümīd (14) ü maḫşūdına vāşıl olmuş degildür. Belki nekbet ü ḫizlāna giriftār (15) şarşar-ı rüzgār-ı zürkār ile binā'-i vücūdı tarmār olmuşdur.

(16) **Naẓm:**

نظم حق نعمت نگاه باید داشت ، حرمت باید داشت
هر که رو باید از ولی نعمت ، بخت از روی مابد و دست

(255 b)

(1) Terceme:

Bilinmek gerekdür hıķūķ-ı ni‘am

Dağı hürmet-i şāh-ı ‘ālī-himem

(2) Eger terk iderseñ velī-ni‘metüñ

Seni terk ider lā-cerem devletüñ

(3) Hükemā dimişlerdür: “ ‘Alāmet-i merdī budur ki, eger kişiyeye velī-ni‘meti tarafından bir mekrūh (4) u mazarrat işābet itse muķaddemā andan gördüğü menfa‘at muķābelesine (5) tıtuþ maħv itmek gerekdür ki edā-yı şükr-i ni‘met ve ifā-yı haķķ-ı hidmet (6) itmiş ola.”

Bejt:

بیت خواهم از سر کویت بصد چندین چهارفتن
نشاید شیر مردان زاهد زجر ز چارفتن

Terceme:

Senden ayrılmam ne deñlü eylesen cevri ü cefā

(8) Degme zaḥm ile yerin terk eylemez şîr-i vegā

Hikāyet: Bir ḥāce-i ḥired-mend (9) ü dānā ve ‘ākıl ü kāmīl-i bī-hemtā, bir ḥidmetkārī ile temāşā-yı bāğ u bustān (10) iderken bir bustānna rāst gelüp içinden bir ḥıyār ihtiyār idüp (11) eliyle ḳoparup ol ḥidmetkāra virdi. Ğulām daḥi şoyup öyle ṭatlu (12) ṭatlu tenāvül itmege başladı ki ḥācenüñ daḥi ṭab‘ı meyl idüp (13) bir miḳdār ṭaleb itdi. Hemān ağızına alıcaḳ kemāl-i merāretinden telḥ-kām (14) olup: “Ey ğulām, şevḳ u neşāṭla bu maḳūle acı ḥıyār tenāvülünü nice (15) ihtiyār itdüñ?” diyücek “Ey ḥāce bu ḥıyārı baña sen virmiş idüñ. Bu āna gelince (16) senüñ dest-i kerem-peyvestüñden niçe çerb ü şirīn tenāvül itmiş idüm. (17) Hālā bir telḥ loḳma için türüş-rü göstermekden şerm ü ḥicāb ve şabr-ı (256 a) (1) mürrü’l-meżāk şabr menāfi‘ini izā‘atden ictināb itdüm” didi.

Beyt:

از دست تو صد شربت شیرین بچشمم ، یک شربت تلخ از بچشمم پاک بنشد

(3) **Terceme:**

Nüş eyledüm elüñden yüz kerre ṭatlu şerbet

Bir def‘a telḥ içerseḳ çekmem efendim ğuşşa

(4) Ḥāceye bu kelām ḥoş gelüp çün benüm şükr-i ni‘metümi edā itdüñ diyü ḳayd-ı (5) bendegī āzād ve in‘ām u iḥsān ile dil-şād itdi. Ādāb-ı (6) ümerādan üçünci budur ki cidd ü ictihādı buña maşrūf ola ki taḥşīl-i (7) māli, maşıb u cāhdan ola, bi’z-zāt pādīşāhdan degil. Ya‘ni ḳādir (8) olduğı deñlü vech-i i‘tidāl üzre maşıbdan

taḥṣīl-i māl ü intifā‘ idüp (9) emvāl-i pādişāhīden kaṭ‘-ı ḥibāl-i itmā‘ ideler. Zīrā māl herkesüñ (10) maḥbūbıdır ve ādemüñ maḥbūb-ı maṭlūbuna ṭama‘ iden mebgūz ve mağzūb (11) olmaḵ muḳarrerdür ve ḥükemā dimişlerdür ki: “Selāṭīnden esbāb-ı menāfi‘ (12) ṭalebi münāsibdür. Nefs-i menāfi‘ degil: Meşelā bir manşıb u ḥidmet ṭaleb (13) ide ki sebep-i ḥuṣūl-i emvāl olmağla zūll-i su’ālden fāriğ olup (14) niçe menāfi‘a nā’il ve ümniyyesine vāşıl ola. Dördünci, cem‘-i esbāb ve emvāl (15) ü cāhdan ‘ğaraż-ı aşlīsı zīnet-i pādişāh ve ārāstegī bārgāh olup (16) dil-ḥ‘āhı tecemmül-i nefis olmaya. Zīrā bu vaz‘ edebe nezdīk-ter ve ḥaḳḳ-şināsılığa (17) lāyıḳ-terdür. Belki beḳā-yı devlet ü ‘izzet bu şüretle mutaşavverdür.

(256 b) (1)-(2) (çizili) (3) Beşinci, pādişāhlara menāzil ü melābis ü merākibden (4) maḥşūş olan umūrda teşbīhden güriz ve lāyıḳ-ı salṭanat olan (5) a‘māl ü aḥvālden ziyāde perhīz itmek gerekdür. Zīrā bu emr ile ‘adem-i taḳayyūd (6) terk-i edebe maḥmūldür ve muḥtemeldür ki ḥaddinden ḥāric cem‘ itdüğü esbāb-ı (7) şevket ü ḥaşmeti tārmār ve ol cihetden kendüsi varṭa-i helāke giriftār ola. (8) Altıncı, pādişāhlardan muḥālif-i şer‘-i şerīf olmayan umūr şudür (9) itdükde medḥ u şenā ve ol kār için sitāyiş ü du‘ā ide.

Beyt:

اگر خود روز را کویدن است این، باید گفت ایک ماه و پروک

(11) **Terceme:**

Eger şebdür dise rūza selāṭīn

Dimek lāyıḳdur işte māh-ı pervīn

(12) Ve cemī‘ ‘uḡalā vü fuḡalāya ma‘lūmdur ki umūr-ı dūnyeviyyeden hiçbir kār yoḡdur ki (13) anuñ iki ciheti olmaya. Birisi, cemīl ü melīh ve birisi, ‘ayb u zıṡt ü ḡabīhdür. (14) Pes, her kārūñ ṡaraf-ı ḡüsnüni tecessüs ü tefahḡuş idüp ānı pādīṡāha (15) isnād ideler. Eger ol vücūda gelen kārūñ fi-nefsü’l-emr ḡüsn (16) ü ṡalāḡı olmaz ise hengām-ı fırsatda ol ḡuşūṡda ḡüsn-i tedbiri (17) ta‘bir-i dil-peḡzīr ile taḡrīr idüp ḡāṡır-niṡān-ı sulṡān-ı cihān-gīr ide.

(257 a) (1) Yedinci, budur ki eger sulṡānuñ rāyı anuñ nefsine muḡālif (2) olup yā sūḡanı menfūr-ı ṡab‘ı olsa izḡār-ı muvāfaḡat u mutāba‘at (3) idüp temelluḡ u tezelliül ‘arz ide. Fi’l-ḡaḡīḡa anı sulṡān ve kendüsini (4) bende-i fermān bilmek gerekdür. Pes, emr-i sulṡāna mutāba‘at idüp (5) pādīṡāhdan kendü re’yine müsā‘ade vü muṡāva‘at ümīdin itmeye. (6) Sekizinci, cāh ve taḡarrübüne maḡrūr ve mezīd-i iltifāt-ı pādīṡāḡı ile ḡaddinden tecāvüz idüp cesūr olmaya (7) ve *Ādāb-ı İbnü’l-Muḡni‘a*’da (8) maṡṡūr ve elsine-i nāḡilinde mezkūrdur ki: “Eger sulṡān saña birāder dise (9) sen aña ḡudāvendigār diyesin. Eger pādīṡāḡ-ı ercümend seni (10) ferzend nāmı ile ser-bülend itse, sen kendüñi ḡāker-i müstemend bilesin (11) ve her ḡend ta‘ḡīm ü tevḡīrünü tevḡīr itse, sen daḡı (12) ziyāde ḡidmete ḡalıṡ ve tevāzu‘ u tezelliüle alıṡ.

Beyt:

شاه اگر لطف بی عدد در اند ، بنده باید که حد خود داند ،

(14) **Terceme:**

Luṡf-ı bī-pāyān iderse ṡāh eger

Haddini bilmek gerekdür bendeler

(15) Ve eger ümerā vü vüzerā ki ġāyetde şāhib-i iktidār ve nihāyet mertebe ehl-i ihtiyār (16) olmağla siyāset ü hükümet ve fermān-revālīk emrinde selāṭīne (17) teşbīh ü taqlīdi ‘ādet itseler, elbette pādişāhlaruñ ṭab‘-ı şerīfleri anlardan (257 b) (1) müteğayyer ve āyīne-i hāṭır-ı ‘āṭırları evza‘larından mütekedder olmağ muḳarrerdür. (2) Eger bu şüreti izhār itmeseler daği ḳalblerinde ızmār ve kīne-i sīnelerin mağalli (3) geldükde āşkār iderler.

Beyt:

بیت مکن در ملک سلطان هر جزئی
که شرکت برنا بد باد می

Terceme:

Mülk-i şāhīde şaḳın her kāra itme cür’eti

(5) Bu muḳaḳkağdur götürmez pādişāhlık şirketi

Hikāyet: Sultān Maḳmūd-ı Ġaznevī (6) birāderinüñ bir derem-hırīdesinden (7) vaż‘-ı nā-pesendīde şudūr ve kār-ı nā-şāyeste zuhūr itdükde ‘āsā-yı te’dīb ile (8) ḳarb u ta’zīb itmegin hemān ġulām dergāh-ı sultāna (9) tazallüm-künān varıcağ sultān, cümle ṭabl u naḳḳāre-i şāhī ve kūs ü ‘alem (10) ve sāyir esbāb-ı pādişāhīyi birāderi derine irsāl itdi. Birāderi (11) bu ḫālī müşāhede idicek ġāyet ḫavf u ıztırābla bī-tevāḳḳuf dergāh-ı (12) sultāna şitāb idüp geldi ve ser-i tazarru‘ u niyāzı zemīn-i ḫuzū‘ (13) u ḫuşū‘a vaż‘ idüp: “Ey şāh-ı bā-iḳbāl, bu bende-i ḳāşırdan ne ġüne ġünāh

(14) şadır oldu ki cümle esbâb-ı salţanatı menzilüme irsâl ile beni perişân-hâl (15) ü müşevveşü'l-bâl idesin” diyü izhâr-ı ıztırâb u infi‘âl itdi. (16) Pâdişâh-ı ‘âlî-câh daĥi: “Eger salţanat benüm haĥķım ise sen kendü başuña müstaķil (17) ĥükümet idüp ĥarb-ı şedîd ile ĥidmetkârı siyâset ne maşlahat idi? (258 a) (1) Lâzım olan bu idi ki ol kışşayı baña ‘arz u i‘lâm idüp ben daĥi (2) teccessüs ü tefahĥuşdan soñra haĥķı ihķâķ ve bâtılı izhâķ idüp ne mâlikden (3) memlûke cevr ü sitem ve ne memlûkden mâlike derd ü elem terettüb ediydi ve Ĥaĥķ Sübhânehü (4) ve Te‘âlâ meşâlih-i ‘ibâdı baña sipâriş itmekle ‘uhde-i cevâbdan ĥurûc benüm (5) zimmetüme lâzım ve edâ’-i ĥuķûķ-ı salţanat baña müteĥattimdür. Ol ĥuşuşdan sen (6) mes’ül degilsin ki emr-i ĥükümet ü siyâsete meşġül olasın” (7) didi. Āĥir-i kâr şad-hezâr şefâ‘at ve bisyâr-ı zarâ‘at ile birâderinüñ (8) cürm ü günâhını ‘afv itdi.

Nazm:

نظم
سیاست نشاید زکار کوهان
که ان خاص باشد بنشاهشاهان
دلیری ممکن بردر شهریار
مهات شاهان بنشان کدرا

Terceme:

Siyâset münâsib degildür ‘avâma

(11) O maĥşûşdur şâh-ı ‘âlî-maķâma

Der-i pâdişâhîde itme cesâret

(12) Var aĥvâli ‘arz it olursa ĥasâret

13) cumhūr, sipāhiyān-ı ümerāya müfevvez ü menūt
 ve rīsmān-ı ‘amelleri anlaruñ (14) tedbīrine merbūtdur, pes, sulṭāna lāzım olan budur
 ki ümerā-yı nīk-rā-yı (15) şaf-ārāyı hāzır ve emr ü nehy şudūrına nāzır kılıp peyveste
 leşkerlerini (16) ārāste ve ālāt-ı ceng ü neberdlerini pīrāste itdürüp ḥarb u kıtāle (17)
 müheyvā vü āmāde ve mühimmāt u zarūriyātlarını ḥasbe’l-‘āde ide ki ‘ālemün (258
b) (1) maḥall-i ḥavādiş olması bu ma’nāya bādī vü bā’iştir. Zīrā (2) ḥādişe ne vaḳit
 şudūr ve fitne ne ṭarafdan zūhūr idecegi herkese maḥfī vü mestūrdur. (3) Eger sulṭān
 cem‘-i māl ü ricāle meşgūl olmaz ise vaḳt-i zarūretde (4) ‘āciz ve fiḳdān-ı māl ve
 noḳşān-ı ricāl ḥuşūl-i imāle ḥāciz olur. (5) Zīrā ²⁰⁵ لا بالملك الا بالرجال ولا الرجال الا بالمال
 yı (6) şadākat-iştimālī üzre cem‘-i ricāl māl ile müyesser ve eṭrāf-ı (7) memālik
 ricālle musaḥḥar olur.

Beyt:

بیت بکشود ملک عالم بخیر
 بالست ترتیبش کریمتر

Terceme:

Olur sevḳ-ı ‘askerle ‘ālem musaḥḥar

(9) Velī māle mevḳūfdur cem‘-i leşker

Ḥikāyet: Bir pādişāh-ı (10) ‘ālī-cāh, ümerā-yı dil-āgāhdan biriyle meşveret
 idüp: “Ben māl ü ricāl (11) ḥuşūşunda ḥayrānım. Eger māl cem‘ idersem leşker

²⁰⁵“Ülke ancak (değerli) adamlarla ayakta durur. Adamlar da ancak māl sayesinde istihdam olunur.”

müteferriķ u perişān olur (12) ve eger terbiyet-i ‘asker idersem māl tālān olur” didi. Emīr-i nükte-dān: “Māl cem‘ it” (13) didikde sultān: “Leşker müteferriķ ve miyān-ı ‘askere ḥalel mutaṭarriķ (14) olur” didi. Emīr ayıtdı: “Perişān olsalar daḡi ḡin-i zarūret (15) ü iḡtiyācda ‘arz-ı māl idicek cem‘leri āsān olur.” Sultān: (16) “Hiç bu da‘vāya delīl ü burhān ve şıdķ-ı kelāmuña bir ‘alāmet ü nişān (17) var mıdur?” didi. Emīr: “Belī, ḡalā bu ḡāne megesden ḡālīdür. Fermān it, (259 a) (1) pūr-‘asel bir zarf getürsünler görüñ” diyüp fi’l-vāķi‘ zarf gelicek (2) bisyār-ı meges cem‘ oldu ve kelāmı yerin buldı. “Pes, şıdķ-ı kelāmum (3) zāhir ü nümāyān ve müdde‘āmuz vāziḡ u ‘ayān oldu” didi. Sultān ma‘zeret (4) idüp bu ḡuşuşı ümerāsınuñ biri ile daḡi meşveret idicek (5) ol: “Cem‘-i ‘asker ve terbiyet-i leşker idüp anları remide ve kendüñden (6) rencide itme. Zīrā iḡtimāldür ki cem‘ irāde itdügin zamānda müyesser (7) ve ḡalbleri muḡber olan ṡāyife emrüñe musaḡḡar olmayalar” diyücek pādişāh, delīl ṡaleb itdükde: “Bu gice ḡuzürüña ‘arz ideyüm” didi. Şeb (9) ḡulül idicek bir zarf-ı pūr-‘asel getürdi. ‘Asele meyl ü heves (10) ider bir dāne meges peydā olmadı. “İmdī ḡulüb ki bir kimseden (11) müteneffir ve āyine-i ḡavāṡır mütekedir ola ve erbāb-ı ceng-i tārikī nefrete düşüp ḡayret bula, (12) ḡin-i zarūretde her çend anlara māl-i firāvān ‘arz olunsa meyelān (13) gösterüp muṡi‘-i fermān olmazlar. Bu ḡuşuşda ma‘lūmum (14) bir ḡarīb rivāyet vardur. Ruḡşat buyrulur ise pādişāh (15) ḡidmetlerine ḡikāyet ideyüm” didi. İstimā‘a teveccüh ü meyl gösterüp (16) naḡl-i kışşaya işāret buyurıcaḡ ayıtdı ki: “Bir zamān sultān-ı Mısr’uñ (17) e‘azz-ı āmāli, cem‘-i māl olup aḡvāl-i ‘askere iṡṡilā‘dan ihmāl ve eline giren (259 b) (1) mālī şanduklara vaz‘ idüp hemān ḡazīneler pūr itmege işṡiḡāl iderdi. (2) İttifāķ emīr-i Şām, cem‘-i leşkere ihtimām idüp dā‘iye-i ḡarb ü ḡıtāl (3) ve mülāḡaza-i ceng ü cidāl ile Mısr ṡarafına tevcīh-i aḡdām-ı iḡdām itdügi ḡaber-i (4) vaḡşet-eşer ahālī-yi Mısr

sem‘ine gūzer idicek erkān-ı devlet ve a‘yān-ı salṭanatdan (5) biri sulṭān-ı Mıṣr’a: “Emīr-i Ṣām kemāl-i ‘izz ü iḥtiṣām ile cem‘-i ‘asker idüp (6) senüñle muḥārebe vü mücādeleye ‘azīmet eylemişdür. Bezl-i māl ve cem‘-i leṣker ü ricālden (7) hālī degildür. Ey ṣāh-ı ‘ālī-cāh ya senüñ ‘asker ü sipāhuñ ḳandadır” diyücek (8) pādiṣāh ḫazīne ṣanduklarına iṣāret-künān: “Benüm ‘asker ü cünūdum bu nefīs (9) kīseler içinde nā-ma‘dūd ve bu ṣanduklar içinde mevcūddur ve edā’-i (10) ḫidmete ma‘hūddur. Her ne vaḳt istesem ḫaṣma sikke-ṣūret gösterüp (11) ḫāzır ve hengām-ı cengde fermānuma nāzır olurlar” dirken emīr-i Ṣām kemāl-i ṣevket (12) ü iḥtiṣām üzerlerine baḡteten ‘asker sürüp ḡālip ve selb-i ḳuvvet (13) ü ḳudretlerin sālīb ve iddiḫār itdüḡi ṣandukları ḳabza-i taṣarrufa alup bār-ı (14) iḳtidārını cālīb ve nā’il-i maḳāṣıd u meṭālīb oldı. Eger sulṭān-ı Mıṣr (15) ol māl ile merdān-ı bī-kār u mübārizān-ı kār-zār cem‘ itmiş olaydı cem‘iyyet-i (16) esbāb-ı devletine bu gūne teferruḳ taṣarruḳ itmez idi ve ‘ırz u nāmūsı berbād (17) olup salṭanatı elnden gitmez idi” didi.

Beyt:

میت مال دہی خورد سکت است

(260 a)

ورندہی زود سکت است

Terceme:

Ger bezl idersen mālunı ‘asker olur cümle be-dest

Hıssset idüp şarf itmeseñ düşmen virir saña şikest

Onuncı, ıslāh-ı mülk (3) ü millet ve muhāfaza-i devlet ü salṭanat için ‘ale’l-ittisāl münhiyān u cāsūsān (4) isti‘māl ve eṭrāf u eknāfa piyāde ve süvārān irsāl itmek gerekdür ki (5) pādişāhlarını aḥvāl-i cevānibden ḥaberdār u āgāh idüp teyaḳḳuz u intibāh (6) üzre olmağla her gūşeden ki fitne vü fesād zuhūr ide fevrī tedārikine gūşiş (7) ve nazm-ı umūr-ı cumhūra bezl-i mechūd ve şarf-ı maḳdūrı verziş ide.

Hikāyet: Şāhib ibn-i ‘Abbūd ki (8) Faḥrū’d-devlet-i Deylemī’nün mülāzım-ı vezīri ve aḥvāl ü a‘mālinde müsteşār (9) u müşīri idi. Ekşer evḳātta Şirāz’da muḳīm ve levāzım-ı vezāret (10) edāsında müstedīm idi. İttifāḳ üç gün mu‘tād üzre gelmeyüp (11) dördünci gün vaḳt-i seḫerde Faḥrū’d-devle ḥidmetine gelicek dört güne gelince (12) taḫallūf sebebinden su‘āl itdi. Şāhib ayıtdı: “Geçen dünki gün (13) memleket-i Ḥıṭā tarafından münhī gelüp vilāyet-i Ḥıṭā’nuñ ḥānı gice pister-i ḥ‘āba (14) varurken erkān-ı devletünden birine kelām-ı nihānī söylemekle üç günden berü (15) teşvīşe düşüp maḫfī ne söylemişdür diyü endīşe ve tefahḫus-ı leşker (16) ve def‘-i ta‘arruzı bābında çāre tedārikini hemīşe pişe itmiş idüm. Bugün ‘ale’s-seḫer (17) bir ḳāsıd-i ḥuceste-maḳāşıd daḫi vārid olup: “Ḥān-ı mezkūr (260 b) (1) tehiyye-i leşker idüp eṭrāf-ı memālikden bir ṭarafa gönderdi ve teveccüh ü iḳbālını (2) ol cānibe dönderdi” dimekle ḫāṭırum cem‘ oldı ve ızṭırāb-ı nefsüm (3) sükün buldı. Fi’l-hāzā şafā’-i ḫāṭır ile şeref-i ḫidmetüne vāşıl ve murād (4) u maḳşūduma nā’il oldum” didi. Ümerā ve vüzerā’-i pişīn velī-ni‘metleri olan (5) selāṭīn-i sa‘ādet-āyin aḥvāli ile bu mertebe taḳayyūd ve Ḥıṭā ve Şirāz miyānında (6) bu‘d-i mesāfe ser-ḫadd-i kemāilde iken eṭvār-ı düşmeni böyle tefahḳud iderler imiş.

(7) Nazm:

نظم جو ضبط ملک مفوض بتت جہد نامی • کہ از جوانب اطراف بر خبر باشی
بہ تیغ قدر سرفتنہ جوی برداری • بدفع تیغ بلا حلق را بر باشی

(9) Terceme:

Çün saña oldı sipār sen zabt-ı kişver sa'y idüp

Vākıf ol aḥvāl-i milkinge al cevānibden ḥaber

(10) Başını tığ-ı siyāsetle kesüp fāsıdlerüñ

Def'-i şemşir-i belā-yı ḥalka ol dāyim siper

(11) Münhiyān ve erbāb-ı aḥbār ḥaqqında bir miqdār kelām-ı ḥikmet-medār güzār itmiş iken (12) i'tinā'-i bişānühüm tekrār olunmuşdur. Mücerred ikşāra maḥmūl olmaya. On birinci (13) budur ki fuḩarāyı ḥidmet-i sultāna işāl itmege vesīle ve maẓlūm u dād-h'āhları (14) pādişāh ḥuzūrına irgürmeye zerī'a-i cemīle ve rābıta-i celīle ola. Tā derün-ı (15) dillerinde cāgır olan derdi bi'z-zāt dārü'ş-şifā-yı 'adālet (16) ṭabībine taqrīr itmekle şerbet-i şifā'-i murādı nūş ve şāhlarıñ (17) mengūş-ı gūş-ı hūş olmağa sezā-vār kelāmlarını gūş itmekle (261 a) (1) endüh u alemlerin ferāmūş ideler ve ol ümerā ve vüzerā ki re'āyā vü berāyā anlardan (2) ḥavf-nāk ve şiddet-i şekīmelerinden zehre-terāk olup pādişāhlarına vāşıl (3) ve ümīdlerine nāyil olmayalar, bu şüreti şol āb-ı şāfiye teşbīh ü tanzīr (4) itmişlerdür ki anda bir neheng-i 'azīm cāgır olup ol āba muḩtāc olan (5) teşnegān u ḥūşk-lebān anuñ heybetinden

kenārına varmaq (6) ve def^ˆ-i ھاṛāret ü ‘aṭaş için ol māya el ھاarmaq mümkün olmaya.

Қıт‘a:

چوداري اجباري ان جهان کن • که درویش ان ز تو اسوده کردند
مباش ان نوع کرد دست جهایت • بزیری پای غم فرسوده کردند

(9) Terceme:

Aña sa‘y it ki ola dervişān

Sāye-i devletüñde āsūde

(10) Fuḫarā olmasun zamānuñda

Zīr-i pā-yı cefāda fersūde

(11) On ikinci, aḳviyā ve zīr-destān kendüler ile ne gūne mu‘āmele itmek (12) recā vü ümīd iderlerse kendiler daḫi za‘īfān ve zīr-destān ile (13) ol minvāl üzre zindegānī itmek gerekdür. Ḥadīṣ-i şerīf²⁰⁶ de: (14) من لا یرحم لا یرحم²⁰⁶ vārid olmuşdur.

“Kim ki ğayrılara merḫamet itmez ise (15) aña daḫi merḫamet olunmaz” dimekdür ve bir ḥadīṣ-i şerīf de: “Kendüñüzden ḫaḳīr (16) olanlara ‘ināyet ü baḫşāyiş idüñiz ki sizden ulu olanlar (17) daḫi size merḫamet ü şefḫat ve nazār-ı ikrām u ḫürmet ide” dimek (261 b) (1) vāḳi‘ olmuşdur.

Nazm:

²⁰⁶ Buhārī, “Edeb” 18; Müslim, “Fedāil” 65, (2318); Tirmizī, “Birr” 12, (1912); Ebū Dāvud, “Edeb” 156, (5218).

نظم
غم زبردستان نغور زنه سار
بترس از زبردستی روزگار . سلوک انجان کی بخلق جان
که خواهی که با تو کنفد انجان

Terceme:

Zîr-destānuñ ğamuñ çekmek gerek leyl ü nehār

(4) Bir karar olmaz bilürsün rûz-gār-ı rûz-gār

Hüsn-i hulq ile sülûke himmet it halk-ı cihān

(5) İster iseñ kim sülûke ide senüñle hem-çünān

(6) **Zîkr-i Ādāb-ı Zümre-i Vüzerā:**

(7) Ammā ādāb-ı vüzerā'-i mecd-intisāb cümle erkān-ı devlet ve 'ämme-i a'yān-ı salṭanat (8) ādābından ekşer ü evfer gerekdür ve dergāh-ı selāṭinde emr-i vezāretten (9) ... bir kār olmaduğı muḳarrerdür. Zîrā anlara muḳāsede ḫadden (10) ziyādedür ve ekşer ḫasūdları mülāzımān-ı selāṭin olup meṭālib ü emānīlerine anları māni' mülāḫaza itmekle işāl-i mazarrat için ğamz u si'āyet (11) iderler. Huşūşā manāşıb u merātib ḫasebi ile müsāhim ü müşārik olanlar dā'im (12) ṭama'-ı manşıbı için dām-ı mekr ü ḫile ḫurup maḫuf u ḫaṭar-nāk (13) ve necāt bulmayıcaḫ çāha düşürmek ve başına zenbūr-ı miḫnet ü felāket (14) üşürmek taraşşudunda ve aḫvāl-i mektümesin izḫār taḳayyüdündedirler. (15) Pes, bu taḳdîr üzre buña rāst-rev ü kem-tama' olmaḫdan özge tedbîr-i dil-pezîr (16) myesser degildir. Belki bir huşūşda

ḥabl-i met̄in-i diyānet ve dāmen-i emānet ü istiḫāmete (262 a) (1) temessük ide ki aña emānetden ziyāde i‘ānet ider olmaz ve lāzım olan (2) budur ki ādāb u şūrūṭ-ı vezāretde bir daḳīḳa fevt itmeye. Tā ki ‘ayb-gū vü fitne-cū (3) olan ḥarf-gīrlere ef‘āl ü aḳvāline dehen-i i‘tirāzı bāz ve engüşt-i daḥli dırāz (4) itmeyeler. Kibār-ı ‘ālī-miḳdār ḥoḳḳa-i dehān-ı hikmet-medārlarından cevāhir-i zevāhir-i kelāmı (5) bu vechle nişār itmişlerdür. Bir kimsenüñ aḥvāli pāklikle mürür itse ‘ayb-cū (6) vü bed-gū olanlar aña isnād-ı ḳuşūrdan dūr olur.

Beyt:

کر از سد که کند عیب دامن پاکت • که همی قطره که بر برگ گل حیدر ناکی

(8) Terceme:

Dāmen-i pākiñe kimdür ki senüñ dil uzada

Pākdür berg-i gül-i terde olan jāle gibi

(9) Ebū Zer, cumhura lāyıḳ-ı vezāret ve sezā-vār-ı şadāret kimdür didiklerinde: “Anlar ki (10) dörde ve üçe ve ikiye ve bire mālīk ola” didi. “Ey ḥakīm, aṣīl-i icmāl-i (11) kelāmuñı tafşīl ve maḳşūd u murāduñı beyānla tekmīl eyle” didiler. Ḥakīm ayıtdı: “Dördüñ (12) biri, hüşyārīdür. Ya‘ni ser-encām-ı aḥvāl, ma‘lūmı ve ‘avāḳıb-ı umūr-ı mefhūm-ı (13) ṭab‘-ı daḳāyıḳ, mersūmı ola. İkinci, bī-dārīdür. Ya‘ni ḥām-kārılıḡla a‘mālını (14) ilḡā ve nefsi nefisini ḳable’l-vaḳt mehlekeye ilḳā itmeye. Üçüncü, umūr-ı mu‘azzama (15) temşiyetinde dilīr ve meşālīḡ-i mülkiye tertībinde şāḫib-i tedbīr olmaḳdur. (16) Dördüncü, civān-merdīdür. Ya‘ni ‘atā vü şehā şāḫibi ve ezyāl-i dād ü dihiş (17) sāḫibi ola. Ve üçüñ birisi, eger ḫidmet-kārlarından iyü ḫidmet

(262 b) (1) müşāhede itse anuñ mükāfātında anlara iltifāt u dil-nüvāzlık merāsimini (2) ziyāde göstere. İkinci budur ki emr ü fermānına inkıyād u imtişāl itmeyenler için (3) sezā olan cezā ile gūş-mālde müsāhele vü ihmāl itmeye. Üçüncü budur ki (4) havādiş-i rüz-gār-ı rüzgāra āmāde vü hāzır ve sipihri-i ğaddārdan zuhūr (5) idecek vākı‘-ı pür-şenāyi‘a mutaraşşid u nāzır ola ve ol iki budur ki (6) cānib-i pādişāhiden zāhil olmayup şiyānet ü himāyet ide. Ve aşl-ı (8) uşūl olan ol bir haşlet-i maķbūl budur ki hiçbir kārda Cenāb-ı (9) Perverd-gārı ferāmūş ve zebānını tevḥīd ü taķdīs-i Ḥaķķ’dan hāmūş kılmaya. (10) Ve Eḥādiş-i Şerīf’de vārid olmuşdur: ‘Çün Ḥaķķ Te‘ālā bir emīre ya‘ni (11) bir kimseye ki –şāhib-i emr ü fermān ve ḥākim-i cihān ola- iyilik kaşd itse (12) bir vezīr-i rāst-kār ‘ināyet ider. Eger anuñ şāhı, kavā‘id-i ma‘deletden (13) bir nükteyi sāhī olsa vezīri tazkīr idüp sebep-i āġāhı ola. (14) Eger ḥātırında cāġīr olup muḥtāc-ı iḥtār degilse aña meded-kār (15) u mu‘īn-i her-kār ola. Ammā eger Ḥaķķ Te‘ālā ol emīre iyilikden ġayrı ma‘nā (16) kaşd itse, bir vezīr-i bed-kār-ı nā-hoş-girdār müyesser ider ki eger sultān (17) daķāyık-ı ‘adlī ferāmūş itse tezkīr itmeyüp hāmūş ola ve eger ḥātırında (263 a) (1) ise i‘ānet ü imdād ve meslek-i ḥayrāta irşād itmekle re‘āyāyı dilşād (2) ve ḥāne-i ‘adl ü dādı ābād itmeye.’ İmdi vüzerā‘-i ‘ālī-şān-ı sa‘ādet-nişān ki (3) şıfat-ı rāstı ile mevşūf olalar. Meded-kār-ı sultān ve mümehhid-i (4) erkān-ı ‘adl ü iḥsān olurlar.

Nazm:

نظم جریغ افروز ملکندان وزیران
 که رحم آرند بر حال فقیران • وزیر از جاه خود بر ظلم داند
 ازو کی نام سلطان زنده ماند

Terceme:

Çerāğ-ı efrūz-ı devletdür vezirān

(7) İderlerse eger muhtāca ihsān

Sitemde eğleyen ‘izzetle cāhı

(8) İder berbād ‘ırz-ı pādişāhı

Ādāb u şürūṭ-ı külliyy-i vezāretden (9) hūkemā’-i pişin-i lāyık-ı taḥsīn on yedi nūkte-i rengin tebyin ü ta’yin idüp (10) dimişlerdür ki evvelki, ri‘āyet-i cānib-i Ḥaḫḫ ve mülāḫaza-i ṭaraf-ı Feyyāz-ı (11) muṭlaḫdur ve bu ma’nā cümle eşyādan muḫaddem vācibü’r-ri‘āyet bir emr-i ehemmdür. (12) Zīrā her kimse ki cānib-i Ḥaḫḫ’ı nigāh ide elbette mülāḫaza-i aḫvāl kılup (13) lāyık olmayan ef’ālden ictināb ü perhiz ve muvāfiḫ olmayan (14) a’mālden ihtirāz u güriz ider. İkinci, şāh-ı ‘ālī-cāh ve ra’iyyet (15) ü sipāh miyānında müsāvāt mürā’āt idüp bir cānibe meyl itmeye ki (16) ṭaraf-ı āḫara ḫayf u dirig vāki’ ve rüy-i cihānda cevr ü şenāyi’ meşhūr (17) u şāyi’ olmaya ve bu ma’nā manşib-ı vezāretde a’zam-ı müşkülāt-ı a’māl ve nāzikterin-i (263 b) (1) aḫvāldür. Üçüncü, ²⁰⁷قدم الخروج قبل الولوح mefhūmı üzre (2) şürū’ itdügi mühimmün ‘ākıbetine şarf-ı nazār taḫkiḫ ü im‘ān idüp (3) ḫātimesinden hemişe tefekkür ü endişe üzre olmaḫ gerekdür ki (4) soñra peşimān ve engüşt-i ḫasreti, dendān-ı ḫayrete ḫoyup mazḫar-ı ziyān (5) ü ḫusrān olmaya.

Ḳıṭ‘a:

²⁰⁷ “Girmezden önce çıkmayı düşün.”

قطعہ کاری کہ گرفتہ تو دریش ،
ارزاقبتش نکو بنیدیش ، کر مصلحت ابجان کن ،
ور نسبت صلاح ترکان کن ،

Terceme:

Her kaçan bir kâra eylerseñ şürü‘

(8) Evvelâ sen eyle fikr-i ‘âkıbet

Yoğisa hergiz şalâhı eyle terk

(9) İşle anda var ise ger maşlahat

Dördüncü, qā‘ide-i nîkū (10) vaz‘ idüp rûsûm-ı bedi ref‘ ide ve hadîş-i şerîf‘ de gelmişdür her kime ki (11) bir sünnet-i ḥasene ve qā‘ide-i müsteḥseneyi vâzı‘ ola, ol qā‘idenüñ (12) menâfi‘ı ve anuñla ‘âmil olanlaruñ ecri mişli aña râci‘ ola. Kezâlik (13) her kimse ki sünnet-i bed ve bid‘at-i nâ-pesendide ihtirâ‘ u ihtiyâr ide (14) günâhı aña ‘â‘id olup ‘âmili olan günâhkârlar evzârından daḥi (15) ḥisse-dâr olurlar.

Қыт‘а:

قطعہ ای انکہ کارشہ کشتی مشغول ،
خواہی کہ ہمیشہ باشدت عزوقبول ، بر صفی زور کار رسمی بگذار ،
کان بیش خدا و خلق باشد مقبول ،

Terceme:

Çün devleti ile olduñ sen kār-ı şāha meşğūl

(264 a) (1) Olmak gerek hemīşe ‘izz ü kabūle mevşūl

Bu şafħa-i cihānda bir resm-i hūb ile

(2) Kim halk u Hāḡḡ yanında ola o kār maḡbūl

Beşinci, umūr-ı külliyede (3) kifāyetini izhār itmek gerekdür ki vüzerānuñ temhīd-i meşāliḡ-i devlet (4) ve tesdīd-i umūr-ı milk ü milletde ḡudret ü ḡuvvetleri ḡāric-i ta‘bīr (5) ü taḡrīr idügi erbāb-ı zamīre pūşīde vü setīr degildür.

Hikāyet (6) olunur ki ‘Aḡūdu’d-devle āl-i ... bir nīk vezīri Ebu ‘Ali Hızrī’ye (7) rencīde olmaḡla bir şimşīr-i bürehne ile resūl gönderüp şemşīri (8) Ebū ‘Ali’nün önüne ḡoyup ḡaḡ‘ā tekellüm itme düyü tenbīh eyledi. Resūl īn-i vuşūlde emrine (9) imtişāl idüp ol bürehne şemşīri Ebū ‘Ali’nün önüne vaz‘ idüp (10) ḡaḡ‘ā tekellüm itmedi. Vezīr daḡı resūl önüne bir ḡalem atup: “Saña cevāp (11) budur” didi ve cem‘-i ketā’ib içün eḡrāf u eknāfa ba‘ş-i kitāb (12) ve ümerā vü sipāhı ḡaşmı üzerine irsālde şitāb idüp (13) ‘Aḡūdu’d-devlenün sā‘id-i ḡuvvet ü ḡudretini şikeste ve zencīr-i (14) miḡnete beste idüp ḡuzūrına muḡayyed ü maḡlūl ve maḡḡūr u maḡzūl (15) getürdiler ve tamām-ı memālikini zamīme-i kişver-i Şām itmekle ḡuvvet ü iḡtişām (16) esbābını bitürdiler.

Beyt:

بیت همه کارش امان حکمت گنوه
زرای وزیران پذیرد گنوه

Terceme:

Kār-ı şāhān-ı ‘āleme el-haqq

(264 b) (1) Vüzerā re’yidür viren revnaq

Altıncı, eger pādīşāhdan (2) meşāliḥ-i milkiyenüñ ḥilāfı bir kār-ı nā-hemvār āş-kār olursa rāzī olup (3) ihtiyār itmeye. Ammā mecma‘-ı sığār u kibārda inkār göstermeyüp vaz‘-ı pesendīde (4) ve ‘amel-i sencīdedür diyü ḥüsnünü izhār ide. Zīrā mülük-i ‘azīmet-sülük (5) ser-i kūh-ı pür-şükūhdan revān olan seyl-i firāvān gibidür ki def‘aten (6) anı bir taraftan taraf-ı āḥare taḥvīl ü naql ḥāric-i dā‘ire-i ‘aql ü naqldür. (7) İqdām idenler varṭa-i helāke düşüp ḡaltīṭa-i ḥāk ü āb ve ḡarīḳ-ı seylāb-ı (8) iztırāb olmaḳ muḳarrerdür. Ammā evvel muḳābele itmeyüp (9) ihtiyāṭla bir cānibini ḥāk u ḥāşāk ile bülend itseler tedricle (10) bī-gezend istedikleri maḥalle icrāya ḳādir olurlar ve seyl-i mā‘il (11) ḡā‘ilesinden sühütle ḥalāş bulurlar. Kezālik pādīşāhları daḫi (12) müteveccih oldukları cānibden def‘aten döndürmek muḥāldür. Pes, mutazammın-ı fesād (13) olan re’ylerini şarf için ṭarīḳa-i enīḳa-i telāṭṭuf u tedbire sülük (14) olunup şüret-i emr ü nehyde olmayalar. Belki tazarru‘ u zārī ve ḥidmet-i (15) güzārī meslegine cārī olup anuñ itdügi re’y-i kec ve ‘amel-i mu‘avvec (16) ḥilāfında olan meşāliḫi izhār ve ol kār-ı nā-hemvāruñ vaḥāmet-i ‘āḳıbetini (17) iş‘ār ve evḳāt-ı ḥalevātta tecridle irād-ı emşāl ü ḥikāyātı tekrār (265 a) (1) idüp müntic-i netāyic-i zarar u ziyān olmasını zebān-ı ḥikmet-beyān ile ḥāṭır- (2) nişān ideler ve lütf-ı temşilāt ile ol re’y-i pür-ḳuşūrı sāḫa-i zamīrinden (3) dūr ve ḥāṭırından bi’l-küllīye mehcūr ḳılalar.

Nazm:

نظم لا توانی بنزجی و کار کنی
که تغییر در رای سلطان دہی • و کر از درشتی براری نفس
نیابد از ان رای خود باز پس • پس ان بہ کہ اول مدار کنی
بفصحت رہ چارہ سید کنی •

Terceme:

(7) Re'y-i sultānı ister ise vezīr

Ḥüsn-i tedbīr ile ider tağyīr

(8) Süḥan-ı serdle iderse kelām

İder ızrār sözde şāh-ı be-nām

(9) Evvelā eyleyüp mudārāyı

Şoñra sevķ eyle ḥayra rāyı

Yedinci, manşib u cāhına (10) ve taḳarrüb-i mülük ve iltifāt-ı pādişāha mağrūr olmaya ki mīzāc-ı leṭāfet-ımtizāc-ı (11) selāṭīn āb ü āteş mişāli pāy-dār olmamağla ber-ḳarār olmasına i'timād (12) u i'tiḳād sezāvār u kār-ı ehl-i i'tibār degildür ve yaḳīnen ma'lūm olsun ki (13) her manşib u 'amelüñ bir 'azli ve her devletüñ der-i bī-bezz-i nekt (14) ü zūlli ve her kemālüñ zevāli muḳarrerdür. Kibāruñ birine: “Niçün bir sarāy-ı dil-güşā (15) binā itmezsın?” didiklerinde “Baña bu şehrde iki sarāy vardur: (16) Eyyām-ı naşbda dīvān ve hengām-ı 'azlde kūşe-i zindāndur” (17) didi.

Beyt:

بیت چه باشد نازش و کاهش با قبالی و ادباری

(265 b)

که تا بر هم زنی دیده نه این بینی نه آن بینی

Terceme:

Ne iğbāle gurūr eyle ne idbārı görüp ğam çek

(2) Bilürsin göz yumup açınca olur cümlesi nā-būd

Sekizinci, budur ki ħabl-i (3) fevti'l-furşat ħasbe'l-ħudre iħsān ü in'ām ve irzā-yı enām ide.

(4) Nazm:

نظم زان پیش از آنکه ساقی دهر • در شربت دولت انگند زهر •
از سر نه این کلاه و دستار • جهدی بکن و دلی بدستار •

(6) Terceme:

Andan evvel ki dest-i sāki-i dehr

Şerbet-i 'izz ü devlete kıoya zehr

(7) Var başuñdan çıkār bu destārı

Eyle dil yapmağıçün efkārı

(8) Toğuzuncı, aşhâb-ı hırmân ve erbâb-ı ümîdüh hâcetini revâ ve mühimmâtlarını edâ (9) için sa'y-i belîğ ve ihtimâm-ı bî-dirîğ ide ki keffâret-i mülâzemet-i şâhân (10) kazâ-yı hâcet-i muhtâcândur dimişler.

Hikâyet: Ciger-küşe-i Hâzret-i Resûl 'aleyhi mine't-taḥiyyetihi ezkāhâ (11) ve kurre-i 'ayn-i Hâzret-i Betül (Raḍıya'llāhu Te'ālâ 'anhâ) Hâzret-i Emirü'l-mü'minîn Hüseyin bin 'Alî'den (Raḍıya'llāhu Te'ālâ (12) 'anhümâ) menķüldür, buyurmuşlar ki: “Bir müslimānuñ hâcetini itmâm u ḳabûl yanumda (13) 'ale'l-ittişâl yetmiş sâl mu'tekif olmaḳdan ziyâde maḳbûldür ve Hâzret-i (14) Dânyâl peygamberden ('Alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi ve 'alâ sāyiri'l-enbiyâ eş-şalavâtü ve't-teslimât) (15) rivâyet olunur ki: “Niçe mâh u sâl 'ale'l-ittişâl bir pâdişâh-ı bā-iḳbālüh (16) rikâbını elden ḳomadum. Ğarâzum bu idi ki hâcât-ı nâsı inhâ itmekle dil-ḳ'âhları (17) üzre revâ idem ve zümre-i evliyâ vü fırḳa-i ḳükemâ vü 'ulemâdan niçesi bu ma'nâ temşiyeti (266 a) (1) için selâḳîn-i kâm-kâr ḳidmetini iḳtiyâr itmişlerdür.

Hikâyet: Şeyḳ-i Kebîr (Ḳuddise sırruhu'l-'azîz) ḳâzretlerinden menķüldür. Bir müslimüh maşlaḳatını itmâm için bir günde yetmiş kerre 'Aḳûdu'd-devlet (3) ḳuzûrına varıp her kerre müsâ'adeden mübâ'ade müşâhede idüp (4) merre-i uḳrâda 'Aḳûdu'd-devlet: “Ey şeyḳ merd imişsin. Bu deñlü geldüh (5) ve maşlaḳatuh bitmedi. Ma'a hâzâ mümteni' olmayup tekrâr gelürsin” diyücek (6) şeyḳ ḳâzreti buyurdular ki: “Ey melik, benüm maşlaḳatum bitdi. Zîrâ niyyetüm rızâ-yı Ḳudâ (7) için taḳıyb-i ḳâḳır-ı gedâ idi. Cenâb-ı Hâzret-i Ma'bûd benim âmedşüdümden (8) râzî ve ḳoşnûddur. Ammâ senüh maşlaḳatuh bitmedi. Zîrâ zimmethüne lâzım (9) iken bir müslimân mühimmini itmâm ve lâzime-i salḳanatda ihtimâm itmedüh (10) ve bir muhtâcı nâ-ümîd itdüh ve bunı bilmedüh ki ehl-i düvel mādâm ki ehl-i iḳtiyâc (11)

kārını itmām itmeyeler anlarıñ kārı dağı aḥsen-i vech üzre perdāhte (12) vü tamām olmaz”.

Beyt:

بیت کار در روشن مستمند برابر
که ترا نیز کار ما باشد

Terceme:

Kār-ı dervīṣ-i müstemendi bitür

(14) Ki senüñ dağı niçe kārıñ olur

‘Ađūdu’d-devlet bu kelām-ı ḥikmet-encāmdan (15) mütenebbih ü müte’essir olup ‘azīm bükā ve şeyḥ ḥazretinüñ recā itdükleri (16) ḥāceti revā eyledi.

Beyt:

بیت در ساختن کار کنان سوغنای
کار تو شود ساخته از لطف خدای

Terceme:

Kim ki ğayruñ kārını itmāma eyler ihtimām

(266 b) (1) Ḥaqq virüp anıñ murādātın ider iḥsān-ı tām

Onuncu, budur ki pādişāhı (2) dāyimā hayrāt u müberrāt ve şadaķāt ü ḥasenāt tarafına bir tārīķle delālet (3) ide ki ḥayrı herkese vāşıl ve menāfi‘i ‘āmmē-i enāma şāmil ola.

Hikāyet: (4) Vezīr Atā Beg dāyimā pādişāhī mālından ziyāde hayrāt ve muhtācine bezl-i (5) şadaķāt iderdi. Atā Beg bir gün ḥazīne-dārına: “Bir daḥi kimseye (6) ḥazīne-i pādişāhīden māl virme ve illā yedüñi kaṭ‘ (7) iderüm diyü tanbīh itdi. Bir gün bir dervīş-i mükedderü’l-‘iş-i (8) pür-teşvīş, vezīr-i şehā-kīşden bir nesne ricā idicek: “Falān (9) eşyāyı aña ta’yīn itdüm vār yaz” diyü müstevfīye ḥitāb itidi. (10) Müstevfīden te’emmül ü hayret ve ḥavf u ḥaşyet şüreti manzūri (11) olıcaķ: “Sebeb-i taḥayyür ve bā‘iş-i te’emmül ve tefekkür-i nezr-i kaṭ‘-ı yedden ḥavf-nāk (12) u zehre-terāksin. Ammā seni şalb ve seleb-i ḥayātuñı selb itmenden (13) ḥavf itmeyüp bī-bāksün ki” didi. Bu ḥaber Atā Bege mün‘akis olıcaķ (14) vezīri ḥuzūruña getürdüp: “Müstevfīyi niçün ber-dār itmek irāde itdüñ?” (15) didi. Vezīr: “Ben senüñ serā-perde-i devletüñ tınābına miḥ-i devām ile (16) istiḥkām virmek murād itdüm. Ol māni‘ olup ‘inād itdi. Pes, (17) sezā-vār-ı şalb u siyāset ve lāyık-ı ‘uķūbet ü ḥaķāret degil midür?” diyücek Atā Beg (267 a) (1) bükā vü zārī idüp rütbe-i vezīri terfī‘ ve ḥadrini evvelki mertebeden menī‘ (2) eyledi.

Hikāyet: Kütüb-i tevāriḥde maşūr ve elsinede mezkūrdur ki Sulṭān (3) Malik Şāha didiler ki: “Vezīrüñ Ḥāce Nizāmü’l-mülk ḥazīneye bā‘iş-i hülk olup (4) her sāl ‘ale’l-ittişāl ḥizāne-i ‘āmireñüzden ‘ulemā vü şuleḥā ve zāviye-nişin (5) olanlara şad-hezār dīnār-ı ḥalīfi tevzī‘ ider. Bu kemāl mertebe isrāf ve ḥazīneyi (6) itlāfdur ve bu tevzī‘den size nef‘ vāşıl olmaz. Ammā ol mebāliḡ ile ḥadd-i kemāle (7) bāliḡ leşker-i cerrār-ı ḥün-ḥār-ı ‘adüvv-i şikār iḥzārı kābil ve anuñla niçe menāfi‘ (8) ḥaşıldur?” Pādişāh bu ḥaberi ḥāceye iḫhār idicek: “Fi’l-vāķi‘ (9) ol miķdār dīnār ile saña

leşker-i nehār ihzārı mümkindür ki tülâ ber-zirâ‘ (10) olan şemşîr ile ve üç yüz gez miqdârı müyesseri olan tîr ile (11) def‘-i düşmen idebilürler. Ammâ ben saña ol zer ile leşker-i şeb tertîb (12) eyledüm ki evvel-i şebden şabâha dek dergâh-ı Hâzret-i İlâh‘da kadem-i (12) şıdk ile kıyım ve gündüz şayım olup devâm-ı ‘ömr ü devletüñ için (14) dehân-ı du‘âyı güşâde ve rûy-i ‘acz ü niyâzı zemîn-i iftikâra nihâde (15) idüp istedikde şemşîr-i himmetleri ibrî iki biçer ve tîr-i âh-ı sehergâhları (16) heft-siper-i âsmândan geçer. Bir ‘askerdür ki cümlemüz anlaruñ penâhında (17) âsûde ve sâye-i bârgâh-ı sa‘âdet-destgâhlarında ğuñüdeyüz.

(267 b)

(1) Nazm:

نظم در کوی که درویش دریاہ کست کہ بادہ جہاں دریاہ درویش

(2) Terceme:

Dime bir daği kim dervîş olur ğayruñ penâhında

Ki sultân-ı cihân anuñ penâhında olur dâyim

(3) Melik taḥsîn ü âferîn idüp: “Baña bu ṭâyifeden daği ziyâde ‘asker ḥâzır (4) u âmâde it” didi.

On birinci budur ki rûz-ı firûz-ı manşıb-ı meserret- (5) endüz kıadrini bilüp andan fâyide-mend olup kâr-sâzlık (6) ve dost-nevâzlık kıavâ‘idini bülend idüp müstemend olanları sâye-i (7) sa‘âdetinde behre-mend ide ve âzâr u cefâsından

manşıbı eyyāmında herkes (8) müsterîh ola ve illā ol manşıb zā'il olduḡda aña bir menfa'at daḡi (9) vāşıl ve ḡasret ü nedāmetden özge nesne ḡāşıl olmaz.

(10) **Mışrā'**:

مصراع جون نوانستی نذالستی حیدر سود

Terceme:

(11) Ḳudret el virdi saña ammā ki ḡadrin bilmedüñ

Hikāyet: Kibārdan biri manşıbı (12) ma'zül olıcaḡ ceza' idüp ḡāyetde melül ve cīd-i 'iḡ ü neşātı (13) ve gerden-i ferāḡ u inbisātı ḡayd-ı ḡüzn ü elem ile muḡayyed ü maḡlül oldu. Yārānı: (14) "Senüñ gibi zāt-ı şerīf ve şāḡib-i ṡab'-ı laṡīfī 'azlile ceza' itmek (15) lāyık mı ve bu manşıb zevāli için izḡār-ı ḡüzn ü melāl şān-ı sa'ādet-niḡānuña (16) muvāfıḡ mıdır?" diyicek, "Ben ma'zül olduḡum için ceza' u feza' itmem. Zīrā yaḡīnen (17) bilürüm ki her manşıb bī-'azl olmaz. Belki eyyām-ı naşbda (268 a) (1) eger bir kimseye iyilik itmiş isem kāşki daḡa ziyāde itmiş olaydım ve eger bir kimseye (2) benden kemlik şādır olmuş ise pīşmān olup kāşki ol kār-ı (3) nā-hemvār benden şudūr itmemiş olaydı diyü aḡlarum ve bu āteş-i ḡasret ile (4) dem-be-dem derūnum ṡaḡlarum" didi.

Beyt:

بیت جون داد نیست نیک بدخلی را
ای کاشس نیکی بر همه کس پیش کردی

Terceme:

Nîk eger bed herkesün a‘māline yevmü’l-me‘ād

Çün cezā itmek muqarrer Hāzret-i Rabbü’l-‘ibād

(6) Ben daḡi her ferde meḡdūrumca iyilikler idüp

Eyleyeydüm kāşki āşār-ı ḡayrātı ziyād

On ikinci budur ki (7) bāb-ı ‘izzet-me‘ābına ḡalḡuñ iyāb u zihābından dil-teng olmayup (8) vaḡt-i mülāḡātında anlara cebīn-i mübīn pür-çīn göstermeye. Zīrā ḡalḡuñ (9) mūrāca‘at u mülāzemeti iḡtiyār u ḡudretedür. Bu şıfat kimde zuhūr itse (10) ‘āmmе-i enām tereddüden dūr olmazlar.

Hikāyet olunur ki Fażl bin Sehl (11) zamān-ı vezāretinde birisine ayıtdı ki: “ḡalḡun amedşüdünden dil-teng oldum (12) ve dād-ḡāhın keşret-i ḡüft ü şünüdlarından melül olup yoruldum.” (13) Ol kişi ayıtdı: “Pes, istinād itdigüñ bāliş-i ‘izzet ü rif‘ati izāle (14) ve bisāḡ-ı vezāreti piçide idüp ol manşıbı birine daḡi havāle eyle. Benüm (15) ‘ahdüm olsun ki seni aşlā bir kimse bī-ḡuzūr itmeye ve bir mühimm içün (16) ḡapuña bir ferd gitmeye.

Ḳıḡ‘a:

قطعه ، بیش آنس که اختیارش هست ،
خلو بی اختیاری اینست ، و کران اختیار رفت از دست

(268 b)

بدراو چکار می آیند

Terceme:

İktidār u ihtiyār erbābınuñ ta'zīm idüp

(2) Halk-ı 'ālem āsitānına varır bī-ihtiyār

Gitse ammā devlet ü iqbāli destüñden anuñ

(3) Bābına bir kimse varmaz itmez ašlā i'tibār

On üçüncü budur ki hemişe (4) ihlāş-pişe ve şadākat-endişe dost u aḥbāb peydā ide ve uhuvvet-i (5) yek-dil ü yek-cihet cemī' ni'metlerden evlādur. Fi'l-hāzā “Dost-ı muḥliş, genc-i ḥālīşden (6) yegdür” demişlerdür.

On dördüncü budur ki a'māl-i ḥāyinīn ü zālīmīnden emīn (7) olmayup peyveste tefahḥuş u tecessüs-i aḥvāl ü ef'āllerine iştiğāl gösterüp (8) zaleme-i ğaddār-ı dil-āzārı 'aceze-i re'āyā vü berāyā üzerine tasliṭ ve her kārında (9) ifrāt u tefriṭ itmeyüp anlardan bir ḥıyānet ve muḥill-i diyānet bir cināyet (10) zuhūr itse ğayra mūcib-i 'ibret olmağıçün müsteḥaḳḳ oldukları mertebe (11) 'uḳūbete müsāmaḥa ve müsāhele ve siyāset-i zalemede ğafletle mu'āmele itmeye.

(12) On beşinci budur ki beyne'n-nās, sū'-i a'māl-i muḳaddemātını ifşā idüp (13) ehl-i menāşıbdan irtişā itmeye. Zīrā rüşvet almayanlar rüşvet virmez (14) ve ṭama'-ı ḥām ile ḥuṭām-ı dünyā cem' iden mertebe-i 'ulyāya irmez. Eger vūzerā irtişāya (15) firifte ve emvāl-i rüşvet cem'ine şifte olurlar ise, ol vech ile (16) manşıb alanlaruñ daḥi ḥalkdan irtişālarına icāzet ve mūcib-i la'net (17) olan bid'ate ruḥşat

virmiş olurlar. Rüşvet alup (269 a) 1 virmek haram olmağa mürteki bi rüsvâ-yı ‘amm ve menfūr-ı kulüb-ı enâm olur (2) ve irtişānuñ mefāsidi hadden birün ve mertebe-i ta‘dāddan efzūndur. (3) Cümleden biri bu ki metā‘-ı irtişānuñ meftūnı olan mürteşī rāşīnūñ (4) zebūnu olur. Pes, edānī vü erāzilūñ zebūnu olmağ vezīre münāsib (5) ü lāyık ve mağlūbiyyet ‘ırz-ı vezāret ü şadārete muvāfık degildir.

(6) On altıncı budur ki hussād u a‘dāsını nihānī tefakkuğ ile taqayyüd ide. (7) Bir hāsidi ü müfsidūñ keyd ü mekrine muṭṭali‘ u vākıf ve nihānī itdükleri (8) ğamz u si‘āyete ‘ārif olursa, kendüsini kavıyyü‘l-ı kalb ü bī-bāk (9) gösterüp pādişāh huzūrında anlar hakkında hısm u kīn izhār ve kelām-ı (10) fesād-encāmlarından tekeddür-i kalb iş‘ār itmeye ki anlarūñ kelāmını mü‘ekkid (11) ve isnād itdükleri ekāzibi mü‘eyyid olur. Eger maḳām-ı mücāvebe vü münāzara (12) ve meydān-ı mücādele vü müşācereye düşse cevāb ü güftarı semt-i (13) hilm ü vaḳār üzre olup ğaḳab u tehevür ve hıffet ü sebük-sārī (14) izhār itmeye ki ğalebe hemīşe cānib-i hālīimde olur ve mütehevvir (15) olan dāyimā kesr-i ‘ırz bulur.

On yedinci budur ki pādişāhuñ (16) ednā işāreti ile cümle māl u menālini yoluna şarf (17) u bezl itmege rāğıb ve hūsn-i ḳabūlüne ṭālib şeklinde görünmek (269 b) gerekdür ki pādişāh kendü mālī gibi ḳabza-i taşarrufunda bilmekle cemī‘ mā-meleki (2) ṭama‘-ı pādişāhdan emīn ve dest-i müşādereden maḥfūz olup (3) selāmete ḳarīn ola.

On sekizinci budur ki hıdemāt-ı menāşıbdā (4) istiḥdām murādātuñı kimseler hakkında te‘emmül ü tefekkür ve ziyāde tedebbür (5) idüp mirāren tecrübe vü imtiḥān itmeyince bir kimseye i‘timād ve olur olmaz (6) eşḫāşa i‘tikād itmeye ki āḫirinde maḥcūb u münfa‘il ve şermende vü hacil (7) olmağ lāzım gelmeye.

Nazm:

نظم
بعقلش باید بخت از نمود
بقدرو هنر باید اش بر فرود
نشاید رسیدن بغور کسی
بایم تا بر نباید بسی

Terceme:

Evvelā bir kimsenūñ it ‘aql ü fehmin imtiḥān

(10) Şoñra eyle kendü miḳdārınca iḥsānı hemān

Bu muḳarrer geçince niçe māh u niçe sāl

(11) Bir kişinūñ ğavrine irmek olur emr-i muḫāl

On 19uncı budur, her kār ki- (12) aña mübāşeret ü vülüc, āsān u yesīr ve
'uhdesinden ḫurüc, düşvār u 'asīr ola- (13) şürü' olunmamaḳ gerekdür.

Beyt:

بیت
تو بمهی که در ای بخت
رخنه بیرون شدنش کج دست

Terceme:

Bir işe başlar iseñ ey ‘āḳıl

(15) Girmedin çıkmasın mülāḫaza ḳıl

Ammā erbāb-ı kalem ki bir nev'ī (16) küttāb-ı hüceste-raqamdur. Sultāna müte'allıq olup ahvāl-i dīvān-ı sa'adet-ünvānları (17) debīrler tedbīrine menū ve şirāze-i intizām-ı memleketi anlarıñ rişte'-i kitābetlerine (270 a) (1) merbūtdur. Pes, kātibleri hoş-ṭāb' ve tiz-fehm ve şāhib-i ḥasm (2) ıstılāḥātdan bā-ḥaber bir ehl-i nazar olmak gerekdür. Ḥakīm Aristo'dan (3) su'āl idüp: "Pādişāhlarıñ ḥācibi mi evlā olmak gerekdür yoḥsa kātibi mi?" (4) didiler. Ḥakīm ayıtdı: "Ḥācib anuñ cüz'üdü, ammā kātib küllüdü. Pes, kātib-i hüceste (5) vücūh-ı münāsib üzre nazm-ı umūr-ı cumhūra kifāyet ve niçe mehlekeden (6) ḥimāyet ider. Ḥikāyet olunur ki ĩrān pādişāhınıñ hengām-ı cengde (7) 'ādeti bu idi ki güzide 'askerinden bir tā'ife-i ğayr-ı ḥāyifeye cāme'-i siyāh (8) giydürüp işti'āl-i ateş-i ceng ü cidāl iştidād-ı nīrān-ı ḥarb u kıtāl hengāmında (9) (çizili) (10) seḥāb-ı muzlim gibi düşmen üzerine ḥavāle idüp rüz-i rüşenlerini (11) siyāh ve kār u bārlarını tebāh iderlerdi. İttifāk pādişāh-ı Tūrān (12) elli biñ süvār-ı 'asker-i cerrār-ı nīze-güzār ile muḳābele ve 'azm-i (13) muḳātele idicek Şāh-ı ĩrān ba'zı ḥavāşş-ı erkānı ile bir tell-i refī'den nigerān olup (14) 'asker-i düşmenüñ kuvvet-i kudreti nümāyān olıcaḳ ol gün ceng (15) ü ḥarbi tevḳīf ve muḳābele vü muḳāteleyi tesvīf ḳaşd idüp siyāh-dārāna (16) "Girü ḳursunlar" diyü yazdı. Bir 'āḳil-i merd-i kāmil debīri vār idi. Eger (17) leşker tevaḳḳuf itse ḥaşm hücum u seng-i felāketle mercüm itmeleri muḳarrer (270 b) (1) olmağın siyāh-dārān lafzınıñ altına bir noḳta vaz' itmekle sipāh (2) ser-dārlarına fermānı mutaḳammın olup mücedded-i 'asker zafer-i peyker irişdi (3) taşavvur idüp kuvvet-i ḳalble düşmen üstüne ḥamle vü şitāb idicek (4) 'asker-i düşmen bu cür'et ü şavleti ve seḥāmet ü şevketi görmekle bi-tāb (5) olup münhezim ü mağlūb ve rāyāt-ı iḳbālleri mün'akis ü menkūb oldu (6) ve siyāh-dārān imdādına ḥācet ḳalmadı. Ḳışşa pāye-i serir-i şāhiye (7) ma'rūz olıcaḳ 'azīm istiḥsān ve "Debīr şöyle olmak gerekdür ki (8)

bir noқта ile elli biñ ‘askerüñ vücūdını şafha-i şühūddan hakk ide” (9) diyü mazhar-ı ihsân-ı firāvān eyledi. Debîrân-ı şāhān haqqında hikāyet: (10) Pādişāhlardan biri bir pādişāha dađi (11) nāme irsāl idüp “پش ازامکه توخودرابمن زنی من خودرا (12) بتوخواهم زد” yazmış. Ya‘ni “Sen kendüni baña urmazdan evvel (13) ben kendümi saña ururum” dimek olur. Erkân-ı devlet ve a‘yân-ı hāzret (14) bir cevāb-ı şavāba mülhem olmamağla ‘aczlerinden derhem oldılar. (15) Debîr-i sulţān bir merd-i hoş-tab‘ u pesendide-tedbîr idi. “İcāzet (16) olursa ta‘bîr-i dil-pezîr ile ben bir cevāb taḥrîr ideyüm ki lāyık-ı istihsân-ı (17) şāh ‘ālem-gîr ola” didi. Me‘zûn olucağ “Benümle senüñ meşelimüz sengle şîşe gibidür. (271 a) (1) İsterseñ şîşeyi senge ur ya isterseñ sengi şîşeye ur” (2) diyü cevāb yazup cümle erkân-ı devlet ve ḥavāşş-ı salţanat ol debîr-i (3) ercümendüñ kelām-ı sencidesin pesend ve bu tedbîri muḳābelesinde seḫāb-ı (4) ihsân ile behre-mend itdiler.

Beyt:

بیت سخن کان از سر دانش نوشت
بزرگاملان مقبول باشد

Terceme:

Dāniş ü ‘irfānla taḥrîr olunsa bir kelām

(6) Bî-tereddüd anı istihsân ider ehl-i ḥired

Biri daği muḫaşşal-i emvāl (7) olan zümre-i ‘ummāldür. Bu ṭāyife vüzerāya müte‘alliklerdür ve lāzım olan (8) budur ki ‘āmil, nîk-nefes ve mu‘arrız-ı ‘ani’l-

mezālim ve hırş u tama‘dan sālim ola. (9) Nūşirevān‘dan muḥakkīdūr. Dimiş ki: “عامل باید که هم دست بسته باشد (10) وهم دست کشاده” Yāni “Ḥayrāt ü ḥasenāt için desti güşāde (11) ve ḥıyānet için beste ve rīsmān-ı iḥsānı muḥkem ve rişte-i ümīd (12) ü tama‘ı güsiste ola”. Ve biri daḡi budur ki resm-i bed ve ḳānūn-ı nā-müvecceḥ (13) vaż‘ itmeye ki hem pādişāhı bed-nām ve hem kendüsin mazḥar-ı ta‘n-ı ḡāşş (14) u ‘āmm ider.

Ḥikāyet olunur ki vüzerādan biri, bir ‘āmili taḡşīl-i māl için (15) bir maḡalle irsāl eyledi. ‘Āmil vezīre mektüb gönderüp: “Eger falān (16) kārı idersem meblāḡ-ı keşīr ḡāşıl olur” diyü i‘lām idicek vezīr-i (17) rūşen-zamīr bu vech ile cevāb taḡrīr idüp a‘vane ve zālemenüñ müntic-i mefāsīd (271 b) olan bāzārları bizüm yanımızda kāsiddür ve zebān-ı izlālleri (2) güng ü lāl ve dest-i şeḡā-peyvestleri kütāh u bī-mecāldür. Bir iki (3) gün der-kār olduğun emrde öyle sülük itme ki bize sebeb-i bed-nāmī vü (4) mezemmet ve kendüñe vāsıta-i ḡaḡāret ü la‘net olasın” didi. (5)/(6) (çizili)

(7) **Ḥikāyet:** Ḥulefādan biri bir şaḡşı bir ḡidmete gönderdi. Ḥarīf maḡall-i me‘mūra (8) varup rūsūm-ı ḡasene ve ḡavā‘id-i müstaḡseneyi ḡaldurup ḡānūn-ı bed (9) vaż‘ itmekle māl-ı firāvān taḡşīl ve ḡalīfe ḡuzūrına getürüp zu‘m-ı fāsīdī (10) üzre ḡidmet eyledi. Ḥalīfe-i nükte-şinās ol bī-hirāsuñ (11) taḡşīl itdüḡi māl-ı bī-ḡıyāşdan vefret-i cevr ü ta‘addīsini iḡsās (12) itmekle bī-ḡuzūr u rencīde ve kār-ı na-hem-vārından dil-i remīde olup (13) māl u menālini müşādere idüp niçe zamān esīr-i zindān eyledi. (14) Mürūr-ı eyyām ile yine şaḡş-ı mezbūrı ol ḡidmet ile me‘mūr idüp (15) “On beş yıllıḡ rūsūmı bī-ḡuşūr ‘izz-i ḡuzūruma getürsün” diyü fermānī zūḡūr (16) eyledi. Ḥarīf müteḡayyir olup ol ḡuşuşda bir şeyḡ ile müşāvere (17) ve ser-

güzeştini müzākere idicek şeyh ayıtdı: “Melül olma nesne yokdur (272 a) (1) kabül eyle. Ammā bu sāl rüsüm-ı nîk vaz‘ idüp bid‘atleri def‘ (2) ü ref‘ eyle ve rızā-yı sa‘adet-iqtizā-yı re‘āyāya gūşış ve dervişlerüñ (3) vezāyifini ve ehl-i ta‘āyyünātüñ idārāt u iqtā‘ānı virmege verziş (4) eyle. Saña bir zarar u āfet irmeyecegi benüm ‘ūhdeme olsun ve hîdmetüñ (5) sulţān huzūrında tamām mertebe kabül bulsun” didi. Harîf maḥall-i (6) me’mūra vāşıl ve şeyhuñ naşîḥati ile ‘āmil oldı. Ba‘dehū hîdmet-i sulţāna (7) gelicek taḥşîli sene-i sâbıkadan niçe mertebe taḥlîli muḥarrer iken (8) şāhibü’l-lütf-ı ve’l-cūd olan ḥalîfenüñ re’fet ü ‘āṭıfet-i (9) nā-maḥdūdına mazḥar olmağla aḫrānı miyānında mahsūd u ‘āḫıbeti maḥmūd (10) oldı. Harîf şeyḥa: “Geçen sene māl-ı firāvān getirmüşken zarar u ziyān (11) görüp mazḥar-ı ‘uḫūbet oldum. Bu sene eḳall-i ḳalîl taḥşîl itmiş iken (12) manzūr-ı naẓar-ı ri‘āyet ü terbiyet oldum. Aşlı nedür?” diyücek şeyḥ (13) ayıtdı: “Nevbet-i sâbıkada şad-hezār kimse saña ḫuşūmet itmekle (14) netîce-i muḳaddemāt zaḫmet ü meşāḳḳat oldı. Ammā bu kerre anlaruñ (15) cümlesi şefî‘üñ olmağla nihāl-i a‘mālüñ müşmir-i şemere-i devlet (16) ü ‘izzet oldı.

Beyt:

بدی ممکن که درین کشته زار زود زوال
بد اس در هر همان بد روی که بیگاری

Terceme:

Mezra‘-ı dünyāda kemlik itme kim

(272 b) (1) Dās-ı dehreyle biçersin ekdigün

Ammā nüdemā ve muşāhibān-ı şāhān (2) çün devlet-i mecālist-i sultān ve şeref-i muşāḥabet-i dāver-i ‘azīmü’ş-şān ile (3) müşerref ü müste‘adlerdür. Anlar daḥi ri‘āyet-i kavā‘id-i ādāba şarf-ı maḳdūr (4) ve eṭvār u evzā‘larında muḥāfaẓa-i merāsım-i ikrām u ihtirāma sa‘y-i mevfūr itmek (5) gerekdür. İmdi şart budur ki pādişāh ḥuzūrında her ne maḳbūl (6) ü menfūr ise bir hoşca bilüp her çend nefislerine nisbet-i müşkül ü düşvār (7) olan kār ki –maḳbul-i şāh-ı kām-kār ola- anı ihtiyār itmek gerekdür (8) ve nüdemā’-i selāṭin nefislerini bu ma‘nā üzre tavṭin itmek gerekdür. (9) ‘Ubūdiyyet-i Ḥudā ve ḥidmet-i maḥlūḳda kişi ḥazẓ-ı nefsinı terk itmekden (10) sūd-mend ü mu‘teber bir emr-i mutaşavver olmaya. Pes, bu ma‘nā anuñ katında (11) muḳarrer ü muḥaḳḳaḳ olıcaḳ kendü ile sultān miyānında cereyān iden (12) ‘āmme-i mu‘āmele ve ekşer-i muḥāverede kendü arzū-yı naşşını terk idüp (13) maḥzūz olduḡı umūrı pādişāha ṡsar ve nuḳūd-ı maṡlūb u maḳşūdını (14) şāh-ı kām-kār ḥāk-i pāyine nişār itmek gerekdür ki müşmir-i şemere-i ḥayr u iḥsān (15) olup anuñla fā‘ide-mend ve aḳrānı miyānında iltifāt-ı sultānī ile (16) ser-bülend ola. Ammā eger evvel istifā-yı ḥazẓ-ı nefsinı meşḡul (17) olursa kār u bārı ḥalelden ḥālī olmayup mu‘teber ü maḳbūl (273 a) (1) ve manzūr-ı naẓar-ı ḳabūl olmaz ve meclis-i ‘iṡ ü neşāt u bisāt-ı inbisātında müsā‘ade-i (2) sultāna maḡrūr olup küstāḥlıḳ yolına gitmeye ve Ḥaḳḳ kendü ṡarafında (3) ise daḥi bir kārda cürm ü ḳuşūr-ı ṡaraf-ı sultāna ḥavāle itmeye. İttifāḳ (4) sultāndan bir kār-ı müstaḳbeh ü nā-hem-vār daḥi zāḥir olsa bir kimseye (5) iş‘ār itmeye. Eger sehv ü ḡaflet ile izḥār itdüḡi sultāna mün‘akis (6) olmuş ise daḥi i‘tirāf u iḳrār itmeye ki iḳrār ile iḥbār miyānında (7) tefāvüt bisyārdur” dimişler. Eger bir zamanda sultān ile kendü miyānında (8) bir ḥālet vāḳı‘ olup ḳubḫı ṡarafeynüñ birine ‘āyid ü rāci‘ olmaḳ (9) ḳābil ise ḳubḫı hemān kendü

cānibine taḥvīl için ceḥd-i belīġ ve bera't-i sāḥa (10) sultānī izḥārına sa'y-i bī-dirīġ eylesün. Çün sultān-ı 'ālī-şān (11) beriyyü's-sāḥa idüġi zāhir ü nümāyān ola. Ol ḳubḫ u ḳuşūrı kendüsinden (12) daḫi dūr itmeġe niçe tedbīr-i dil-pezīr ve tedārik-i keşīr ide ve ḫidmet-i mülūka (13) sülūk idenler çeşm ü gūş ve aḳl u hūş ve dest ü zebānı (14) ve dil ü cenānı cem' idüp cümle a'zāsıyla fermān-ı sultāna müteveccih (15) olmaḳ gerekdür ki selāmet ü sa'ādet bula ve ḫāşş u 'āmm yanında (16) mu'teber ü maḳbūl ola.

Ḳıṭ'a:

قطع بیوسته دوکوش سوی شما کرد
فغان ورا چشم بره باید داد
برینگی او زبان روان باید کرد

(273 b)

وز بند دل و دیده را آنکه باید داد

Terceme:

Cānib-i sultāna tūt gūş-i dil ü cānı müdām

(2) Yolda olsun gözlerüñ ey bende-i bī-imtinān

Şāḥa kemlikden dil ü dīdeñ muḫāşşal ol ḫıfz idüp

(3) Eylüġi üzre zebānuñ dāyimā olsun revān

Hikāyet: Āşma‘î‘den muhakkîdür. (4) Huzūr-ı mevfūru‘l-ḥubūr Hārūn‘a vardum. Mesned-nişin-i taht-ı sa‘ādet olup (5) yanında taḥmīnen penc sāle bir duḡter-i ferḡunde aḡter oturmuş gördüm. Baña: (6) “Bu duḡter kim idügin bilür misin?” didikde “Ma‘lūmum degildür şāhum” didüm. (7) “Bu benüm oḡlum kıızıdur. Var serini būs it” diyü emr itdikde ḡayrān (8) u ser-gerdān oldum ki “Eger fermānına muḡālefet idersem cāyiz ki ḡuşūnet ide. (9) Eger cūr‘et idüp emrine mutāba‘at idersem cāyiz ki ‘araḡ-ı ḡayreti ḡareket (10) itmekle baña ‘uḡūbet ide” diyüp āstīnūmi duḡterūñ serine vaz‘ soñra (11) yine fi‘l-ḡāl ref‘ idüp āstīnüm kenārını ta‘zīm ü tebcīl ile telşīm ü taḡbīl (12) eyledüm. Bu üslūb üzre ri‘āyet-i edeb itdigüm Hārūn‘a ḡoş gelüp (13) “Eger bu vaz‘uñ ḡilāfı ile ‘amel itmiş olayduñ ni‘met-i ḡayātdan maḡrūm (14) ḡalmañ meczūm idi” diyüp baña hezār dīnār in‘ām u iḡsān ve ri‘āyet-i (15) ādābumı istiḡsān itdi. Ben daḡı: “Bu varḡa-i helākden ḡayrıla ḡalāş (16) u ḡarīn-i naḡar-ı lūḡf u iḡtişāş oldum diyü şıḡḡ u iḡlāş ile ol meblaḡı (17) bi‘t-tamām taşadduḡ u in‘ām itdüm” didi. Ādāb-ı nüdemāda īrād olunmuş (274 a) (1) bir meşḡūr ḡikāyetdür ki pādīşāhlardan birinüñ ḡüsn ü cemāl ile ma‘rūf (2) şāḡib-i kemāl bir ḡidmetkārı var idi.

Beyt:

رخ جانا که ز خورشید و ماه نتوان گفت . خط جانا که ز ک سیاه نتوان گفت

(4) **Terceme:**

Zībā ruḡı o yārūñ ḡurşīd ü mehden a‘lā

Bir ḡūb ḡaḡḡı var kim misk-i siyehden a‘lā

(5) Bir gün pādişāh, nedīm-i dil-āgāhına ayıtdı: “Yanumda olan bu civān-ı (6) ‘ālī-şānuñ şūreti, ġāyet zībā ve hey’eti, dil-keş ü ra’nādur” (7) diyücek “Beli ġāyetde şabīḥ u melīḥ ve nihāyetde laṭīf ü zārīfdür” diyü (8) ta’rīf ü tavşīf eyledi. “Ya sen anı sever misin?” diyücek (9) “Ḥayır, sevmem” didi. Aşlından su’āl itdükte “Bir kimse ki pādişāha (10) muḥabbet ide ben aña meyl ü meveddet iderüm. Ammā pādişāh muḥabbet (11) itdügini sevmek benüm ne ḥaddimdür” didi. Nedīmüñ süḥanı pādişāha (12) ḥoş gelüp rütbesin ġayrılardan taḫdīm ve envā’-ı (13) iḥsānı ile ta’zīm ü tekrīm eyledi.

Қыт’а:

قطعه هر که او پایه ادب اند
کز بجای رسد عجب نبود . چون ادب هست از حقیقت
حسبی بهتر از ادب نبود .

Terceme:

Her kime māye-i edeb virile

(16) ‘izzete vāşıl olsa itme ‘aceb

Edeb ehli ḥasebden urmaz dem

(17) Oldı rāciḥ begim ḥasebden edeb

(274 b) (1) Tevfīḫ-i ilāhī ve meyāmin-himmet-i pādişāhī ile bu kitāb-ı belāġat-niṣāb tamām olıcaḫ muḫtezā-yı edeb (2) budur ki bundan ziyāde bisāṭ-ı inbisāṭa vaż’-

1 aḳdām-ı iḳdām (3) olunmayup di‘ām-ı tebā-yı devlet-i pādişāh-ı İslām ile ḥatm-i kelām oluna.

• شيد الله قواعد سلطنته واكد معاقده
 وسطوته وادام ملكه وسلطانه واغرانصاره واعوانه وانجني
 مكارم اخلاقه على العباد وامضى وامره ونواهيته في جميع الملك
 ومكن قواضيه قهره من يقاب احساد والاضداد واحكم نبيان
 غزه احكام السبع الشداد وانعم عليه من النعم المتجاوزة عن حيطه التعداد
 وخريطة الاعداد بحره من نطق بالضاد وقع الامام من الغرر العلماء
 ترجمه اصغف الانام عبد العزيز ابن المولى المرهوم شيخ الاسلام
 سعد الدين جشمسار بهام المتقين في دار السلام واكرمها بالطاوع العظيم
 ومواهبه بحام في غرة شهر الله احرام رجب الفرد من شهر رجب
 احدى وعشرين ^{والف} من حجة فخر الانبياء الكرام سيدنا
 وسندنا محمد عليه وعليهم اذكى التحية والسلام

208 "Allah onun saltanatının temellerini sağlamlaştırsın. Ülkesini ve saltanatını devam ettirsin. Onun yardımcılarını aziz etsin. Onun yüksek ahlakını kullar üzerine feyz eylesin. Emir ve yasaklarını bütün şehirlerde yürütsün. Kıskançlık ve düşmanlığı olanları kahretsin. Onun hükümlerine karşı çıkanların akıllarını başlarından alsın. Onun adetlerine uyanları nimetlendirsın. Merhum Şeyhülislâm Sa'dettin'in oğlu yaratılmışların en zayıfı Abdülaziz'in (Allah onları selamet yurdunda müttakilerle birlikte haşretsin, büyük ikramlarda ve mevhibelere bulunsun) tercümesi Aziz ve Allâm olanın

(275 b)

(1) Açıldı ğonce-i gülzār-ı tevḥīd

Yayıldı nefḥa-i ezḥār-ı tevḥīd

Ẓuhūr itdi yine esrār-ı tevḥīd

(2) Ẓiyā virdi dile envār-ı tevḥīd

Ḥudā'dur ḥālīk u ḥayy u tüvānā

'Alīm ü qādir ü binā vü dānā

(3) Odur şāyeste-i taqḏīs ü temcīd

Anuñ-çündür hemīşe şükr ü taḥmīd

Bir evveldür ki yoḡdur intihāsı

(4) Bir āḥirdür bulunmaz ibtidāsı

هو الله الذ لا رب غيره
مطاع حكمه والامر امره

(5)

جر احكامه بالكاف والنون
تعالى شأنه عما يقولون

Tenezzülден muḡaddes oldı zātı

---

yardımıyla, Enbiya-yı Kirâmın medârı Hz. Muhammed'in (SAV) hicretinin 1021. senesinde Allah'ın haram ayı Recep'de tamamlandı."

(6) Münezzehdür tağayyürden şıfâtı

Ḥudāvend-i zemīn ü āsumāndur

Şeh-i bî-kem ü keyf-i lâ-mekāndur

(7) Tecellî eyleyüp zāt ü şıfâtı

Yoğ iken vār itdi kâ'inātı

Zemīn ü āsumānı itdi icād

(8) Yaratdı anda niçe dürlü ecsād

Kimini itdi şāh-ı taht-i'zāz

Enīs-i bezm-i ḥāşş u maḥrem-i rāz

(9) Ḥuzūrından sürüp dīv-i la'ini

Muḥarreb eyledi ehl-i yaqini

Kimini itdi şāh-ı taht-i'zāz

(10) Enīs-i bezm-i ḥāşş u maḥrem-i rāz

Ḥuşūşan faḥr-i 'ālem Muştafā'yı

Şeh-i mesned-nişin-i ıştıfāyı

(11) Cemāl-i bî-mişāle itdi manzar

Vişāl-i bā-kemāle itdi maḥzar

İdüp ol nūr-ı pāki maḥzar-ı zāt

(12) Zuhūr itdi anuñla niçe āyāt

Cihāna geldügi demde o server

Esāsından yıķıldı ķaŗ-ı ķayŗer

(13) Çü Ādem'den zuhūr itdi vücūdı

Anuñ-çün iķtizā itdi sücūdı

Odur maķşūd-ı naŗŗ-ı şümme evhā

(14) Odur bālā-niŗin-i taŗt-ı ednā

Ödur řāh-ı rusūl maķşūd-ı Lev lāk

Anuñ-çün hāķ olundu hāķ olundu bunca eflāk

(15) Çü oldu hilkate bā'is vücūdı

Cihāna baŗt olundu hān-ı cūdı

Hābīb-i Hāķ Muħammed Muŗtafā'dur

(16) Şeh-i vālā-niŗān-ı iŗtıfādur

Ķadem baŗdıķda devletle zemīne

Ķudūmı oldu raħmet 'ālemīne

(17) O serverdür cihānda řāhib-i tāc

Mükerrer oldu aña emr-i mi'rāc

Hābību'l-lāh'a Mevlā'dur şeref-dih

(18) فسبحان الذي اسرا بعبدہ

İrince da‘vet ol faħr-i cihāna

Şeref virdi zemīn ü āsumāna

(19) Aña oldı kamu ‘ālem musahħar

Anuñ destinde oldı Havz u Kevser

İşāret eyleyüp barmaqla el-ħaķ

(20) Hemānā kurş-ı meh oldı iki şaķ

Tekellüm itdi aña şāt-ı mezbūħ

Görenler şandılar kim oldı zī-rūħ

(21) O sevķ itdi tariķ-ı müstaķīme

O irşād eyledi dār-ı na‘īme

Aña kim ittibā‘ itdi cihānda

(22) Maķām-ı aşfiyā buldı cinānda

Cenāb-ı Ĥazret-i Ĥaķķ’uñ selāmı

O faħr-i ‘āleme olsun müdāmī

(23) Daħi evlād ü aşħāb-ı kirāma

Ki anlardur sezāvār iħtirāma

Ĥuşuşan çār-yār-i bā-şafāya

(24) Ki reh-ber oldılar rāh-ı hüdāya

Ebū Bekr u ‘Osmān u Ḥayder

Ola ol zümreye rıḍvān-ı ekber

(276 a)

(1) Ḥuşūşan çār-yār-i bā-şafāya

Ki reh-ber oldılar rāh-ı hüdāya

Ebū Bekr u ‘Ömer ‘Osmān u Ḥayder

Ola ol zümreye rıḍvān-ı ekber

(2) Emīrū’l-mü’minīn Bū Bekr-i Şiddīk

Resūlü’l-lāh’ı evvel itdi taşdıķ

‘Adālet menba’ı Fārūķ-ı a’zam

Yed-i te’yīdi itdi dīni muḥkem

(3) Ḥayā kānı üçünci oldı ‘Osmān

Anuñ ‘ahdinde oldı cem’-i Ḳur’ān

Ḳarīb-i faḥr-i ‘ālem çün ‘Alī’dür

Anuñ-çün rütbe-i fazlı celīdür

(4) Odur çün şehr-i ‘ilme bāb-ı meftūḥ

Alur andan fütūḥı cümle zī-rūḥ

Ḥabīb-i Ḥaḳ aña ta'līm kıldı

O daḫi ümmete tefhīm kıldı

(5) 'Aliyyü Murtaẓā'nuñ şad kelāmı

Virür rāh-ı hüdāya intizāmı

Mu'aṭṭar etse ṭāñ mıdur meşāmı

Bu vech üzre ḳonuldu çünki nāmı

(6) Gül-i Şad-Berg-i gülzār-ı ḫaḳıḳat

Nihāl-i sāye-dār-ı bāğ-ı 'izzet

Budur gencīne-i dürr-i daḳāyıḳ

Budur şandūḳa-i naḳd-i ḫaḳāyıḳ

(7) Kelām-ı Ḥaḳḳ'a çün oldı muvāfiḳ

Ne deñlü medḫ olunsa medhe lāyıḳ

Budur mecmū'a-i 'ilm ü fazīlet

Budur mir'at-ı envār-ı ḫaḳıḳat

(8) Budur rāvī'-i aḫkām-ı şerī'at

Budur hādī'-i vādī'-i ṭariḳat

Aceb mi olsa ḳadr ü şānı esnā

Çü oldı maẓhar-ı esmā'-ı ḫüsnā

(9) Eger olsa bunuñla kişi ‘āmil

Olur ol maqşad-ı aqşāya vāşıl

Şeh-i Dārā-ḥaşem sulṭān-ı devrān

Güzin-i ḥānedān-ı Āl-i ‘Oşmān

(10) Ḥudāvend-i cihān Sulṭān Aḥmed

Ola hem-vāre devletle müeyyed

Odur Sulṭān Muḥammed cā-nişini

Aña virdi Ḥudā taḥt ü nigini

(11) Cihāna sāyesi emn ü emāndur

Hemāna mehd-i āḥir zamāndur

Vücūdı oldı çün kim maḥż-ı raḥmet

Bulur ‘ālem anuñ devrinde rāhat

(12) Nihād-ı pāki oldı ‘adle mā’il

Cihāndan olmasun hiç zılli zā’il

Cenāb-ı Ḥaqq’a eyler öyle tā‘at

Yüzinde berķ urur nūr-ı ‘ibādet

(13) Cemā‘atle kılar dā’im namāzı

İder şeb-tā-seḥer Ḥaqq’a niyāzı

‘Adāletdür anuñ dā’im murādı

Anuñ-çün buldı şöret yaḥşi adı

(14) Çü yoḡ mānendi cūd u ma‘diletde

Cihān tırdıḡca tırsun salṭanatda

Nihāl-i devleti pāyende olsun

Selāṭīn dergehinde bende olsun

(15) Eṣigi tozıdır kuḡl-ı Şıfāhān

N’ola dergehine yüz sürse şāhān

Odur revnaḡ-dih-i bāzār-ı ‘irfān

Odur şöret-nümā-yı kān-ı iḥsān

(16) Şehen-şāh-ı zamān sulṭān-ı ‘ādil

Kerem kānı şeh-i nīkū-şemā’ il

Çü oldı neşr-i ‘ilme ḡalbi mā’ il

Yazıldı nāmına yüz biñ resā’ il

(17) Baña ol dürr-i pāki itdi irsāl

Mu‘ammer eylesün Ḥaḡḡ anı şad-sāl

Bu vech üzre zuhūr itdi ḡıṭābı

K’anuñ ismine yazam bu kitābı

(276 b)

(1) İdüp anuñ libāsın Rūmiyāne

Qılam ta'bir-i renginin miyāne

Libās-ı hüsününi itdüm mükemmel

Anuñ her mücmelin kıldum mufaşşal

(2) O kim yazdı Reşidü'd-din-i Vaṭvāt

Beyān itdüm anı bi-ḥazf u isḳāt

O tarz-ı muhtaşarla buldı tekmiñ

Ne taqlil eyledüm anı ne taṭvil

(3) Dür-i deryā-yı 'irfān oldı nesri

Aḳar şudur hemānā nazmı bahri

Olar kim ola ğavvāş-ı ma'āni

Bu deryādan alur dürr-i girānı

(4) 'Alī'nüñ şad kelāmı oldı gūyā

Ḥaḳiḳat bāğına tūṭi-i gūyā

Bu bāğı güller itdi tezyin

Açıldı şan ki şad-güne reyāhin

(5) İdüp tesbiḥ elünden ḳoma tā kim

Şalāha yüz tuta bu nefsi-zālīm

Kim itse şad kelāmı naşb-ı ‘aynı

Hiçābı keşf olur bulur yaq̄ını

(6) Açılma baña bu sırr-ı nühüfte

Olurdu ğonce-i h̄atır şüküfte

İlāhī ğonce-i ümmidimi aç

Yed-i fazluñla q̄albe reşhalar şaç

(7) Mecālüm var iken keşf-i ğuṭāya

Beni uğratma rāh-ı pür-ḥaṭāya

Müyesser it baña ḥaḳḳa’l-yaq̄ını

Bulam imānuma ḥısn-ı ḥaşini

(8) Dilümden naqş-ı şekki eyleyem ḥakk

Gönülde q̄almaya tā noḳta-i şekk

Dem-i rıḫletde kudret vermek k’İblīs

İde imānıma biñ dürlü telbīs

(9) Yüzi şuyına faḫr-i enbiyānuñ

Ḥabīb-i Ḥaḳ Muḫammed Muştafā’nuñ

İlāhī Kevşer’i eyle şarābum

Berāt-ı iftiḥār eyle kitābum

(10) Beni maḥşerde yā Rabb rū-sefid it

Berāt-ı ‘afvumı virüp sa‘id it

Bu ‘abdi zā’ik-ı şehd-i yaḫin it

Yaḫin erbābına yā Rab yaḫin it

(11) Baña nūr-ı yaḫini ziver eyle

Şeri‘at muḫtezāsın reh-ber eyle

Tecellī-i cemāle manzar eyle

Leyālī-i vişāle mazhar eyle

(12) (çizili)

(13) Beni lütfuñla yā Rabb eyle mümtāz

Dilümden it ḫicāb-ı ğafleti bāz

İde ol dem ki rūḫum evce pervāz

Enīs-i bezm-i ḫāşşa eyle dem-sāz

(14) ‘Aziz’üñ ḫadden efzundur günāhı

Sevād eyler cihāmı dūd-ı āhı

Çü sensin ḫullaruñ dā’im penāhı

Anı imān ile ḫatm it İlāhı

SONUÇ

Dünya sahnesinde yerini aldığı zamandan itibaren yaşam mücadelesinde insanın en önemli hedeflerinden biri, mutluluğun yollarını bulmaya çalışmak olmuştur. Çeşitli din ve felsefî ekollerin üzerinde birbirinden farklı sayısız görüş ortaya attığı bu yolu sorgulama yöntemleri zamana ve bölgeye göre farklılıklar da arz etmiştir. İnsanın diğerleriyle beraber bir toplum oluşturmaya başlaması, bu toplumun bir takım kurallarla düzenlenmesi gerçeğini ortaya çıkarmış ve bu kurallar toplumun üzerinde birlik sağlayabileceği şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır. İşte toplumların mutluluğunu sağlamayı hedefleyen bu kurallar, ahlâk kuralları olarak adlandırılmıştır. Ahlâk kurallarının kaynağını da genellikle dinler veya felsefî sistemler oluşturmuştur. İyi ahlâkı oluşturma amaçlı düşünce ve çalışmalar, konuyla ilgili eserlerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Felsefe, ilahiyat ve edebiyatın ortak konusu olan ahlâk hakkında bütün dünya edebiyatlarında birçok eser yazılmıştır. Bizim kültür ve edebiyatımızda da bunların örnekleri mevcuttur. Özellikle İslâmiyetin kabulünden sonra yeni dinin ahlâk anlayışını yerleştirmek amacıyla nasihat-nâme, pend-nâme, siyaset-nâme vb. türlerde yazılan bu eserler, toplumun ahlâkını şekillendirmede büyük rol oynamışlardır. İncelemiş olduğumuz “*Ahlâk-ı Muhsinî*” de bu eserlerden sadece biridir. Osmanlı coğrafyasında bu ve benzeri Arapça ve Farsça onlarca eser tercüme edilmiştir. Bunun yanında bu eserler örnek alınarak telif eserler de vücuda getirilmiştir.

İslâmiyetle birlikte yeni bir kültürün etkisi altına giren edebiyatımız Arap ve Fars edebiyatlarından da oldukça etkilenmiştir. Bu etkiye rağmen kendine has bir anlayış ortaya koyabilmenin de yollarını aramıştır. İslâm’ın getirdiği sanat ve edebiyat anlayışı, ahlâkî ve kültürel değerlerle yoğrularak Tanzimat’a kadar varlığını inişli çıkışlı bir çizgide devam ettirmiştir. İslamiyet sonrası edebiyat ve sanat anlayışında ahlâkın önemli bir yeri vardır. İslâmî edebiyat ve sanat; din ve ahlâk yörüngelidir. Mimarîden musikîye kadar hemen her sanat dalında etkisini hissettiren İslâm edebiyatta da kendine has bir anlayış ortaya koymuştur.

Hüseyin Vâiz Kâşifî tarafından 1495 yılında Hüseyin Baykara’nın oğlu Muhsin Mirza adına kaleme alınan *Ahlâk-ı Muhsinî*, yazıldığı tarihten itibaren İran,

Hindistan, Anadolu gibi ülkelerde rağbet gömüş ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir. İncelediğimiz *Ahlâk-ı Sultan Ahmedî* de bunlardan biridir. Tercüme eser 1612 yılında meşhur tarihçi Hoca Sadettin Efendi'nin oğlu Hocasâde Abdülaziz Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Bu eserin farklı tercümeleri de mevcuttur. Bu durum, Osmanlı coğrafyasında ahlâki değerlere verilen önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yazarımız eseri I. Ahmed'in özel isteği üzerine tercüme eder. Tercüme edilen eser sadece dini, ahlâki ve siyasi konularda fikir, tavsiye ve hikayeleri içine alan bir ahlâk kitabı değil aynı zamanda yer yer I. Ahmed'in meziyetlerini tarif ve tasvir eden bir metindir.

Hocasâde Abdülaziz Efendi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi*, genişletilerek yapılan tercüme metoduna dahil edilebilir. Hocasâde, tercüme meydanına getirirken Kâşifi'nin eserine bire bir bağlı kalmamış, üzerinde bazı eklemeler yaparak eseri genişletmiştir. Eserde söz konusu edilen ahlâkî değerler I. Ahmed'e izafe edilerek yer yer onun ahlâkî vasıfları da övülmüştür.

Ahlâk-ı Muhsinî dilimize yedi defa tercüme edilmiştir. Bu tercüme arasında nüshalarının çokluğuna bakıldığında en çok okunan ve rağbet gören çevirinin Pir Muhammed'in *Enîsü'l-ârifîn*'i olduğu söylenebilir. Bu tercümenin yurtiçi ve yurt dışındaki yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır.

Hocasâde Abdülaziz Efendi, eserlerini tanıtırken de belirtildiği üzere, üç eserini Sultan I. Ahmed'in isteği üzerine kaleme almıştır. Bu da padişah veya devlet adamlarının teşvikleriyle kültür ve edebiyatımıza kazandırılan eserlerin önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Hocasâde yazdığı bu eserlerde bir taraftan devlet adamlarına, inançlı ve erdemli bir hayat tarzını telkin ederken bir taraftan da amaçlarına ulaşmada her yolu mübah görmeyip idare edilen ve idare edenin mutluluğunu amaç olarak görmelerini sağlamaya çalışmaktadır.

İncelemeye çalıştığımız *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi ihtiva ettiği Farsça manzum parçalar ve onların Türkçe nazımla tercümeleri; çeşitli edebî eserlerden iktibaslar; ünlü şairlerden ve müellifin kendisine ait beyit ve kıtalar; hikâye, kıssa ve menkıbeler, bunların edebî dille süslenecek anlatılışı bakımından da edebî bir eserdir.

Eserde anlatılan hikayeler günümüz edebiyat ve sanat anlayışıyla yeniden yoğrularak modern anlamda yeni hikaye ve oyunlarda kullanılabilmeye de uygundur.

Hocazâde eserinde; ibadetlerde bulunması gereken ihlâsın nasıl elde edileceği, samimî duaların ve özellikle adil padişahların dualarının makbuliyeti, şükürün nimeti artırıcılığı, sabrın çeşitleri ve musibetlerin insanı yetiştirmesi, Allah'tan gelene rıza göstermenin O'nun rızasına kavuşmaya vesile oluşu, sebeplere riayet edip Allah'tan ümit kesmeden yapılan tevekkülün önemi, iman ağacının en büyük dallarından biri olan hayanın kısımları, iffetin insandaki melekietini artırması, Rabb'in terbiyesinin güzelliği, himmeti âlî olanların Allah katında kadrinin yüceliği, çalışmanın güzel neticeleri, devlet nizamının ancak adalet ile sağlanabileceği, affetmenin fazîleti, merhamet ve yumuşak huyluluğun Allah'ın isimlerinden olması ve sultanlara vacip olması, güzel ahlâkın kısımları, şefkat ve merhametin güzel neticeleri, yapılan hayır ve hasenatın kazandıracakları, cömertliğin en büyük erdem oluşu, alçakgönüllülüğün gerçek yükselişe olan katkısı, emanetin korunmasının önemi, sözünde durmanın ve sadakatin fazîleti, başkasının ihtiyacını giderenin ihtiyacının Allah tarafından giderilmesi, düşünerek iş yapma ve istişarenin Kur'an'da tavsiye edilişi, dinî ve dünyevî gayretin sınırları, siyasetin koruyup kollayıcılığı ve devlet idaresindeki gerekliliği ve memleketin halini bilen uyanık yöneticilerin fazîleti, sır saklamanın önemi, fırsatları ve anı değerlendirmenin kazandırdıkları, hak ve hukuka riayet etmenin fazîleti, üzerimizde hakkı bulunan kimseler ve onlara nasıl davranmamız gerektiği, salih kimselerin sohbetinde bulunup onlardan istifade etme, hayırlı işlere yaklaşım şer işlerden kaçınma, şerli kimselerin kimler olduğu, sultanın huzurunda bulunması gereken kimseler, devlet yönetiminde bulunan kimselerin taşınması gerekli olan hasletler, saray hizmetkarlarının edebi ve sultan huzurunda dikkat edilmesi gerekli olan hususlarla ilgili tarif ve açıklamaları, Kur'an ve Hadislerden delillerle kanıtlayıp şiir ve hikayelerle süsleyerek anlatır.

Eserin *Firâset* başlıklı otuz dördüncü babının sonlarında yer alan ve kişilerin saç, alın, kulak, kaş, göz, burun, ağız, diş, yüz, ses, karın, sine, omuz, el içi, parmak ve baldır gibi dış görünüşlerinden onlar hakkında birtakım fikirlere sahip olabilmek için gerekli bilgiler sıralanmıştır. Kıyafet-nâme türleriyle ilgili çalışmalar açısından incelenmesi gerekli olan bu bölüm de eserin farklı bir özelliğidir.

Eserin Şekil, ũslũp ve içerik itibariyle “siyâset-nâme” özelliği taşıyor olması da oldukça önemlidir. Devlet adamlarına nasihatler, yöneticilerin sahip olması gereken vasıflar müstakil bir bab olarak kırkınıcı babda ele alınmış olsa da eserin tamamında bu vasıflar yeri geldikçe sayılarak yöneticilere uyarılar yapılır. Bizden önceki araŐtırmacılar tarafından da vurgulandığı üzere, Ahlâk-ı Muhsinî için hem bir ahlâk kitabı hem de bir siyâset-nâmedir denilebilir.

Anılan tüm bu özellikleriyle *Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi* hem ahlâkî ve kültürel, hem de edebî ve siyasî yönden değerli bir eserdir. Biz de bu eserin tamamlanmasını sağlayarak hem bu eser üzerinde çalışıp bitirilmesi yönünde görüş bildiren arkadaşlarımızın dileğini yerine getirmenin hem de kültür ve edebiyatımıza küçük de olsa bir katkıda bulunmuş olmanın sevincini yaşamaktayız.

KAYNAKÇA

Abdülazîz bin Hoca Sa ‘deddin, *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî*, Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 3467.

Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2012.

Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004.

Ahmed Naim, *İslâm Ahlâkının Temel Esasları*, haz. İsmail Karakaya, Neşriyat Dağıtım, Ankara 2005.

Ahmet Rifat, “*Tasvîr-i Ahlâk, Ahlâk Sözlüğü*”, Tercüman 1001 Temel Eser 62.

Ahterî Mustafâ Efendi, Ahterî-i Kebir, Hazırlayanlar: Ahmet Kırkkılıç- Yusuf Sancak, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

Akay, Hasan, *Servet-i Fünûn Şiir Estetiği*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998.

Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, Nur Yay., Ankara (tarihsiz).

“*Ali Nihat Tarlan’ın Makalelerinden Seçmeler*”, AKM Yay., Ankara 1990.

Altınpay, Hüseyin, “*Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (vr. 1A-60B)*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2008.

Arat, Necla, *Etik ve Estetik Değerler*, Telos Yay., İstanbul 1996

Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, Ege Üniv. Basımevi, İzmir 1985, c. I.

Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yay., Ankara 2012.

Aydın, Mehmet, “Ahlâk, 2. Kısım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2.

Aynî, Mehmet Ali, *Türk Ahlâkçıları*, (1. bs., İstanbul 1939), Kitabevi yay., İstanbul 1993.

Ayvazoğlu, Beşir, *Aşk Estetiği*, Ötüken Yay., İstanbul 2004.

Ayvazoğlu, Beşir, *İslâm Estetiği ve İnsan*, Çağ Yay., İstanbul 1989.

- Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB, c.I, İstanbul 2001.
- Bilgegil, Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderûn Kitabevi, İstanbul 1989.
- Bozkurt, Nejat, *Sanat ve Estetik Kuramları*, Asa Kitabevi, Bursa 2004.
- Can, Yılmaz; Recep Gün, *İslam Sanatına Giriş*, Dem Yay, İstanbul 2009.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2005.
- Ceyhan, Âdem, *Hazreti Ali'nin Yüz Sözü*, Buhara yay. İstanbul 2011.
- Ceyhan, Âdem, “Âlim ve Şair Bir Osmanlı Müderrisi: Pir Mehmed Azmî Bey ve Eserleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 1, İstanbul 1999.
- Coşkun, Betül, “Edebiyat ve Ahlak”, *Yağmur Dergisi*, 34. Sayı, Ocak 2007.
- Coşkun, Sezai, Yeni Türk Edebiyatının Oluşum Döneminde Edebiyat- Ahlak İlişkisi Bağlamında Gerçekleşen Tartışmalar, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 1, Kış 2010, s. 87.
- Çağrııcı, Mustafa, “Ahlâk, 1. Kısım” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2.
- Çağrııcı, Mustafa, “Edep” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 10.
- Çağrııcı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, Dem Yay., İstanbul 2012.
- Çankı, M. Namık, *Büyük Felsefe Lûgati*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1954, c.1.
- Çetişli, İsmail, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yay., Ankara 2011.
- Çubukçu, İ. Agâh, *İslâm'da Ahlâk ve Manevî Vazifeler*, Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara 2009.
- Çubukçu, İ. Agâh, *İslâm'da Ahlâk ve Mutluluk Felsefesi*, Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara 1990.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2010.
- Doğan, Muhammet Nur, *Fuzulî'nin Poetikası*, Yelkenli Yay., İstanbul 2009.
- Erdem, Hüsameddin, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Konya 1996.
- Ersoy, Mehmed Âkif, *Safahat*, haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yay., İstanbul 2009.
- Farabî, *Mutluluk Yoluna Yönelme*, çev. Hanifi Özcan, DEÜİF. Yay., İzmir 1993.

Hüseyin Vâiz el-Kâşifi, *İyilerin Ahlâkı (Ahlâku'l-Muhsinîn)*, terc. Mehmed Ragıp İmamoğlu, Doğu Matbaası, Ankara 1965.

Heimsoeth, Heinz, *Ahlâk Denen Bilmece*, çev. Nermi Uygur, İÜEFK Yay., İstanbul 1957.

İlgürel, Mücteba, “Ahmed I” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2.

İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

Kam, Ömer Ferit, *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş*, haz. Halil Çeltik, MEB Yay., Ankara 2003.

Karaalioğlu, Seyit Kemal, “*Edebiyat Sanatı*”, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1980.

Karahan, Abdulkadir, *Nâbî*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

Karahan, Abdulkadir, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, MEB, İstanbul 1998.

Karaismailoğlu, Adnan, “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. 19.

Kılıç, Mahmud Erol, *Sûfî ve Şiir*, İnsan Yay., İstanbul 2011.

Kılıç, Recep, *Ahlâkın Dini Temeli*, Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2012.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç, Klasik Yay., İstanbul 2007, s. 11.

Kısakürek, Necip Fazıl, *İdeolocya Örgüsü*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2010.

Koç, Turan, *İslâm Estetiği*, İSAM Yay., İstanbul 2008.

Köprülü, M.Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yay., 3. Basım, İstanbul 1981.

Kurnaz, Cemâl, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1997.

Kutluer, İlhan, *İslam Felsefesi Tarihinde Ahlâk İlminin Teşekkülü*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.

Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, 4.Basım, İstanbul 1984.

Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK. Yay., Ankara 1998.

Levend, Agâh Sırrı, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1963*, Ankara 1988.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 2.

Mengi, Mine, *Divan Şiirinin Arka Bahçesi*, Akçağ Yay., Ankara 2010.

- Meriç, Cemil, *Kırk Ambar*, c. I/ Rümuz-ül Edeb, İletişim Yay., İstanbul 2009.
- Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yay., İstanbul 1999.
- Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî*, haz. Ahmet Kartal, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, MEB Yay., İstanbul 2004.
- Muhammed Kutub, *İslâm Düşüncesinde San'at*, çev. Akif Nuri, Fikir Yay., İstanbul 1979.
- Mülayim, Selçuk, *Sanata Giriş*, Bilim Teknik Yayınevi, 2008.
- Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk-Derya Örs, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2009.
- Okay, M.Orhan, "Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 10.
- Okay, M.Orhan, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yay., İstanbul 1998.
- Okuyucu, Cihan, *Divan Edebiyatı Estetiği*, Kapı Yay., İstanbul 2010.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Yay., İstanbul 2002, c. 4.
- Özek, Ali, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, Hisar Yayınevi, İstanbul 1998.
- Özlem, Doğan, *Etik-Ahlâk Felsefesi*, İstanbul 2004.
- Pala, İskender, *Divan Edebiyatı*, Ötüken Yay., İstanbul 1998.
- Parlatır, İsmail, *Recaîzâde Mahmut Ekrem*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995.
- Pazarlı, Osman, *İslâm'da Ahlâk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Peker, Osman, "*Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (İnceleme- Metin vr. 61A-165B)*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2010.
- Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz, İş Bankası Yay., İstanbul 2012.
- Recâizâde Mahmut Ekrem, *Ta'lîm-i Edebiyat*, haz. Murat Kacıroğlu, Asitan Yay., Sivas 2011.
- Redhouse, James W., *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*, Hazırlayanlar: Recep Toparlı- Betül Eyövge Yılmaz, Yaşar Yılmaz, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

- Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, haz. Mehmed İpşirli, Ankara 1999, c. 1.
- Sucu, Nurgül, “Eski Türk Edebiyatında Terceme Geleneği”, Selçuk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları*, Konya 2006.
- Suyûtî, *Esbâb-u Vurûdi'l-Hadîs*, çev. Necati Tetik, Abdülmecid Okçu, İhtar Yay., Erzurum 1996.
- Şahinoğlu, M. Nazif, “Ahlâk-ı Muhsinî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.
- Tahir'ül- Mevlevî, *Edebiyat Lugati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yay., İstanbul 1977.
- Tolstoy, *Sanat Nedir?*, çev. Baran Dural, Şule Yay., İstanbul 1996.
- Yahya Kemal, *Edebiyâta Dâir*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 1990.
- Yetiş, Kazım, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik Ve Edebiyat Nazariyâtı Sahasına Getirdiği Yenilikler*, AKM Yay., Ankara 1996.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Feza Dağıtım Yay., İstanbul 1998.